శ్రీ కృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీ మహాభారతము

ఆంధ్రవచనము.

(శాంతిపర్వము 391-751)

శ్రీ దేవరాజసుధీప్రణీతము.

—····—

విద్వాన్, కావ్యతీర్థ:

మద్దులపల్లి - వేంకటసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారిచేఁ

బరిశోధితము.

మద్రాసు,

ఆనందముద్రణాలయమునందు

ముద్రితము.

ఆర్. వేంకటేశ్వర్ అన్డ్ కంపెనీవారిచేఁ బ్రకటితము.

1932

—····—

Rs. 2/-

వి ష య సూ చి క.

పటముల పట్టిక.

* రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు బ్రాహ్మణాదుల కాపద్ధర్మము లివి యని యుధిష్ఠిరునకుఁ జెప్పుట. }

యుధిష్ఠిరుఁడు:—'బ్రాహ్మణుఁ డాపత్సమయములందు క్షత్త్రియధర్మములచేత బ్రతుకు చూచుకొనవచ్చు నని చెప్పితిరి. అతఁ డెప్పుడేని వైశ్యధర్మముచేతను బ్రతుకు జరుపుకొనవచ్చునా?' యని యడిగెను. అందులకు భీష్ముఁడు 'బ్రాహ్మణుఁడు తన బ్రతుకున కపాయముచేత వ్యసనమందుఁ జిక్కియున్నపుడు క్షత్త్రధర్మముచొప్పున నడచుకొన శక్తుఁడు గాఁడేని వైశ్యధర్మము నవలంబించి, సేద్యము, గోరక్షణమును నాచరించి బ్రతుకవచ్చును' అనెను. యుధిష్ఠిరుఁడు 'భరతర్షభా! బ్రాహ్మణుఁడు వైశ్యధర్మముచొప్పున నడచునపుడు వాఁడు స్వర్గలోకము తనకుఁ దప్పకుండునట్లుగా నేయే యంగడిసరకు లమ్మవచ్చును?' అని యడిగెను. భీష్ముఁడు 'యుధిష్ఠిరా! కల్లు, ఉప్పు, నువ్వులు, జూలుగల మృగములు, పశువులు, ఎద్దులు, తేనె, మాంసము, వండినయన్నము ననెడి వీనిని సకలమయిన యవస్థలందును బ్రాహ్మణుఁడు వర్జింపవలయును. బ్రాహ్మణుఁడు ఏని నమ్మినయెడల నరకమందుఁ బడును. బ్రాహ్మణుఁడు మేఁక నమ్మినయెడల నగ్నిదేవు నమ్మినపాపము నొందును; గొఱియ నమ్మునేని జలదేవుఁ డగువరుణు నమ్మినపాపమును, గుఱ్ఱము నమ్మునేని సూర్యు నమ్మినపాపమును, వండినయన్నము నమ్మినయెడల భూమి నమ్మినపాపమును, గోవు నమ్మినయెడల యజ్ఞ

* ఉదీచ్యకోశములందు రాజధర్మపర్వమునకు రాజధర్మానుశాసనపర్వమని నామాంతరము.

మును, సోమరసమును నమ్మినపాపమును బొందుచున్నాఁడు. కనుక బ్రాహ్మణుఁడు వీని నమ్మరాదు. సాధువులు, వండినయన్నము నిచ్చి వండనియన్నమును మార్చుకొనుట నెంతమాత్రము మెచ్చరు. వండనియన్నము నిచ్చి వండినదానిని గొనుట తప్పు గాదు. 'మేము నీవండినయన్నమును భుజించెదము. (మేము బదులుగా నిచ్చెడి) యీ వండనివానిని (ఆమమును) వండు కొనవచ్చు' నని యీయొడఁబడిక చేసికొనుటయందుఁ బాపము లేదు. యుధిష్ఠిరా! వ్యవహారముచొప్పునఁ బ్రవర్తనముగలిగి యున్న పెద్దలాదినుండి జరుపుచున్న సనాతనధర్మమును నీకుఁ దెలుపుచున్నాను. దానిని దెలిసికొనుము. 'నే నిది నీ కిచ్చు చున్నాను. నీ విది బదులుగా మా కిమ్ము' అని యిట్లొడంబడిక మీఁద మార్చుకొనుట ధర్మము. బలవంతముగాఁ దీసికొనుట పాపమే. ఋషులును, దక్షిణవారలును బూర్వమునుండి నడచు కొనుచున్న వ్యవహారము లిట్లు వర్తించుచున్నవి. ఇది నిస్సం దేహముగా న్యాయము' అనెను. యుధిష్ఠిరుఁడు 'తండ్రీ! సకల వర్ణములవారును దమతమ ధర్మములను దిగవిడిచి రాజున కెదురై యాయుధము లెత్తికొనిరేని యపుడు రాజుబలము తగ్గుచున్నది. అప్పుడు రా జేవిధమునఁ బ్రజలకు రక్షకుఁడై ధర్మమునకుఁ బెనుప్రాపై యుండఁగలఁడు? నాకుఁగల యీ సందేహమును సవిస్తరముగాఁ జెప్పి తీర్పుము' అనెను. భీష్ముఁడు 'అట్టి సమయములందు బ్రాహ్మణులు మొదలగువర్ణములవారు దానముచేతను, దపస్సుచేతను, యజ్ఞముచేతను, ద్రోహము లేమిచేతను, దమముచేతను, దమతమ క్షేమములుగావించు కొనఁ దివురవలయును. వారియందు వేదబలసంపన్నులగువారు

నలుగడల నుద్యమించి లేచి, మహేంద్రునకు దేవతలు బలము గూర్చునట్లు, రాజునకు బలమును వేదవిధులచేఁ గూర్పవల యును. రాజుబలము క్షీణించుచుండునపుడు బ్రాహ్మణులె యత నికిఁ బెద్దప్రాపని చెప్పుదురు. కనుకఁ దెలివిగలరాజు బ్రాహ్మణ బలముచేతనే తనశక్తి వృద్ధినొందింపఁ జూడవలయును. రాజు విజయమునొంది రాష్ట్రమునందు క్షేమమును సమకూర్చినపుడు సకలవర్ణములవారును దమతమ ధర్మములచొప్పునఁ గర్మము లందుఁ బ్రవర్తింతురు. చోరులు కట్టుపాట్లను మీఱి యెల్ల యెడల సంకరము గలిగించినపుడు, సకలవర్ణము లాయుధము లెత్తికొని వారిని దలపడవచ్చును. అందువలన వారికి దోషము గలుగదు' అనెను. యుధిష్ఠిరుఁడు 'క్షత్రియు లెల్లవారును బ్రాహ్మణులతో విరోధించినయెడల నపుడు బ్రాహ్మణులనును, వేదములనును గాచువా రెవరు? అప్పుడు బ్రాహ్మణు లనుష్ఠింప వలయు ధర్మమేది? వారికిఁ బెనుప్రా పెవరు?' అని యడిగెను. భీష్ముఁడు తపస్సుచేతను, బ్రహ్మచర్యముచేతను, శస్త్రముచేతను, దేహబలముచేతను, వీనిని వంచనచేతఁగాని వంచన మాలి కాని యుపయోగించియు, క్షత్రియుల నప్పు డడఁచిపుచ్చవలయును. క్షత్రియుఁడు మేరమీఱి, యందును విశేషించి బ్రాహ్మణుల యందుఁ బ్రవర్తించునేని వేదములే వాని నడఁచి పుచ్చఁగలవు. ఏలన? క్షత్రియులు బ్రాహ్మణులవలననుండి పుట్టినవారు. జలము నుండి యగ్నియు, బ్రాహ్మణులవలననుండి క్షత్రియులును, ఱాతి వలననుండి యినుమును బుట్టినవి. వీనికిఁ గలతేజమును నన్ని యెడల నడ్డులేక నిగుడుచుండునుగాని తమతమ పుట్టుచోటు లందుమాత్ర మడఁగిపోవుచున్నవి. ఇనుము ఱాతిని ఛేదించి

నపుడును, అగ్ని జలములతోఁ దలపడునపుడును, క్షత్రియులు బ్రాహ్మణులను ద్వేషించునపుడును, నామూఁటి బలములును దూలిపోవుచున్నవి. యుధిష్ఠిరా! కాఁబట్టి క్షత్రియుల తేజము ములును, బలములు—నెంత గొప్పవియు, గెలువఁదరము గాని వియునయినను బ్రాహ్మణులపట్ల నడఁగిపోవుచున్నవి' యనెను. యుధిష్ఠిరుఁడు 'బ్రాహ్మణులవీర్యము మెత్తనయి క్షత్రియుల వీర్యమును—, దుర్బలమై, సకలవర్ణములవారును బ్రాహ్మణుల యెడల దుష్టులై ప్రవర్తించిరేని యపు డెవ్వరు తమప్రాణ ములను బాటింపక యుద్ధము సేసి బ్రాహ్మణుల నలుగడల రక్షించి వారిలోకములను బొందుదు?' రని యడిగెను. అందు లకు భీష్ముఁడు 'అప్పుడు గొప్ప మనస్సు గలిగి యిట్టిస్థితికి నెంతయుఁ గోపముఁ బూనినవారై యుద్ధము సేయంగలవా రెల్ల నాబ్రాహ్మణులనును, ధర్మమునును, దమ్మును రక్షించు కొనుచుఁ బుణ్యలోకములను బొందుచున్నారు. సమస్తజను లును బ్రాహ్మణులను రక్షించుకొఱకు నాయుధము లెత్తికొనుట యుక్తము. అట్లు బ్రాహ్మణులకై పోరాడుశూరులు మిక్కిలి శ్రద్ధతో వేదాధ్యయనము చేసినవారును, మిక్కిలిగొప్పతప ములు చేసినవారును, ఉపవాస ముండినపిదపఁ దమదేహములను నగ్నిహోత్రములందు వేల్చినవారును బొందునట్టి యుత్తమ గతిని బొందుచున్నారు. బ్రాహ్మణుఁడు తక్కిన మూఁడువర్ణ ములవారికై యాయుధ మెత్తికొనునేని దానివలన దోషము నొందఁడు. ఇట్టి సమయములందు ధర్మరక్షణార్థము ప్రాణ ములు విడుచుటకంటె నెక్కుడయిన ధర్మము జనులు లేదం దురు. బ్రాహ్మణులవిరోధులను దండించుటకై తమప్రాణముల

వర్పించునట్టివారలకు నమస్కరించుచున్నాను. వారలకు భద్ర
మగుఁగాక. నునకు వారితోడిలోకము గలుగుఁగాత. అట్టి
శూరులు బ్రహ్మలోకమును బొందుచున్నారని మనువు చెప్పెను.
జను లశ్వమేధమందలి యవభృథమునందు స్నానముచేసి
పవిత్రులెట్లగుదురో యట్లె, దుర్జనులతో యుద్ధము సేయునపుడు
వారి శస్త్రములు దగిలి హతు లయినసుజనులుగూడఁ బవిత్రు
లగుదురు. ఆయాకాలమునుబట్టియు, దేశమునుబట్టియు ధర్మ
మధర్మమగుచున్నది. అధర్మము ధర్మమగుచున్నది. మనుష్యుల
నడవడిని బుణ్యముగాఁగాని పాపముగాఁగాని చేయుటయందుఁ
గాలదేశములశక్తి యిట్టిదిగా నున్నది. జను లెల్లవారితోడి
మైత్రిగలిగియుండువారు క్రూరకృత్యములు చేసినను నుత్తమ
మయిన స్వర్గము నొందినవారయిరి. ధర్మాత్ము లగుక్షత్రియులు
పాపములు చేయుచున్నను నుత్తమం బగుగతిని బొందు
చున్నారు. బ్రాహ్మణుఁడు మూఁడుకాలములందును అనఁగా
*తన్ను రక్షించుకొనుటకును, దక్కిన వర్ణములవారిని స్వధర్మ
ములందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయుటకును, దొంగలనుదండించుటకును
నాయుధ మెత్తుకొనుటచే దోషము నొందఁడు' అనెను. యుధిష్ఠి
రుఁడు, 'దొంగలబలిమి చెలరేఁగి వర్ణసంకరము గలిగి క్షత్రి
యులు నశక్తులై యుండఁగా, క్షత్రియుఁడు గానివాఁడు ప్రజ

---

* 'బ్రాహ్మణస్త్రిషు లోకేషు శస్త్రం గృహ్ణన్న దుష్యతి, ఆత్మత్రాణే వర్ణదోషే దుర్గమ్యానియమేఽపి చ' అనిమూలము. 'ఆత్మత్రాణే దస్యుగోష్ఠే సర్వస్వహరణే తథా' అని దా. పా. తన్నుఁ గాచుకొనుటయందును, దొంగలదోషము నడఁచుటయందును గలధనమంతయుం గోలుపోవునపుడును నాయుధ మెత్తికొనుట పాపము గా దని యీ పాఠమున కర్థము.

లను రక్షించుటకై యాచోరులను నడఁచిపుచ్చె నని తలంతము. ఆబలవంతుఁడు బ్రాహ్మణుఁడో, వైశ్యుఁడో, శూద్రుఁడోయగు నేని, దండమును ధర్మముగాఁ జెల్లించి ప్రజలను రక్షించిన వాఁ డయ్యెనేని, వాఁ డట్లు చేయుట ధర్మమా? లేక యట్లు చేయకుండువిధమున వాని నివారింపవలయునా?' యని యడిగెను. భీష్ముఁడు,—దాఁటు దిక్కు లేని ప్రవాహమందు నెవఁడు దాఁటించు తెప్ప యగునో, లేక దరిలేనిదానియం దొకదరి యగునో, యట్టివాఁడు శూద్రుఁడుగాని మఱి యేవర్ణమువాఁడు గాని సర్వవిధములఁ బూజ్యత కర్హుఁ డగుచున్నాఁడు. ప్రజలు చోరులచే మిక్కిలియుఁ బీడితులై తపించుచు దిక్కుమాలి యున్నపుడు తా మెవ్వని నాశ్రయించి యెప్పటివలె సుఖముగా నుండఁగలుగుదురో యట్టివానినే వారు తమ సొంతబంధువు నుంబోలెఁ బ్రీతిగడలుకొనఁ బూజింతురు. ఇతరుల భయమును బోఁగొట్టి వారికెంతయు నభీష్ట మొనగూర్చునట్టివాఁడు సమ్మానమున కర్హుఁ డగుచున్నాఁడు. మోయలేని యెద్దులతోఁ గాని, పాఁడిలేని యావులతోఁగాని, గొడ్డురా లయిన యిల్లాలితోఁగాని పని యేమి? అట్లె ప్రజలను రక్షింపలేనిరాజులవలనఁ బ్రయోజన మేమి? మ్రానిచేతఁ జేయఁబడిన యేనుఁగువలెను, తోలిచే రచింపఁబడిన జింకవలెను, ధనములేని మనుజునివలెను, పేడివలెను, జవిటినేలవలెను, వేదాధ్యయనములేని బ్రాహ్మణుఁడును, ప్రజల రక్షింపలేని రాజును నున్నారు. వారందఱును వాన కురియనిమేఘమువలె నిరర్థకులే యగుదురు. ఎవ్వఁ డెల్లపుడును సజ్జనులను రక్షించుచును, దుర్జనుల నడఁచుచును నుండునో యట్టి

వాఁడే రాజు గాఁదగును. వాఁడే జగము నంతయుఁ బాలింప నేర్చును' అనెను. ఇది డెబ్బదియెనిమిదవయధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

భీష్ముఁడు యుధిష్ఠిరునకు ఋత్విగ్లక్షణాదులను జెప్పుట.

యుధిష్ఠిరుఁడు.—'పితామహా! ఋత్విజు లగువా రెట్టి కర్మములు, నెట్టిశీలమును గలవారుగా నుండవలయును? వా రెటువంటివారుగా నుండవలయును? నీవు మాటకారులందు మేటివి గదే! ఇది చెప్పుము' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు:—ఋత్విక్కర్మమునకుఁ బాత్రు లగుద్విజులు సామాదులగు ఛందస్సులును, శ్రుతులయందలి విధులును దెలిసి రాజునకు నభ్యుదయము గలిగించుకర్మము లెల్లను నడపఁజాలిన వారై యుండవలయు నని విధింపఁబడియున్నది. వారు రాజు నందే యాసక్తులై ధీరులై ప్రియవాదులై యుండవలయును. వా రొకరియెడ నొకరు సుహృదులై తక్కినవానియన్నింటి యెడల సమదృష్టి గలిగి యుండవలయును. అక్రూరత్వము, సత్య వాక్యము, అహింస, దమము, ఆర్జవము, అద్రోహము, అభి మానము లేకుండుట, సిగ్గు, తితిక్ష, శమము ననెడి యివియెవని యందుఁ గనుపట్టుచున్నవో వాఁడు పురోహితుఁ డని చెప్పఁ బడుచున్నాఁడు. మఱియు బుద్ధిమంతుఁడును, ఉడివోని ధైర్య ముగల వాఁడును, దాంతుఁడును, భూతములకు హింసగావింపని వాఁడును, గామద్వేషములు లేనివాఁడును, మూఁడు శుద్ధగుణ ములు గల వాఁడును, అసూయలేనివాఁడును, జ్ఞానముచేతఁ

దృష్టి నొందిన వాఁడును నగువాఁడు బ్రహ్మాసనమునకు నర్హుఁ డగును. ఇట్టిగుణములు గలవారు గొప్పఋత్విజు లగుదురుగాన యిట్టివా రెందును దగురీతిని మిక్కిలియు మాన్యు లగుదురు' అనెను.

యుధిష్ఠిరుఁడు.—'వేదములు దక్షిణ లీయవలయు నని చెప్పుచున్నవి. కాని, యింత యీయవలయు నని యెచ్చటఁ గాని విధి కలుగదు. దక్షిణ లీయవలయు ననెడియీవిధి ధనము విభాగించుటనుగూర్చి కలిగినది గాదు. కర్త యందులకు నశక్తుఁ డయినచో నాశాస్త్రము మిక్కిలి భయంకరముగా నున్నది. ఆశాస్త్రము యజమానుని శక్తిని బరికింపదు. మను జుఁడు శ్రద్ధతోడ యజ్ఞము సేయవలయునని వేదములందు వినఁ బడుచున్నది. యజ్ఞము * పొల్లుతోఁ గూడియుండినయెడల శ్రద్ధ యేమిచేయఁగలదు?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'వేదములను నిరాకరించుటవలనఁ గాని, శఠత్వము చేతఁగాని, మాయచేతఁగాని యెవ్వఁడును మేలునొందఁడు. నీ విది యిట్లు గా దని బుద్ధిని దలఁపవలదు. నాయనా! దక్షిణ యజ్ఞమున కొకయంగము. అది వేదములకుఁ బెంపు గావించుచున్నది. దక్షిణ లేని యాగము పురుషునిసంసారమును

---

* పొల్లుతోఁ గూడియుండుట యనఁగా విహితము లయినదక్షిణలకు బదులుగా వేఱగువాని నేర్పఱచుట. ఒకయావునకు మాఱుగా అన్నపిండములును, వస్త్రమునకు బదులుగా యవలును, బంగారమునకుఁ బ్రతిగా రాగి నాణెము నని తెలియునది.

నేవిధమునను దరింపఁజేయఁజాలదు. ఒక్క * పూర్ణపాత్రము
నకుఁ గలశక్తి యెంత విలువ గలదక్షిణ కయినను సాటి యగును
గాని వెనుదీయదు. కనుక మూఁడువర్ణములవారును దమ
తమశక్తికొలఁదిని యజ్ఞము తప్పక చేయవలయును. సోముఁడు
బ్రాహ్మణులకు రాజని వేదములందు వినఁబడుచున్నది. అయి
నను బ్రాహ్మణులు దానిని యజ్ఞములు చేయుటకై విక్రయించు
చున్నారు. కాని దానివలన బ్రతుకు జరుపుటకుఁ గాదు.
ధర్మములందుఁ బండితులగు ఋషులు సోమమును విక్రయిం
పఁగా వచ్చినధనముచేత యాగమును జేయఁగా నాయాగము
పయిపయిని యాగములను బెంచుచున్న దని ధర్మయుక్తముగాఁ
జెప్పియున్నారు. పురుషుఁడు, యజ్ఞము, సోమము ననెడి
యీమూఁడును న్యాయ మగు నడవడి గలిగి యుండవలయును.
అన్యాయ మగు నడవడిగల పురుషుఁ డిహమునకును, బరమున
కును బాత్రుఁడు గాఁడు. మిక్కిలియు దేహకష్టముచేత గడిం
చిన ధనమును గొని మహాత్ములగు బ్రాహ్మణులు గావించెడియజ్ఞ
మంతగా గొప్పధర్మము నొసంగ దని వేదములందు వినఁబడు
చున్నది. తపస్సు యజ్ఞమునకంటె శ్రేష్ఠ మయిన దని వేదము
లందు మిక్కిలి ప్రతిపాదింపఁ బడుచున్నది. ఆ తపమును నీకుఁ
జెప్పుచున్నాను. విద్వాంసుఁడవు గదే! దానిని సయితము నేను

---

* యజమానుఁడు వేదములందు విధింపఁబడిన దక్షిణ నీయశక్తుఁడు గాకున్నను వానికిఁ బ్రతియగువాని నిచ్చుటవలన వానికి ఫలము చెడకుండును. ఏలనఁగా ఒకపూర్ణపాత్రము అనఁగా ఇన్నూటయేఁబదియాఱు పిడికిళ్ల బియ్యము శ్రద్ధతో నీయఁగా, అది మిక్కిలి విలువగల దక్షిణతోఁ బాటిగా ఫలకారి యగుచున్నది.

జెప్పఁగా వినుము. అహింస, సత్యవచనము, అక్రూరత్వము, దమము, దయ యనునివియె ధీరులగువారు తప మని తెలియుదురు గాని శరీరమును శుష్కించుట గాదు. వేదములను నిరాకరించుట, శాస్త్రముల నుల్లంఘించుట, మర్యాదల నెల్లఁ బాటింపకుండుట యను నివియె తనకు నాశన మగును. యుధిష్ఠిరా! 'తప స్సనెడియజ్ఞము చేయువారికి బ్రహ్మముతోఁ బడయఁగోరిన యోగము శుష్క, చిత్త మాజ్యము, ఉత్తమ మగు జ్ఞానము పవిత్రము, సమస్తమయిన కుటిలత్వమును మృత్యువు, ఆర్జవ మెల్ల బ్రహ్మపదము. జ్ఞానవిషయ మింతియె. కుదృష్టివాదుల ప్రలాపములు దీని నేమి చేయఁగలవు? అని దినమునకుఁ బదియాఱు లగ్నిహోత్రమందు వేల్చుచుండు వారు (దశహోతలు) విధించి యున్నదానిని, యుధిష్ఠిరా! వినుము' అనెను. ఇది డెబ్బదితొమ్మిదవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు మిత్రులయు, నమిత్రులయు లక్షణములను జెప్పుట. }

ధర్మరాజు, 'పితామహా! మిక్కిలి యల్పమయిన కార్యమును సయితము మనుష్యుఁడు సహాయములేక యొక్కఁడే చేయుట దుష్కరముగా నున్నది. ఇఁక రాజ్యమునంటిదానిని సహాయము లేక చేయుట యెట్టిదో చెప్పనేల? కాఁబట్టి రాజునకు సహాయుఁడగు మంత్రి యెట్టిశీలమును, నాచారమును గలవాఁడుగ నుండవలయును? రా జెట్టివానియందు నమ్మిక యుంపవచ్చును? ఎట్టివానియం దుంపరాదు?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'రాజా! రాజులకు నాలుగువిధములయిన మంత్రులు గలరు. వారలు *సహార్థుఁడు (రాజుతోఁ బాటి ప్రయోజనము గలవాఁడు) భజమానుఁడు (రాజును భక్తితోఁ గొలుచువాఁడు) సహజుఁడు (రాజుతోఁ బుట్టుకచే సంబంధించినవాఁడు) కృత్రిముఁడు (దానాదులచే వశీకృతుఁ డయినవాఁడు) అని నలుగురు. రెండుపక్షములను గొలువక యొకపక్షమునే యనువర్తించునట్టి ధర్మాత్ముఁడగు పురుషుఁడు రాజమిత్రములలో నైదవవాఁడు. అతఁ డేపక్షమందు ధర్మము గలదో యాపక్షమందే యుండును. లేక యేపక్షమును జేరక మధ్యస్థుఁడుగా నుండును, (ధార్మికుఁ డగురాజట్టివానిని గయికొనవచ్చును. కాని, వానికి రుచింపనివిషయమును రాజు వానికి వెల్లడింపరాదు. మిత్రుఁడని యొక ప్రకృతి లేదు. శత్రువనియు నొక ప్రకృతి లేదు. ఉపకారము వలన మిత్రుఁడును, నపకారమువలన శత్రుఁడును నగును. మనుష్యుడు తా నెవనిమరణమును గోరునో, కాలము కొంచెము గడవఁగానే వానిబ్రతుకునే కోరును. కాన మిత్రత్వశత్రుత్వములు స్వభావసిద్ధములు గావు. జయింపఁ గోరురాజులు ధర్మంబునను, నధర్మంబునను జరింతురు. నాలుగు విధములయిన మిత్రులలో నడిమివారగు రెండవవాఁడును, మూఁడవవాఁడును శ్రేష్ఠులు. మొదటివానిని నాలుగవవాని నెప్పుడును సందే

---

* సహార్థుఁడు రాజుతోఁ బాటిగా 'మనమిరువుర మీశత్రువును నిస్థాలునిజేసి యీరాజ్యము నిరువురు పంచుకొనవలయునని కలసినవాఁడు. భజమానుఁడు తాతముత్తాతల వరుసనుండి కొలువుగలవాఁడు. సహజుఁడు పినతల్లికొడుకు మొదలయినవాఁడు. కృత్రిముఁడు ధనాదులచే వశీకృతుఁ డయిన వాఁడు.

హించుచుండవలయును. రాజు తానే చక్కఁజేయవలసిన కార్యమును బూర్వోక్తులయిన యేవ్వురయందు సందేహింపవలయును. మిత్రులను రక్షించువిషయమందు రా జెంతమాత్రము పరాకు పడరాదు. అట్లు పరాకుపడినరాజును లోకులు మిక్కిలియుఁ గీడ్పఱతురు. అసాధువు సాధువు గాను, సాధు వసాధువుగాను నగుచున్నాఁడు. శత్రువును మిత్రుఁ డగును. మిత్రుఁడును మిక్కిలి దుష్టుఁడు కావచ్చును. మనుష్యునిచిత్త మెప్పుడును నొక్కతీరున నుండదు. కాఁబట్టి వాని నొకప్పుడును నెవఁడు నమ్మును ? కాఁబట్టి ముఖ్య మయినకార్యమును రాజు చక్కఁగానే చేయవలయును. ఒక్కటే యెడ తెగనివిశ్వాసము, ధర్మార్థములను మూలముట్టుగ నాశముసేయును. అందఱయెడ విశ్వాసము లేకుండుటగూడ మృత్యువుకంటె నెక్కు డయినది. విశ్వాసము కాలమృత్యు వగును. అవిశ్వాసము విపత్తుగాఁ బర్యవసించును. ఒకఁడు మఱొకనిఁ బూర్ణముగా విశ్వసించెనేని, యామఱి యొకఁడు తనయెడ మంచికోరిక కలిగియుండు నంతవఱకుఁ దాను బ్రదుకును. ఈకారణమునుబట్టి కొందఱయెడ నమ్మికయు, శంకయు, రెండును గలిగి యుండవలయును. ఇది రాజనీతిగతి. ఇది సనాతనమయిన సంపత్తి. ఒకఁడు 'నేను గతించినయెడల నా ధనము వీనికిఁ జేరవచ్చు' నని యెవనినిగూర్చి తలంచునో యట్టి వానియెడ నెప్పుడును సందేహించుచుండవలయును. పండితు లట్టివాని నమిత్రునిఁగా నెన్నుదురు. ఎవనిపొలముదారిని మఱొకని పొలమునకు నీరు పాఱుచున్నదో యా మనుష్యుని యిష్టములేక యక్కడనుండుకట్టలు తెగిపోనేరవు. అట్లే మిక్కిలి నీటికి

భయపడి యామనుష్యుఁడు గనిమను ద్రెంపఁగోరును. * ఇటు వంటి లక్షణముగలవాఁడై శత్రువులు చొచ్చుటకు దారియైన రాజ్యంపుటెల్ల గాచుచుండునట్టి వాని నెప్పుడును శంకించుచుం డవలయును. బుధులు వానిని శత్రువుగా నెన్నుచున్నారు. రాజు వృద్ధి నొందుట కెంతమాత్రము తపింపక యత్యంతము సంతో షించువాఁడును, రాజు క్షీణతనొందెనా మిక్కిలి దీనత నొందు వాఁడును నగుట యుత్తముఁడయినమిత్రునిలక్షణముగాఁ జెప్పు దురు. ఎవనినిగూర్చి 'నేను బాడిమాలితినా వీఁడును బాడి మాలు'నని తలంతువో యట్టివానియందుఁ, దండ్రియందుం బోలె విశ్వాస ముంపవలయును. అట్టివానిని రాజు తనశక్తి కొలఁదిని సర్వవిధముల వృద్ధినొందింపవలయును. ఎవఁడు నీధర్మ కార్యములందు నీకుఁ గీడు రాకుండ వారింపఁజూచునో యట్టి వాఁడు, తక్కిన కార్యములందుఁ గీడువాటిల్లకుండునట్లు చూచు చుండును. ఇట్లుండుటయె యుత్తమం బగు మిత్రలక్షణము. ఎవ్వ రెవ్వనిక్షీణతను గోరుదురో వారు వానికి శత్రువు లని

---

* పెద్దచెఱువు ననకట్టదాపున పొలము గలవాఁ డాకట్టను గాచు చుండెనేని దానిక్రింది పొలములు నిమ్మళముగాఁ బంటలు పండుచుండును; వాఁ డా కట్టను దెగఁగొట్టెనా క్రింది పొలములకెల్లఁ జెఱుపు గలుగును. అట్లే గొప్పశత్రు వుండఁగా రాజ్యంపుఁ బొలిమేరను గాచువాఁడు (సీమాం తపాలుఁడు) దానిని బదిలముగాఁ గాచుచుండినచో పరరాష్ట్రమునుండి మంచిసరకులు (పణ్యములు) వచ్చుటచే స్వరాష్ట్రము సుఖమునొందును. ఆపొలిమేరను భేదించెనా స్వరాజ్యము శత్రువులు చొచ్చుటచే నశించును. ఇట్లు శత్రువు వానికధీనుఁడుగా నున్నాఁడుగాన యట్టి సీమాంతపాలునివల నను శంకించుచుండవలయు నని భావము.

చెప్పంబడెదరు. నీకు వ్యసనము కలిగినప్పుడు మిక్కిలి భయపడు వాఁడును, నీకుఁ బెంపు సొంపారునపు డసూయ లేక యుప్పొంగు వాఁడును నగుమిత్త్రుఁడు నీకు సమానుఁ డని చెప్పఁబడును. మంచిరూపమును, మేనిచాయయుఁ, దియ్యనియెలుఁగును గలిగి యోర్పుగలవాఁడై యసూయ లేక మంచికులమునఁ బుట్టిమంచి స్వభావము చెలఁగుచున్న పురుషుఁడు, రాజునకు వెను వెనుక ముఖ్యుఁడుగా (అనఁగాఁ బ్రధానమంత్త్రిగా) నుండవలయును. ఋత్విజుఁ డయినను, గురు వయినను, మిత్త్రుఁడయినను,— మేధావియు మంచి జ్ఞాపకశక్తి గలవాఁడును, సమర్థుఁడును, స్వభావమునఁ గ్రూరుఁడుగానివాఁడును, దన్ను గౌరవించినను, గౌరవింపకపోయినను మనసునఁ గొంచెమైనను భేదము నొందని వాఁడును నగుపురుషుఁడు నీగృహమందు నిలిచి యమాత్యుఁ డుగా నుండఁగోరు నేని నీవు పూజించుచుండవలయును. అతనికి నీపరమరహస్యములయిన మంత్త్రాలోచనములును, నీధర్మార్థ ముల కలస్థితియుఁ దెలుపవచ్చును. అతనియందుఁ దండ్రి యందుంబోలె నీవు విశ్వసింపవలయును. ఒకకార్యమునకు నొక్కనినే నియమింపవలయునుగాని యిద్దఱను, ముగ్గురను గూడదు. ఏలన? వా రొకరి నొకరు సైఁపకపోవచ్చును. ఒక్కకార్యమునందుఁ బెక్కండ్రను నియమించినపుడు వారలకు భేదము గలుగుట యెప్పుడును జూపట్టుచున్నది. కీర్తిప్రధానము గాఁగలవాఁడై, సమయము లన్నిటను దప్పక వర్తించుచు, సమర్థులగువారిని ద్వేషింపక, యనర్థముల నాచరింపక, కామమువలనఁగాని భయమువలనఁగాని లోభక్రోధములవలనఁ గాని ధర్మమును దిగవిడువక, సమర్థుఁడయి వలయునంత

మాటాడు దిట్టతనము గలిగియున్న పురుషుఁడు నీకు వెనువెనుకఁ బ్రధానుఁ డగుమంత్రిగా నుండవలయును. మంచి కులమునఁ బుట్టినవారును, శీలసంపన్నులును, ఓరుపు గలవారలును, తన్నుఁ దాను బొగడుకొననివారును, శూరులును, గొప్పతనముగల వారును, విద్వాంసులును, గర్తవ్య మిది యని నిశ్చయింప నేర్చినవారును నయిన యిట్టిపురుషులను, నీకార్యములన్నింటిని జూచుటకు మంత్రులుగా నేర్పఱుపవలయును. వీరు నీవలనఁ బూజితులై వలయువస్తువుల నొంది, నీమేలునందే నిష్ఠకలిగి నీ కెంతయు సహాయులై యుందురు. అర్థమును సంబంధించిన యాదాయ వ్యయములు మొదలయిన కార్యములందును, మఱియు గొప్ప కార్యములందును నియుక్తులై వీరు మిక్కిలియు శ్రేయమును గలిగింతురు. మఱియు, వీ రొండొరులకు మేలుచేయఁ దాము కాఁగోరుచు, వలయునపు డొకరి నొకరు గలసి యాలోచించుచు, అర్థమును సంబంధించిన కార్యముల నెల్లఁ గావించుచుందురు. ఎప్పుడును జ్ఞాతులను జూచినచో మృత్యువుంబోలె నెన్ని భయపడవలయును. జ్ఞాతి సామంతుని వలెనే యెప్పుడును రాజువెంపును సయింపఁడు. కపటము లేక మెత్తఁదనము గలిగి మిక్కిలి దాతయు, సత్కార్యములందు లజ్జగలవాఁడును, సత్యవచనుఁడును నగురాజునాశమునకు జ్ఞాతి తప్పఁ దక్కినవాఁ డెవ్వఁడును సంతోషింపఁడు. ఒకప్పుడు జ్ఞాతులు గానివారును దుఃఖము కలిగింతురు; జ్ఞాతులును సుఖము గలిగింతురు. జ్ఞాతులు లేనివానిని దక్కినజనులును గీడ్పఱుతురు. పరులచే నవమానితుఁ డయిన మనుష్యునకుఁ దనజ్ఞాతియె ముఖ్యమయిన ప్రాపగును. తనజ్ఞాతికిఁ గలిగిన

యవమానమును జ్ఞాతి యొక్కఁడె సైఁపఁడు. తక్కినవాఁడట్లుండఁడు. బంధువు తనజ్ఞాతికిఁ జేసిన యవమానమును దనకుఁ జేసినట్లే తలంచును. కాఁబట్టి, జ్ఞాతులయందు గుణమును, దోషమును, రెండును గానంబడుచున్నవి. జ్ఞాతిలేని మనుష్యుఁడు సంతోషమును బొందఁడు. వృద్ధియుఁ బొందఁడు. జ్ఞాతివర్గమందు మంచి సెబ్బరలు రెండును గనుపట్టుచున్నవి. జ్ఞాతులను వాక్కుచేతను, గార్యములచేతను నెప్పుడును గౌరవముతోఁ బూజింపవలయును. వారలకుఁ బ్రియమే చేయవలయును. అప్రియ మెంతమాత్రమును జేయరాదు. వారియెడల మనస్సునందు నమ్మిక లేకుండినను, ఎప్పుడును నమ్మిక గలవానివలె నుండవలయును. వారియందు గుణ మని కాని, దోష మని కాని దృఢముగా నిరూపించుట శక్యము గాదు. ఇట్లు పరాకు లేక ప్రవర్తించుచువచ్చు మనుష్యునియందుఁ బగవారును గలంక లేక మిత్రులగుదురు. ఇట్లు శత్రువు, మిత్రుఁడు,ఉదాసీనుఁడు, జ్ఞాతి, బంధువు లనువీరలయందు నెప్పుడును బ్రవర్తించుచు వచ్చు మనుష్యుఁడు చిరకాలము మంచికీర్తిని బొంది వెలయుచుండును.' అనెను. ఇది యెనుబదియవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు జ్ఞాతివిషయమై కృష్ణునకును, నారదునకును జరిగిన సంవాదమును జెప్పుట.

ధర్మరాజు, 'ఇట్లు పరస్పర మసూయ గలజ్ఞాతులను, బాంధవులను, మిత్రులను, శత్రువులను దనవశము చేసికొనుట

యిట్లు కష్టముగా నున్నది గాన వారలమనసులను వశము చేసి కొనుటకు దారి యెద్ది?' యని యడిగెను.

భీష్ముఁడు, ఈవిషయమై దేవర్షియగు నారదునకును, వాసుదేవునకును నొకసంవాదము జరిగెను. పురాతనమగున యా యితిహాసము నుదాహరించెదను. వాసుదేవుఁడు 'నారదా! పండితుఁడుగాని మిత్రుఁడును, బండితుఁ డయ్యును మంచి తెలివి లేని యమిత్రుఁడును, బరమమయిన మంత్రమును (రహస్యమును) దెలిసికొనఁ దగినవారు గారు. కాఁబట్టి, నీకుఁ గలపరిపూర్ణజ్ఞానమును, మంచిచెలిమిని దృఢముగా నేను గనుఁగొన్నవాఁడను; గాన కొన్నివిషయముల నడుగుచున్నాను. నేను రాజని పేరు గలిగి జ్ఞాతులకు నూడిగము చేయుచున్నాను. భుజింపఁదగినవానియందు సగముమాత్రమే భుజించుచున్నాను. తక్కినసగమును జ్ఞాతుల కిచ్చుచున్నాను. వారల వాక్కుల నుండి వెలువడు పరుసంపుమాటలను సహించుచున్నాను. అగ్గిని గోరినవాఁ డరణిని జిలుకునట్లు, ఆపరుసనిమాటలు నామనస్సును మథించుచున్నవి. దేవర్షీ! వారల వాక్కుల నుండి వెడలు క్రూరంపుఁబలుకులు నన్నెప్పుడును దహించు చున్నవి. నారదా! బలదేవుఁడు బలమున మిన్న. గదుఁడు సౌకుమార్యముననను, బ్రద్యుమ్నుఁడు చక్కఁదనముననను మదించి యున్నవారు. నాకు సహాయుఁ డొక్కఁడును లేఁడు. నారదా! తక్కిన వారయినయంధకులును, వృష్ణులును మిక్కిలియు భాగ్యవంతులై బలవంతులునై పరులకుఁ జెనకరాకున్నారు. వారెడతెగనిపూనికయుఁ గలరు. వారెవ్వని పక్షమునఁ జేరరో వాఁడు నశించును. ఎవ్వని పక్షమునఁ జేరుదురో

వాని కన్నియుఁ గలుగుచున్నవి. ఆహుకుఁడును, అక్రూరుఁడు, నిరువురును దమయందు నా కధిక మగు నెయ్యము లేదని నన్ను విడిచియున్నారు. కాన వారియం దొకరిపక్షమును జేరలేకున్నాను. ఈ యిరువురపక్షమున నుండుటయు దుఃఖముగా నున్నది. ఈ యిరువురను విడిచి పుచ్చుటయు నంతకంటె దుఃఖముగా నున్నది. మహర్షీ! ఒకతల్లి తనయిరువురు కొడుకులును జూడ రా, నపు డిరువురకును గెలుపును గోరినట్లు నేనును వారియం దొకరికి గెలుపును, మఱొకరికి నోటమియు గోరకున్నాను. నారదా! ఈ యిరువురనుబట్టి యిట్లు దుఃఖపడుచున్నాను గాన, నా నిమిత్తము నాకును, జ్ఞాతులకును శ్రేయఃకరంబయినమార్గమును నీవు చెప్పవలయును.' అని యడిగెను.

నారదుఁడు 'వృష్ణికులతిలకా! మనుష్యులకు బాహ్యము ఆభ్యంతరము నని రెండువిధములయిన యాపదలు గలవు. వీని యందుఁ దనచేతఁ గావింపఁబడినది యాభ్యంతర మనియుఁ, బరులచేతఁ గావింపఁబడినది బాహ్య మనియుఁ జెప్పఁబడును. ఇప్పుడు నీకుఁ గలిగియున్న యాపద యాభ్యంతరము. ఇది నీ కర్మముల వలననే కలిగినది. బలదేవుఁడు మొదలయిన భోజవంశమువా రక్రూరునితో సంబంధించి, ధనమునుబట్టియో, యిచ్ఛచేతనో, మాటలచేతనో, ద్వేషముచేతనో, పురికొనియో, యతనిపక్షమునఁ జేరినవా రయిరి. నీ వన్ననో, నీవు గడించిన ధనమును మఱొకని కిచ్చి వైచితివి. నీకు స్నేహితులు గావలసి నందఱు మనుష్యు లున్నను నీవు చేసినపనివలననే యీ యాపద దెచ్చుకొంటివి. ఆధనమును గ్రక్కినకూటినింబోలె

మరలఁ గయికొనుట శక్యముగాదు. బభ్రువునుండియు, *నుగ్రసేనునివలననుండియు రాజ్యమును మరలఁ బడయుట యలవి గాదు. నీవు నీయంతటను, విశేషించి జ్ఞాతులలో భేదము కలుగు నను భయమువలనను, దానిని గయికొనుట దరము గాదు. ఒకవేళ నా ప్రయత్నము సిద్ధించినను నది మిక్కిలి ప్రయాసమున మహాదుష్కరమును జేసినపిదపనే కలుగును. దానివలన గొప్పక్షయమును, గొప్పధననాశమును, లేక, పూర్ణ నాశమును సంభవించును. కాఁబట్టి యినుముచేతఁ జేయఁబడని సాధనము నుపయోగింపుము. అది మృదువయ్యు హృదయముల ఛేదించునదిగా నుండవలయును. దానిని దీటి దీటి నీజ్ఞాతు లందఱ నాలుకలను గోసివుచ్చుము' అనెను. వాసుదేవుఁడు— 'నన్ను దీటి దీటి నాజ్ఞాతుల నాలుకలను జక్కఁబఱుపు మని చెప్పితివే! ఇనుము కాక మృదువయ్యు, హృదయములను ఛేదించునట్టి యాయాయుధ మెద్ది?' యని యడిగెను.

నారదుఁడు 'నీశక్తికొలఁది నెప్పుడు నన్నము పెట్టుట, ఓరుపు, నిష్కాపట్యము, మెత్తఁదనము, పూజ్యులగువారిని పరువుకొలఁదిని బూజించుట యనునివియె యినుముకాని యాయుధము. కటువుగాను, జులకగాను నీజ్ఞాతులు మాటలాడఁ

* ఆహుకుఁడును, అక్రూరుఁడును బరస్పరము మిక్కిలి వైరము కలిగియుండిరి. ఈ యిరువురును గృష్ణుని తమతమ ప్రక్కఁజేరఁ బిలుపిలిపినను నతఁ డట్లు చేయక యిరువురకొడ సమముగ నుండెను. కాని వారి తనియందుఁ బక్షములేకుండె నని తెలియునది.

ఇక్కడ నుగ్రసేనునకు రాజ్య మిచ్చి వేయుటయే కృష్ణునియందు ష్పుగా నారదుఁడు చెప్పుట తెలియునది.

గోరుచున్నపుడు నీవు వారలమనసును, వాక్కును, హృదయ మును మంచి తిన్ననిమాటలచేతనే యడంపుము. మహాపురు షుఁడు గానివాఁడును, మంచిబుద్ధి లేనివాఁడును, సహాయము లేనివాఁడునగు నొకమనుష్యుఁడు తగినంత పెనుబరువును నెంత వాటుపడినను భూమ్మున మోవంజాలఁడు. నీ విట్టిబరువును (వృష్ణులను బరిపాలించుటను) నీ మూఁపున భరింపుము. ఎద్దు లన్నియును మిట్టపల్లములు లేనిదారిని పెనుబరువును మోయును. పోవఁ గటు వయిన దారియందుఁ బ్రసిద్ధిగన్న మేలియెద్దు మాత్రమే పెనుబరువును మోయును. కేశవా! నీవు నీసంఘ మందు ముఖ్యుఁడవుగా నున్నావు. ఈ సంఘము భేదిల్లెనా పెనునాశము గలుగును. కాఁబట్టి యీ సంఘము నిన్నుఁ బొంది కీడ్పడకుండునట్లుగా నీవు గావింపవలయును. ప్రాజ్ఞుఁ డగువానియందు బుద్ధియు, క్షమయు, నింద్రియనిగ్రహమును, ధనమునిచ్చుటయు నుండునే కాని తక్కిన గుణము లుండవు. కృష్ణా! ఎప్పుడును దనపక్షమువారిని రక్షించుట—ధనమును, గీర్తిని, నాయువును వృద్ధిఁబొందించును. కాఁబట్టి జ్ఞాతులకు నేఁ టిదవయు లేకుండునట్లుగా నీవు చేయవలయును. ప్రభూ! సంధి, విగ్రహము మొదలయిన యాఱు గుణములను బ్రయో గించుటయు, దండయాత్రసలుపుటయు, రాఁగలకాలమునను, వర్తమానకాలమునను గలదియు, నీకుఁ దెలియని దొక్కటియు లేదు. మహాబాహూ! యాదవులు, కుకురులు, భోజులు, అంధ కులు, వృష్ణులు, లోకములు, లోకపతులు నందఱును ని న్నాశ్రయించినవారై యున్నారు. మాధవా! ఋషులును నీయభివృద్ధిని గోరుచున్నారు. నీవు సమస్త ప్రాణులందును

బెద్దవు. నీవు పరమం బయినగతి నెఱుఁగుదువు. యదువులందు మిన్నవు. నిన్ను నండగొని యాదవులు సుఖముగా వర్ధిల్లుదురు' అనెను. ఇది యెనుబదియొకండవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు, అమాత్యపరీక్షను గుఱించి కాలక వృక్షీయోపాఖ్యానమును జెప్పుట. }

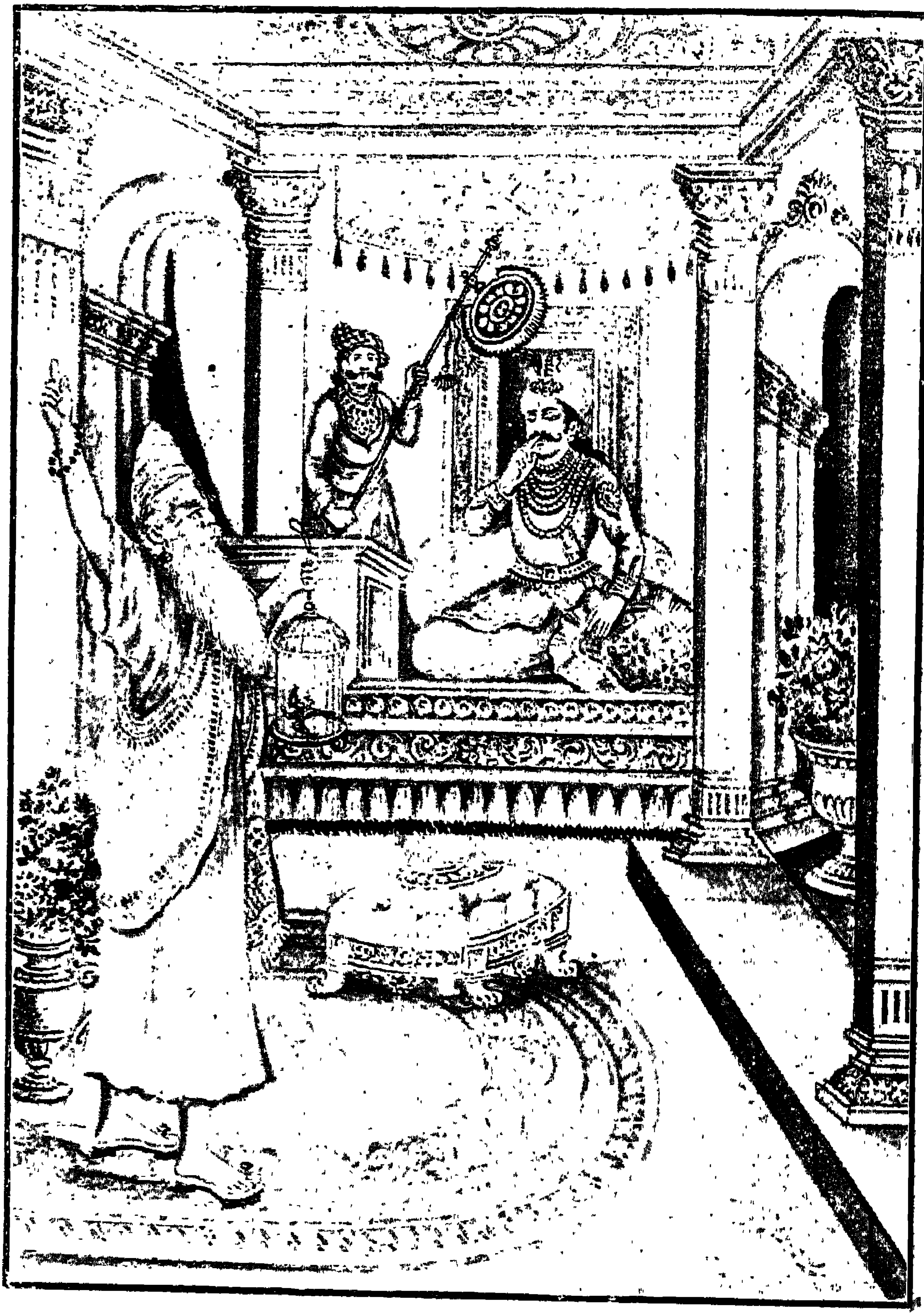
భీష్ముఁడు 'అమాత్యపరీక్ష విషయమై నే నిపుడు చెప్పినది ప్రథమవిధి. రెండవవిధిని జెప్పెదను వినుము. రాజునర్థమును వృద్ధిఁ బొందించుమనుష్యుని రా జెప్పుడును రక్షింపవలయును. బొక్కసము నశించుచుండునపుడు, అమాత్యుఁడే దాని నపహరించుచున్నాఁ డని తెలిసి వేతనము పుచ్చుకొను వాఁడో మఱి యితరుఁడో దానిని నీకుఁ జెప్ప వచ్చునేని, వాఁడు చెప్పునది మంతనమున విన నవధరించి యాయమాత్యునిబారి నుండి వానిని రక్షింపవలయును. అపహరింపఁ దొడఁగిన యమాత్యులు రాజునకు మిక్కిలి వలయునట్టివారిని రూపుమాపఁజూతురు. రాజుకోశమును నపహరింపఁ జూచుమనుష్యులందఱును నొక్కటిగాఁ గూడికొని దానిని గావం గోరువానిని బాధింప నుంకింతురు. కాన వానిని రాజు రక్షింపనిచో వాఁడు తప్పక నశించును. ఈ విషయమై కాలకవృక్షీయుఁ డనుముని కోసలరాజును జూచి చెప్పిన యీపురాతనమగు నితిహాసమును నుదాహరించుచున్నారు. క్షేమదర్శి యనువాఁడు కోసలదేశమునకు నధిపతి. వానియొద్దకుఁ గాలకవృక్షీయుఁ డనుముని పోయె నని మాకు వినికి. అతఁ డొకగూఁటియందు నొకకాకిని

బంధించికొని క్షేమదర్శి క్రిందియధికారు లందఱు నడవళ్లను బరిశీలించుకొనుచు నారాజు దేశమునందు మాటిమాటికిఁ గ్రుమ్మఱినవాఁ డయ్యె. అతఁడు 'నేను గాకిని సంబంధించిన విద్యను గఱచియున్నాను. జరిగినదియు, జరుగుచున్నదియు, జరుగఁగలదియు, నన్నియు నాకుఁ గాకులు దెలియఁబఱుచుచున్నవి' యని యారాజ్యమందుఁ బెక్కండ్రకుఁ జెప్పుకొనుచుఁ జుట్టును సంచరించు చుండెను. అతనిని బెక్కుజనులు బలసికొని యుండుటవలన నతఁడు రాజునియోగుల యందఱ యపచారములను గనుఁగొన సాగెను. ఇట్లతఁ డా రాజ్యమందుఁ గలకార్యమునంతయు, అందందుఁగల యధికారుల దోషములను, అశేషముగాఁ దెలిసికొని యంత 'నాకు నీరాజ్యమునందలి వన్నియుఁ దెలియు' నని చెప్పికొనుచు రాజును జూడం గోరి కాకముతోఁ గూడఁ బోయెను. అతఁడు కోసలరాజు కడకుఁ బోయి యందు భూషణాలంకృతుఁడై యున్నయమాత్యునిఁ జూచి 'అమాత్యా! నీ వీయీచోట నీయీకార్యమును జేసితివి. దీనిని వీఁడును, వీఁడును నెఱుఁగుదురు. రాజుబొక్కసము నపహరించితివి. ఈవిషయమును గాకిచెప్పుచున్నది. కాన దీనిని శీఘ్రముగ నాలోచింపుము' అనెను. అతఁ డప్పు డా తీరుగనే యందు బొక్కసము నపహరించియున్న తక్కినవారిని గూర్చియుఁ జెప్పెను. ఆముని చెప్పినమాట యించుకయైనను బొల్లగుటలే దని యెందును బ్రసిద్ధిగాంచియుండెను. ఇట్లా ఋషి యపరాధుల్గం గావించిన యధికారు లందఱును నొక్కటిగాఁ గూడి రాత్రియం దతఁడు నిదురించు చుండఁగా నతనిని మీఁజి యాకాకమును జంపివైచిరి. తెల్లవాఱఁగానే

య్థాముని. గూఁటియందుఁ గాకి బాణముచేఁ గొట్టఁబడియుండుటను జూచి క్షేమదర్శియొద్దకుఁ బోయి 'రాజా! నీవు ప్రాణములకును, ధనమునకును బ్రభుండవు; ఈశ్వరుండవును; కాన నీవలన నభయము వేఁడెదను. నీయాజ్ఞను గొని నీకు హితంబగు వచనముఁ జెప్పఁగోరుచున్నాను. నీవు శూరుఁడవై యున్నను, నీవలననుండియు ధనము లవ్వారిగా నపహరింపఁబడుచున్నవి. ఈ విషయమై మిక్కిలియు దుఃఖితుఁడ నయ్యు, మిత్త్రుల కార్యమునందు మిక్కిలి యక్కఱ కలిమింబట్టియు, నేను నీహితమును గోరి, సారథి మంచిగుఱ్ఱమును మీఱునట్లు, నిన్ను మీఱియైనను నీకుఁ దెలుపవలయు ననుతలంపునఁ బ్రేమదయివాఱ నిందు వచ్చితిని. మిత్త్రుఁడగువాఁ డొకఁడు తనకు హితము సేయఁగోరి యందులకై యతిమాత్రక్రోపమును, భక్తియుఁ బెనఁగొన బలవంతముగాఁ దన్ను మీఱి తెలుపవచ్చేనేని, తన మేలును దెలిసి తన యైశ్వర్యము నభివృద్ధిని గోరునట్టి ప్రాజ్ఞుం డగుపురుషుఁ డతనిని క్షమింపవలయును.' అనెను. రాజతనిం జూచి 'నీ వేది కోరుదువో దానిని నాకుఁ జెప్పవచ్చును. నేను నాహితమును గోరినవాఁడను గాన నీవేది చెప్పినను నా కోరుపు లేకుండుటకుఁ గారణమేమి? ఈవిషయమై నీ విష్టపడునది చెప్పుము. ఇట్లని నీకు గట్టిగాఁ బ్రతిజ్ఞ సేయుచున్నాను. బ్రాహ్మణోత్తమా! నీవు చెప్పిన మాట చొప్పున నేను జేసెదను' అనెను.

ముని 'నేను నీక్రింది కొలువుడు గాంద్ర గుణములను, దోషములను, వానివలన నీకుఁ గలుగు భయములను జక్కఁగాఁ గుఱుతెఱిఁగి, నీయందలి భక్తిం జేసి వానినంతయుఁ జెప్పుటకై

నీయొద్దకు వచ్చితిని. ధర్మోపదేశకు లయిన యాచార్యులు రాజును గొలుచుట దోష మని మునులే చెప్పియున్నారు. రాజును గొలిచి బ్రతుకుట—వేఱుగతిలేని మనుష్యునికిఁగూడ మిక్కిలి కుచ్చితమయిన బ్రతు కగును. రాజులను జేరియున్న మనుష్యునిఁ గ్రూరసర్పములతోఁ జేరినవానినిగానే పెద్దలు చెప్పెదరు. రాజులకు మిత్రులును—పెక్కండ్రు; శత్రువులును—పెక్కండ్రు; కావున వారలందఱవలననుండి రాజు నుపజీవించువారికి భయము కలుగు నని చెప్పెదరు. అట్లె రాజు వలననుండియు నొక ముహూర్తకాలమున వీనికి భయము కలుగును. రాజునెడ నెప్పుడును నొక్కతీరునఁ బరాకు లేక యుండుట శక్యము గాదుసుమీ! సంపదను గోరు మనుష్యుఁడు రాజువలన నేవిధమునను బరాకు పడఁగూడదు. పరాకువలన మనుష్యునిబుద్ధి చెడుచున్నది. బుద్ధి చెడినవానికిఁ బ్రాణము నుండదు. మంచిచదువరి యగువాఁడు ప్రాణమునకును, ధనమునకును బ్రభుండును, నీశుండు నగు రాజును, మండుచున్న యగ్నిని,గుపితమైన సర్పమును డగ్గఱునట్లు దారసింపవలయును. తాను మెలఁగవలసిన విధమును జక్కఁగాఁ గఱచికొని యొకఁడు రాజుసమీపమున మండుచున్న యగ్నిసమీపమునందుఁ బోలెఁ, గూర్చుండ వలయును. రాజు, ప్రాణమునకును, ధనమునకును బ్రభుఁడును, నీశ్వరుఁడును నగును. కాన యతఁడు క్రూరవిషము గలసర్పముఁ బోనివాఁ డగుటంబట్టి యతనిని బ్రతిక్షణమును, దన్ను లేనట్లు తలఁచుకొనుచుఁ, దాను నశింపఁగలట్లె యెన్నుకొనుచు, మిక్కిలి జాగ్రత్తతోఁ బరిచరింపవలయును. వాఁడు రాజుమ్రోలఁ జెడుమాట లాడుటకును, దాఱుమాఱుగఁ

415. క్షేమదర్శితో కాలకవృక్షీయుఁ డనుఋషి తనకాకిని మంత్రులు చంపిరని చెప్పుట.

గూర్చుండుటకును, దగని చేష్టలు చేయుటకును, దగనిరీతుల దగ్గుటకును, దగని పోకలు పోవుటకును, దగని యభినయములు నంగ వికృతులును నలుపుటకును, నెపుడును జంకు గలిగి యుండవలయును. రాజును బ్రసన్నునిఁ గావించినచో నతఁడు దేవతవలె సకలార్థములును గలిగించును. అతఁడు క్రుద్ధుఁడయ్యెనా యగ్నివలె సమూలముగా దహించి వైచు' నని యముఁడు చెప్పెను. అట్లె లోకవ్యవహారము జరుగుచున్నది. (ఈవిధుల చెప్పుచు) నీకు నభివృద్ధి గలిగించుదానినే యిపుడు చేయుదును. మహాభోఁటియమాత్యులు నీభోఁటిమిత్రములకు నాపదయందు బుద్ధిని సహాయము చేయుదురు.-ఈ కాకి నాయది. నీకార్యమును జేసినందులకై చంపఁబడినది. ఇందులకై నిన్ను నిందించుట నాకుఁ దగదు. కాని, యీపక్షిని జంపినవారికి నీయందుఁ శ్రేయము లేదు. నీకు హితు లెవరో యెవరు దహితులో దెలిసికొనుము. ఇతరులకు నీబుద్ధిని లోపఱుపక యన్నిటిని నీయంతన నీవే చేయుము. నీయింట నున్నవా రందఱును మ్రుచ్చులు సుమీ! వారు నీప్రజలపెంపును గోరువారు గారు. కాన వారి విరోధమునకు నేను గుఱియైతిని. వారు నీ కాంత రంగికు లయినవారితోఁ గుట్రపన్ని నిన్ను నాశము సేయుట వలన నీపిదప రాజ్యమును దా మాశపడుచున్నారు. అయినను వారిపన్నుగడ లసందర్భములవలన సిద్ధించినవి గావు. వారివలన భయపడి నేను మఱియొక్కపట్టునకుఁ బోయెదను. నాకు విషయవాంఛ యేమియు లేకున్నను, నీమనుష్యులు దురాత్ములు గాన యీబాణమును నా కాకినిగూర్చి యేసి దానిని యమపురికిఁ బంపిరి. నేను దీనిని దపంబున మిక్కిలియుఁ బెంపారుదివ్యదృష్టిచే

గనుఁగొంటిని. నీ రాజ్య మిది పెక్కులు నక్రములు, చేఁపలు, మొసళ్లు, తిమింగిలములును గుంపులుగాఁ గలిగి యున్న యొక మహానదిని బోలిడినది. దీనిని నే నీ కాకిచే నుత్తరించితిని. నీ రాజ్యమును-గూలిన మ్రాఁకులును, బండ తాలును, ముండ్లును గలిగి, సింహవ్యాఘ్రములు నెరసి, చొచ్చుటకును, నుండుటకును నశక్య మయినహిమవంతపు మహాగుహయుంబోని నీ రాజ్యమును-నీకాకి తోడ్పాటున నే కడచితిని. పండితులు చీఁకటి గ్రమ్మియుండుటచేఁ బోరాని ప్రదేశమునకు దీపముతోడునఁ జొరను, దాఁటరాని నదిని నోడలచేత దాఁటను వచ్చునుగాని, చొరరానిరాజు నీతిపథమునందుఁ జొచ్చుటకును, గడచుటకును నేయుపాయమును దెలియరా దందురు. నీరాజ్యము చీఁకటి గ్రమ్మి చొరరాకున్న యొకయరణ్యమువలె నున్నది. దీనికి నోడయుండ వగునీకు నిందు విశ్వసించుట యలవిగాకున్నది. ఇఁక నాకు విశ్వసించుటను జెప్పనేల? ఇందు మంచియు, సెబ్బరయు సమముగా నే యున్నవి. కాఁబట్టి యిందు వసించుట సేమము గాదు. మంచికార్యము చేయువాఁ డిందు వధము నే పొందుచున్నాఁడు. దుష్కార్యము చేయువాని కేజంకును లేదు. న్యాయముచొప్పున దుష్కార్యము చేయువానికే వధము కలుగవలయునుగాని, సత్కార్యపరుని కెంతమాత్రము గాదు; కాఁబట్టి యిచ్చటఁ జిరకాలముండుట యుక్తము గాదు. తెలిసినవాఁడు దీనిని శీఘ్రమున దిగవిడువ వలయును. రాజా! సీత యనెడి నది యొకటి గలదు. దానియందుఁ బడవలు మునుఁగును. నీయీరాజ్య మావదికి సాటియైనది. సర్వమును నాశము

సేయునట్టి వలవంటిది. * నీవు తేనెఁ గోరువారు ఱుఱికిపడు చఱి
యవు; విషముగలసిన యన్నమవు. నీస్వభావ మిపు డసజ్జనుల
భావముం బోలెఁ దోఁచుచున్నది; కాని సజ్జనులభావముం
బోలెఁ గాదు. నీవు క్రూరవిషములగు సర్పములు చుట్టియున్న
కూపమువలె నున్నావు. నీవు, చేరరాని రేవుగలదియుఁ, బెద్ద
గడ్డ గలదియు; వెదుళ్లయుఁ బ్రేములయుఁ బొదరులు బలసినది
యునై తియ్యనినీరు గలయేటివలె నున్నావు. కుక్కలును,
గ్రద్దలును, నక్కలును జుట్టి యున్న రాజహంసమవు. ఒక పెద్ద
మ్రాఁకును నాఁతగొని పెచ్చు పెరిఁగిన పెనుతీఁగలగుబు రా
మ్రాఁకును గ్రమ్ముకొని దానికిఁ బొడవుగా వ్యాపించినదై
పిదపఁ దన్నుముట్టిన పెద్దయెరగలి చిచ్చుచేత నా మ్రాఁకును
సయితము దహించునట్లు, నిన్నాశ్రయించిన యమాత్యులు
నున్నారు. రాజా! వారలను బరికించిచూడుము. చక్కఁబెట్టినను.
నీవలన నధికారము నొందినవారలును, నీవు పరిపాలించుచున్న
వారలు నగు మనుష్యులే నిన్నవమానించి నీప్రియునిఁ జంపఁ
గోరుచున్నారు. నేను రాజవయిననీదుశీలమును, నిన్ననుసరించి
బ్రతుకువారిస్వభావమును దెలియఁగోరుచు, వీరుని యిల్లాలి
యింటియం దున్న పిటకానివలెను, పామున్న యింటియందు
వసించువానివలెను మిక్కిలి జంకు గలిగి యెంతయు నెచ్చరిక
తోడ నన్ను రక్షించుకొనుచు నిందు వచ్చితిని. రాజేంద్రా!

---

* 'మధు ప్రపాతో హి భవాన్ భోజనం విషసంయుతమ్' అని
మూలము. మధు ప్రపాత మనఁగా తేనె పెట్టియున్న కొండచఱియకు నుఱికి
పడుట. తేనె యున్నను అందులకై యాచఱియకు నుఱుకుట యపాయకర
మైనట్లు నీవు నపాయకరుఁడ వనుట.

నేను 'రాజు జితేంద్రియుఁ డగునా? అతని భృత్యు లడఁగి మడఁగి యున్నారా? ప్రజలు రాజును బ్రేమింతురా? రాజును బ్రజలను బ్రేమించునా?' యని తెలియఁగోరినవాఁడ నై యిందులకు నీకడకు వచ్చితిని. ఆఁకలి గలవానికి నన్నమువలె నీవు నాకుఁ బ్రియుండ వయితివి. అయినను నేను నీయమాత్యులను దప్పిలేనివాఁడు నీటినింబోలె నెంతయు నొల్లను. నీకు మంచి సేయఁగోరితిని గాన నాయందు వారు దోషము కట్టిరి. వారికి నాయందుఁ గలవిరోధమున కింతకంటె వేఱుకారణము లే దనుటకు సందేహము లేదు. నాకు వారియం దెంత మాత్రము ద్వేషములేదు. వారియందలి దోషములను దెలుపుట వారికి ద్రోహముచేసినట్లయినది. మూఁపునఁ గొట్టుపడిన సర్పమువలనంబోలె మంచిమనస్సు లేనిపగవానివలన భయము గలిగియుండవలెను' అనెను.

రాజు 'బ్రాహ్మణోత్తమా! నీకుఁ గలిగినయీకాఱియకుఁ దగిన పరిహార మెంతయుఁ జేసెదను. మఱియు మిక్కిలి సత్కరించెదను. ఇట్లు పూజితుఁడవై మరల నాయింట వసించి యుండుము. ని న్నెవ్వ రొల్లరో వారు నాయింట నుండరు. నీవు చెప్పినమనుష్యులకు నిఁక నేమి చేయవలయునో నీవె తెలిసి చేయవలయును. నారాజ్యమందు దండము చక్కఁగా జరుపఁబడునట్లును, గార్యములు చక్కఁగాఁ గావింపఁబడునట్లును నీవు కనుఁగొనుచు నేను శ్రేయమును బొందునట్లు వినియోగించుచుండుము' అనెను.

ముని 'నీ వీకాకిని జంపిన దోషమును గనుఁగొనకుండి యమాత్యులం దొక్కొకరిని (నధికారమందు) దుర్బలునిఁగాఁ

జేయుము. పిదప వారికిఁ దగినకారణముల నిరూపించి యొక్కొ క్కనిఁగా వారిని జంపుము. ఒక్కం డ్రొకదోషమునే చేసిన యెడల వారందఱు నొక్కటిగాఁగూడి *ముండ్లనుగూడ మెత్త గిలఁజేయుదురు. ఇఁక మనుబోఁటి మెత్తనివారలను జేయుట చెప్పనేల? ధనమందు జగమంతయుఁ గట్టువడియున్నది. కాన, దానిని ధనముచేతనే బంధింపవలయును. ధనమునాశ్రయించుట వలననే మనుష్యులకు గౌరవము పుట్టుచున్నది. కాఁబట్టి ధన మును వారలనుండి తీసివైవుము. ఒక్కొక్కమనుష్యునియొక్క దోషమునకుఁగాను వానికి విరోధియైన మనుష్యుని వానికడకుఁ బంపుము. వాఁడామనుష్యునియందుఁ బెక్కులు దోషములు వెలువఱిచి వానిధనమును దీసికొని వైచును. కొందఱకుఁ దిన్నని మాటలాడియుఁ, గొందఱకుఁ బరస్పరము భేదము పుట్టించియు వైరము కలిగింపుము. పిదప దండింపుము. రాజా! బుద్ధిమంతుఁడగురాజు తనలోపలితలంపును గప్పిపుచ్చి, బిల్వకాయనుగొనియె బిల్వకాయను గొట్టునట్లు, అశుద్ధుండగు మంత్రిని నశుద్ధుండగుమనుష్యునిఁ గొనియె నాశముచేయఁ దగును. కాఁబట్టి రాజా! మనమంత్రాలోచనములు (వారుసందే హించి) వెలిపుత్తురేమోయని భయపడి యిట్లు జాగ్రత్తతో మెలఁగవలయు నని యింతయు నీకుఁ జెప్పుచున్నాను. మేమో బ్రాహ్మణులము; కాన దయాళురము; ఎవ్వరిని దండింప నొల్లని వార మనుట ప్రసిద్ధము. మేము మాకుంబోలెనే నీకునుఁ,

---

* 'కంటకానపి మృద్గీయుః' అని మూలము. ముండ్లవలె బాధకు లయినవారిని గూడఁ బడఁగొల్తురు. ఇఁక మనుబోఁటి సాధువులను గూల్చుట చెప్పనేల యనిభావము.

దక్షిణవారికిని శుభమును గోరుదుము. రాజా! నన్ను గురించి చెప్పుచున్నాను. నేను నీకుఁ దెలికాఁడను. నా పేరు కాలిక వృక్షీయుఁడందురు. మీ తండ్రి పరిపాలనమునం దీరాజ్యమునకుఁ బెక్కు విపత్తులు కలుగఁగా నేను దక్షిణకార్యము లన్నియు దిగవిడిచి యావిపత్తులను దొలఁగించుటకై యపుడు తపము సలిపితిని. నీవు మరలఁ దగినవారలను మిత్రులని నమ్మి భ్రమింపకుండుటకై నీయందలి స్నేహమువలన నీకుఁ జెప్పుచున్నాను. రాజా! నీవు రాజ్యమును నలవ్రాకగాఁ బడసితివి. దానిని సంబంధించిన సుఖములను, దుఃఖములను రెంటిని నాలోచింపుము. నీ రాజ్యములను మంత్రులయందుఁ బెట్టి నీ వేల పరాకు పడవలయును?' అనెను. పిదప రాజు క్షత్రియకులమం దొకనిని మంత్రిగా నేర్పఱచుకొని యాబ్రాహ్మణోత్తమునిఁ గాలక వృక్షీయునిఁ బురోహితునిఁగాఁ గయికొనెను. ఈ మార్పు లయినపిదపఁ గోసలరాజును భూమినంతయు నేకచ్ఛత్రముగాఁ బాలించి మిక్కిలి యశస్సును బొందునట్లు చేసి కాలకవృక్షీయముని యుత్తమములగు యాగములు పెక్కులు యజించెను. కోసలరాజు సతనిహితవచనములను విని భూమిని జయించి యతఁడు నియమించునట్లు తాను నడచుకొనుచుండె' నని చెప్పెను' ఇది యెనుబదిరెండవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు మంత్రి మొదలయినవారి లక్షణములను జెప్పుట.)

ధర్మరాజు 'పితామహా! వ్యవహార నిర్ణయసభ్యులును, యుద్ధాదులందును సహాయులును, హితులును, సేనాపతులు మొదలయిన బలంగము వారును, మంత్రులును నెట్టి వారుగా నుండవలయును?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'నీవ్యవహారనిర్ణయసభ్యు లయినవారు లజ్జతోఁ గూడినబెట్టును, నింద్రియ నిగ్రహమును, సత్యమును, నిష్కాపట్యమును, యుక్తమయినది లెస్సగాఁ జెప్పుదిట్టతనమును గలిగియుండవలయును. నీకుఁ గెడతోడు నీడలై మిక్కిలి శూరులును, బ్రహ్మణ్యులును, మిక్కిలి చదువరులును, నీయెడ నెంతయు సంతుష్టులును, గార్యములందు మంచి యుత్సాహము గలవారును నగు మనుష్యులను సకలములయిన నీ యాపదలందును సహాయులుగాఁ బడయఁ గోరవలయును. మంచికులమునఁ బుట్టి పూజితుండగు మనుష్యుఁ డెప్పుడును దనశక్తిని దాఁపఁడు. వాఁడు నీదుఃఖమునఁగాని, సుఖమునఁగాని, రోగమునఁగాని, మరణమునఁగాని, నిన్నెప్పుడును దిగవిడువఁడు. అట్టివానిని సుహృదునిఁ గావించుకొనవలయును. నీబలంగము వారు మంచికులమునఁ బుట్టినవారుగను, నీదేశమందుఁ గలిగినవారుగను, ప్రాజ్ఞులుగను, రూపవంతులుగను, మిక్కిలి చదువరులుగను, సమర్థులుగను, ప్రేమగలవారుగను నుండవలయును. నాయనా! చెడుకులమునఁ బుట్టినవారును, లుబ్ధులును, క్రూరులును, సిగ్గుమాలినవారును నగు మనుష్యులును, దిన్న

చేయి తడియారకుండునంతవఱకు నిన్ననుసరింతురు. రాజు మంచికులమునఁ బుట్టినవారును,మంచి స్వభావముగల వారును, ఇంగితము నెఱింగినవారును, అక్రూరులును, దేశకాలములను—వానికిఁ దగినవిధులను దెలిసినవారును, ఒడయనికార్యమందు హితమునే కోరుచుండువారును నగు మనుష్యులను నెప్పుడును నన్నివిషయములందును మంత్రులుగా నియమింపవలయును. ధనములచేతను. సమ్మానములచేతను, వస్త్రాభరణాదుల నిచ్చుటచేతను, ఇంపయిన పలు వగల భోగములచేతను నీ వెవరిని నీకుఁ బ్రయోజనకరులుగాఁ దలంతువో వారలను బ్రీతులు గావించి నీతోఁబాటిసఖులనుగాఁ జేయవలయును. ప్రవర్తనము తప్పనివారును,మంచి నడవడిగల వారును, మిక్కిలిచదువరులును,వ్రతపరులును, గొప్పమనస్సుగలవారును, సత్యవాదులును నగు మనుష్యులు నీ యక్కఱలయందే కను గలిగి యెప్పుడును నిన్ను దిగనాడకుందురు. పూజ్యులు కానివారును, నియమములను బాటింపనివారును, మందబుద్ధులును, గట్టుపాటులనుండి జాఱినవారును నగు మనుష్యులను మర్యాదలను నతిక్రమింపకుండునట్లు నీవు పదిలముగా నిర్బంధించి చూచుకొను చుండవలయును. రెండు పక్షములం దొకటిని నేరుకొనవలసి వచ్చినపుడు,పెక్కండ్రుగల పక్షమును విడిచి యొక్కఁడుగల పక్షమును వరింపరాదు.. అయిన నాయొక్కఁడు పెక్కుగుణవిశేషములంబట్టి పెక్కండ్రకంటె నెక్కుడుగా నుండెనేని యా యొక్కనికై పెక్కండ్రను దిగవిడువ వచ్చును. ఎక్కుడయిన వానిలక్షణములు పరాక్రమము, కీర్తి, ప్రధానములయిన కార్యములందలి యాసక్తి, కట్టుపాటులందుఁ దప్పక

నిలుచుటయు నగును. సమర్థులను బూజించునట్టి వాడును, అర్హత లేని వారితోడ మచ్చరింపని వాఁడును, గామమువలనను, భయమువలనను, క్రోధమువలనను, లోభమువలనను ధర్మమును విడువని వాఁడును, అహంకారములేని వాఁడును, సత్యవాదియు, మన్నించుస్వభావము గలవాఁడును, జితాత్ముఁడును, మానసంపన్నుఁడును, అన్ని సందర్భములందును జక్కఁగాఁ బరీక్షింపఁబడినవాఁడును నగు పురుషుని నీవు మంత్రసహాయునిఁగా నేర్పఱచుకొనవలయును. గొప్పకులమునఁ బుట్టుటయును, గులమునకుఁ దగిన గౌరవము గలిమియు, ఓరుపును, సమర్థతయును, ఆత్మశుద్ధియును, శూరతయు, నెనరును, సత్యమును నుత్కృష్టుఁడగు వాని లక్షణములు. ఇట్లు తెలివిగలిగి నడచుకొనుచుండు పురుషునకు శత్రువులును వైరకళంకమును విడిచి ప్రసన్నులయి మిత్రులగుచున్నారు. ఆత్మనిగ్రహమును, మంచి ప్రజ్ఞయుఁ గలిగి యైశ్వర్యము నభిలషించు రాజిట మీఁదఁ దన దేశమందు మంచికులమునఁ బుట్టినవారును, ఆప్తులును, దురాచారులచే వశీకరింపరాని వారును, వ్యభిచారము లేనివారును నయి తన్ను సంబధించియుండు మనుష్యులచేత మంత్రుల గుణాగుణములను బరీక్షింపవలయును. ఐశ్వర్యమును, నభ్యుదయమును గోరుపురుషుఁడు మంచికులమునఁ బుట్టినవారును, మంచి చదువరులును, వంశపరంపరగాఁ గొలుచుచు వచ్చువారును, అహంకారము లేనివారును నగుపురుషులను మంత్రులుగాఁ జేసికొనవలయును. వీరలకు వినయముతోడి బుద్ధియు, ప్రసన్నస్వభావమును, తేజమును, ధైర్యమును, క్షమయు, శుచియు, ననురక్తియు, నిలుకడయుఁ,

గార్యములందు దిట్టతనమును నుండవలయును. రాజా! రాజు, కార్యభరమును వహింపఁదగినవారును, ప్రౌఢవయస్కులును, మంచిగుణములందుఁ బరీక్షింపఁబడినవారును, గపటము లేని వారును, ధనమును వృద్ధిఁబొందించువారును, మితిమీఱక మాటాడువారును, వీరులును, వివేకశీలురును, కులీనులును, ధైర్యశాలులును, నింగితజ్ఞులును, నక్రూరులును, దేశకాలవిధులను దెలిసినవారును, భర్తకార్యమునందు హితమును గోరువారును నగుమంత్రులనేవురను నెప్పుడును నన్నికార్యములందును నేర్పఱుప వలయును. తేజోహీనుఁడును, మిత్రులచే దిగవిడువఁబడినవాఁడును, బట్టుదలతోఁ బనిచేయఁజాలఁడు. ఒకవేళ వానిని నియమించినచో నన్నికార్యములను గొనసాగింపకతప్పక సందేహమునే కలిగించుచుండును. ఒకమంత్రి శుభం బగు గొప్పవంశమునఁ బుట్టినవాఁ డయ్యును, ధర్మార్థకామములను బాటించువాఁడయ్యును, జదు వల్పముగాఁగలవాఁ డగునేని కార్యపద్ధతి నాలోచించుటకుఁజాలనివాఁ డగును. ఇట్లే తక్కువ కులమునఁ బుట్టినవాఁడు, తానెంత చదువు చదివియుండినను గొనిపోవువాఁడులేని గ్రుడ్డివానివలె నేర్పును, నూహయు వలసినకార్యములందుఁ దెలియక పొరఁబడుచుండును. ఒక్కయుద్దేశమందును నిలుకడలేనివాఁ డెంత బుద్ధియుఁ, జదువును గలిగియుండినను, ఉపాయములను దెలిసియుండినను, కార్యములఁ గొనసాగించుచుఁ జాలకాల ముండఁజాలఁడు. దుర్గతియుఁ, జదువులేనివాఁడునగు మనుష్యుఁడుకార్యమునకు దిట్టతనముగాఁ బూనవచ్చునుగాని దానివలన ఫలవిశేషము లేమిగలుగునో తెలిసికొనఁజాలఁడు. తనయం దనురక్తిలేని మంత్రియందురా

జెప్పుడును నమ్మికయుంచుట యొప్పదు. కాఁబట్టి యనురక్తుఁడు గాని మంత్రికిఁ దనయాలోచనములను వెలిపుచ్చరాదు. అట్టి కపటుఁడు తక్కిన మంత్రులతోఁ గూడ గూడి తన యేలికను, అగ్ని గాలితోడ్పాటునఁ గలిగిన సందులమూలమునఁ జొచ్చి మ్రాఁకును దహించునట్లు నాశము సేసివైచును. రాజెవ్వఁడేని యొకనాఁడు క్రుద్ధుఁడై యొకభృత్యుని స్థానమునుండి తొలఁగించియు, నాగ్రహమున బరుసులాడియు, మరలఁ బ్రసన్నుఁడయి వానిని స్థానమున నుంపఁగలుగును. అనురక్తి గల భృత్యుఁడే యాయావాని కెల్ల నోర్వఁజాలునుగాని మఱి యొక్కఁడెంతమాత్రము సైఁపఁడు. మంత్రులకుఁగూడఁ గొన్ని సమయములందు రాజులయెడఁ బిడుగునుఱుమువలె బిట్టుగాఁ గోపము కలుగుట గలదు. ఎవఁడు తనయొడయునికిఁ బ్రియము చేయుతలంపున నట్టికోపములను సడఁచుకొనునో, మఱి యొడయునిసుఖదుఃఖములను దనకును సమానముగాఁ గలిగియుండునో, యట్టిమనుష్యుని రాజు సమస్తకార్యములం దాలోచన మడుగవలయును. కపటము గలవాఁడు రాజునం దనురక్తి కలిగియుండినను, దక్కినగుణములచే నిండియున్నను, రాజనీతియందు మిక్కిలి తెలివిగలవాఁడయి యున్నను, రాజమంత్రాలోచనమును వినుట కర్హుఁడు గాఁడు. పగవారితోడఁ గూడికొని రాజు ప్రజల సుఖదుఃఖములను మిక్కిలి పాటింపకుండు నట్టివాఁడు పగవాఁడని తెలియవలయును. వాఁడును, రాజు మంత్రము వినఁదగినవాఁడు గాఁడు. తెలివిలేనివాఁడును, అపరిశుద్ధుఁడును, గర్వము గలవాఁడును, శత్రువుల సేవించువాఁడును, తన్నుఁ దాను బొగడికొనువాఁడును, కోపియు, లుబ్ధు

డును, సుహృదుఁడు గానివాఁడును నగుపురుషుఁడుగూడ రాజు మంత్రాలోచనము వినఁదగఁడు. క్రొత్తగా వచ్చినవాఁ డొకఁడు వాఁ డెంతయనురక్తి గలవాఁడయినను, మిక్కిలి చదువరిగా నుండినను రాజు వానిని సత్కరింపవచ్చును; మఱి వలయునది యీవచ్చును; కాని, యాలోచనము వానికిఁ జెప్పఁదగదు. రా జొకనితండ్రిని దాను మును పన్యాయమున నూరు వెడలఁ దఱిమినను, బిదప నతనిని సత్కరించి యెప్పటిపదవియందు నెలకొలిపినను, నతనికొడుకునకుఁ దా నెంతమాత్ర మాలోచనము వినిపింపఁదగదు. రాజు తనకు సుహృదుఁడయినవాని స్వల్పంపుఁ దప్పునకు వానిధనమంతయుఁ దీసికొనిరిత్త గావించె నేని వానికిఁ దక్కినగుణము లన్ని యుండినను, రాజు తన మంత్రాలోచనము వినిపింపఁదగదు. మంచి ప్రజ్ఞయు మేధయుఁ గలిగి పండితుఁడై, తనదేశమందుఁ బుట్టినవాఁడై, శుచియు, సమస్త కార్యములందుఁ జక్కటిగలవాఁడు నైనపురుషుఁడు రాజుమంత్రాలోచనము వినుటకుఁ దగును. ఆత్మజ్ఞానమును, లౌకికవిజ్ఞానమును మిక్కిలియుఁ గలిగి, తన ప్రకృతియు, శత్రువు ప్రకృతియు, స్వామి మంత్రి మొదలయినవారల ప్రకృతులను నెఱింగినవాఁడై రాజునకు నాత్మసముఁ డయిన స్నేహితుఁ డగు పురుషుఁడు, రాజు మంత్రాలోచనమువినఁదగును. సత్యవాదియు, శీలసంపన్నుఁడును, రహస్యములను వెలిపుచ్చని లోఁతుగలవాఁడును, సిగ్గరియు, మెత్తనివాఁడును, తండ్రి తాతలతరముల నుండి రాజు కొలువుగలవాఁడును నగు మనుష్యుఁడు మంత్రాలోచనమున కర్హుఁ డగును. రాజువలన సంతుష్టిగలవాఁడును, సత్పురుషుల మనసున కెక్కినవాఁడును, సమర్థుఁడును, పాపము

లందు ద్వేషముగలవాఁడును, మంత్రాలోచనము తెలిసినవాఁడును, గాలము నెఱింగినవాఁడును, శూరుండును నగుపురుషుఁడు మంత్రాలోచనము విన నర్హుండగును. దండము నూఁదిపరిపాలించు నట్టిరాజు, ఈసమస్తలోకమును దిన్నని చల్లనిమాటలచే వశముచేసికొనుటకు శక్తుఁడగు వానితో మంత్రాలోచనము చేయవలయును. పురజనులును, దేశజనులును ధర్మప్రవర్తనమునుబట్టి యెవ్వనియందు విశ్వాసము గలిగియుందురో, ఎవ్వఁడు యుద్ధము చేయఁగలఁడో, మఱి రాజనీతియందుఁ బండితుఁడో, యట్టివాఁడును మంత్రాలోచనము వినుట కర్హుఁడగును. కాఁబట్టి యిట్టిగుణములన్నియుఁ గలవారును, మిక్కిలియుఁ బూజితులును, రాజు మంత్రి మొదలయినప్రకృతుల నెఱింగినవారును, గొప్పకార్యములకు నువ్విళ్లూరువారును నగుమంత్రులు మువ్వురకుఁ దక్కువ లేకుండ వలయును. వారు తమప్రకృతులందును, శత్రుప్రకృతులందును గలరంధ్రములను బాటించు చుండవలయును. మంత్రులయాలోచనము రాజు రాజ్యమునకు మూలము. దానివలననే యారాజ్యము వృద్ధినొందవలయును. మంత్రి రాజునందలి ఛిద్రములను దెలియనీకుండునట్లు చేయవలయును. పరునియందుఛిద్రములు కనిపెట్టి వానిపై నెత్తవలయును. తాఁబేలు తనయంగములను లోనికి ముడిఁచి కాచుకొనునట్లు, మంత్రులనుదమమంత్రములను గాచుకొనవలయును. అట్లె తమఛిద్రమునుగప్పిపుచ్చుకొనవలయును. రాజ్యమునందు మంత్రములనుగప్పిపెట్టునట్టి మంత్రులే బుద్ధిమంతు లనఁబడుదురు. మంత్రమేరాజునకుఁ గవచము; మంత్రమే రాజ్యమందుఁ దక్కినజనుల

కంగములు. రాజ్యమునకు మూలము వేగులవాండ్రు. దానికి సత్త్వయంతయు మంత్రమందురు. ఏలికలును, మంత్రులును, మదమును క్రోధమును నడంచి, మానమును నసూయయును విడిచి, యొకరి నొకరు సహాయముకొఱకు ననువర్తింతురేని, వా రుభయులు సుఖ మొందుదురు. రాజు తానైదువిధము లగు (అనఁగా మనస్సుచేతను, వాక్కుచేతను, శరీరముచేతను, వీనియందలి రెంటిచేతను, మూఁటిచేతను జేయంబడు కపటము లనెడు) నుపధలు లేకుండునట్టి మంత్రులతోడ నెప్పుడును మంత్రాలోచనము చేయవలయును. రాజా! ముప్వురుమంత్రుల మూఁడువిధము లయినయభిప్రాయములను దెలిసికొని వానిని దన మనస్సునం దుంచి వారల యభిప్రాయమును దన యభిప్రాయమును మీఁదఁ జక్కఁగా నాలోచించుకొఱకుఁ దన గురువుకడకుఁ బోవలయును. ఆగురువు ధర్మార్థకామముల స్వరూపములను జక్కఁగా నెఱింగిన బ్రాహ్మణుఁడుగా నుండ వలయును. ఇట్లు మీఁదటియాలోచనమునకై యతనికడకుఁ బోయి మనస్సు సమాహితము చేసికొని యతనియభిప్రాయ మడుగవలయును. అతనితోఁ గూడి యాలోచించిన పిదప నొక నిర్ణయము కలుగఁగా రాజు విలంబముచేయక తోడనే దానిని గావింపవలయును. మంత్రతత్త్వముల నిశ్చయములను జక్కఁగా నెఱింగినట్టివారు, రా జెప్పుడు నీచొప్పుననే మంత్రాలోచనము చేయవలయు నని చెప్పెదరు. ఇట్లు మంత్రములను గుదురు పఱుచుకొని దాని ననుష్ఠానమునకు నెప్పుడును దేవలయును. అట్లు చేసిననే యవి ప్రజలను వశీకరించుటకు సమర్థములగును. రాజు మంత్ర మాలోచించుచోటఁ బొట్టివారును, గుజ్జులు

గాని బక్కవారును, కుంటివారును, గ్రుడ్డివారును, జడులును, స్త్రీలును, నపుంసకులును నుండరాదు. అందు, ముందుగాని వెనుకఁగాని క్రిందుగఁగాని మీఁదుగఁగాని యడ్డముగఁగాని యేదియు మెలఁగరాదు. ఎవరును లేని యింటి మేడపయి నెక్కియో, దర్భయు తెల్లును లేక నలుప్రక్కలఁ దెల్లగాఁ గనఁబడు బయలుగా నుండు ప్రదేశమునం దుండియో, మాటయందుఁ దప్పిదములు లేక యంగముల దోషములును జేష్టలును గావింపక, కాలము మీఱిపోకుండునట్లు కార్యమును జక్కఁగా నాలోచింపవలయును. ఇది యెనుబదిమూఁడవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడు, ప్రియవచనము లాడుటను గుఱించి యింద్రబృహస్పతి సంవాదమును ధర్మరాజునకుఁ జెప్పుట.)

భీష్ముఁడు, 'ధర్మరాజా! ఈ విషయమై బృహస్పతికిని, నింద్రునకు జరిగిన సంవాదమనెడి యీపురాతన మయిన యితిహాసము నుదాహరించెదరు. ఇంద్రుఁడు 'ఓ బ్రాహ్మణోత్తమా! పురుషుఁ డేయొక్క విషయమును జక్కఁగా నాచరించునేని సమస్తప్రాణులకును బ్రమాణమయి మిక్కిలి కీర్తిని బొందును?' అని యడిగెను.

బృహస్పతి, 'ఇంద్రా! ఇం పయినమెత్తని పలుకుబడియే యాయొక్క విషయము. దాని నొక్కటి నాచరించినచో సమస్తప్రాణులకును బ్రమాణమై (సమ్మతుఁడై) మిక్కిలి యశస్సును బొందును. ఇంద్రా! సమస్తలోకులకు సుఖము నొసంగునది

యిది యొక్కటియే. దీనిని సర్వభూతములయందును నాచరించు వాఁ డెప్పుడును వానికెల్లఁ బ్రియుఁడై యుండును. ఈలోక మందు నొక్క పలుకయినను మాటాడక బొమలు ముడివడ్డ మొగముతో నుండునట్టివాఁడు సమస్తప్రాణులకును ద్వేషింపఁ దగినవాఁడగును. తిన్నని మెత్తనిపలుకుబడి లేమియే వానినట్లు చేసినది. ఎవఁడు తక్కినవారి నెవ్వరిని జూచినను దానే వారిని ముందుగా మాటాడి, యట్లు మాటాడునప్పుడు చిఱునవ్వు మునుముట్టఁ దొలఁకుచుండునో, వానికిఁ బుచ్చుకొనువారంద ఱును బ్రసన్నులగుదురు. దానము సైతము చల్లని మెల్లని పలుకుబడితో నియ్యఁబడదేని తీసికొనువాని నెవ్వనిని, కూర లేని యన్నమువలె సంతోషపెట్టనేరదు. ఇంద్రా! ఎవరిధనము నేనియు నెత్తికొనుచున్నను, దియ్యనిపలుకులాడునేని, యట్టి పలుకుబడి యాధనమును గోలుపోయినవారిని సయితము దన వశము చేసికొనును. దండమును విధింపఁగోరుచున్నపుడును—రాజు, తిన్నని చల్లనిమాటలే ప్రయోగింపవలయును. సాంత్వము ఫలము గలిగింపక తప్పదు. మఱి యది యెవ్వరిహృదయమును నొప్పింపదు. సాంత్వము మృదువుగను, మధురముగను, జక్కఁ గను బచరించుచుండినచో దానికి సరియైనది యొకప్పుడును గలుగదు' అనెను. ఇది విని యింద్రుఁడు తనపురోహితుఁడు చెప్పినట్లు సర్వమును జేయుచువచ్చెను. ధర్మరాజా! నీవు నీ సాంత్వమును జక్కఁగా నాచరింపుము' అనెను. ఇది యెనుబది నాలుగవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు నమాత్యలక్షణములు మొదలయినవి చెప్పుట.

ధర్మరాజు 'రాజేంద్రా! రాజు ప్రజల నేపద్ధతిని బరిపాలించుచు వచ్చినయెడల విశేషించి ధర్మమును, శాశ్వతమయిన కీర్తిని, విశేషించి స్వర్గమును బడయును?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'పరిశుద్ధమయిన వ్యవహారముతోఁ బ్రజలను బరిపాలించుటయందక్కఅగలిగి యుండెనేని, రాజు పరిశుద్ధుఁడై ధర్మమునుబడసి కీర్తిని, స్వర్గలోకములను బడయును' అనెను. ధర్మరాజు 'రాజెవ్వరితోడ నెవ్విధమున వ్యవహరింపవలయును? ఇది యడుగుచున్నాను. నీవు మహాప్రాజ్ఞుండవుగాన దీనిని గలరూపున నాకుఁజెప్పఁదగును. నీవు పూర్వము పురుషునకువలయునని చెప్పినగుణములన్నియు నొక్కపురుషునియందు నుండనేరవని నాకుఁ దోఁచుచున్నదే' యనెను.

భీష్ముఁడు 'నీవు మహాప్రాజ్ఞుండవు బుద్ధిమంతుఁడవును గదే! నీవు చెప్పినట్లెయగును. ఈశుభగుణములన్నియుఁ గూడి యున్న పురుషుఁ డరిది. పేయుమాటలేల? ఇట్లన్నిగుణములు నొక్కట నొనగూడియున్నశీల మెంతపాటుపడి వెదకినను దొరకుట దుర్లభము. అయినను మంత్రులనెట్టివారిని గావింపవలయునో చెప్పెదను. వేదముల నధిగమించినవారును, సమర్థులును, బరిశుద్ధులునయినట్టి స్నాతక (బ్రహ్మచర్యము సమాప్తి గావించిన) బ్రాహ్మణులు నలువురును, బలవంతులును నాయుధపాణులునయిన క్షత్రియులు పదునెనమండ్రును, ధనసంపన్నులయిన వైశ్యు లిరువదియొకండ్రును, వినయముగలవారును నిం

తనుమునుపుచేసిన కార్యములందుఁ బరిశుద్ధులై యున్నవారును
నగు శూద్రులు ముగ్గురును, *(వినుకోరిక, వినుట, తెలియుట,
ధరించుట, ఊహించుట, బుద్ధిచేత నివర్తించుట, విజ్ఞానము,
తత్త్వజ్ఞానము ననెడి) యెనిమిది గుణములతోడఁ గూడినవాఁ
డును, పురాణముల నధిగమించినవాఁడును నగు సూతుం
డొక్కండును నీకు మంత్రులుగా నుండవలయును. వీరియం
దొక్కొక్కనికి నేఁబదియేండ్ల వయసు నుండవలయును. వారు
పెద్దఱికమందుఁ గన్నుగలిగి, యసూయలేక, శ్రుతిస్మృతుల నధి
గమించి, వినయమును నిష్పక్షపాతమును గలిగి యుండవలయు.
ఒక కార్యమునుగూర్చి వేఱువేఱువిధములు మంచివని వివాద
ములు చేయుచున్నవారిని, సమాధానపెట్ట దిట్టలై యుండవల
యును. లుబ్ధులుగాకయు, మిక్కిలి ఘోరములయిన సప్తవ్యస
నములందుఁ దగులకయు నుండవలయును. రాజాయెనమండ్రు
మంత్రులనడుమ ముఖ్యుఁడై మంత్ర మాలోచింపవలయును.
అంత రాజు తనదేశపువారికిఁ దెలియుకొఱకుఁ దన మంత్ర
నిశ్చయములను బ్రకటింపవలయును. నీ వెప్పుడు నిట్లు వ్యవహ
రించుచు నీప్రజలను జూచుకొను చుండవలయును. నీయొద్ద
నిల్లడగా దాఁచిన ధనమును గైవసము చేసికొనరాదు. ఇద్ద
ఱును నేను నేను సొంతకాఁప నని తగవులాడునట్టి యొకవస్తు
వును నీది గావించుకొనరాదు. ఇట్టి నడవడి ధర్మపరిపాలనమును
జెఱిపివైచును. ధర్మ పరిపాలనమునకు హానికలుగఁగా నధర్మ
మును నిన్నుఁ బీడించును. నీరాజ్యమును బీడించును. నీప్రజ

* అష్టగణములు—శుశ్రూష, శ్రవణము, గ్రహణము, ధారణము, ఊహనము, అపోహనము, విజ్ఞానము, తత్త్వజ్ఞాన మని యెనిమిది.

లకు, డేగనుజూడఁగా బక్షులకుంబోలె, భయము పుట్టించును. అంత, నీరాజ్యమును, సముద్రమున విఱిగినయోడవలెఁ బాడ వడఁగును. రాజు తన ప్రజల నధర్మముతోఁ బరిపాలించు నేని యతని మనస్సున భయ మావేశించును. స్వర్గమును నతనికి మూయఁబడును. రాజ్యమునకు ధర్మమే మూలము. అట్టి ధర్మాసనమునఁ గూర్చుండి యధర్మమునఁ బాలించు రాజు మంత్రిగాని, రాజుపుత్త్రుఁడుగాని, యన్యనియోగములం దధికృతు లయ్యుఁ దమసొంత ప్రయోజనములను మున్నిడికొని యుకార్యములు చక్కఁగా నాచరింపని యధికారులుగాని, రాజు వెంట నందఱు నధోగతి నొందుదురు. బలవంతు లయిన వారిచేఁ బీడితులయిన దుర్బలులు దీనముగాఁ బెక్కులు పలవించునపు డట్టి దిక్కుమాలిన మనుజుల కెప్పుడును రాజే దిక్కు. రెండు పక్షములవారికి వివాదము కలిగినపుడు, సాక్షుల బలిమినిబట్టి తీర్పుచేయుట మంచిది. ఒక పక్షమువానికి సాక్షులులేక దిక్కుమాలి యున్నెడ, వాని విషయమునందు రాజు విశేషించి పరిశీలనము పుచ్చుకొనవలయును. రాజు పాపములు చేసినవారిని వారియపరాధమునకుఁ దగురీతిని దండింపవలయును. ధనవంతు లగువారిని దండుగులు మొదలయిన వానిచేత ధనమునకుఁ బాపవలయును. పేదవారిని జెఱఁబెట్టవలయును. మిక్కిలి చెడునడవడి గలవారిని దెబ్బలు కొట్టింపవలయును. శిష్టులగువారిని మంచిమాటలచేతను, దానము చేతను బరిపాలింపవలయును. రాజును వధింపఁదలఁచినట్టి మనుష్యునిఁ జిత్రవధము గావింపవలయును. ఇండ్లకు నిప్పుపెట్టిన వానికిని, దొంగకును, వర్ణసంకరము చేయువానికిని నట్లే చేయ

వలయును. రాజు చక్కఁగా దండమును జరుపుచు సత్పథమునఁ బ్రయత్నపరుఁడై యుండునేని యతనికి శాశ్వతములయినధర్మములు కలుగును; అధర్మమే కలుగదు. రాజెవ్వఁడు తెలివిమాలి విచ్చలవిడి దండమును గావించునో వాఁడిహామందపకీర్తి నొంది మృతుఁడయి నరకము నొందును. ఒకనియపరాధమునకుఁగాను మఱొక్కనికి దండము విధింపరాదు. దండశాస్త్రమును జక్కఁగా ననుసరించియె యొకనిని జెఱఁబెట్టుటగాని, విడిచి పుచ్చుటఁ గాని వలయును. రాజు దూత నెట్టియాపదయందయినను నొకప్పుడును జంపరాదు. దూతను జంపినరాజు మంత్రులతోఁగూడ నరకము నొందును. క్షత్రధర్మపరుండయిన రాజు, తన్నుఁ జెప్పుమన్న విషయమును గలరూపుననొకదూత చెప్పినందులకు వానిని జంపినచో నతనిపితరులు భ్రూణహత్యచేసిన దోషము నొందుదురు. మంచికులమునఁ బుట్టుట, శీలము చక్కఁగాఁ గలిగియుండుట, మాటకారితనము, నేరుపు, ఇంపుగా మాటాడుట, తనకుఁ జెప్పినట్టు సరిగాఁ జెప్పుట, జ్ఞాపకశక్తి యనెడియీయేడు గుణములు దూతకుండవలయును. ఈరాజు సంగరక్షకుఁడును, ద్వారపాలకుఁడును, బట్టణ ద్వారరక్షకుఁడును నిట్టి గుణములే కలిగియుండ వలయును. రాజుమంత్రి ధర్మశాస్త్రార్థముల స్వరూపములను దెలిసినవాఁడును, సంధివిగ్రహములందు నిపుణుఁడును, మతిమంతుఁడును, ధృతిమంతుఁడును, సిగ్గరియు, మంత్రరహస్యములను గప్పి కాచువాఁడును, కులీనుఁడును, మనస్సు దిటగలవాఁడునయి, పరిశుద్ధమగు నడివడిగలిగి యుండవలయును. ఇట్టిగుణములుగలవాఁ డయినచో నతఁడు ప్రశంసనీయుఁడగును.

సేనాపతియు నిట్టిగుణములతోడనే కూడియుండ వలయును. మఱియు వివిధములయిన యుద్ధవ్యూహములయు, యంత్రములయు, నాయుధములయు స్వరూపములను దెలిసిన పరాక్రమశాలియై యుండవలయును. మఱియు నతఁడు వాన చలి యెండ గాలి తాఁకులకు నోర్చువాఁడై పరులయందలి రంధ్రములందుఁ గన్నుగలిగివానిని దెలిసియుండవలయును. రాజు తనశత్రువులను నేమి యుపాయములేదని నమ్మింప నేర్చియుండవలయును. తాను మాత్ర మెవ్వరిని నమ్మరాదు. అతనికిఁ దనకన్నకుమారుని యందుసయితము నమ్మిక యుంచుట యొప్పుగాదు. అనఘా! నీకిపుడు శాస్త్రార్థములను గలరూపున వివరించితిని. రాజులకు నమ్మకుండుట రాజనీతియందుఁ బరమరహస్యముగాఁ జెప్పంబడు చున్నది' అనెను. ఇది యెనుబదియేనవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకుఁ బురలక్షణాదులను జెప్పుట.

ధర్మరాజు 'రాజు వసించునట్టిపట్టణ మెటువంటిదిగా నుండవలయును. ఇంతవఱకుఁ జేయఁబడి యున్నపట్టణము నే యతఁ డేర్పఱచు కొనవచ్చునా? లేక క్రొత్తదిగా నొకటి చేయించుకొని వసింపవలయునా?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'రాజు తనపుత్రులతోడను, జ్ఞాతులతోడను, బంధువులతోడను నెందు వసింపవలయునో యాపట్టణ మున్నయునికిని, దానిగుప్తిని విమర్శించి తెలిసికొనుట యెంతయు న్యాయము. కాఁబట్టి నే నీవిషయమున, నందును విశేషించి దుర్గకర్మమును గుఱించి చెప్పెదను. వానిని విని యట్లే చేయు

టయేకాక ప్రయత్నంబున నడపుచును రావలయును. ఆఱు విధములయిన దుర్గములను నేర్పఱచుకొన్నపిదపఁ బట్టనముల నేర్పఱుపవలయును. అందు సర్వవిధములయిన సంపదలును, ముఖ్యములయిన వస్తువులును నవ్వారిగా నుండవలయును. ఆ యాఱువిధములయిన దుర్గములును—మరుదుర్గములు, భూదుర్గములు, పర్వతదుర్గములు, మనుష్యదుర్గములు, మట్టి దుర్గములు, వనదుర్గములు నగును. రాజు తనకు వశ్యులయిన మంత్రులతోడను, సైన్యములతోడను వసింపవలసినపట్టనము నకు దుర్గము బలమయినదిగా నుండవలయును. అందు వలయు ధాన్యములును, నాయుధములు నుండవలయును. దానికి దృఢ మయినకోటయు, నగడ్తయు నుండుటయేకాక, రథ గజ తురగ ములందు నెరసిబెరసి యుండవలయును. అందు విద్వాంసులును, శిల్పులు నుండవలయును. వలయుసంభారములన్నియు లెస్సఁగా సమకట్టింపఁబడి యుండవలయును. అందలిజనులు ధార్మికులై, మంచినడతులై యుత్తములై యుండవలయును. మిక్కిలి తేజ ముదొలంకుచున్న మనుష్యులును, మృగములును గలిగి, చదుక ములచేతను, నంగడివీథులచేతను విలసిల్లుచుఁ, బరిశుద్ధములయి జనవ్యవహారములు వెలయ, మిక్కిలి నిర్మలముగలిగి, దేనివల నను భయములేనిదై యుండవలయును. అది మిక్కిలి కాంతిం బ్రకాశించుచు సంగీతాదిధ్వనులు బోరుకొనుచు మిక్కిలి యొప్పిదములయిన యిండ్లుగలిగి వెలుంగవలయును. మఱియు నది శూరులచేతను, బ్రాహ్మణులచేతను నిండి వేదఘోషములకుఁ బ్రతిశబ్దించుచుండవలయును. సభలుగూడుటయు, జాతరలును గలిగి సదా దేవతాపూజల రాజిలు చుండవలయును. ఇట్టి

పురమునందు రాజు వశ్యులయిన మంత్రి మొదలయినవారితోఁ దాను బ్రవేశించి యుండవలయును. అందుఁ దాను వసించి బొక్కసము నించుచును, సేనలను బెంచుచును, మిత్రులను బెక్కండ్రనుగూర్చుచును, న్యాయసభలను నేర్పఱచుచు నుండవలయును. అతఁడు తనపట్టనములందును, బల్లెపట్టులందునుగల సకలదోషములను దొలంగింపవలయును. మఱియు భాండాగారములను, నాయుధాగారములను బ్రయత్నపడి వృద్ధిఁబొందింపవలయును. సమస్తములయిన బియ్యము మొదలయిన ధాన్యసముల రాసులను బెంచి యంత్రశాలలను గుదుర్పవలయును. మఱియుఁ గట్టియలు, లోహములు, ఉముకలు, బొగ్గులు, మ్రాఁకులు, కొమ్ములు, ఎముకలు, వెదుళ్లు, మజ్జ, నూనె, క్రొవ్వు, తేనె, మందుదినుసులు, జనుము, సర్జరసము, ధాన్యము, ఆయుధములు, అమ్ములు, తోలు, నరములు, పేముములు, ముంజ గడ్డి, మొదవ, వాద్యములను జేర్పవలయును. మిక్కిలి జలముల కునికిపట్టులయిన బావులను, దానికి దాపుననున్న తోట్లనును, పాలుస్రవించు మ్రాఁకులను రా జెప్పుడును రక్షింపవలయును. ఆచార్యులను, ఋత్విజులను, బురోహితులను, మేటి విలుకాండ్రను, శిల్పులను, జ్యోతిష్కులను, వైద్యులను, ప్రాజ్ఞులను, మేధావులను, నడఁకువ గలవారలను, సమర్థులను, శూరులను, బెక్కుశాస్త్రముల నధిగమించినవారిని, మంచికులమునఁ బుట్టినవారినిని, సత్త్వగుణసంపన్నులను, సకలకర్మములందుఁ బూనికగలయట్టివారలనును రాజు ప్రయత్నంబునఁ బత్కరింపవలయును. రాజు ధార్మికులగువారిని బూజింపవలయు; అధార్మికుల నడంపవలయును. పాటుపడి సకలవర్ణముల

వారిని దమతమ కర్మములందు నియమింపవలయును. పట్టనము లందును, బల్లెపట్టులందును లోపలను, వెలుపలను గలవిషయ ములను వేగులవలనఁ జక్కఁగా దెలిసికొని పిదపఁ గార్యమును జరుపవలయును. రాజు వేగులవారిని, మంత్రాలోచనములను, బొక్కసమును, దండమును విశేషించి తానే పరిశీలించుచుండ వలయును. సమస్తమును వీనియందే నెలకొనియున్నది. పట్టన మందును, బల్లెపట్లయందును గల యుదాసీనులును, మిత్రు లును, శత్రువులును జేయఁదలచియున్న దానినంతయుఁ జారు లనెడి కన్నులచేఁ దెలిసికొనవలయును. పిదపఁ బ్రాలుమాలిక లేక వారికిఁ జేయవలసిన కార్యము నంతయుఁ జేసి తీర్పవల యును. ఎప్పుడును భక్తులను బూజింపవలయును. పగవారిని నిగ్రహింపవలయును. ఎప్పుడును యాగములు యజించుచుండవల యును; ఎవ్వరిని బీడింపక దానము చేయుచుండవలయును. ప్రజలను బరిపాలింపవలయును. ధర్మమునకు విరుద్ధమయిన కార్య మును జేయరాదు. బీదలకును, దిక్కుమాలినవారికిని, వృద్ధు లకును, వితంతువులకును యోగక్షేమములను, జీవనమును నెప్పు డును గావించుచుండవలయును. రా జెప్పుడు నాశ్రమస్థు లగు మునులను నాదరించియుఁ, బూజించియు, బహుమానించియు, వస్త్రములను, బాత్రములను, భోజనములను దగుకాలములందుఁ బంపుచుండవలయును. రాజు (తనదేశమందలి) తాపసులకు జత నంబునఁ దనయున్న యునికియుఁ, దాను బూనుకార్యము లన్ని యును, దనరాజ్యస్థితియు నివేదించుచు వారి సన్నిధియందు మిక్కిలి యడఁకువతో వర్తింపవలయును. వారు వ్రతములందు వాసికెక్కిన వారు గాన, రా జెప్పుడేని యొకసమయమునందు

వారిరక్షణము గోరవలసివచ్చునేని, వారు నిచ్చలు రక్షుగావింతురు. రాజు, మంచికులమునఁ బుట్టినవాఁడును, పెక్కుశాస్త్రములధిగమించినవాఁడును, సమస్తములయిన ధనములను బరిత్యజించినవాఁడును నగునట్టి తాపసునిఁ జూచెనేని వారికి శయ్యానాసన భోజనము లొసంగి పూజింపవలయును. రాజెట్టి యాపదయందును నాతపస్వులందే నమ్మిక యుంపవలయును. దొంగలు సయితము తపస్వులయందు నమ్మిక గలిగియుందురు. వారియొద్ద నిధులను నుంపవచ్చును; * మరలఁ దీసికొనవచ్చును. † మాటిమాటికి వారికడకుఁ బోవుటయు, నతిమాత్రము వారినిబూజించుటయుఁదగదు. రాజు తనరాజ్యమందు వసించువారిలో నొక తాపసుని జెలిమికై యేర్పఱచుకొనవలయును. పరరాష్ట్రమందలివారిలో నొకరినిని నట్లే యేర్పఱచుకొనవలయును. అడవులయందలివారిలోను నొకనిని, సామంతరాజుల నగరములలోని వారియం దొకరినిని నట్లే చెలిమిచేసికొనవలయును. రాజు తనరాజ్యమం దుండుతాపసులకుంబోలెఁ బరరాష్ట్రములందును నరణ్యములందు నుండు నాతాపసులకును నాదరమును, బహుమానమును నడపుచు వలయువానినెల్ల నిప్పించుచుండవలయును. ఆతాపసులు సంశితవ్రతులుగాన, రాజున కెద్దియేని యాపద కలిగి రక్షణము గావలసివచ్చినపు డతఁడు గోరెనేని తప్పక యట్టి రక్షనొసంగుదురు. రాజు తాను వసింపవలసినట్టి

---

* 'ప్రజ్ఞాః పర్యాదదీత చ' అని మూలము. వారివలనఁ బ్రజ్ఞను గ్రహింపవచ్చునని యర్థము.

† తాపసులకడకు మాటిమాటికిఁబోరాదనుట, వారియొద్ద రాజుధనము మొదలయినవి యున్నవని దొంగలు వారిని బాధింపకుండుటకని తెలియునది.

నగరమునకు వలయులక్షణములను నీకు సంగ్రహముగా నిప్పుడు చెప్పితిని' అనెను. ఇది యెనుబదియాఱవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు రాజ్యమును గుప్తి చేయు ప్రకారము మొదలయినవి చెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'భరతసింహమా! రాజ్యము నెట్లొడఁగూర్పవలయునో దాని నెట్లు పదిలముగా రక్షింపవలయునో చక్కఁగాఁ దెలిసికొన నువ్విళులూరుచున్నాను. వానిని నాకుఁ జెప్పుము' అని యడిగెను,

భీష్ముఁడు 'రాష్ట్రమును రక్షించువిధమును, దాని నేర్పఱచు కొనురీతిని నంతటిని జెప్పెదను: ఎచ్చరికతోడ వినుము. ఒక్కొక్క గ్రామమునకు నొక్కయధిపతి నేర్పఱుపవలయును. అట్లె పదిగ్రామములకు (అనఁగాఁ బదిగ్రామాధిపతులకుఁ బయిని) నొక్కపతి యుండవలయును. అట్లే యిరువది గ్రామములకును (అనఁగా ఇరువదిగ్రామపతులకుఁ బయిని) నొక యీశునిని, ముప్పదిగ్రామములకు నొకనిని, (నతనిపయిని) నూఱుగ్రామములకు నొకరినిని, (నతనిపైని) వేయిగ్రామములకు నొకరినిని నీశునిఁగా నియమింపవలయును. గ్రామాధిపతి గ్రామమందలివారి లక్షణములను, నందలి దోషములను బాటించుచుండవలయును. అట్లు పాటించినవిషయములను దశగ్రామాధిపతికిఁ దెలుపవలయును. * ఆదశగ్రామాధిపతి వింశతిగ్రామాధిపతి

---

* 'వింశతి త్రింశతీశం చ సహస్రస్య చ కారయేత్' అని. దా. మూ. ద్విగుణాయా శ్శతస్యైవం సహస్రస్య చ కారయేత్' అని ఔ.

కిని, వింశతి గ్రామాధిపతి యీవిషయములనెల్ల ముప్పది గ్రామ
ములపతికిని, నతఁడు నూఱు గ్రామముల పతికిని దెలుపవల
యును. (గ్రామాధిపతి గ్రామమందుఁ బయిరగు భోజ్యవస్తువు
లకును, మఱి యితరములగు గ్రామసంబంధివస్తువులకును నొడ
యఁడుగా నుండవలయును.) గ్రామాధిపతి తన గ్రామమునకై
యాగ్రామమందుఁ బయిరగు భోజ్యవస్తువులను దనకుఁ దగుకొలఁ
ది ననుభవింపవలయును. ఒక్కొక్క గ్రామాధిపతియుఁ దనవంతు
కొలఁదిని దనగ్రామ వస్తువులను బది గ్రామముల యధిపతికి గ్రాస
భరణముగా నొసంగవలయును. పది గ్రామముల యధిపతియు
నట్లె తనవంతుకొలఁది నొసంగి యిరువది గ్రామములపతికి భర
ణముగావింపవలయును. నూఱు గ్రామములకుఁ బతియైనవాఁడు
రాజువలన నన్ని సత్కారములను బడసి తనభరణమునకై జనులు
నిండినదియు, సంపదల సొంపు వెంపారునదియు నగు నొక పెద్ద
గ్రామము ననుభవింపఁదగును. నూఱు గ్రామముల పతికట్లి
య్యఁబడిన యా గ్రామము వేయి గ్రామములపతికి లోనై యుండ
వలయును. ఆ వేయిగ్రామముల పతియు మేలయిన యొక శాఖా
నగరమును(చిన్న పేఁటను) దనభరణమునకునుంచుకొనవలయును.
అతఁడు రాజ్యాధికారితోఁ బాటిగా దానివలనఁ గలుగు ధాన్య
మును, బంగారమును, దక్కినవస్తువులను ననుభవింపవచ్చును.
అతఁడు దానిని సంబంధించిన యుద్ధకార్యములను, మఱియు
గ్రామముల కార్యముల నన్నియును గావింపవలయును.

మాలను. దానికి (అనఁగా పదికి) రెండింతల (అనఁగా నిరువది) గ్రామము
లకు నొకపతియు, నూఱు గ్రామములకు నొకపతియు నట్లే వేయింటికి నొక
పతియు నియమింపవలయును.

ధర్మజ్ఞుఁడయినయొక మంత్రి ప్రాలుమాలిక లేక యాయధి కారుల కార్యములను నన్నిటిని నరయుచుండవలయును. ఒక్కొ క్క నగరమందును నందలి సమస్తవిషయములను నరయుటకు నొక్కయధికారి యుండవలయును. అతఁడు నక్షత్రములందు ఘోరరూపమయినయొక గ్రహమువలె నాయధికారులందఱకును నెక్కుడయిన స్థానమందుండి తన క్రిందనున్న యాయధికారు లందఱను జుట్టి చూచుకొనుచు రావలయును. అట్టివాఁడు తన క్రిందనున్నవారల నడవళ్లను దూతలమూలమున నరయుచుండ వలయును. రక్షణాధికారమునం దుండువారు వంచకులుగను, బరులసొమ్మును బలిమిని బుచ్చుకొనువారుగను, బాపమం దాశ గలవారుగను, జంప నిచ్ఛగించువారుగను నుందురు. ఆ గొప్ప యధికారి ప్రజల నిట్టివారలవలన నుండి రక్షింపవలయును. రాజు, విక్రయమును, గ్రయమును, బాటలస్థితియుఁ, దిండిని, వ్యయమును, దక్కిన యోగక్షేమములను జక్కఁగాఁ గనుఁ గొని వర్తకులకుఁ బన్నులను విధింపవలయును. శిల్పు లుత్ప త్తిచేయు వస్తువులను,వానికయిన వచ్చుబడులను,వ్యయములను, శిల్పముల తెఱంగును బలుమాఱు పరిశీలించి యాశిల్పులకు వారిశిల్పములమీఁదఁబన్ను విధింపవలయును.రాజుమిక్కిలిగొప్ప పన్నులు పుచ్చుకొనవచ్చును గాని, ప్రజలను గీడ్పఱుచునట్టి పన్నులను విధింపరాదు.ఎంత ఫలితమగునో,యందుల కెంత పాటు పడవలయునో, చక్కఁగాఁ దెలిసికొనియే యేపన్నును విధింప వలయును. ఒక్కఁడు తగిన (ఫల) కారణములేక యొక ఫలిత మునకుఁ గాని, యందుల కయినపాటునకుఁగాని పూనఁడు. ఒకఁ డొకసరకును బాటుపడిచేయఁగా, వాఁడును రాజును దాని

ఫలమునకుఁ బొలుపడునట్లుగా రాజాలోచించి పన్ను వేయవల యును. రాజు పేరాసచేతఁ దనకు మూలమయిన దానిని (రాజ్యమును), బరులకు మూలమయినదానిని (కర్షాదులను),నాశము చేయకుండవలయును. రాజు, లోభమువలని కార్యముల నెల్లఁ నడంచుకొని తన దర్శనమును మఱఁగించుకొని యుండవలయును. రాజు మిక్కుటముగాఁ బన్ను దీయువాఁ డని పేరుగన్నచోఁ బ్రజ లట్టివానిని ద్వేషింతురు. జనులు ద్వేషించినట్టివానికి క్షేమమేమి? మాటుగలిగి యుండువానిని సంపద పొందును. రాజు బుద్ధికొఱవడక దూడవలె రాజ్యమును బిదుకవలయును. దూడ చక్కఁగాఁ బోషింపఁబడినదైనచో సత్తువగలిగి కాఁటి యను సైఁచును. మిక్కిలిగాఁ బిదుకఁబడిన యావుదూడ పని చేయఁజాలదు. రాజ్యమును నెక్కువగాఁ బిండినయెడలఁ బెద్ద కార్యమును గలిగింపఁజాలదు. ఏరాజు తానే పరిపాలించు కొనుచు రాజ్యము ననుగ్రహమునఁ జూచునో వాఁడం దుప్పతిల్లినదాని ననుభవించుచు మిక్కిలియు గొప్పఫలమును బొందును. తనరాజ్యమును బరిపాలించుచును, దనప్రజలకును పన్నులు మొదలగువానియందు ననుగ్రహము చూపుచును, సులభముగా నందుఁ గలుగువానివలననే తనభరణము చేసి కొనుచును, నుండునట్టి రాజు మిక్కిలియు గొప్పఫలమును బొందనేర్చును. అట్టున్నయెడ రాజు తనయాపదలకు నలయు నంత ధనరాసులను సంపాదింప నేర్చును జుమీ! అతని రాష్ట్ర మంతయు నతనికి బొక్కసమగుచున్నది. అతని బొక్కసమతని పడుకటిల్లగుచున్నది. పురజనులును,పల్లెపట్ల జనులును బీదలుగా నుండిరేని, వారు తన్నుఁ దమంతట నాశ్రయించినను, నొకరి

మూలమున నాశ్రయించినను, దనశక్తికొలఁది వారియెడఁ గనికరము చూపవలయును. * రాజ్యము బాహ్యములందున్న దొంగలనందఱను దండించి రాజు, నడుమ నున్న గ్రామజనులను రక్షించి వారికి సుఖము కలిగింపవలయును. ఇట్లు చేయుటవలన జనులు రాజుతోఁబాటిగా సుఖము,దుఃఖమునుగలవారగుదురు గాని యతనియెడ నెంతమాత్రమును గోపమునొందరు. రాజు ముందుగనే ధనముసేకరింపవలయు నని †తలపోసి యంతఁ దనరాజ్యమందు ముఖ్యము లయినపట్టులకుఁబోయి 'ఇదిగో! ఆపద కలిగియున్నది. పరులదండువలన మిక్కిలియు భయము పుట్టియున్నది.అయినను నీయపాయము తొలఁగిపోవలయుననియే చెప్పవచ్చును. ఏలనఁగా మనశత్రువు, పూచిన వెదురువలెఁ ద్వరలో నాశము నొందును. నాశత్రువు ననేకులు చెలరేఁగి వెక్కండ్రు దొంగలతోఁ గూడికొని నారాజ్యమును బీడింప

---

* 'బాహ్యం జనం భేదయిత్వా భోక్తవ్యో మధ్యమస్సుఖమ్' అని మూలము. వెలుపలిపట్ల నడవులనుండు దొంగజనులను మీరు చెలరేఁగుఁడని భేదము కల్పించి నడుమనున్న గ్రామజనులవలన నవ్వారిగా ధనము ననుభవింపవలయునని యర్థాంతరము. ఇచట రాజులకు విపత్తులయందు ధనరాసులు కావలసివచ్చెనేని వెలిపట్లనున్న దొంగలను జెలరేఁగునట్లు పురికొలుపఁగా నడుమనున్న గ్రామజనులకు వారివలన భయముగలుగఁగలదు. రాజు దొంగల నుండి మిమ్ము రక్షించుటకు ధనము లిం'డని యవ్వారిగా ధనములను వారివలన గ్రహింపవలయును. వారును రాజుతమసుఖదుఃఖములను గుర్తించి యట్లు చేయుచున్నాఁడని తలంచుటచేఁ దమవలన నవ్వారిగా ధనములు గొన్నందులకు రాజువలన నెంతమాత్రమును గోపమునొందరని తాత్పర్యము.

† 'అనుభావ' అనిమూలము 'అనుభావ్య' అనుపాఠమున 'చెప్పి' యని యర్థము.

నుంకించుచున్నారు గాని, యట్లు సేయుట వారినాశమునకే యగును జుండీ! ఇట్లాపద ఘోరమైయుండఁగా భయము దారుణముగాఁ గలుగఁగా మిమ్మును నలుగడలఁ గాచుటకై మీవలన ధనములను బ్రార్థించుచున్నాను. ఈభయము తొలఁగినతోడనే మీధనములనంతయు మరల మీకు నిప్పించుచున్నాను. నేను గాక శత్రువులు బలవంతముగా నిచటనుండిధనములనుగొంపోవుదు రేని మరల నెంతమాత్ర మీయరు. ధనమొకటేగాదు; వారివలన స్త్రీలును, దక్కిన వన్నియు నాశమునొందవలసివచ్చును. అని భయమును జూపవలయును. రాజు సమయము నెఱింగి తగిన యుపాయమును జేసినపిదపఁ బ్రజలతో 'శరీరము కొఱకును, బుత్రులకొఱకును, భార్యలకొఱకును ధనము గూర్పంబడుచున్నది. మీయభివృద్ధి కెంతయు నానందించుచున్నాను. నేను నాపుత్రుల యభ్యుదయమునకుఁ బోలె మీపెంపుసొంపునకు నానందించుచున్నాను. రాజ్యమునకును, మీకును గష్టము లేకుండునట్లు శక్తికిఁ దగినట్లు పుచ్చుకొనెదను. *ఆపదలందే కదా మీరందఱు నొక్కటిగాఁగూడి యీపనిని భరింపవలయును! ఆపద లేవేని వచ్చినపుడు మీరు ధనమం దంతగాఁ బ్రియ ముంపరాదు' అని యింపుగను, జల్లగను, బుజ్జవముగను జెప్పి తన చేఁద్రాళ్లఁబోని యధికారులను బంపి ప్రజలవలన ధనమును సంతరింపవలయును. రాజు వైశ్యులకు †దండయాత్ర

* 'ఆపత్స్వేవ నివోఢవ్యం భవద్భి స్సంగతైరిహ' అని దా. మూ. 'ఆపత్స్వేవ చ నోఢవ్యం భవద్భిః పుంగవైరివ' అని ఔ. మూలము. వృషభములవలె భరింపవలయునని యర్థము.

† 'ప్రచారమ్' అని దా. మూ. 'ప్రాకారమ్' అని ఔ. మూలము.

నును, భృత్యులను భరించుట మొదలగువానివలన వ్యయము లను, పరులు దండెత్తివత్తురను భయమును, వారికి యోగక్షేమ ములు కలిగింపవలసిన యావశ్యకతను, జూపి వారివలననుండి పన్నులు దీయింపవలయును. రాజు వైశ్యుల నుపేక్షించినచో వారు తనరాజ్యమును విడిచి యడవులకుఁబోయి తనకు నశించి నట్టివారే యగుదురు. కాఁబట్టి రాజు వారలయెడ విశేషించి మెత్తఁదనముతో నడచుకొనవలయును. రాజు మాటిమాటికి వైశ్యులను మెత్తనిమాటల లాలించుచు, రక్షించుచును, వారికిఁ గుశలముగా నుండునట్లు తోఁపించు కార్యములు చేయుచును, వారికిఁ గలవానిని సుఖముగా ననుభవింపఁ జేయుచును, వారికిఁ బ్రియము లయినవియె యెప్పుడు నాచరించుచును నుండవల యును. వైశ్యులు ఫలము పయింబయి నొడఁగూర్పవలంతు లగునట్లుగా రాజు వారియెడ మెలఁగవలయును. వైశ్యులు రాజ్యమును, బలమును వృద్ధిఁబొందించుటయేకాక దానివర్తక మును సేద్యమును బెంతురు. కాఁబట్టి తెలివిగల రాజు వారి కెంతయుం బ్రయత్నపడి సంతోషము గలిగించుచుండవల యును. రాజు దయగలిగి పరాకువడక మృదువుగాఁ బన్నులను దీయవలయును. వైశ్యులకు క్షేమము గావించుట యెచ్చటను సులభమేకదా! వారియెడల నట్లు నడచుకొనుటకు సాటియైన ధనము రాజ్యమునకు మఱొకటి గలుగదు' అనెను. ఇది యెనుబదియేడవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకుఁ బ్రజలవలనఁ బన్ను దీయువిధము మొదలయినవి చెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'మహామతీ! రాజు తనకెంతధన ముండినను మఱియు బొక్కసము గావలసివచ్చినచో * నెట్లు నడచుకొనవలయునో నాకుఁ జెప్పుము' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'ధర్మార్థియగురాజు ప్రజలహితమం దాసక్తుఁడై దేశమునకును, గాలమునకును దగునట్లును, దనబుద్ధికొలఁదిని దనచేత నయినంతవఱకును వారలకుఁ గట్టుపాట్లు చేసికొనవలయును. రాజు తనరాష్ట్రమందుఁ బ్రజలకును, దనకును శ్రేయము గలుగునట్లుగా సమస్తములయిన ధర్మములను జరుపవలయును. రాజు, తుమ్మెదలు చెట్లనుండి తేనియను దీయునట్లు రాజ్యము నుండి †పన్ను దీయవలయును. గొల్లవాఁడు దూడయందుఁగన్ను వీడకయె పాలుపిండును. మఱి యావుపాలిండ్లను దూఁటుపొడువఁడు. అట్లె రాజును నడచుకొనవలయును. జలగ నెత్తురును బీల్చునట్లు రాజు రాజ్యమును మిక్కిలిమృదువుగానే పీల్పవలయును. ఆఁడుపులి తనకూనలను వాఁడిపండ్లఁ గఱచినను నొవ్వ గలిగింపకయే గొంపోవునట్లు, రాజును బీడింపకయే పుచ్చుకొన

---

* 'కథం ప్రవర్తేత తథా' అని జౌ. మూలము. 'కథం ప్రవర్తేత కరః' అని దా. మూలము. పన్నునెట్లు వేయవలయునో యని యర్థము.

† 'మధుదోహం దుహే ద్రాష్ట్రం భ్రమరా ఇవ పాదపమ్' అని జౌ. మూ. మధుదోహం దుహే ద్రాష్ట్రం భ్రమరా న్న ప్రపాతయేత్' అని. దా. మూ. 'రాజు, తేనెను దీయునట్లు రాజ్యమును బిదుకవలయును. తుమ్మెదలను బడఁగూల్పరాదు' అని యర్థము.

వలయును. ఎలుక మిక్కిలివాఁడిమైన కోఱపండ్లు గలిగియుండి నను నిదురించుచున్న వారికాలను వారికిఁ దెలియకుండునట్లు మెలపుగాఁ గొఱుకునట్లు రాజును మిక్కిలి మృదువయిన యుపాయమున రాజ్యమునుండి పుచ్చుకొనవలయును. వర్ధిల్లుచున్న యొకనినుండి కొంచెము కొంచెముగాఁ బన్ను నెచ్చునట్లు నిప్పించుకొనవలయును. అటమీఁద నెచ్చుగను, నంతకుఁ బిదప మఱింత హెచ్చుగను, నిట్లు క్రమముగాఁ దగినంతకొలఁదికిఁ బన్నును హెచ్చింపవలయును. ఒకఁడు చిన్న యెద్దునకు బరువును రానురాను హెచ్చించుచు మోయఁ బనుపఱుచునట్లు తన ప్రజలభారములను గ్రమంబున హెచ్చించుచు రావలయును. అతఁడు మిక్కిలి మెలపుతోను, మెత్తఁబాటుతోను బ్రవర్తించుచుఁ గడపటఁ ద్రాళ్లను వారికిఁ దగిలింపవలయును. ఒకతూరి వారికిఁ * గట్టుఁద్రాళ్లు వైచినచో మీఁద నడంపరాని వారు గాకుందురు. వారల నడఁగిమడఁగి యుండునట్లు చేయుటకుఁ దగిన ప్రయత్నము లాచరించి వారి ననుభవింపవలయును. వట్టి ప్రార్థనలచే వారి నడఁగియుండునట్లు చేయుట చాలదు. అందఱ మనుష్యులయెడల సమముగా నడచుకొనుట శక్యము గాదు. ప్రజలయందు ముఖ్యులయినవారిని ఋజ్జవముచేఁ గయివసము చేసికొని తక్కినవారి నడంకువకుఁ దెచ్చుకొనవలయును. భారమును వహించు సామాన్య ప్రజలయందు (వారిముఖ్యుల మూలమున) భేదము పుట్టించి రాజు తానే వారిని సమాధానపెట్టు

---

* పనుపడని యెద్దులకు బరువు కొంచెము కొంచెముగా నెక్కించుచు మెలపుతోడఁ బాటుపడి వానికిఁ గడపటఁ గట్టుఁ ద్రాళ్లు తగిలించునట్లు ప్రజలయెడ నడచుకొనవలయునని భావము.

టకు ముందఱికి వచ్చి దానిచే వారివలనఁ దీయఁగలిగిన దానిని హాయిగా ననుభవింపవలయును. రాజు పన్నులను, దగనికాలము లందును, దానిభరింపఁదగనివారియందును వైవరాదు. క్రమ క్రమముగాను, ఋజ్జువముతోను దగినకాలముననను, దగిన విధ మునను వానిని విధింపవలయును. నేనుజెప్పుచున్న యీయుపాయ ములు రాజనీతి కనురూపము లయినవి కాని, మాయలతోఁ గూడినరీతులు గావు. గుఱ్ఱములను నుపాయముమాలి యడంపఁ జూచువాఁడు వానిని గినియించును. కల్లంగళ్లు, భోగముస్త్రీలు, కుంటెనకత్తెలు, నట్టువులు, జూదములును, జూదపుగొట్టము లుంచుకొనియుండువారు, మఱియు నిట్టివారును రాజ్యమునకు హానికరులు గావున, వీరి నందఱ నడంచి పుచ్చవలయును. వీరు రాజ్యములోపల వసించుచుఁ బ్రజలయందు మేలయిన తెగల వారిని గొట్టి బాధింతురు. ఒకరి కొక యాపదయు లేనపుడు, మఱొకరి నేదియు యాచింపరాదు. మనువే తొల్లి సమస్తజను లకును నిట్టియేర్పాటు చేసెను. మనుష్యు లెల్లవారును యాచిం చుచును, దిరిపమెత్తుచును బనిపాటులుచేయక బ్రతుకఁగోరి రేని యీలోకములన్నియు రూపుమాయును. ఇందులకు సందేహము లేదు. రాజొక్కఁడే నియమించుటకును, వారించుటకును శక్తుఁడు. ప్రజలను బాపమునుండి వారింపనిరాజు, రాజరక్షణము లేనం దునఁ బ్రజ లాచరించుపాపమునందు నాలవపాలును బొందు చున్నాఁడు. ఇట్లని శ్రుతులు ప్రతిపాదించెడిని. రాజు ప్రజల ధర్మములందుఁబోలె వారిపాపములందును బాలుగలిగియుం డును గాన పాపము లాచరించు ప్రజలను నట్లు చేయనీక వారింప వలయును. అట్లు వారిని వారింప నుపేక్షించినచో రాజు తనం

తటఁ బాపి యగును. వారి పుణ్యములందుంబోలె వారి పాప ములందును నాలవపాలు నొందును. నేను జెప్పెడియీ దోష ములను నడంచివుచ్చవలయును. ఇవి సంపదను నాశముసేయు నట్టివి. కామమునందు మిక్కిలి తగులు గలపురుషుఁ డకార్య మేది సేయకుండును? కామమునకు లోపడినవాఁడు మద్య మాంసములను, బరులవస్తువులను, బరులభార్యలను, ధనము లను నపహరించును. అట్లితగులకుఁ జెడుపద్ధతి నేర్పఱచుచు యాచించి బ్రతుకునట్టివా రెవరు గారో, వా రాపత్సమయ మందు యాచింపవచ్చును. వారలకు దయతోను, ధర్మముతోను దానముచేయవలయునేకాని భయముతోఁగాదు. నీరాజ్యమందు యాచకులును, దొంగలును నుండరాదు. వీరు ప్రాణులనుబట్టి పీడించువారేకాని వారికిఁ బెంపొందించువారు గారు. ఎవరు భూతములందు దయ సూపుదురో, ప్రజలను వృద్ధినొందింతురో యట్టివారే నీరాజ్యమం దుండవలయును; కాని, భూతములను మిక్కిలి బాధించువారు వలదు. ప్రజలవలనఁ గొలఁదికి మించి పన్నుదీయు నధికారులను దండింపవలయును. కొలఁదిచొప్పునఁ బన్నుదీయు నధికారులను వేఱ నియమింపవలయును. కృషి, గోర క్షణము, వర్తకము మఱియు నిటువంటి వయిన తక్కినపను లును బెక్కండ్రు పురుషులను గొని వేఱువేఱ వారివారికిఁ గల కర్మములచొప్పున జరుపవలయును. కృషి, గోరక్ష, వర్తకమును జరుపుచుండు మనుష్యుఁడు (దొంగలు, క్రూరులు మొదలగువారి, వలన) క్షేమము లేకుండునేని దానివలన రాజు మిక్కిలియు నిందనొందును. రాజు ధనికులగువారిని, బానములు వస్త్రములు భోజనములు మొదలయినవానిచేఁ బూజించుటయేకాక వారితో

'మీరు నన్నుఁగూడి ప్రజలను బెంపొందింపుఁ' డని చెప్పవల యును. ధనవంతులు రాజ్యమునకు గొప్ప యంగము సుమీ! సకలమనుష్యులకు ధనవంతుఁడు కన్నాకు. ఇందులకు సందేహ ము లేదు. ప్రాజ్ఞుండును, శూరుండును, ధనవంతుఁడును, ధార్మి కుఁడును, దపస్వియు, సత్యవాదియు, బుద్ధిమంతుఁడును, స్వామి గ నుండువాఁడును రాజ్యరక్షణమునందు సహాయకారి యగును. కాఁబట్టి రాజా! సమస్తప్రాణులందును బ్రీతిగలిగియుండుము. సత్యమును, నిష్కాపట్యమును, గోపము లేమియుఁ, గ్రూరత్వ ము లేమియును బాటింపుము. ఇట్లు సత్యమును, నార్జవమును గలిగి మిత్రులతోను, బొక్కసముతోను, సైన్యముతోనుగూడి దండ మును జెల్లింపుము. బొక్కసమును బెంపుము. మిత్రులను బడ యుము. రాజ్యమును నెలకొల్పుము.' అనెను. ఇది యెనుబది యెనిమిదవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు రాజనీతిని జెప్పుట.

రాజా! నీరాజ్యమందు భుజింపఁదగిన పండ్లుగల వృక్ష ములను నఱుక రాదు. మూలములును, ఫలములును బ్రాహ్మణుల సొమ్మగుట ధర్మమని జ్ఞానవంతులు చెప్పెదరు. బ్రాహ్మణులకుఁ బోఁగా నెక్కువగా మిగిలినదానిని దక్కినజను లనుభవింపవల యును. బ్రాహ్మణులకు నడ్డుపడి మఱియొకఁ డేవస్తువునేని నేవి ధమునఁగాని హరింపఁగూడదు. జీవనము లేనికొఱఁతవలన నొక బ్రాహ్మణుఁడు నేఱొకచోటఁ బ్రతుకు వెదకికొనుటకై రాజ్య మును దిగవిడువఁగోరు నేని రాజతనికిని, నతనిభార్యకును బ్రతుకు

నేర్పఱపవలయును. అప్పటికి నాబ్రాహ్మణుఁడు పోక మరలఁడేని బ్రాహ్మణసంఘముకడకుఁ బోయి * 'ఇపుడు లోకులు తమ్ము మర్యాదయందు మెలఁపుట కెవనిని బ్రమాణముగాఁ గొందురు? ఈ బ్రాహ్మణుఁడు రాజ్యమును విడిచిపోవుచున్నాఁడే' యని చెప్పవలయును. అప్పటికి నాబ్రాహ్మణుఁడు విడిచిపోవుతలంపును విడువక మఱి యేదేని చెప్పునేని రాజతనితో † 'కడచిన

---

* బ్రాహ్మణులు తక్కినవారిని లోకమర్యాదలందు మెలపుటకుఁ బ్రమాణ భూతులు. కాన యొకబ్రాహ్మణుఁడు రాజ్యమును విడుచునేని జనులు తామొక స్నేహితునిని, గురువును, నియామకునిఁ బోఁగొట్టుకొన్నవారగుదురు. కావుననే రాజాబ్రాహ్మణునిఁగూర్చి యిట్లు చెప్పుట తెలియునది. ప్రతాపచంద్రరాయలు.

† రాజాబ్రాహ్మణుని నీవిధమునఁ బోనీక నిలుపవలయును. అందులకు నతఁడు సమాధానపడక, రాజునునుపటి యనాదరము నెత్తిచూపునేని రాజు దానిని మఱచుటకు క్షమాపణము వేఁడి, యాతనికి జీవన మేర్పఱుపవలయు నని ప్రతాప చంద్రరాయలు—'అసంశయం నివర్తేత నచే ద్వక్ష్యత్యతః పరమ్, పూర్వం పరోక్షం వక్తవ్యమ్' అని. డా. మూ. 'వక్ష్యతి' అనుటకు 'త్యక్ష్యతి' అని దా. పాఠము. 'అప్పుడు సందేహము లేక మఱలును. అట్లుగాక జీవనమునకంటె నెక్కుడుగా భోగమే వలయు నని పట్టణమును విడువఁ జూచునేని 'బ్రాహ్మణా! మొదటిదయినయీభోగవాంఛను మఱవవలయు నని చెప్పవలయు. కౌంతేయాను! ఇదిశాశ్వతమయిన ధర్మమని జనులు చెప్పెదరు. అయినను నేను దీనిని నమ్ముటలేదు. బ్రాహ్మణుఁడు భోగములు వేఁడినను నవియు నొసంగి యతని నుపచరింప వలయును' అని మఱియొక యర్థము.'ఆహురేత జ్జనా బ్రహ్మన్న చైత చ్ఛ్రద్దధామ్యహమ్, నిమన్త్య్రశ్చ భవే ద్భోగైరవృత్త్యా చ తదా చరేత్' అని మూలము. 'బ్రహ్మన్' అనుటకు 'రాజన్' అని పఠించి యీయర్థము కల్పించుట తెలియునది.

దానిని మఱచిపోవలయు' నని చెప్పవలయును. కౌంతేయా! ఇది శాశ్వత మయిన రాజనీతిధర్మము. రాజు మఱియు నతనితో 'బ్రాహ్మణోత్తమా! బ్రాహ్మణునికి జీవనమునకు వలయునంత యియ్యఁదగు నని జనులు చెప్పెదరు. అయిన నే నీమాటను బాటింపను. అతఁడు రాజు (తనకు బ్రతుకుగల్పింపకున్న) తగనినడవడికి నష్టాచరింపఁ (తనరాజ్యము విడిచిపోవఁ) గోరునేని (యతని కట్టి బ్రతుకుఁదెరువు కల్పించుటయే కాక యతఁడు కోరనేని) వలయుభోగములను గలిగించి నిలువఁ బ్రార్థింపవలయు' ననఁదగును. జనులకుఁ గృషియు, గోరక్షణమును, వర్తకము నీలోకమున జీవన మగును. వేదవిద్య పరలోకమునకు సాధన మగును. అది జనులను బెంపు నొందించునది. అది క్రిందపడునపుడెవరు దాని ప్రచారమున విరోధు లగుదురో వారు మ్లేచ్ఛులు (అనఁగా జనసంఘమునకు శత్రువులు) అగుదురు. అట్టివారిని వధించుకొఱకే బ్రహ్మదేవుఁడు క్షత్రియుల నీలోకమందు సృజించెను. కాఁబట్టి రాజా! పగవారిని గెలువుము. ప్రజలను బాలింపుము. యాగములను యజింపుము. కురునందనా! శూరుండవై యుద్ధమునఁ బోరాడుము. రక్షింపవలసినవారిని రక్షించునట్టి రాజే, రాజులందుత్తముఁడగు రాజు. ఎవ్వరు వారిని రక్షింపరో యట్టిరాజు లుండియుఁ బనలేదు. తన ప్రజల కెల్ల మేలు గలుగుటకై రాజెప్పుడును * యుద్ధము చేయవలయును-

* సదైవ రాజ్ఞా యోద్ధవ్యం సర్వలోకా ద్యుధిష్ఠిర, తస్మా ద్ధేతోర్హి భుఞ్జీత మనుష్యా నేవ మానవః. అని. దా. మూలము. 'యోద్ధవ్యమ్' అనుటకు 'బోద్ధవ్యమ్' అనియు 'భుఞ్జీత'కు 'యుఞ్జీత' యనియు. ఔ. మూలము. అప్పుడు 'తన ప్రజల కెల్ల మేలునకై రాజందఱు చేష్టలును, దలంపులును దెలి

దానినిబట్టియే మనుష్యుఁడు మనుష్యులనే యేల వలయును. సొంతవారివలననుండి పరులను, పరులనుండి సొంతవారలను, పరులవలననుండి పరులను, సొంతవారలనుండి సొంతవారలను, నిల్లవారిని నెప్పుడును గాచుచుఁ బరిపాలించుచుండుము. తొలుత రాజు తన్నెల్లవారివలననుండియు రక్షించుకొనుచు భూమిని రక్షింపవలయును. విద్వాంసు లగు జను లన్నిటికిని మూలము తాను (అనఁగా రాజు) అని చెప్పుదురు. రాజు తనలో 'ఛిద్రము లేమియున్నవి? నా కేవ్యసనములందుఁ దగులు గలదు? నాదుర్బలత్వమునకు మూలమేమి? దోషములకుఁ గారణ మెద్ది?' యని యెప్పుడును జింతించుచుండవలయును. రాజు ముందటిదినమున జరపినదానిని జనులు కొనియాడుచున్నారా? లేదా? యని తెలియుటకు నమ్మకము గలవేగులవారిని రహస్యముగాఁ దనభూమియందుఁ గ్రుమ్మరునట్లు నియమింపవలయును. మఱియు నతఁడు తననడవడిని సాధారణముగాఁ బ్రజలు కొనియాడుటయుఁ, గొనియాడమియును, బల్లెపట్లవారి కది రుచించుటయు, రుచింపకుండుటయు, రాజ్యమునందుఁ దనకు మంచికీర్తి కలుగుటయు, లేకుంటయు నరయుచుండవలయును. యుధిష్ఠిరా! ధర్మజ్ఞులును, ధైర్యవంతులు నయినవారిలోపల యుద్ధమం దెవరు వెన్నిచ్చి పాఱరో, రాజ్యమం దెవరు వసింపరో, యెవరు నిన్నుఁ గొలిచి బ్రతుకుచున్నారో, నీ కమాత్యు లెవరో, మఱి తటస్థులుగ నుండువా రెవరో, ని న్నెవరు సర్వవిధములఁ బ్రశం

సికొనవలయును. అందులకై యతఁడు వేగులవారిని, దక్కిన రహస్యభూతులగు మనుష్యులను నియోగింపవలయును' అని యర్థము. ఇదియె సరసముగా నున్నది.

సింతురో, లేక నిందింతురో, వారి కందఱకును గౌరవములు నీవు గావింపవలయును. ఏమనుష్యుఁడుగాని యందఱకును నొక్క తీరున నిష్టుఁడు గానుండుట శక్యముగాదు. సమస్తజనులకును మిత్రులును శత్రులును మధ్యస్థులును గలరు' అనెను.

ధర్మరాజు 'సమాన భుజబలమును సమానములగు గుణములును గలజనులయం దొక్కఁడె ట్లధికుఁడగుచున్నాఁడు? ఎట్లు మనుష్యులను నేలుచున్నాఁడు?' అని యడిగెను. అందులకు భీష్ముఁడు 'జంగమములు స్థావరములను దినును (ఏలును). కోఱలుగలవి కోఱలు లేనివానిని దినును (ఏలును) క్రూరవిషములగు సర్పములును గుపితములై యల్పసత్వములగు సర్పములను దినును. (ఈ తీరుననే మనుష్యులయందును బలీయుఁ డగురాజు తక్కినవారి నడంచి మించును. రాజు తన ప్రజలవలనను బరాకు పడకుండవలయును. పరాకుపడెనా గ్రద్దలవలె వారు పయిఁబడుదురు. రాజా! నీ రాజ్యమందు వర్తకులు సరకులు కొంచెముగాఁ దీయువారును విస్తారముగఁ దీయువారును బరువయిన పన్నులకు నలఁగి కలఁగి యడవులకుఁబోయి వసించియుండరు గదా? నీ రాజ్యమందు సేద్యగాండ్రును బీడితులై దానిని దిగ విడువకున్నారుగదా? రాజుభారమును వహించువారే తక్కిన వారిని సయితముభరించువారు సుమీ. ఆలస్యము ధర్మమునం దొకపాతికభాగమును నపహరించును. మఱి యొకపాతిక భాగము పాపండునిఁ బొందియున్నది. మఱియొకపాతిక రాజును బొందియున్నది. ఇం కొకపాతిక కృషి నాశ్రయించియున్నది. రాజును బొంది యున్నయొకపాదమును దక్కిన మూఁడుపాదములుగూడి నాఁటినాటికిఁ దిగుచున్నవి. కాఁబట్టి రాజా! ఇన్ని

పాట్లునుబడి నీ పాతికభాగమును రక్షించుకొనుము. దేవతలును బితృగణములును, మనుష్యులును, ఉరగులును, రక్షస్సులును, బక్షులును, బశువులును, నిందు నీ వ్రసంగుదానివలననే జీవించు చున్నవి. ఇవియే రాజ్యమును బాలింపవలసిన సాధనములును రాజులను రక్షింపవలసిన విధములును. వీనినే మఱలఁ జెప్పెదను' అనెను. ఇది యెనుబదితొమ్మిదవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు *ఉచథ్య మాంధాతృ సంవాదమును జెప్పుట. }

భీష్ముఁడు—ఆంగిరసవంశ్యుఁడును బ్రహ్మవిత్తముఁడును నయియుచథ్యుఁడు మున్ను యువనాశ్వునికొడు కయిన మాంధాతకుఁ బ్రీతిగడలుకొన క్షత్రధర్మముల నుపన్యసించెను. బ్రహ్మవిదులందు మిన్నయగునతఁ డారాజునకు నుపదేశించిన విధముననే దానినంతయు నీకుఁ జెప్పెదను.

ఉచథ్యుఁడు, 'మాంధాతా! రాజు ధర్మమునకై యున్నాఁడు గాని తనయిచ్ఛలను జేయుటకై కాదు. లోకమును రక్షించువాఁడు రాజని యెఱుంగుము. రాజు, ధర్మము నాచరించునేని దేవత్వమునకు నర్హుఁడగును. అతఁడధర్మము గావించునేని నరకమునకే పోవును. సకలభూతములు నాధర్మమునందు నెలకొనియున్నవి. ఆ ధర్మము రాజునందు నెలకొని

---

* దాక్షిణాత్యకోశములందు 'ఉచథ్యుఁ' డనియును, ఔత్తరాహకోశములందు 'ఉతథ్యుఁ' డనియును బాఠములున్నవి. ఇట దాక్షిణాత్యకోశానుసారముగా 'ఉచథ్యుఁ' డనియే కైకొనఁబడినది.

యున్నది. దానిని జక్కఁగాఁ బాలింపఁగోరురాజే సంపదను బొందును. * మాంధాతా! రాజుచేయు నపరాధమును బట్టి 'సంపదగలవాఁడు పాపాత్ముఁ'డను మాటకలుగుచున్నది. దేవతలును నిందనుబొందెదరు. ధర్మము లేదనియుఁ జెప్పంబడును. అధర్మమందుఁ బ్రవర్తించువారికిని నర్థములు సిద్ధించుట చూపట్టును. లోకమంతయు నదియే మంగళమని దాని ననువర్తించుచున్నది. పాప మెప్పుడు వారింపఁబడదో యప్పుడు ధర్మవృత్తము వెకల్పఁబడుచున్నది. అధర్మమును బెచ్చు పెరుఁగుచున్నది. రేయుంబవలు భయ మనుచుందురు. నాయనా! పాపమును వారింపనియెడ ధర్మము చొప్పున 'ఇది నాది; ఇది నాది గాదు' అని సాధువుల యేర్పాటు కలుగదు. పాపము బలీయముగా నున్నపుడు మనుష్యులకు భార్యయుఁ బశువులును బొలమును గృహమును గలుగనేరవు. పాపమును వారింపనియెడ దేవతలు పూజల నెఱుంగలేరు; పితరులు శ్రాద్ధములఁ దెలియఁజాలరు. అతిథులు పూజల నందఁగలుగరు. పాపము వారింపనపుడు బ్రాహ్మణులు వ్రతము లూఁదివేదముల నధిగమింపరు; యాగములు గావింపరు. మహారాజా! పాపమును వారింపనపుడు మనుష్యుల మనసులు వధ్యులయిన ప్రాణులమనంబులుం బోలెఁ గలగుండుపడుచుండును. కాఁబట్టి మును లుభయలోకములను నుద్దేశించి 'వీఁడందఱ ప్రాణులయందును గొప్పదైన

* 'రాజాపరాధాన్మాంధాతర్లక్ష్మీవాన్ పాప ఉచ్యతే' అని దా. మూ. 'రాజా పరమధర్మాత్మా లక్ష్మీవాన్ ధర్మఉచ్యతే'. అని ఔ. మూలము. రాజు పరమధర్మాత్ముఁడును సంపన్నుఁడు నయినచో నతఁడే ధర్మము స్వరూపమనఁ బడునని యర్థము.

ధర్మస్వరూపుఁడై యుండుఁగాక' యని రాజును గారవించిరి. ఎవనియందు ధర్మము వెలుఁగునో వానిని రాజు గాఁజెప్పుదురు. ఎవనియందు ధర్మము నశించుచున్నదో వానిని దేవతలు వృషలునిఁగాఁ జెప్పుదురు. మహనీయమగు ధర్మమునకు 'వృష' మనియుఁ బేరుగలదు. దానికి 'లయ'ము (నాశము) కావించువాఁడు వృషలుఁ డనఁబడును. కాఁబట్టి ధర్మమునకు లోపముగలిగింపరాదు. ధర్మము వర్ధిల్లఁగా సకలప్రాణులును నెప్పుడును వర్ధిలుచుండును. అది నశింపఁగా నన్నియు నశించుచున్నవి. కాఁబట్టి ధర్మము నెప్పుడును బెంచుచుండవలయును. ధనములను బెంచుటవలననో లేక (లోకములను) ధరించుటవలననో ధర్మమని చెప్పఁబడుట నిశ్చయము. రాజా! ఆ ధర్మము మనుష్యులకు *(నరకము) నెల్లను నంతము నొందించునదిగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది. (అనఁగా ధర్మముగల వఱకు స్వర్గము, లేనిచో నరకమని చెప్పఁబడుచున్నది.) బ్రహ్మ ప్రాణుల పెంపునకుఁగాను ధర్మమును సృజించెను. కాన ప్రజల ననుగ్రహించు నిమిత్తమై ధర్మమును మిక్కిలియు వృద్ధినొందింపవలయును. రాజశార్దూలా! కాఁబట్టియే ధర్మము మిక్కిలి శ్రేష్ఠమయినదిగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఎవఁడు మంచికార్యముల నాచరించుచుఁ బ్రజలను బరిపాలించునో వాఁడే రాజు. కామక్రోధముల నెంతమాత్రమును బాలింపక ధర్మమునే పరిపాలింపవలయును. రాజులకు ధర్మమే శ్రేయస్కరము లయినవానిలో నెల్ల మిన్నయైనది. ధర్మమునకుఁ బుట్టుచోటు బ్రాహ్మణుఁడు;

* 'మానవానాం మనుష్యేన్ద్ర స సీమాన్తకరః స్మృతః' అని మూలము. అది మనుష్యుల దుష్టకృత్యముల నెల్ల సాఁగనీయనిది. (ప్రతాప.)

కాఁబట్టి, వారల నెప్పుడును బూజించుచుండవలయును. మాంధాతా! బ్రాహ్మణులు కోరినకోర్కెలను నసూయలేక చేయవలయును. వారలు కోరినది చేయకపోవుటవలన రాజులకు భయముప్పతిలుచున్నది; మఱియు మిత్రులును వృద్ధినొందక పోవుటయే కాక శత్రువులు నగుదురు. విరోచనుని పుత్రుఁ డయిన బలి బాల్యము మొదలుగా నెప్పుడును బ్రాహ్మణులయం దసూయగలిగియుండెను. పిదప నతనియందుఁ గల (ప్రతాప) లక్ష్మి యెంతయుఁ గుపితయై యతనినుండి తొలఁగిపోయినది. అట్లు తొలఁగి యది యింద్రునికడకుఁ బోయినది. అంత నాబలి యింద్రునియందున్న లక్ష్మిని జూచి మిక్కిలియు మనంబున ననుతాపపడెను. అసూయకును నభిమానమునకును ఫలమిదియే. కాఁబట్టి ప్రతాపసంపన్న యగులక్ష్మి నిన్ను దిగవిడువకుండునట్లు తెలియుము. అహంకారము లక్ష్మికి నధర్మమువలనఁ గలిగిన పుత్రుఁడని శ్రుతి ప్రతిపాదించుచున్నది. రాజా! ఆయహంకారమువలనఁ బెక్కండ్రు దేవతలు నసురులును నాశము నొందింపఁబడిరి. అట్లే పెక్కండ్రు రాజర్షులును నాశమునొందిరని యెఱుంగుము. అయ్యహంకారమును జయించినవాఁడు రాజగును. దానిచే జయింపఁబడినవాఁడు దాసుఁ డగును. మాంధాతా! చిరకాలము తిరముగానుండఁ గోరుదువేని యహంకారముతోఁ గూడిన యధర్మము ననుసరించి పోకుండునట్లు మెలంగుము. మదముగలవాఁడును, బరాకుగలవాఁడును, తెలివి లేని పసివాఁడును, బిచ్చివాఁడును, విశేషించి నిందితుఁడైన వాఁడును, దురాచారముగలవాఁడును, శత్రులను సేవించువాఁడును, నిగ్రహింపఁబడినయమాత్యుఁడును, విశేషించి స్త్రీలును,

బర్వతమును, విషమమయినదుర్గము, నేనుఁగును, గుఱ్ఱమును, సర్పమునవెడి వీనితోడ నెప్పుడును జేరిక లేకుండవలయును. రాత్రులయందుఁ ద్రిమ్మరఁగూడదు. మిక్కిలి పేరాసయు నభిమానమును డంభమునుఁ గ్రోధమును దిగవిడువవలయును. తెలియని స్త్రీలతోడను, పేడిపడఁతులతోడను, అంకుటాండ్రతోడను, బరులయిల్లాండ్రతోడను, బెండ్లాడని కన్యలతోడను సంభోగముగూడదు. రా, జెప్పుడు పాపమును వారింపక ప్రాలుమాలిక గలిగియుండునో యపుడు వర్ణముల సంకరము గలుగును. దానివలనఁ బాపులగు రాక్షసులును, నపుంసకులును, నంగహీనులును, మూఁగలును, మూఢులును, మఱియుఁ దక్కినవారును బుట్టుదురు. కాఁబట్టి రాజు విశేషించి ప్రజలహితమందు వర్తింపవలయును. రాజు పరాకు గలిగి యుండెనా ప్రబలదోషము కలుగును. ప్రజలకు వర్ణసంకరము కలిగించునట్టి యధర్మములు మిక్కిలి పెరుఁగును. చలిలేని కాలమందుఁ జలికలుగును. చలివలసిన సమయమందుఁ జలికలుగదు. అనావృష్టియు, అతివృష్టియు, నొప్పులును, బ్రజలను బీడించును. ఇట్టి కాలములందు (ధూమకేతువు మొదలయిన) నక్షత్రములును క్రూరగ్రహములును దోఁచును. రాజు నాశమునకుఁ గారణములయిన యుత్పాతములు పెక్కులిందుఁ గనుపట్టును. ఏరాజు తన్నును రక్షించుకొనక ప్రజలను రక్షింపక పోవునో యతనిప్రజలు నాశమునొందుదురు. పిదప నతఁడును నాశము నొందును. ఒకనిధనమును నిరువురును; నిరువురధనమునుదక్కిన పెక్కండ్రును గొట్టి దోఁచుకొందురు. కొమిరెపడఁతులను జెఱుపుదురు. అది రాజుదోషమువలనఁ గలిగినదని చెప్పుదురు. రాజు,

ధర్మమును దిగవిడిచి పరాకునఁ బ్రవర్తించినపుడు మనుష్యుల యందు 'ఇది నాది' యని వస్తువుల సొంత మడుగంటుచున్నది. ఇది తొంబదియవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

ఉచథ్య మాంధాతృ సంవాదము.

'పర్జన్యుఁడు కాలమందువర్షించు నేనియు రాజు ధర్మము నాచరించు నేనియు, మిక్కిలి సంపత్తి పెంపుగలిగి, ప్రజలనుసుఖంబునందునోలాడఁ బోషించుచుండును. వస్త్రములందున్న మురికిని దాని చాయను బోఁగొట్టక యే తీయ నేరని చాకలివాఁడు చాకలివాఁడే కాఁడు. బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులయందును క్షత్రియులందును వైశ్యులందును నాలుగవవారగు శూద్రులందును నెవఁడొకఁడు తనతనధర్మములను దిగవిడిచి తాఱుమాఱుగ నానాకర్మములందు వర్తించుచుండునో వాఁడు నాచాఁకలివంటి వాఁడేఁ యగును. శూద్రునకు నూడిగమును వైశ్యునకుఁ గృషియు, క్షత్రియునకు దండనీతియు, బ్రాహ్మణులకు బ్రహ్మచర్యమును, తపమును మంత్రములును సత్యమును ధర్మమగును. ఏక్షత్రియుఁడు, పాత్రములకు శుద్ధిచేయునట్లు, వారల శీలమందుఁ గలదోషములను బోఁగొట్ట నేర్చునో, యట్టిరాజు జనులకుఁ బతియుఁ దండ్రియు నగును. కృత, త్రేత, ద్వాపర, కలి యనెడి యివి యన్నియు రాజు నడవడులే. రాజే యుగమని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. రాజు ప్రమాదము నొందునపుడు నాలుగువర్ణములును, నల్గువేదములును, నాలుగాశ్రమములును నన్నియును విశేషించి మోహమును నొందును. రాజు పరాకు పడియున్నయెడల మూఁడగ్ను

లును మూఁడు వేదములును దక్షిణలతోడి యాగములును నన్ని యుఁ దెలియఁబడకపోవును. రాజు ప్రాణులకుఁగర్త. రాజే ప్రాణులకు నాశకుఁడు. ధర్మాత్ముఁడగు వాఁడు కర్తయు,*నధర్మాత్ముఁడు నాశకుఁడు నగుదురు. రాజు ప్రమాదముఁ గలవాఁడగునేని రాజు భార్యలును బుత్రులును బంధువులును సుహృదులును నందఱునుగూడి శోకము నొందుదురు. రాజధర్మవర్తనము గలిగియుండనేని, యేనుఁగులును, గుఱ్ఱములును, బశువులును, లొట్టియలునుగంచరగాడిదలును, గాడిదలును, దక్కిన సకలప్రాణులును దుఃఖము నొందును. మాంధాతా! బలము దుర్బలులను రక్షించుటకై బ్రహ్మదేవునిచేఁ సృజింపఁబడినదని చెప్పఁబడుచున్నది. బలము లేనిదే మిక్కిలియుఁ బెద్ద. అందులకై యన్నియు నెలకొనియున్నవి. రాజా! రాజ ధర్మమునందు వర్తించునేని, యాప్రాణిని బోషించువాఁడును నాపోషకుని కులమం దుదయించనవారును నందఱును శోకము నొందుదురు. బలము లేనివాఁడు, ముని, సర్పము, ననెడివీని కను దృష్టిని సహించుట మిగులఁగటువు. బలము లేనివానిపొంతఁకు బోకుము. బలము లేనివారి నెప్పుడుగాని యవమానింపరాదని తలంపుము. దుర్బలులకన్నులు నిన్ను బంధుసహితముగా దహింపకుండుఁ గాత. దుర్బలులచే దగ్ధుఁడయిన వాని కుల మందు నొకటియు మొలవదు. వారు వేరుతోడఁ గాల్చివైతురు. దుర్బలులదగ్గఱకుఁ బోకుమా. బలమునకంటె బలము లేమి

---

* ఏవమే తద్ద్విజేంద్రాణాం క్షత్రియాణాం విశాంతథా, శూద్ర శ్చతుర్థో వర్ణానాం నానాకర్మస్వవస్థితః' అని మూలము. ఆమూఁడువర్ణము లందు నెవఁడు తన ధర్మములనువిడిచి నానాకర్మములు చేయునో వాఁడు శూద్రుఁడగును. (ప్రతాప)

మిక్కిలియుఁ బెద్దది. అది యధికబలముగల బలము. దుర్బలు
లచేఁ గాల్పఁబడిన బలమునం దించుకయు మిగులదు. అవమా
నింపఁబడిన వాఁడును, కొట్టఁబడినవాఁడును, కస్తిపెట్టఁబడినవాఁ
డును, గాచువానినిబొందక పోయినయెడ నాదేశమందలిరాజును
దైవకృత మయినదండముచంపును. నాయనా! బలమందున్న
నీవు బలములేని జనులవలనఁ గష్టము దీయఁ గోరకుము. అగ్ని
దాపటివానిని గాల్చునట్లు, దుర్బలులకన్నులు నిన్నుఁ గాల్ప
కుండుఁగాక. లేని యపరాధము మోపఁబడినవా రేడువఁగాఁ
గ్రిందఁబడువారి కన్నీటిబొట్లు, లేనియపరాధమును వారియందు
మోపినట్టివారిపుత్రులను బశువులను జంపును. తనయం దది
ఫలింపక పోయినచోఁ దనపుత్రులయందును, లేనిచో, పౌత్రుల
యందును, వారల పుత్రులయందును నది ఫలించును. చేసిన
పాపకర్మము పశువుంబోలెఁ దోడనే ఫలముచూపదు. ఒకదేశ
మందు దుర్బలుఁ డయినవాఁడు కొట్టుపడి కాచు దిక్కునొందక
పోవునేని, యాదేశమందు దైవకృతమును గ్రూరమునయిన
పెనుదండము సంభవించును. దేశమందుఁ గలవారు యుక్తిగల
వారై బ్రాహ్మణులవలె సన్న్యాసివేషములతో మాటిమాటికి భిక్ష
యెత్తునపుడు వారు రాజును జంపువారగుదురు. రాజు దేశమందు
రాజును సంబంధించిన పెక్కండ్రు పురుషు లెప్పుడు నీతిమాలి
నడచుకొందురో యప్పుడది రాజునకుఁ గొప్పపాపమగును. రాజు
నధికారులు జనులు దీనులయి బతిమాలుకొనుచున్నను బాటిం
పక కామమువలనఁగాని, ధనమునకు లోనయికాని, యుక్తి
తోడ ధనములను దీయుదు రేని యది రాజునకుఁ బెద్దకీడగును.
గొప్పమ్రాను, మొదటఁబుట్టి యంతటఁ బెద్దదిగాఁ బెరుఁగు

చున్నది. దానిని బెక్కులు ప్రాణులువచ్చి యాశ్రయించుచున్నవి. అయినను దానిని నఱకి కాల్చివైచినపుడు దాని నాశ్రయించి యున్నవానికి నునికిపట్లు లేకపోవుచున్నవి. ఒక రాజ్యమందలి ప్రజలు ముఖ్యము లయినధర్మముల నాచరించుచు దేశసంస్కారములనో రాజు గుణములనో గొనియాడుచు నుందురేని యారాజు వృద్ధినొందును. పాపమును దొలఁగును. అట్లు గాక యందలి ప్రజలు ధర్మమును దెలియక యధర్మము నాచరింతురేని పుణ్యము వేగ తొలఁగిపోవును; పాపమును వచ్చును. పాపులెందు బాహాటముగాఁ (దప్పులకును దగిన దండనములేక) గ్రుమ్మఱుదురో యాదేశములందలి రాజులనును బరిపాలకులనును గలిపొందును. ఏదేశమందు రాజు తనశక్తిచే జనులనడఁచిపాలింపఁడో యాదేశము వృద్ధినొందదు. ఏరాజు తగురీతిని నమాత్యులను సమ్మానించి మంత్రాలోచనమందును యుద్ధమందును నుపయోగించునో యతనిరాజ్యము వృద్ధినొందును. అతఁడును, భూమి నంతయును జిరకాల మనుభవించును. మంచికార్యములను, మంచివచనములను గనుఁగొని యెంతయు గారవించునట్టి రాజుత్తమమయిన ధర్మమునొందును. పంచికుడుచుటయు పరుల నవమానింప కుండుటయు, గర్వించియున్న బలవంతునిఁ గొట్టుటయు, రాజునకు ధర్మమని చెప్పఁబడుచున్నవి. వాక్కుచేతను శరీరముచేతను మనస్సుచేతను నన్నిఁటిని రక్షించుటయు, నిందులకు విరోధియగునేని పుత్త్రునయినను సహింపకుండుటయు, రాజునకు ధర్మమని చెప్పఁబడును. రా జెప్పుడు బలములేని మనుష్యులకు దానమొసంగి భుజించునో యపుడు వారు బలవంతులగుదురు. అదిరాజునకు ధర్మమని చెప్పఁబడును. రాజ్య

ములను రక్షించుటయు, దొంగలఁ దఱుమఁ గొట్టుటయు. యుద్ధమందు జయించుటయు, రాజధర్మమని చెప్పఁబడును. కార్యములచేతను మాటలచేతను బ్రియుఁడుగా నుండినను బాప మాచరించు నట్టివానిని నోర్వకుండుట రాజునకు ధర్మమని చెప్పఁబడును. కన్నపుత్త్రులవలె వర్తకులను రక్షించుటయు, మర్యాదను భేదింపకుండుటయు రాజునకు ధర్మమని చెప్పఁబడును. కామద్వేషములను గయికొనక, శ్రద్ధగలిగి, యాప్తదక్షిణలతోడ యాగములు చేయుట రాజునకు ధర్మమని చెప్పఁబడును. పేదవారలయు దిక్కుమాలినవారలయు వృద్ధులయుఁ గన్నీటిని దుడుచుటయు, మనుష్యులకు సంతసముగలిగించుటయు రాజునకు ధర్మమని చెప్పఁబడును. మిత్త్రులను వృద్ధినొందించుటయు, నట్లె శత్త్రువులను డిందుపడ నీడ్చుటయు, సాధువులను లెస్సఁగాఁ బూజించుటయును రాజధర్మమని చెప్పఁబడును. సత్యమును రక్షించుటయుఁ, బ్రేమతోడ భూమిదానములు సేయుటయు, నతిథులను బూజించుటయు, భృత్యుల నాదరించుటయు రాజుధర్మమని చెప్పఁబడును. నిగ్రహానుగ్రహములు రెండును నెవనియందు నెలకొని యుండునో యారాజిహమందును బరమందును ఫలమునొందును. మాంధాతా! రాజు యముఁడే యగును. అతఁడు ధార్మికులకెల్లఁ బరమేశ్వరుఁడు.*ప్రాణులనడంచువాఁడు యమునివలెనగును; అడంపనివాడగ్నికి సాటియగును. ఋత్విజునిని, బురోహితునిని, ఆచార్యునిని, నవమానింపక, సత్కరించి రాఁబట్టుకొనుట రాజునకు

*'సంయచ్ఛన్ యమవత్ప్రాణానసంయచ్ఛంస్తుపావకః' అనిమూలము. ఇంద్రియముల నడంచుటవలన గొప్ప పెంపునొందును. అడంపమివలనఁ

ధర్మమగును. యముఁడు సకలములయిన ప్రాణులను, భేదము లేక యడంచుచున్నాఁడు. అట్లె రాజును నడంపవలయును. రాజు సర్వవిధముల నింద్రునితోడఁ బోల్పఁబడుచున్నాఁడు. ఎవఁడు దేనిని ధర్మముగాఁ దలఁచుచుఁ గనుఁగొనుచున్నాఁడో యది ధర్మము. నీవు పరాకువడక యోర్పును, బుద్ధియును, ధైర్యమును *దెలివియుఁ గఱచుకొనుము. సమస్తజనుల బలమును దుర్బలమును గలరూపున దెలియఁగోరుము. మంచిసెబ్బరలను వివేచింప నేర్చుకొనుము. సమస్తప్రాణులయెడఁ గలుపుఁగోలుతనముగలిగి, దానములుచేయుచుఁ దియ్యనిపలుకు లాడవలయును. పురజనులను దేశజనులను కన్నబిడ్డలవలెఁ రక్షింపవలయును. సమర్థుఁడుగాని రాజుప్రజలను నొకప్పుడును రక్షింప శక్తుఁడు గానేరఁడు. రాజ్యమనెడి భారము మోయుట మిక్కిలియు నెక్కువయైనది. ప్రాజ్ఞుండును శూరుఁడును దండశాస్త్రవిదుండునగు రాజొక్కఁడేదానిని రక్షింపఁజాలును. చుఱుకుఁదనమును బుద్ధియునులేక దండశాస్త్రము నెఱుంగకయు నుండు నట్టిరాజు రాజ్యభారమును వహింప నెంతమాత్రము దగఁడు. మంచి చక్కఁదనముగలిగి, గొప్పకులమునఁబుట్టినవారును, సమర్థులును, దనయందు భక్తిగలవారును, మిక్కిలి చదువరులును నగుమంత్రులతోఁగూడి, మనుష్యులమనసులను, నాశ్రమములందున్న తాపసులగువారి తలంపులను గార్యములను సయితము స్వబుద్ధిచేఁ బరిశీలించు చుండవలయును. ఇట్లు నడచుకొనుట

బాపమునొందును. ఇందులకు 'సంయచ్ఛన్ భవతి (వృద్ధిం ప్రాప్నోతి) ప్రాణాన సంయచ్ఛంస్తు పాతకః' అని ఔ. మూలమును దదర్థమును దెలియునది.

* 'మతిమ్' అని దా. మూ 'రతిమ్' అని ఔ. మూలము.

వలన సమస్తవర్ణములవారి ధర్మములను దెలియఁశక్తుఁడ వగుదువు. నీవు స్వదేశమందుండినను బరదేశమందుండినను, నీధర్మములను నాచరించుట కిది తోడ్పడును. ధర్మార్థకామములు మూఁటియందును ధర్మమే యుత్కృష్టమైనది. ఈలోకమందును బరలోకమందును ధర్మాత్ముఁడే సుఖంబున వర్ధిలుచున్నాఁడు. మనుష్యులను నీవు చక్కఁగాఁ బూజించితివేని వారా పూజనమునుబట్టి నీకొఱకై తమభార్యలను బుత్రులను దిగవిడుతురు. సజ్జనులను జేరఁబెట్టుకొనుట, జనుల మంచిగా నాదరించుట, దానము, తియ్యనిపలుకులు, ప్రమాదము లేకుండుట, శౌచము, ననెడి యివి రాజున కెంతయు సంపద గలిగించును. మాంధాతా! ఈగుణములవలన నెప్పుడును బరాకుపడకుము. రాజేమఱుపాటు లేక తనఛిద్రములను బరులఛిద్రములను బాటించుచుండవలయును. తనఛిద్రమును బరులకుఁ దెలియనీయరాదు. పరులయందు ఛిద్రమునుజూచి పైఁబడవలయును. ఈవిధమున నే యింద్రుఁడును, యముఁడును, వరుణుఁడును వర్తించిరి. రాజర్షులెల్లవారును నడచుకొన్నవిధమున ననుష్ఠింపుము. పురుషసత్తమా! దివ్యంబగు మార్గమును శీఘ్రముగఁ గయికొనుము. ధర్మమందు వర్తించినరాజును నిహమందును బరమందును దేవతలును ఋషులును గంధర్వులును నెంతయుఁ దేజంబు దొలంకునట్లు కీర్తింతురు' అనెను.

ఉచథ్యుఁ డిట్లు చెప్పఁగా మాంధాత శంకలేక యట్లు చేయుచువచ్చెను. తానొక్కఁడును భూమిని బడసెను. రాజా! మాంధాతవలె నీవు నట్లే చక్కఁగా ధర్మము నాచరించి

భూమిని బరిపాలింపుము. స్వర్గమునందు స్థానము నొందుదువు' అనెను. ఇది తొంబదియొకండవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

వామదేవ సుమనస్సంవాదము.

ధర్మరాజు 'పితామహా! రాజధర్మమునందే ప్రవర్తింపం గోరు వాం డెట్లు నడచుకొనవలయును? నిన్నడిగెదను. నాకది చెప్పుము' అనెను.

భీష్ముండు 'ఈ విషయమందును సమస్తార్థముల స్వరూపమును గనుంగొన్న బుద్ధిమంతుం డగు వామదేవుండు పాడిన పురాతన మయినయీ యితిహాసము నుదాహరించెదరు. వసుమనుండను రాజుండెను. అతండు కోసలదేశమునకు రాజు; బలవంతుండును బరిశుద్ధుండును, అతండు తపస్సంపన్నుం డగు వామదేవమహర్షిని జూచి 'మహాత్మా! నేనెట్టి నడవడిగలిగియుండినచో స్వధర్మమునుండి జాఱకుందునో ధర్మార్థయుక్తంబులగు వచనంబుల నాకు నుపదేశింపుము' అని యడిగెను. అందుల కాతపస్వి వామదేవుండు బంగరుచాయం దుఱంగలించుచు నహుషకుమారుండయిన యయాతివలె సుఖాసీనుం డయి యున్నయారాజుతో నిట్లనియె.

వామదేవుండు:—'ధర్మము నే యనువర్తించుచుండుము. ధర్మమునకంటె నెక్కుడయినది మఱొక్కటిలేదు. రాజులు, ధర్మమునందుం దప్పక నెలకొన్నట్టివారే యీభూమిని జయించుచున్నారు. ఏరాజు ధనసిద్ధికంటెను ధర్మము నే యెక్కుడుగాం దలంచి దానిని వృద్ధినొందించుటయందు బుద్ధినుంచునో యతండు

ధర్మముచేఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడు. ఏరాజు ధర్మమును బాటింపక బలాత్కారముతో మాత్రము ప్రవర్తించునో వానివలన నుండి ధర్మమును నర్థమును రెండును వేగతొలఁగిపోవును. దుష్టుఁడును బాపాత్ముఁడు నగుమంత్రి చెప్పిన చొప్పున వర్తించురాజు ధర్మమును నాశము సేయును గాన, యట్టివాఁడు లోకులకు సపరివారముగా వధ్యుఁడగును; వాఁడు శీఘ్రముగానే నాశము నొందును. రాజకార్యములను జక్కఁగా ననుష్ఠింపలేనివాఁడును, విచ్చలవిడి వర్తించువాఁడును, దన్నుఁ దాను బొగడికొను వాఁడును నగు రాజు సమస్తభూమిని బడిసినను శీఘ్రముగానే నశించును. శుభమును బడయఁగోరువాఁడై, యసూయ లేక, జితేంద్రియుఁడై మతిమంతుఁడగురాజు నదీ ప్రవాహములవలన సముద్రముం బోలె వృద్ధినొందును. రాజా! ధర్మమునందుఁ గాని, కామమందుఁగాని, అర్థమందుఁగాని, బుద్ధియందుఁగాని, * మిత్రులందుఁగాని పూర్తినొందినట్లు తలంపరాదు. ఏలనగాఁ వీని యన్నిటియందే లోకయాత్ర నెలకొనియున్నది. ఈ యుపదేశములను వినుటవలన రాజు, యశమును గీర్తిని సంపదను బ్రజలను బడయుచున్నాఁడు. ధర్మమునందుఁ బూనికగలిగి, ధర్మమును నర్థమునుబడయుటకై జింతించుచు; నొక్కొక కార్యమును జక్కఁగా వానిఫలాదుల నాలోచించిన పిదపఁ జేయ నారంభించునట్టిరాజు మిక్కిలియు సంపదను బొందును. ఈవి లేని వాఁడును, జెలిమిలేనివాఁడును, బ్రజలను దండనీతిచొప్పున మెలపనివాఁడును, సాహసప్రకృతియునగు రాజు శీఘ్రముగా నశిం

---

* 'మిత్రతః' అని. జౌ. మూలము. 'మంత్రతః' అని దాక్షిణాత్య మూలము తెలియునది.

చును. బుద్ధిలేనివాఁడు తాను జేసినపాపమును బుద్ధిచేతఁ గనుఁ గొనఁజాలఁడు. అట్టివాఁ డపకీర్తినొంది మరలనరకముఁ బొందును. * రాజయ్యెవారిని దగురీతిని సమ్మానించుచు, దానము లొసంగుచుఁ, దియ్యనిమాటలపస నెఱింగి పలుకుచు నుండునేని యతనికిఁ గలుగువ్యసనములను బ్రజలు తమకుఁ కలిగినవానింబోలె బోకార్ప నుంకించుచుందురు. ఎవనికి ధర్మములను దెలుపునట్టి గురుండు గలుగఁడో, యెవఁడు తక్కినవారినడుగఁడో, యెవఁడు ధనములను గనుగొందకయె హాయిగాసంపాదింప నెంచునో, వాఁడు చిరకాలము సుఖమునొందఁడు ధర్మములందు గురువును ముఖ్యునిఁగాఁగొని నడచువాఁడును, తనంతటఁ జక్కఁ గార్యములు చూచుకొనువాఁడును, లాభములను ధర్మమే ప్రధానముగా నుంచుకొని (అనఁగా నెంతమాత్రము ధర్మమును దప్పక) పొందువాఁడును, చిరకాలము సుఖ మనుభవించుచుండును. ఇది తొంబదిరెండవయధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

వామదేవ సుమనస్సంవాదము.

వామదేవుఁడు 'బలవంతుఁడగురాజు దుర్బలుఁడగువానియందధర్మముగా నడచుకొనునపుడు, వానివంశపువారును, నట్టినడవడినే యనుసరింతురు. తక్కినవారును నట్లె పాపమును బ్రవర్తింపఁజేయుచున్నయారాజు ననువర్తింతురు. అవినీతుఁ డయిన

* 'అథ మానయితుర్దాతుః (దాతుః) శ్లక్ష్ణస్య రసవేదినః। వ్యసనం స్వామివోత్పన్నం విజిఘాంసంతి మానవాః' అని. ఔ. మూలము. 'తతోనయాచితుర్దాతుః శ్లక్ష్ణస్యరసవేదినః-వశవర్తినః' అని. దా. మూలములందలి పాఠము.

యట్టిమనుష్యుని ననుసరించుట రాజ్యమునకు శీఘ్రముగా నాశము గలిగించును. రాజు తనయుచితధర్మముల ననుష్ఠించుచుండు నేని యతనినడవడిని సామాన్యముగా మనుష్యులందఱు నిదర్శకముగాఁగొని యనువర్తింతురు. రాజు ధర్మములనుండి జాఱి వర్తించినచో నతని సొంతజనులుగూడ దానిని సైఁపరు. శాస్త్రవిధులను బాటింపక సాహసప్రకృతిగలిగి మిట్టిపడియించుక బాధకలిగించినను శీఘ్రముగనే నాశమునొందును. ఏక్షత్రియుఁడు జయించినట్టియు నపజితులయినట్టియు సద్వర్తనము గలట్టియు క్షత్రియు లాచరించుచు వచ్చిననడవడి ననువర్తింపఁడో వాఁడు క్షత్రధర్మమునుండి తొలఁగినవాఁ డగును. ముందుఁ దనకు మంచి చేసియున్నయొక శత్రురాజును యుద్ధమునఁబట్టుకొని, రాజట్టివానిని ద్వేషము నేయూని సన్మానింపని యెడల నతఁడు క్షత్రధర్మమునుండి తొలఁగును, రాజు తనశక్తి నెఱపవలయును; మిక్కిలి సుఖముగా నుబుసుపుచ్చ వలయును; ఆపదలయం దుద్ధరింపవలయును. అట్టివాఁడు సమస్త జనులకును బ్రియుండగును.ఐశ్వర్యమునుండియు భ్రంశమునొందఁడు.నీ వొకనికి నప్రియ మాచరించితి వేని మరల సమయము వచ్చినపుడు వానికిఁ బ్రియమాచరింపవలయును. ఎవఁడు ప్రీతిలేనివానికిఁ బ్రియముగావించునో వాఁడు వానికిఁ ద్వరితముగాఁ బ్రియుఁడగును.అబద్ధ మాడరాదు. వేఁడకయే ప్రియము గావింపవలయును. కామమువలనను క్రోధమువలనను ద్వేషమువలనను ధర్మమును దిగవిడువరాదు. తెలివిగలవాఁడు వంచనలేక వర్తింపవలయును. సత్యము, దమము, ధర్మము, శీలమును, బ్రజలకు హితమయిన క్షత్రధర్మములు. కాన వీనిని విడువరాదు. ప్రశ్నము లడుగునపుడు

బదులుచెప్పుటకు లజ్జపడరాదు. అవమానకరములయిన మాట లాడఁగూడదు. తొందరపాటును నసూయయు లేకుండవలయును. అట్లుండినచోఁ బరుఁడు తనకు వశగతుఁడగును. ప్రియుని యందతిమాత్రము హర్షము నొందరాదు. అప్రియునియందుఁ దుందుడుకు పడరాదు. ప్రజలహితమును దలపోసి వారలకై ధనములు వెచ్చింపవలసిన సంకటములు కలిగినపుడు తపింపరాదు. ఏరాజు మంచిగుణములచేత నెప్పుడును బ్రియము గావించుచుండునో, యతఁడు చేయుకార్యములన్నియు సిద్ధి నొందును. అతనిని సంపదయు వీడదు. అధిపతికిఁ బ్రతికూలములయిన వాని నెంతయువదలి యతనికిఁ బ్రియములయిన వానినే కావించుచు నతనిభక్తి గలిగియుండునట్టి పురుషుని రాజెంతయు నాదరింపవలయును.ఇది సజ్జనులనడవడి. ఇంద్రియములను విచ్చలవిడిని విడువక గెలిచి, తన్నెంతయు ననుసరించుచు శుచియై శక్తుఁడై యనురక్తుఁడునై యుండుమనుజుని రాజు గొప్పకార్యములందు నియోగింపవలయును. శ్రేయస్సునకు లక్షణమయిన పరాక్రమ మెవనియందుఁగనుపట్టునో ఎవఁడు కీర్తిముఖ్యముగాఁ గలవాఁడో, ప్రతిజ్ఞ నెవఁడు తప్పఁడో, సమర్థుల నెవఁడుపూజించుచు వారిని మచ్చరికింపకుండునో యట్టివానిని, ఇట్టిగుణములు గలిగి రాజును రంజించుచు భర్తకార్యములందుఁ బరాకుపడక వర్తించుచుండు నట్టిపురుషుని, ధనకార్యములందు నియోగింపవలయును. మూఢుఁడును, నింద్రియలోలుఁడును, లుబ్ధుఁడును, అపూజ్యంబగు నడవడిగలవాఁడును, గూఢవిప్రియుఁడును, బరీక్షయందుఁ దేఱనివాఁడును,హింసాశీలుఁడును,దుర్బుద్ధియుఁ,జదువురానివాఁడును, బెద్దతికము లేనివాఁడును, ద్రాగుబోతును, జూద

మునందును స్త్రీలయందును వేఁటయందును నాసక్తుఁడయిన వాఁడును నగు మనుష్యుని గొప్పకార్యమందు నియోగించినచోఁ రాజుసంపదలు బాయును. తన్ను మొదల రక్షించుకొనుచుఁ, బిదప రక్షింపఁదగినవారిని రక్షించునట్టి రాజునకుఁగల ప్రజ లందఱును వృద్ధినొందుదురు. దానిచే నతనికి సుఖము మిక్కిలియుఁ గలుగును. రాజు తనకు సుహృదు లయినవారికిని బరులకును వెలియనివారగు చారులచేత నితరులగు రాజుల పోకలనెల్లను బరికించుచుండవలయును. దానివలన రాజునకుఁ జెఱుపేదియుఁ గలుగకుండును. బలవంతుఁడగువానికి నపకారముచేసి వైచి దవ్వుల నున్నానని యూరడిలి యుండరాదు. వార లేమఱిపాటున నున్నపుడు డేగలు పైఁ బడునట్లు పడుదురు. రాజు మిక్కిలి గట్టిగా వేరూని, తనబలముకొలఁది తెలిసి, బుద్ధి పొరఁబడక తనకంటె బలహీనులగువారిని దలపడవలయును; కాని, బలీయునిఁ దలపడరాదు. ధర్మపరాయణుం డగు రాజు పరాక్రమమున భూమినిబడసి ప్రజలను ధర్మంబున బాలించి యుద్ధంబున మరణము గావించుకొనవలయును. ఈ జగమందలి యొక్కొక్కటియుఁ దుదిని మరణమునకుఁ బాలయినది. ఇం దేదియుఁ గీడునొందనిది లేదు; సతముగాదు. కాఁబట్టి ధర్మమునందుఁ దప్పక వర్తించునట్టి రాజు ప్రజలను ధర్మంబునఁ బాలింపవలయును. రక్షించుటకుఁ బట్టులయిన కోటలును, యుద్ధమును, ధర్మమును బాలించుటయు, రాజకార్యవిచారమును, సమయంబునఁ బ్రజలకు సుఖముగూర్చుటయు ననెడి యీయైదింటిచేతను భూమి వృద్ధినొందును. ఎవఁ డీ యైదింటిని రక్షించునో వాఁడే రాజు. రాజీ యైదింటియందు నెప్పుడు నెడ తెగక వర్తించి చూచు

కొనుచుండునేని యీభూమిని నెప్పుడు ననుభవించును. వీని నెప్పుడును నొక్కఁడే చూచుకొనుట యశక్యముగాదు. వీనియందాప్తులగువారిని బ్రతిష్ఠించి, రాజు చిరకాలము భూమిని బాలింపవచ్చును. దాతయుఁ, బంచికొడుచు నట్టివాఁడు, మృదుస్వభావముగలవాఁడును. పరిశుద్ధుండును, దనమనుష్యులను దిగవిడువనివాఁడును నగుపురుషునిఁ బ్రజలు రాజుగాఁ జేసికొందురు. తన యభిప్రాయములను విడిచి మేలునకై యితరు లుపదేశించు తెలివిగలవిషయములనువిని దానినల్లకై కొనునట్టిరాజునకు లోకమంతయు నడఁగి వర్తించును. ఎవఁడు తనకుహితమును గోరునట్టి పురుషుఁడు చెప్పుమాటలును, అవి తనకుఁ బ్రతికూలముగా నుండుటవలన నెంతమాత్రము సైఁపఁడో, మఱి తనకు బ్రతికూలములయినవాని నెప్పుడును మనసునఁ బాటింపకవినునో, గొప్పవార లాచరించునదియు, నాపన్నులును స్వస్థులును నవలంబించునట్టిదియు నగు వర్తనమును నెప్పుడు సేవింపఁడో, వాఁడు క్షత్రధర్మమునుండి తొలఁగినవాఁడగును. (నిగ్రహింపఁబడిన యమాత్యుని వలనను విశేషించి స్త్రీలవలనను, పర్వతమువలనను, విషమంబయిన దుర్గమువలనను, ఏనుఁగువలనను, గుఱ్ఱమువలనను, సర్పమువలనను, నెప్పుడు నెచ్చరిక గలిగి తన్నురక్షించు కొనవలయును.) ఎవఁడు ముఖ్యులయిన మంత్రులను విడిచి, హీనులయిన వారిని బ్రియులను గావించుకొనునో, యతఁడు వ్యసనములను బొంది *మంచిమార్గమునకు రా నేరఁడు. శుభగుణములుగలజ్ఞాతులందు ద్వేషముచేఁ జూపోపనివాఁడై, మనసుదిట లేక, కోపము దృఢ

* 'సాధుమార్గం నవిన్దతి' అని దా. మూ. 'సిద్ధిమార్గం' అని జా. మూలము. తనపూనిన కార్యముల సిద్ధినెన్నఁడును బడయ నేరఁడని యర్థము.

ము గాఁ గలిగియుండువాఁడు మృత్యువుసమీపమున వసించు చున్నాఁడు. ఎవఁడు మిక్కిలిగుణవంతులగు వారిని దనహృదయము నకు నెంతయుఁ బ్రియులయినవా రయినను, బ్రేమ గడలుకొనఁ దనునవశగతులనుగావించుకొనునో యతఁడు చిరకాలముయశము గలిగియుండును. అకాలమం దేపన్నులనుదీయరాదు. అప్రియ మే దేని కలిగినను మనస్సునఁదుందుడుకుపడరాదు. ప్రియముగలి గినను మితిమీఱిపొంగ రాదు. మంచికర్మములం దెప్పుడును బూ నికి గలిగియుండవలయును. రాజులలో నా కెవరనురక్తులు? ఎవరు నన్ను భయమునుబట్టి యాశ్రయించినట్టివారు? ఎవరు మధ్యస్థుల దోషముగలవారు? అని నీవు నిత్యము నాలోచించుచుండవల యును. నీవు బలవంతుఁడవుగా నున్నావని తలఁచి బలహీనుని యం దొకప్పుడును నమ్మిక యుంపరాదు. ఈ బలహీను లేమఱి యుండునపుడు డేగలవలె పైఁ బడుదురు. సమస్తగుణసంపన్నుఁ డును బ్రియవాదియునగు నధిపతికిని బాపాత్ముఁడు ద్రోహము సేయఁజూచును; కాఁబట్టి యట్టిమనుష్యుల నెంతమాత్రము నమ్మరాదు. *నహుషునిపుత్త్రుఁడగు యయాతి రాజనీతి రహస్య ములను జెప్పినపుడు 'మనుష్యుల విషయమై యెంతయు నెచ్చ రికతోఁబాటుపడువాఁడు, ఇంద్రసహితు లయినశత్రువుల నయి నను జంపఁగలఁడు' అనెను. ఇదితొంబదిమూఁడవయధ్యాయము.

---

* 'ఏతద్రాజోపనిషదం యయాతిః స్మాహ నాహుషః, మనుష్య విషయే యుక్తో హన్తి శత్రూన్ సవాసవాన్' అని దా. మూలము. మనుష్య విషయే యుక్తాం రాజక్షేమకరీం సదా' అని కొన్నిప్రతులు.

రాజధర్మపర్వము.

వామదేవ వసుమన స్సంవాదము.

వామదేవుఁడు 'రాజు యుద్ధము లేకయె జయమును గలిగించుకొనవలయును. యుద్ధముచేతఁ గలిగిన జయమును తక్కువయినదిగాఁ జెప్పెదరు. రాజు వేరుగట్టిగా నూనకుండునపుడు, తాను బొందకున్న వానిని (అనఁగాఁ గ్రొత్తవానిని) బొందుటకుఁ గోరరాదు. మూలము దుర్బలముగా నున్న రాజునకు నేదేని పొందినను నది పైపైని కొనసాఁగి యుండ నేరదు చుమీ. ఎవ్వని దేశము మంచి సమృద్ధిగలిగి సంపత్తియుఁ గలిగి, ప్రియులును సంతుష్టులు నయిన జనులును గలిగి, పెక్కండ్రు పెంపుగల మంత్రులతోఁ గూడి యుండునో యట్టిరాజే దృఢమయిన మూలముగలవాఁడు (వేరుగట్టిగా నూనినవాఁడు) అగును. *ఎవనియోధులు మిక్కిలి సంతుష్టులై యెంతయు ననురక్తిగలిగి మిక్కిలియుఁ బూజితులునై యుందురో యట్టిరాజల్పపుదండముచేత నయినను భూమిని జయించును. †[ఎచ్చట దండము బలీయముగా నుండునో యచట సామమే ప్రయోగింపవలయును. భేదము చేయుట ముఖ్యమయిన యుద్దేశముగాఁ గలచో సామము (మంచిమాట) లాడుచు గోరినది యిచ్చుట యెంతయుఁ గొనియాడఁబడును. రాజెప్పుడు

---

*'యస్యయోధా స్సుసంతుష్టాః స్వనురక్తా స్సుపూజితాః, అల్పేనాపి సదండేన మహీంజయతి పార్థివః' అని దా. మూ. 'యస్యయోధాః సుసంతుష్టాః సాంత్వితాః సూపధాస్థితాః' అని ఔ. మూలము. ఎవనియోధులు, మిక్కిలి సంతుష్టులై, బుజ్జగింపఁబడి శత్రువులను వంచింప నేర్తురో యట్టివారని యర్థము.

[†] కుండలీకరణములోని పాఠము. దాక్షిణాత్య కోశములం జూపట్టుచున్నదిగాని తక్కిన ప్రతులయందుఁ గానిపింపదు.

సామదాన భేదములు మూఁడును విఫలములగుట చూచునో యపుడు తెలిపి తెలిసికొని ముందు వెనుకఁ జూడక దండమును బ్రయోగింపవలయును. ఒకశత్రువు మిక్కిలి బలీయు లయిన శత్రులచేతఁ గ్రిందపఱుపఁ బడినపుడు వాని నుపేక్షింపవలయును. బలవంతులగువారికిఁ జంపఁదగినట్టి స్థితి (యంటెడరి యుండుట)యే బలము. రా జెప్పుడు దుర్బలుఁడుగా నుండునో యపుడు *నాలుగింటికిని విరుద్ధము గాకుండున ట్లుపేక్ష గావింపవలయును. ఉపేక్ష యైదవయుపాయము. అది యన్నింటను మిక్కిలిబలవంతమయినది. కోసలపతీ! నీవు తత్త్వజ్ఞుండవుకాన భార్గవుండు పాడిన శ్లోకముల తత్త్వము నెఱింగి కలరూపున వానిని జేయవలయును. అవి యేవనఁగా 'ఏ దేని యొకచోట రాక్షసుఁడు పిశాచముచేతఁ గొట్టఁబడు నేని యా జోలికిఁ బోకుండవలయును. † బలహీనులకుఁ బలుకకుండుటయే (మిన్నకుండుటయే) బలము. (బలవంతులకు మాటపడకుండుట బలము.)' అనుటయే. రాజా! బలములేనివాఁడు శత్రువును శత్రువులను గొనియే పెకల్పవలయును. కాలియందలి ముల్లును జేతియందలి ముల్లుచేతనే యెత్తవలయును, గూఢవిప్రియులగు మంత్రుల యందును, మ్లేచ్ఛులయందును నుపాయములలోపల నీయుపాయమే తగునని చెప్పఁబడుచున్నది. జాతిచేత నినుమునునినుము

---

*సామము, దానము, భేదము, దండము, అని నాలు గుపాయములు. ఇచట 'ఉపేక్ష' యైదవయుపాయముగాఁ జెప్పఁబడినది.

† 'వాచ్యతాంబలినాంబలమ్' అని దా. కోశమునందున్నది. ఇది యసంగతముగను అప్రకృతముగను నున్నది గాన 'అవాచ్యతాఽబలినాంబలమ్' అనియో 'అవాచ్యతా బలినాంబలమ్' అనియో పాఠములు గ్రాహ్యములు.

చేత జ్ఞాతినిని నాశముచేయవలయును. బిల్వకాయలను వేఱు
బిల్వకాయలచేతను, మ్లేచ్ఛులను నితర మ్లేచ్ఛులచేతను నాశము
చేయింపవలయును. మిక్కిలియు గర్వించియున్న దాసులకును
నిదియే చేయవలయును. చండాల జాతులవారిని మ్లేచ్ఛజాతుల
వారిని దండముచేతనే వారింపవలయును. మఱుఁగున వంచించు
నట్టివారికి దుష్టులనుగాని ముందు చెప్పినదానిని చేయవల
యును. ధర్మార్థకామమోక్షముల నెడు చతుర్వర్గమునకు విరోధు
లగు కడపటిజాతివారిని, శత్రులగుమంత్రులను. దుష్టబ్రాహ్మణులు
మొదలగువారిని నుపాయము లయిదింటిచేతను సాధింపవల
యును. ఏపీడయునొందక తనయందనురక్తులై రాష్ట్రమునకువలయు
పనులను జేయుచు వినయపరులై యుండు పురజనులను దేశజనుల
నును, రాష్ట్రమునకు విరోధులై వినయము లేకుండు పౌరదేశ
జనులనును, జండాలురను మ్లేచ్ఛులను బాషండులను స్వధర్మము
లాచరింపనివారిని బలవంతులను నాశ్రమములను గాయకులను
నర్తకులను నట్లై ప్రయత్నమున సాధింపవలయును. [ఎవని
పురజనులును దేశజనులును భూతదయాళువులై ధనధాన్యసం
పన్నులై యుందురో యట్టిరాజు దృఢంబగుమూలము గలవాఁడు.
రాజు తనప్రతాపము శత్రువునకుఁగల ప్రతాపముకంటె నధిక
మయినదని యెప్పుడుతలంచునో యపుడుమంచిబుద్ధినెరపి పరుని
భూమిని ధనములను గయికొన నుంకింపవలయును. భోగములు
పయిపయిని వర్ధిల్లుచున్నవాఁడును, భూతములందు దయగల
వాఁడును, సోమరితనము లేక పనులయురవడిగలవాఁడును, తన్నుఁ
దాను బదిలముగా రక్షించుకొని యుండువాఁడునగు రాజు దేశము
వృద్ధినొందుచుండును. తనయెడలఁ జక్కటితో వర్తించుచున్న

తన జనులయెడఁ గపటముగా వర్తించునట్టిరాజు గొడ్డలిచేత నడవి నఱకునట్లు తన్ను నఱకికొనుచున్నాఁడు. రాజు తనశత్రువులను గొట్టుటకు నుంకింపఁడేని పగవా రతనికిఁ దఱుఁగరు. ఏరాజు తనక్రోధమును జంపనెఱుంగునో యతనిని ద్వేషించువారు గలుగరు. రాజు ప్రాజ్ఞుఁడగునేని యార్యజనులు ద్వేషించునట్టి కార్యమును జేయఁడు; మఱి తనకేది మంగళకరమైన కార్యముగాఁ దలంచుచున్నాఁడో యందుఁ దన్నుఁ బురికొలుపవలయును. ఏరాజు తనకార్యము లన్నియును ముగించి సుఖముల ననుభవింపఁగోరునో యట్టివానిని బరు లవమానింపరు; తానును బరితాపము నొందఁడు. ఏరాజు మనుష్యులయెడ నిట్టినడవడిగలిగియుండునో యతఁ డుభయలోకములను జయించి జయమునందు నెలకొనుచున్నాఁడు " అనెను.

వామదేవుఁ డిట్లుచెప్పఁగా వసుమనసుఁ డనురాజు దానినంతయుఁ జేయుచువచ్చెను. నీవు నట్లుచేయఁగా నుభయలోకములనును జయింతువు. ఇందులకు సందేహము లేదు' అని చెప్పెను. ఇది తొంబదినాలుగవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు యుద్ధధర్మమును జెప్పుట.

ధర్మరాజు 'ఒకక్షత్రియుఁడు మఱియొక క్షత్రియుని యుద్ధమునందు జయింపఁగోరునేని, యట్లు జయించువిషయమున నతఁడు చేయవలసిన ధర్మమేమి? అడిగెదను. నాకుఁ జెప్పుము ' అనెను.

భీష్ముఁడు 'రాజు సహాయము గలవాఁడైనను లేనివాఁడైనను దానుజయింపఁగోరినరాజు రాష్ట్రమునకువచ్చి 'నేను మీకు రాజను. మిమ్మెప్పుడును. రక్షించుచుందును. ధర్మంబున నాకుఁ గప్పము గట్టుఁడు? లేదా యుద్ధమున నన్నుఁ దలపడుడు' అని చెప్పవలయును. వారతనిని దమకు రాజుగా నంగీకరించిరేని యుద్ధమక్కఱలేదు. వారు క్షత్త్రియులు కానివారై మఱివిరోధమును జూపుదురేని యపుడు వారు తమకు విహితము కాని (క్షత్త్ర)కర్మములందు వర్తించుచుండుటంబట్టి సమస్తములయిన యుపాయములచేతను వారి నడంచిపుచ్చవలయును. పయినెత్తి వచ్చిన యాక్షత్త్రియుఁడు యాయుధమెత్తికొని (యుద్ధసన్నద్ధుఁడయి) యుండఁడేనియు, తన్నుఁ దాను రక్షించుకొనఁజాలఁడేనియు, శత్త్రువును మిక్కిలిగాఁ దలంచునేనియు, దక్కువ వంశముల వారతనిపయి నాయుధములనెత్తికొందురు' అనెను.

ధర్మరాజు 'పితామహా! క్షత్త్రియుండయినరాజుమఱియొక క్షత్త్రియునిపయిఁ దలపడిపోవునేని తానెట్లు మించి పోరాడవలయును. దానినాకుఁజెప్పుము' అనియడిగెను. అందులకు భీష్ముఁడు 'సన్నాహము లేనివాఁడను గవచములేనివాఁడును నగు నొక క్షత్త్రియుని యుద్ధమునఁ దలపడరాదు. తానొక్కఁడను నొంటివానిని దలపడి 'నీవు బాణమువిడువుము. నేనును విడిచెదను' అని తెలుపవలయును. వాఁడుసన్నాహముతోఁగూడవచ్చునేనిపిదపఁ దానును సన్నాహముతోడ నుండవలయును. వాఁడు సేనలతోఁ గూడవచ్చునేని తానును సేనలఁగూడి వానిని బిలువవలయును. వాఁడు గపటముగా యుద్ధముసేయునేని, దానును గపటముగా నెదిరించి పోరవలయును. అట్లుగాక ధర్మంబున యుద్ధముసేయు

నేని, ధర్మంబుననే వారింపవలయును. రథికుని గుఱ్ఱము నెక్కి తలపడరాదు. రథికునితో రథమెక్కియే యడరవలయును. ఆపత్సమయమందుఁ గొట్టరాదు. భయపడినవానిని జయింపఁబడినవానిని గొట్టరాదు. విషముపూసిన బాణములను, కర్ణిబాణములను వేయరాదు. ఇవియ సత్పురుషుల కాయుధములు. యథావిధిగానే యుద్ధము చేయవలయును. కొట్టఁ దివిరినవానిని గోపింపరాదు. యుద్ధముల నొక్కనికి నేనుఁగుండఁగా మఱియొక్కనికి నేనుఁగు లేకుండునేని, కాల్బం టేనుఁగు నెక్కినవానితోడ యుద్ధముసేయరాదు. ఏనుఁగుచేత నేనుఁగుతోడఁ దలపడవలయును. ఒకసమయమునఁ జక్కఁగా నలవడిన గుఱ్ఱముతోను యుద్ధము చేయవచ్చును. దివ్యాస్త్ర బలముగలవాఁడు. తానిష్టపడినట్లు, గజముమీఁదను, భూమియందును, సమస్థలమందును, దేరియందును, గుఱ్ఱము నెక్కియు, నెప్పుడును యుద్ధము చేయవచ్చును. రాజా! రామునకును రావణునకును జరిగిన యుద్ధమందు, వానరులును మహాభాగుం డగు లక్ష్మణుఁడును నట్లె విభీషణుఁడును బదాతులుగా నుండిరి. రావణుని యంతకాలమందు, దురాచారుఁడును బాపకారియు నగువానిని రాముఁ డింద్రునిరథము నారోహించి చంపెను. దివ్యాస్త్రబలసంపన్నులగు వారియందు నివియన్నియు విధింపఁబడుచున్నవి. ఇది దేవాసురు లందఱియందును బూర్వులు గాంచిరి. బలము లేనివానిని బుత్రులు లేనివానిని, ఆయుధము విఱిగినవానిని, ఆపద నొందినవానిని, అల్లెత్రాడు తెగినవానిని, వాహనము పోయినవానిని, నెట్లును జంపరాదు. రాజా పదగలవానిని దన దేశమునకుఁ బంపి చికిత్స చేయవలయును. లేనిచో వాని నిల్లుచేరునట్లు చేయవల

యును. గాయము లాఱినపిదప వానిని విడిపింపవలయును. ఇది సనాతనమయిన ధర్మము ; కాఁబట్టి ధర్మముచొప్పున యుద్ధము చేయవలయునని స్వాయంభువమనువు చెప్పెను. సాధువుల ధర్మము సాధువులందు నెలకొనియుండు. దానిని బొంది నశింప కుండునట్లు చేయవలయును. ధర్మమునందు నిష్ఠగలక్షత్రియుఁ డెవఁ డధర్మంబున జయమునొందునో వాఁడు పాపాత్ముఁడు. వాని బ్రతు కవమానింపఁదగినది. అట్టివాఁడు తన్నుఁ దనచేతనే చంపుకొనుచున్నాఁడు. మంచివారిని చెడుమార్గముల గెలుచుట దుష్టులవృత్తి. ధర్మంబునఁ గలుగుమరణము మేలయినది. పాపకర్మమువలనఁ గలుగు జయము మేలయినది గానేరదు. రాజా! అధర్మమును జేసినయెడల నది పశువుంబోలెఁ దోడనే ఫలమొసంగదు. అది తన్నుఁజేసినవానిని వేళ్లతోను గొమ్మలతోను దహించి ముంచును. పాపి యగువాఁడు పాపకర్మములచేత ధనమును బడసి యెంతయు సంతసించును. వాఁ డాపాపముచేత నే పయిపయిని వృద్ధినొందుచు దానియందు మిక్కిలి తగులు గలిగి యుండును. మఱియు ధర్మమనునదియే లేదని తలంచుచుఁ బరిశుద్ధు లగువారి నపహసించుచుండును. ధర్మమందు నమ్మికయెంతమాత్రము లేక, తుదకు వినాశమునొందును. *వానిని దేవతలు వరుణపాశములఁ గట్టి యవమానింతురు. వాఁడు గాలి నింపిన పెనుతిత్తియుంబోలెఁ దన చేసినకార్యముచేతనే వృద్ధినొందుచున్నాఁడు. అంత నదియొడ్డున నుండువృక్షంబోలె వేరు

---

* 'సబద్ధోవారుణైః పాశై రమర్త్య ఇవమన్యతే' అని దా. మా. -అమ ర్త్య ఇవ మన్యతే. (కౌ. మూలము.) వరుణపాశములఁ గట్టుపడియుఁ దన్ను దేవతగాఁ దలఁచు ననుట.

తోఁగూడఁ బెకలి చెడుచున్నాఁడు. అంత జాతిమీఁదఁ గొట్టు వడి పగిలినకుండవలె వాఁడుచెడుటను జూచి జనులు వానిని నిందింతురు. కాఁబట్టి ధర్మంబున జయమును బొక్కసమును రాజుపొందఁ గోరవలయును. ఇది తొంబదియేనవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

భీష్ముఁడు జయలక్షణములను మఱియుఁ గొన్ని రాజధర్మములను జెప్పుట.

భీష్ముఁడు 'రాజధర్మంబున భూమిని జయించుటకు, దాని వలనఁ దాను భూమికంతయుఁ బతియగునేనియుఁ, గోరరాదు. అధర్మమున జయమును బొందిన యేరాజు ముదమునఁ బొడలును? అధర్మంబునఁ గలిగినజయము సతముగా నుండదు; మఱి స్వర్గమునకుఁ గారణమును గానేరదు. అది రాజును భూమిని గీడ్పఱుచును. కవచము చినిఁగినవానిని, 'నీవాఁడ'నని పలుకుచున్నవానిని, అంజలిచేసినవానిని, ఆయుధము విడిచిన వానిని బట్టికొని హింసింపరాదు. రాజు, తనసైన్యముచేత నోడిన వానితో మరలఁ దాను యుద్ధముసేయరాదు; కాని వాని నొకసంవత్సరము 'నీకు దాసుఁడ' నని చెప్పించుచు నడంపవలయును. అట * మీఁద వాఁడు మరలఁ బుట్టుక నొందినవాఁడ

---

* వాఁడట్లు చెప్పినను జెప్పకపోయినను దాసత్వము నొందినవాఁడే యగును. కాన మఱియొకపుట్టుక పుట్టినట్టేయగును. ఒక సంవత్సరమునకుఁ బిదప వానిని విడిచిపుచ్చవలయునని నీలకంఠులు.

గును. * పగవానియింట నొకకన్యను బలాత్క్రమంబున రాజు దెచ్చెనేని యాంపడంతిని సంవత్సరమునకు లోనుగా నెవరిని బెండ్లాడెద వని యడుగరాదు. సంవత్సరమునకుఁ బిదప నీ వెవరిని బెండ్లాడెదవు? 'నన్నా? మఱొక్కనినా?' యని యడిగిదాని యిష్టముచొప్పునఁ జేయవలయును. ఇట్లబలవంతముగాఁ దెచ్చిన తక్కినధనముల (దాసులు మొదలగువారి) పట్లను నడచుకొన వలయును. (అనగా వారొల్లనియెడ మరల శత్రువునకే యొప్పింప వలయును.) † దొంగలు మొదలగు వధ్యు లగువారిధనమును దీసి యుంచుకొనరాదు. దానిని వ్యయముచేసి పుచ్చవలయును. బ్రాహ్మణులు సాపరాధులగుదురేని వారిని క్షమింపవలయును. వారు తమపశువులపాలను ద్రాగనీయవచ్చును. ఎద్దులను నుపయోగించుకొన నీయవచ్చును. క్షత్రియునితోడ క్షత్రియుఁడే యుద్ధముచేయఁదగునని ధర్మము విధింపఁబడియున్నది. క్షత్రియుఁడు గానివాఁడు క్షత్రియుని గుఱించి యేవిధమున నాయుధమును వైవరాదు. రెండుసేనలును యుద్ధముసేయుటకుఁ దార

---

* 'నార్యాక్సంవత్సరాత్కన్యా ప్రష్టవ్యా విక్రమాహృతా' అని మూలము. 'నచసంవత్సరంకన్యాః స్ప్రష్టవ్యాః సహసాహృతాః' అని పాఠాంతరము. బలిమిని దెచ్చినకన్యలను సంవత్సరమువఱకు ముట్టరాదని యర్థము.

† 'నతు వధ్యే ధనం తిష్ఠేత్పిబే యు ర్బ్రాహ్మణాః పయః, యుఞ్జీరన్నప్య నడుహః క్షన్తవ్యంవా పునర్భవేత్' అని మూలము. 'శత్రువుల నుండి తెచ్చిన గోవులను బ్రాహ్మణులకిచ్చి వారు దానిపాలను ద్రాగునట్లు చేయవలయును. అట్లు తెచ్చినయెడ్లను దున్నుట మొదలగుపనుల కుపయోగించుకొనవచ్చును. లేదా శత్రువునకే మరల నిచ్చిపుచ్చవచ్చును' అని ప్రతాపచంద్రరాయలు. ఈశ్లోకపాదముల యర్థము మిక్కిలి క్లిష్టముగా నున్నది.

సించి నిలిచియున్నపు డుభయపక్షములకును క్షేమమునుగోరి బ్రాహ్మణుఁడు నడుమఁజొచ్చెనేని యపుడు యుద్ధముచేయరాదు. అట్లాబ్రాహ్మణుని నతిక్రమించినవాఁడు (అనఁగా నతనిని జంపినవాఁడును గాయపఱిచినవాఁడును) శాశ్వతం బగుమర్యాదను ఛేదించినవాఁ డగును. క్షత్రియుఁడు మర్యాదనుమీఱి నడుచునేని వాఁ డధముఁడగును. ఇంతేకాక ధర్మమునకు లోపముగలిగించి మర్యాదను బోకార్చునట్టి క్షత్రియుఁడు క్షత్రియజాతిలో గణింపఁ దగినవాఁడుగాఁడు. మఱి సంఘమునందును గయికొనఁదగినవాఁడు గాఁడు. జయింపఁగోరునట్టిరా జట్టినడవడి ననువర్తింపరాదు. ధర్మముచేతఁ బడయు జయమునకంటె మఱి పెద్దలాభము వేఱేమి గలదు? లోపఱుచుకొన్నయొక రాజ్యమందుఁ గోపమునఁ జెంగలించునట్టివారలను జాగుసేయక మంచిమాటలచేతను వలయుభోగముల నొసంగుటచేతను గలంకదేర్చి శీఘ్రముగా వశపఱచుకొనవలయును. ఇది రాజులకుఁ బరమమయిన నీతి. ఇట్లుగాక వారలకు వలయుభోగముల నొసంగక యడఁచి యేలినచో వారు రాజ్యమును దిగవిడిచి, తమ్ము గెలిచినవాని శత్రువులను గొలుచుచు, వానికి వ్యసనములు గుంపులుగా వచ్చుట యెదురుచూచుచుందురు. అట్టి రాజువలనఁ దుష్టినొందనివా రతని వ్యసనముల కువ్విళ్లూరుచు నతని కాపద వచ్చినపుడు సర్వవిధముల నతని శత్రువుల పక్షము చేపట్టుదురు. * శత్రువును మోసముపన్ని వంచింపరాదు; ఏవిధమునను (గూలు

---

* ఇచ్చట—'మోసముపన్ని యుద్ధము చేయరాదు. ఒకవేళ చేసినను శత్రువును జచ్చునట్లు గొట్టరాదు. ధర్మయుద్ధమునఁ జంపవచ్చును గాని యధర్మమునఁ జంపుట పాప'మని భావము.

నట్లు) మిక్కుటముగాఁ గొట్టరాదు. ఏలనఁగా నట్లుబిట్టుగాఁ గొట్టిన యెడల నతఁడొకవేళఁ బ్రాణములను దిగవిడిచినను విడుచును. * అల్పపరాధము సేయఁబడినవానికిఁ గొంతధనమిచ్చినను సంతుష్టి నొందకపోవును. అట్టివాఁడు కందులేని బ్రతుకే గొప్పగాభావించును; కాని నిందితమయిన (అనఁగా రాజుచే నవమానమొందిన) బ్రతుకును నట్లు భావింపఁడు. ఏరాజు దేశము పెంపుసొంపారుచు, ధనవంతమై. రాజునందుఁ బ్రీతిగల జనులుగలిగి, భృత్యులును మంత్రులు సంతుష్టులై యుండవెలయునో, యట్టిరాజు గట్టిగా వేరూనినవాఁ డగును. ఏ రాజు ఋత్విజులును బురోహితులును నాచార్యులును మఱియుఁ బూజ్యులును మిక్కిలి చదువరులునయిన తక్కినవారును బూజితులై యుందురో యట్టిరాజు లోకజ్ఞుం డనఁబడును. ఇట్టినడవడిచేతనే యింద్రుఁడు లోకాధిపత్యమును బడసెను. † ఇట్టి నడవడిచేతనే భూమియందలివారును నింద్రపదవి నొందఁగోరుదురు. ప్రతర్దనుఁ డనురాజు తనశత్రులను మహాయుద్ధమున జయించి, వారి ధనమును ధాన్యములతోడను, ఓషధులతోడను గయికొనెను.

---

* 'అల్పేనాపిచసంయుక్త స్తుష్యతేనాపరాధితః, శుద్ధం జీవితమేవాపి తాదృశో బహుమన్యతే' అని దా. మూ. 'అల్పేనా...తుష్యత్యేవ నరాధిపః...' అని జౌ. మూలము. ఇందర్థము క్లిష్టము. మఱి పూర్వోత్తర సంబద్ధమును గానున్నది గాన యీపాఠము త్యాజ్యము.

† 'అనేన చేంద్రవిషయం విజిగీషన్తి పార్థివాః' అని జౌ. మూలము. 'అన్యేపిచైవ విజయం విజిగీషన్తిపార్థివాః' అని దా. మూ. తక్కిన రాజులును జయమును బడయఁగోరెదరని యర్థము.

గాని నాభూమినిమాత్రము గయికొనఁడయ్యెను. * రాజగు దివోదాసుఁడు నట్లె శత్రువులను గెలిచినపిదప వారి యగ్నిహోత్రశేషములను, అందులకయిన హవిస్సులను, వారియాహారములను దీసికొనెను; కావుననే యతఁడు తనజయమువలన ఫలము నొందక వంచితుఁడయ్యెను. రాజగు నాభాగుఁడు (శత్రువులను గెలిచినపిదప) తాను గొన్న రాజ్యములంకలి శ్రోత్రియుల సొమ్ములను తాపసులధనములను దప్పఁ దక్కిన రాజ్యములను, వానిరాజులతోఁగూడ దక్షిణలుగా నొసంగివుచ్చెను. ధర్మరాజా! ధర్మజ్ఞులయిన తొల్లింటిరాజుల † నడవడి యెంతయు గొప్పదిగానున్నది. అదియెల్ల నాకు మిక్కిలి యిష్టముగానున్నది. తన కైశ్వర్యమును గోరునట్టిరాజు జయమును సమస్తములయిన విద్యలపెంపుచేతఁ బడయఁగోరవలయునుగాని మాయవన్నికాని డంభము నెరపికాని పడయఁగోరరాదు" అనెను.

ఇది తొంబదియాఱవయధ్యాయము.

---

* ప్రతర్ధుఁడును గొననర్హమయినదానిని గొనుటచేఁ బాపమొందఁ డయ్యె ననియు, దివోదాసుఁడు గొనరానివానినిగూడఁ గొనుటచే విజయమువలని ఫలము నొందక పోయెననియు భావము.

† 'వృత్తాని' అని జా. మూలము. 'విత్తాని' అని పెక్కుప్రతులపాఠము. ఇదియంత యుపపన్నముగాదు.

రాజధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడు క్షత్రియులు యుద్ధముసేయుట ధర్మమగునని నిరూపించుట.)

ధర్మరాజు 'భరతసత్తమా! క్షత్రియ ధర్మముకంటె మిక్కిలి పాపమయినధర్మము మఱొక్కటి లేదు. రాజు దండెత్తి పోయినపుడును యుద్ధము సేయునపుడును, బెక్కండ్ర జనులను జంపుచున్నాఁడు రాజేకర్మముచేసినచో నట్టిదోషమువీడి మంచిలోకములను జయించును? నే నిది తెలియ నువ్విళ్లూరుచున్నాఁడనుగాన నాకుఁ జెప్పుము' అనెను.

భీష్ముఁడు—'పాపులను నిగ్రహించుటచేతను, సాధువుల నాదరించుటచేతను, యజ్ఞములచేతను, దానములచేతను, రాజులు దోషములువీడి నిర్మలులగుదురు. రాజులు జయమును గోరునపుడందులకై పెక్కులు ప్రాణులను బీడించుచున్నారనుట నిజమే; కానివారే జయమును బడిసినపిదప మరలఁ బ్రజలను వృద్ధిఁబొందించుచున్నారు. దానము, యాగము, తపమున నెడి వీనిఫలములచేతఁ బాపములను దొలఁగఁబుత్తురు. *ప్రాణులను రక్షించుటచేత వీరలకుఁ బుణ్యమెంతయు వర్ధిలుచున్నది. పొలమును జక్కబెట్టువాఁడు పయిరుతోఁ జేరిన పులుగడ్డిని నాశము సేయుచున్నాఁడుగాని దానివలన ధాన్యపుఁబయిరు నశింపదు. అట్లె యాయుధములను వైచువారు వధింపఁదగువారిని బెక్కండ్రను జంపెదరు. కాని మరలఁ దక్కినవారిని వృద్ధినొందించు

* 'అనుగ్రహేణభూతానామ్' అని దా. మూలము. 'అనుగ్రహాయ భూతానామ్' అని ఔ. మూ. 'ప్రాణులను రక్షించుకొఱకై వీరలకుఁ బుణ్యము పెరుఁగుచున్నది అని యర్థము.

టయె దానికిఁ బరిహారమగుచున్నది. ఎవఁడు ప్రాణుల ననర్థము నుండియు, వధమునుండియుఁ, గష్టములనుండియుఁ, రక్షించునో వాఁ డట్లు దొంగలవలన నుండి కాచి ప్రాణముల నొసఁగుట వలన ధనమును సుఖమును నొసంగు *బ్రహ్మ యగుచున్నాఁడు. ఆరాజు, అభయదానమే దక్షిణలుగా యాగముల నెల్ల యజించి యిహమునందు శుభముల నెల్ల ననుభవించి పిదప నింద్రునితోడి సాలోక్యము నొందుచున్నాఁడు. †బ్రాహ్మణుల ప్రయోజనము కొఱకై యుద్ధము చేయవలసిరాఁగా నందులకై రాజు తాను వెలువడి తనదేహమునే యూపముగా (యజ్ఞస్తంభముగా) నాఁటి భయములేక బాణములుగొని శత్రువులపయిఁ గురియించునేని, యట్లుచేయుయుద్ధ మపారమయిన దక్షిణలతోఁ గూడినయజ్ఞమగుచున్నది. దేవతలు నంతకన్న నెక్కుడయినట్టి వస్తువును భూమియం దొక్కటినేని చూడఁజాలరు. యుద్ధమందు, వానితోలి నెన్నియాయుధములు భేదించునో యన్నియక్షయలోకములను, సకలకామములను బిదుకునట్టివానిని, వాఁడు పొందును. యుద్ధమునందు వానిదేహమునుండి తొరఁగు రక్తముతోఁగూడనే వాని పాపములన్నియుఁ దొలఁగుచున్నవి. ప్రాణములు పోవుకాలమున దుఃఖములను సహించుటకంటెఁ బెద్దతపము లేదని ధర్మవిదులు తెలుపుచున్నారు. ధర్మబుద్ధిగల పురుషులు, యుద్ధమందు భయపడినవారు, పర్జన్యునివలననుండి

---

* 'విరాట్' అనిమూలము. ఆహారము నొసంగువాఁడని ప్రతాపచంద్ర రాయలు.

† 'బ్రాహ్మణార్థే సముత్పన్నే యోఽభినిష్పత్య యుధ్యతే' అని దా. మూ. యోఽరిభిః సృత్యయుధ్యతి 'అని (ఔ. మూ.)

జలమును గోరునట్లు, శూరునివలననుండి రక్షణమునుగోరి పిలుందనుందురు. *శూరులగువారల్లె భయము లేకుండునట్లు క్షేమముగా రక్షించి యాపురుషులను యుద్ధమందు ముందు నిలువనీయక తామే నిలుతురేని వారి కెంతయుఁ బుణ్యమగును.

---

* 'యదిశూరస్తథా క్షేమే ప్రతిరక్షేద్యథాభయే। ప్రతిరూపం జనం కుర్యాన్నచతద్వర్తతే తథా॥ యదితే కృతమాజ్ఞాయ నమస్కుర్యుస్స దైవతమ్। యుక్తంన్యాయ్యంచ కుర్యుస్తే, నచతద్వర్తతే తథా' అనిమూలము. ఈపాఠము నీలకంఠాది వ్యాఖ్యాతలు గ్రహించినది. ఇందు రెండవశ్లోకమున 'నచతద్వర్తతేతథా' అనుటకు 'అట్లు చేయలేని వారాభయమునుండి విడివడఁజాలరు.' అని ప్రతాపచంద్రరాయలు. రెండవశ్లోకమునకు 'యుక్తంన్యాయ్యంచ కుర్యుః' అనుచో 'యుద్ధంన్యాయ్యంచ కుర్యుః' అని పాఠముగాని 'ఆపిటికివారాశూరుఁడు చేసినది యెంతయుగౌరవించి యతని నెప్పుడును బూజించుచు న్యాయముచొప్పున యుద్ధముచేసిరేనియు నది వానికట్లు పుణ్యముగాదు' అని యర్థము మఱియొకరు వ్రాసియున్నారు. ఈ యర్థములు 'నచతద్వర్తతేతథా' అను రెండుపట్టులయందును క్లిష్టముగానే యున్నది. దాక్షిణాత్యకోశములందు 'యదిశూరం తథాక్షేమే ప్రతీక్షేరన్యథాభయే। ప్రతిరూపంజనాః కుర్యుర్నచ తద్వర్తతేతథా...అని యున్నది. ఆపిటికిజనులు శూరుని భయకాలమందుంబోలె క్షేమకాలమందును నెదురుచూచి గౌరవింతురేనివారు తగిన ప్రతిచేసినవారగుదురు. కాని యిట్లు జరుగుటలేదు. వారాశూరులు చేసినదానిని గనుఁగొని యంటుల కెప్పుడును నతనిని బూజింతురేని, దాము నట్లు భయముచొప్పున యుద్ధము చేయుదురేని, అది న్యాయ్యమగును. కాని యట్లు జరుగుటలేదు' అని యర్థము చేసినచో మఱింత యుపపన్నముగాఁ దోఁచెడిని. ఇది పూర్వమందు భీతులు శూరుని శరణుఁజొచ్చుటకును వెనుక పురుషుల తారతమ్యమును జెప్పుటకును నడుమనుండుట సంబద్ధముగా నున్నది.

ఆపిటికివాండ్రు శూరుఁడు చేసిన కార్యమును గౌరవించి వాని
నెప్పుడును బూజింతురేని యుక్తమును న్యాయమును గావించిన
వారగుదురు. అట్లుచేయనిచో వారి కట్టి పుణ్యముగలుగదు.
మనుష్యులందఱును బయికి సమానులుగాఁ జూపట్టుదురుగాని
లోపల మిక్కిలియుఁ దారతమ్యముగలదు. యుద్ధమునందు సేన
లొండొంటిని దలపడి బిట్టుచప్పుడు చెలరేఁగునప్పుడు కొందఱు
వీరులు సేనల మార్కొనిపోదురు. శూరుఁడు, సేనలు దార్కొని
పోరాడుచుండఁగా స్వర్గమార్గమును బాటించి తానునుమార్కొ
నును. పిఱికిపంద, విషమమయిన సమయమునఁ దనతోడి వారిని
దిగవిడిచి పరుగువాఱును, అట్టి యధర్మపురుషులు నీవంశమునఁ
బుట్టకుందురుగాక. సహాయులను యుద్ధమున దిగవిడిచి యంగ
ములు గాయపడక కుశలముగా నింటికిఁ బరుఁగిడిపోవునట్టి
వారికినింద్రుఁడుమొదలగుదేవతలశుభములుగావింతురు. ఎవ్వడు
తనసహాయులను దిగవిడిచి తనప్రాణములను రక్షించుకొనుటకుఁ
జూచునోయట్టివానిని గఱ్ఱలతోఁగాని ఱాలతోఁగాని కొట్టిచంప
వలయును; లేక గడ్డిచాపలను జుట్టి కాల్చివేయవలయును. క్షత్రి
యులం దిట్టివా రెవరేనియుండినచో వారిని బశువులవలెఁ బట్టి
చంపవలయును (అనఁగా నాయుధము మొనలచేతఁ జిత్రవధ
ముగాఁ జంపవలయును) క్షత్రియుఁ డగువానికిఁ బడుకమీఁదఁ
బరుండి, కఫముగ్రక్కుచు, మూత్రము విడుచుచు, దీనముగాఁ
బలవించుచును, మరణమునొందుట యెంతయునధర్మము. క్షత్రి
యుఁడు గాయములుపడని దేహముతో మరణమునొందునేని
యాకర్మమును బురాణవిదులగువారు గొనియాడరు. నాయనా!
క్షత్రియులకు నింటియందు మరణమెంతమాత్రముతగినదిగాదు.

వారు శూరులు. శూరత్వములేని కార్యము వారికెంతయు నీచ
మును నధర్మమునగును. రోగమునందు నొకఁడు 'అయ్యో!
ఇదేమి సంకటమువచ్చినది! ఏమిదుఃఖమిది! నే నెంతోపాపిని'
యని యంగలార్చుట వినఁబడుచున్నది. రోగి, ముఖమంతయు
కలఁగినలఁగి, చెడ్డకంపు గొట్టుచు, పుత్త్రులు దన్నుఁజూచి శోకించు
నట్లు చేయుచున్నాఁడు. అట్టివాఁ డారోగ్యము గలవారిస్థితికి
నువ్విళ్లూరుచు బాధపడఁజాలక మాటికి మరణము గోరు
చున్నాఁడు. వీరుఁడును గర్వితుఁడును గొప్పమనస్సుగలవాఁ
డును నగుపురుషుఁ డిట్టి మరణమున కెంతమాత్ర మర్హుఁడు
గాఁడు. క్షత్త్రియుఁ డగువాఁడుతనసుహృదులచేఁ బరివేష్టితుండై
యుద్ధములందుఁ బగఱ నుఱుమాడిసుహృదు లెంతయుఁ బూజించు
చుండ, మిక్కిలి వాఁడియగు శస్త్రములచేత గంట్లువడిమృత్యువు
నొందుట యెంతయుఁదగును. శూరుండు మనస్సు తెంపును
రోషమును బయికొనఁగా మైమఱచి బెట్టిదముగా యుద్ధము
చేయునుగాన యపుడు శత్త్రువులు తనయవయవములను గంట్లు
పఱచుచున్నను దెలియఁడు. అతఁడు యుద్ధమందు మరణముఁ
బొంది మిక్కిలి ప్రశస్తమైనదియు లోకులచేతఁ బూజితమైన
దియు నగు స్వధర్మమును నవ్వారిగాఁబడసి యింద్రునితోడి
సాలోక్యమునొందును. శూరుఁడెంతమాత్రమును బగవానికి
వెన్నుఁ జూపక సమస్తములయిన యుపాయములచేతను
యుద్ధాగ్రమందు నిలిచి ప్రాణములువిడిచి యింద్రునితోడి
సాలోక్యమునొందును. శత్త్రువులు చుట్టుముట్టికొని యుండఁగా
శూరుఁ డెచ్చటెచ్చటనేని గొట్టువడి దైన్యము చూపక మర

ణము నొందునేని యక్షయములగు లోకమును బొందును' అనెను. ఇది తొంబదియేడవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ ఇంద్రుఁడు సుదేవచరిత్రమును యుద్ధయజ్ఞమందలి ఋత్విగాదియంగములనుయుద్ధమృతులకుఁ గలుగులోకములను నంబరీషునకుఁ జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'పితామహా! వెనుదీయక యుద్ధముచేయుచు శూరులు మరణము నొందిరేని వారికేలోకములు గలుగును? నాకుఁ జెప్పుము' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'ఈవిషయమందు నంబరీషునకును నింద్రునికిని సంవాదమనెడి పురాతనమయిన యీ యితిహాసము నుదాహరించెదరు. నాభాగునిపుత్రుఁ డయిన యంబరీషుఁడు మిక్కిలి దుర్లభంబయిన స్వర్గమునకుఁబోయి యా దేవలోకమందుఁ దన సేనాపతి యింద్రునితోను మంత్రులతోనుగూడి దేజములెల్లను మిక్కిలియు రాజిల్లుచుండఁగాఁ జూచెను. ఆసేనాపతి దవ్యంబగు రూపంబున మేటివిమానమందు వసించి మఱియుఁ బయిపయి స్థానములకుఁ బోవుచుండెను. ఇట్లు పయి పయి స్థానములకుఁ బోవుచున్న సుదేవుం డనెడి సేనాపతి పెంపుసొంపును జూచి గొప్పమతి యగునంబరీషుఁ డాశ్చర్యపడి యింద్రునిఁ జూచి 'వాసవా! సముద్రము పొలిమేరగాఁ గలభూతలమునంతయు యథావిధిని పరిపాలించితిని. ధర్మమునుగోరి చతుర్వర్ణముల యందును శాస్త్రోక్తప్రకారమునఁ బ్రవర్తించితిని, కడిఁది బ్రహ్మచర్యమునను గొప్పయాచారమునను గురుశుశ్రూషను

ధర్మంబునను వేదముల నధిగమించి రాజశాస్త్రమును బూర్ణముగఁ గఱచితిని. అతిథుల నన్నపానములచేతను, పితరులను శ్రాద్ధములచేతను, ఋషులను వేదాధ్యయనదీక్షలచేతను, దేవతలను నుత్తమంబయిన యజ్ఞములచేతను, దృప్తినొందించితిని. క్షత్రధర్మమును యథాశాస్త్రముగను విధ్యుక్తముగను నాచరించితిని. సేన నాకంటెఁబడెనా వెనుదీయక మార్కొని యుద్ధమున దానినిజయింతును. నే నిట్టివాఁడను. దేవేంద్రా ! ఈను దేవుఁడు తొల్లి నాకు సేనాపతిగా నుండెను. మఱియు మేటియోధః; మిక్కిలి శాంతాత్ముఁడుగను నుండెను. అయినను నితఁడు నన్నే కారణమున నతిశయించెను? ఇతఁడు సూర్యునింబోలె వెలుఁగుచున్న విమానమెక్కి దేవలోకమున ముదంబునఁ బొదలుచున్నాఁడు. ఇతఁడు మేటి యజ్ఞములను యజించినవాఁడును గాఁడు. బ్రాహ్మణులను విధ్యుక్తముగాఁ దృప్తినొందించినవాఁడును గాఁడు. ఇట్టి వీఁడు సకల దేవతలకును నెంతయు దుర్లభమయిన యిటువంటి యైశ్వర్యమును బడసి యిట్టి నన్నెట్లతిశయింపఁ గలిగెను?' అని యడిగెను.

ఇంద్రుఁడు * ('రాజా ! వీఁడుచేసిన కార్యము నీకుఁ బ్రత్యక్షమయినదే ! మున్ను నీవు ధర్మంబున భూమిని జక్కఁగాఁ బాలించుచుండుటవలన, నీకహితముగావించు శత్రువులందఱును జయింపఁబడిరి. నీవొకప్పుడు యజ్ఞముసేయుచుంటివి. అట్టిశుభకాలమున శతశృంగుఁ డను రాక్షసుని పుత్రులు సంయముఁడు, వియముఁడు సుయముఁ డనుమువ్వురురాక్షసులను, యుద్ధమం

* ఈ కుండలీ కరణములోని పాఠము దాక్షిణాత్యప్రతులందే కానిపించుచున్నది.

డెంతయుఁ బోతరించి జయింప నలవిగాక యుండినట్టివారిని, జయించితివి. నీవు దేవతలకు హితము సేయఁగోరి యశ్వమేధమ నెడిమహాయాగమును జేయుచుండఁగా నీకు విఘ్నము సేయఁ గోరి యానువ్వురు రాక్షసులును నూఱుకోట్ల పరివారముగల మహారాక్షససైన్యమును గొని వచ్చిరి. అంత నీప్రజలందఱును జెఱఁబెట్టంబడిరి. నీప్రజలందఱును సైనికులందఱును విహ్వాలు లయిరి రాజా! అక్కాలమందు సుదేవుఁడు నీకు సేనాపతిగా నుండెను. వానిని నీవు మంత్రుల మాటవిని సమస్తకార్యముల నుండియుఁ దొలంగించి యుంటివి. అప్పుడు నీవామంత్రుల కపట వచనములు విని జయింపనలవిగాని రాక్షసులను జంపుటకై యాసుదేవునితో 'రాక్షససైన్యమును గెలువక నీవు మరలి రాగూడదు; చెఱఁబెట్టఁబడిన వారిని విడిపింపకయు మరలఁ గూడదు' అని చెప్పి సకలసైన్యములం గూర్చి పంపితివి. రాజా! సుదేవుఁడా మాటవిని పయనమై ప్రజలు చెఱఁబెట్టఁబడిన చోటికిఁ బోయెను. ఆసేనాపతి ఘోరమయిన రాక్షసమహాసైన్య మునుజూచి 'ఈ సైన్యమును దేవాసురు లింద్రునితోఁ గూడి వచ్చినను గెలువఁజాలరు. దివ్యాస్త్రబల మెంతయుఁగల యంబరీ షునివంటివాఁడు నీసేనయందలి పదునాఱవపాలినిగూడఁ గూల్పఁ జాలఁడు. ఇఁక నాఁబోఁటివాఁడు గూల్చుట చెప్పనేల?' అని మిక్కిలియుఁ జింత నొందెను. అంత వాఁడు నీవు కపటులగు మంత్రులందఱితోడను నమాత్యులతోడను గూడియున్న మొదకు సైన్యమునంతయు మరల్చి పంపెను. అంత వాఁడు జగత్పతియు వృషభధ్వజుండును శ్మశాన నిలయుండు నగుమహాదేవుని శివుని శరణుఁజొచ్చి స్తోత్రముచేసెను. అట్లు స్తుతించి యంత నా

యుధముగొని తన తల నఱుక నుంకించెను. ఆ దేవ దేవుండు కరు
ణించి యాయుధముతోఁ గూడినవాని కుడిచేతిని బట్టుకొని
వానినిజూచి 'పుత్రా! నీవేల యీసాహసము చేయఁదలఁచితివి?
నాకుఁ జెప్పు' మని యడుగఁగా నాసుదేవుఁడు తలనేల సోఁక
మ్రొక్కి యమ్మహాదేవునితో 'దేవేశా! నా కీరాక్షససైన్య
మును యుద్ధమున జయింప శక్యముగాకున్నది, కాఁబట్టి ప్రాణ
ముల విడువనున్నాను, జగత్పతీ! మహాదేవా! ఆర్తుం డగు
నాకు దిక్కగుము. మహాదేవా! అంబరీష మహారాజు మంత్రి
సహితుఁడై యాక్రోశంబున నాతో గెలువక కాని రాఁ
గూడదు' అని చెప్పెననెను. అట్లు మొగమువాంచి నేలపయింబడి
యున్నమహాత్ముని సుదేవునిఁజూచి యాదేవుఁడు, ప్రాణిహితము
గోరి గణములతోను విగ్రహము(యుద్ధము)తోను గూడినదియు
రథగజ తురగములచేతఁ బరివృత మయినదియు దివ్యాస్త్ర
ములచే నలంకృతమైనదియు నగుధనుర్వేదమును బిలిచి, మఱియు
త్రిపురములను గెలుచుటకు సాధనమును మహాభాగ్యవంతము
నయినరథమును, పినాకమనెడి వింటినిని, గత్తిని, నసురులనెల్ల
వారిని జంపినదియు భయంకరము నయిన యాపాశుపతమహా
స్త్రమును నొసంగి, 'సుదేవా! నీ వీరథంబు నందుండఁగా దేవ
తలకును నసురులకును నిన్ను గెలువఁ దరముగాదు. నీవు మాయ
చేత మోహితుఁడవై భూమియం దడుగిడుట తగదు. నీవు రథ
మునందుండి దేవాసురుల నందఱను గెలువఁగలవు. వేయి
సూర్యుల కాంతిచేఁ దుఱఁగలించుచున్నది యీరథము. ఇట్టి రథ
మును రాక్షసులకును బిశాచులకును దేఱి చూచుటకే శక్యము
గాదు; ఇఁక నీతోడ యుద్ధముసేయ నెట్లు శక్యమగును?'

అనెను. ఆసుదేవుఁడు రాక్షసుల నెల్లవారిని జయించి చెఱయం
దున్నవారినెల్ల విడిపించి యారాక్షసులనందఱ నుఱుమాడిన
పిదప విమనునితోఁడఁ దలపడి బాహుయుద్ధమున హతుఁ
డయ్యెను. విమనుఁడును గూల్పఁబడెను, నాయనా ! ఆసుదేవు
నకు బరాక్రమించుటవలన యుద్ధమనెడి మిక్కిలి గొప్ప
యజ్ఞము గలిగెను. మఱి యుద్ధముసేయు నొక్కొక్కనికి నిట్టి
గలుగుచున్నది. కవచముదొడిగి సేనాముఖమునకుఁ బోయి
యుద్ధముసేయునట్టి యొక్కొకయోధుఁడును నా యజ్ఞమందు
దీక్షితుఁ డగుచున్నాఁడు. అట్టివాఁడు యుద్ధయజ్ఞమున కధి
కారము గలవాఁడగుననుట నిశ్చయము' అనెను.

అంబరీషుఁడు 'ఆయజ్ఞమందు హవిస్సులెవ్వి ? ఆజ్య
మెద్ది? దక్షిణయేది? ఎవ్వరు ఋత్విజులుగాఁ జెప్పఁబడుదురు?
శతక్రతూ ! ఇది నాకుఁజెప్పుము' అని యడిగెను. అందుల
కింద్రుఁడు 'ఆయజ్ఞమందు నేనుఁగులు ఋత్విజులు; గుఱ్ఱము
లధ్వర్యులు ; పగవారి మాంసములు హవిస్సులు ; నెత్తు
రాజ్యమని చెప్పఁబడును. నక్కలు గ్రద్దలును, గాకులు సను
పక్షులాయాగమందు సదస్యులు. ఇవి శేషించిన యాజ్యమును
గుడుతురు; యాగమందలి హవిస్సును భుజింతురు. ఆయాగము
చేయువానికిఁ దళతళమెఱయుచు వాఁడులై పదనుగావింపఁ
బడిన ప్రాసములు, తోమరములు, ఖడ్గములు, శక్తులు, గొడ్డం
డ్రును స్రుక్కులగును. వింటినుండి వేగముగా నిగిడినదై,
వాఁడిదై,పరులదేహములను భేదించునదై, చక్కనై, చక్కఁగా
దీటఁబడియుఁ దొడయంబడియు, నున్న బాణము పెద్దస్రువ
మగును. పులితోలిగవిసెన గలదియు, ఏనుఁగు దంతపుఁ బరుజు

గలదియునై, యేనుఁగు తొండములను నఱకునట్టి కత్తి యా యుద్ధమందు * స్ఫ్యము అగును. మొదలంట నుక్కుచేతఁ జేయం బడి నవియు వాఁడులునై తళతళ మెఱయుచుఁ, దీడంబడిన ప్రాసము, శక్తి, ఋష్టి, గొడ్డలి యనువీనివలని దెబ్బ యిచ్ఛ్వధన మగును. యుద్ధమునందలి కొట్లవలన భూమియందు దొరుఁగు రక్తము, సర్వకామముల నొసంగునట్టిదియు సమృద్ధ మయినది యుఁగా హోతలు గావించుపూర్ణాహుతి యగును. యుద్ధపు మొనయందు 'నఱకు' 'చీల్చు' అని వినఁబడుశబ్దము యముని రాకకుఁ గారణముగా సామగులుచేయు సామగానమగును. పరుల సేనాముఖ మాయాగమునకు † హవిర్ధానమగును. ఏనుఁగుల సమూహమును గుఱ్ఱముల సమూహమును, గవచధారుల సమూహమును నాయాగమందు ‡ శ్యేనచిత మనెడియగ్ని యగును. ఇందు వేయిమంది పడినతోడనే లేఁగునట్టి మొండెము, ఎనిమిది యంచులుగలిగిన చంద్రయూపస్తంభముగా నా శూరున కగును. అంకుసముతోఁ బురికొల్పఁబడిన యేనుఁగుల ఘీంకారములు, § ఇడాహ్వానము లగును. రాజా! నారిచప్పుడుతోఁగూడిన చేతి చప్పట్లు, వషట్కారమగును. ఆయుద్ధమందలి దుందుభివాద్యము మూఁడుసామములయుద్గాత యగును. బ్రాహ్మణుల ధనమును బగవా రపహరించునపుడు యుద్ధమందు బ్రియమయిన దేహమును విడిచి దానిని యూపముగా నాఁటి

* స్ఫ్యమనఁగా యాగవేదికపయిని గీఁతలుగీచునట్టి క్రమానికఱ్ఱ.

† హవిర్ధానమనఁగా హవిస్సు పెట్టుచోటు. | మేడ.

‡ యాగమందు నగ్నినుంచుటకు డేగ యాకారముగాఁ గట్టఁబడు

§ ఒక విధమయిన హవిస్సును వేల్చునపుడు దేవతలను బిలుచుట.

చేయునట్టి యాయాగమక్షయం బగుదక్షిణ గలదియగును. ఏశూరుఁడు భయంబునఁ దిరుగుపడక యొడయనికొఱకు సేనాముఖమున నిలిచి వెలువడునో వానికి నాలోకములవంటి లోకములు సిద్ధించుచున్నవి. ఎవని యుద్ధవేదిక పులితోలి యొఱలు గల కత్తులచేతను బరిఘములకుఁ బోటియైన చేతులచేతను బలవంబడియున్నదో వానికి నాలోకమువంటి లోకము సిద్ధించును. రాజా! సేనామధ్యమందుఁ జొచ్చి సంకటమునం దుండునపు డెవఁడు వేఱొకసహాయము నపేక్షింపకుండునో వానికి నాలోకమువంటి లోకములు సిద్ధించును. యుద్ధముసేయునపుడు రక్తమహానదిని బుట్టింపవలయును. అది నెత్తురు వెల్లువలును భేరు లనెడుకప్పలును దాఁబేళ్లును గలది ; వీరులయెమ్ము లనెడు మొరపతాలచేఁ బోవరానిది. మాంస రక్తముల నెడి రొంపి తోఁగూడి వాలుపలక లనెడు తెప్పలును, వెండ్రుక లనెడుప్రాఁచి తీఁగలును బచ్చికయుఁ గలది. ఘోరమై తునిసిపడిన గుఱ్ఱములయు నేనుఁగులయు రథములయుఁ బ్రోవు లనెడువంతెనలు గలిగి పతాకలును ధ్వజములు ననెడు ప్రేఁప బొందరులను, జచ్చిన యేనుఁగుల శరీరము లనెడు పెను మొసళ్లును యష్టులును ఖడ్గములు ననెడు పెనుచేఁపలును, గ్రద్దలును గంకపక్షులగుంపు లనెడి తేలుచున్న తెప్పలును గలిగియుండును. అది నెత్తు రనెడునీళ్ళతో నిండి పరలోకమునకుఁ గొంపోవునదగును. దానిని రాక్షసు లనుసరింతురు. అది పిఱికివారలకు జంకు గలిగించునట్టిది. అది గడిదేఱిన వారలకును దాఁటుట కెంతయుఁ గష్టము, ఇట్టినది యేయోధుని యుద్ధమునందుఁ గలుగు

చున్నదో యది వాని *కవభృథమగును. అనఁగా నట్టినదిని గలిగించు నేని యుద్ధయజ్ఞమును బూర్తిగావించుటకుఁ జేయు నవభృథ మది వాని కగును. ఎవని యుద్ధయజ్ఞపు వేదిశత్రువుల శిరస్సులచేతను గజతురగముల కుత్తుకలచేతను బఱువం బడు చున్నదో వానికి నాలోకమువంటి లోకములు సిద్ధించును. ఎవనికి శత్రువుల సేనాముఖము †పత్నీశాలగాను, తనసేన హావిర్ధానము గాను, తనకు దక్షిణమందుండు యోధులుసదస్యులుగాను, నుత్తర మందుండు యోధుల ‡నాగ్నీధ్రులుగాను గావించునో, మఱి శత్రుసేనలను దనయిల్లాలివలెఁ జూచునో, వాఁడుత్తమలోకము లను బొందునని ప్రాజ్ఞులు చెప్పుదురు. §రెండు ప్రక్కల యుద్ధము నకై పన్నియున్న రెండు సైన్యములకును నడుమనున్న బయలట్టి

---

* యాగపూర్తికై చేయు కడపటి స్నానజలమగును.

† యాగముచేయువాని పత్ని యుండుచోటు.

‡ అగ్నీధ్రమనఁగా నొకఋత్విజుఁ డుండునట్టిస్థలము.

§ యస్యతూభయతో వ్యూహే భవత్యాకాశ మగ్రతః, సాస్యవేది స్తదాయజ్ఞైర్నిత్యం వ్యూహా స్త్రియోగ్నయః' అని. దా. మూలము. నిత్యం వేదా స్త్రియోగ్నయః' అని నీలకంఠాదులపాఠము. వేదము లనుటకంటె వ్యూహములనుట ప్రాకరణికము. ఇట ఎవ్వనిరెండు ప్రక్కలను (అనఁగాఁ దనప్రక్కనున్నదియు తన యెదుటనున్న పగవారిదియునగు) పన్నియున్న సేనలలోనెదుటఁ బన్నియుండునది. (అనఁగా శత్రుసేన) వట్టిబయలగునో (అనఁగా నిర్మూలము గావింపఁబడునో) యపుడాతని (యుద్ధయజ్ఞపు) వేద యజ్ఞములచే నిండినదగును. (అనఁగా నెదుట సేనను నిర్మూలము నేసినట్టిబయలు గావించునేని యతఁడు యుద్ధయజ్ఞముచేసి తీర్చినవాఁ డగుననుట.) ఈపాఠమున 'తదాయజ్ఞై' అనుటకు 'తతోయజ్ఞై' రని గ్రహిం

యాజకునకు వేదియగును. పన్నిన వ్యూహములు మూఁడగ్ను లగును. ఆవ్యూహములచే నతఁడెప్పుడు నావేదియందు యజ్ఞము చేయును. ఏయోధుఁడు భయపడి మరలఁబడి పరులచేత హతుఁడగునో వాఁడు నిలుకడదప్పి నరకము నొందుననుటకు సందియము లేదు. ఎవని (యుద్ధ) వేది రక్తప్రవాహముచేతఁ జక్కఁగాఁ దడుపఁబడినదై వెండ్రుకలచేతను మాంసముచేతను నెమ్ములచేతను నెరసినదగునో వాఁడుత్తమగతి నొందును. ఎవఁడు సేనాధిపతిని జంపి వాని వాహనముపయి నెక్కునో వాఁడు విష్ణుపరాక్రమము నకు సాటియైన పరాక్రమముగలవాఁడును, బృహస్పతింబోలినవాఁడును బ్రభువునగును. ఎవఁడు రాజునో, యతనిపుత్త్రునో, యతని చేతఁ బూజితుఁడగుమనుజునో, ప్రాణములతోఁడఁబట్టునో, వానికి నాలోకములవంటి లోకములుసిద్ధించును. యుద్ధమందు హతుఁడయిన శూరునిగుఱించి యెంతమాత్రమును శోకింపరాదు. హతుఁడయిన శూరుఁడు శోకించుట కర్హుఁడుగాక స్వర్గలోకము నందుఁ బూజితుఁడగును. యుద్ధమందు హతుఁ డయినవానికి, నన్నదానము నుదకదానమును, స్నానమును, ఆశౌచమును పెద్దలుగావింపఁగోరరు. వానికగులోకములను జెప్పెదనువినుము. యుద్ధమందు హతుఁడయినశూరుని గుఱించి 'నాకు భర్తగావలయు' నని పెక్కువేల యచ్చరమిన్నలు వేగంబునఁ బాఱుతెంతురు. యుద్ధమందు వెన్నిచ్చి పాఱనివానికిఁ దపస్సును బుణ్యమును సనాతన మయినధర్మమును నాలుగాశ్రమము లును సిద్ధించుచున్నవి. ముసలివానిని, బాలునిని, స్త్రీనిని, బూరి

చునది. ఈపాఠమేసమంజసము. అట్టివాని కన్నిలోకములును సమీపమందున్నవి యగును. అందలి వ్యూహములే యతనికి మూఁడగ్నులని యర్థము.

గఱచినవానిని, 'నీవాఁడ'నన్నవానిని గొట్టరాదు. పిఱిఁది ప్రక్క నుండి కొట్టనుఁదగదు. నేను వృత్రాసురునిని, బలునిని, పాకా సురునిని, మహాకాయునిని, విరోచనుని, వారింపరాని నముచిని, పెక్కుమాయలుగల శంబరునిని, విప్రచిత్తిని, ప్రహ్లాదుని దనుపుత్త్రుల నందఱను యుద్ధంబునఁ జంపి పిదప దేవతలకు రాజ నయితిని' అనెను.

ఇట్లింద్రుఁడు చెప్పినదివిని యతనిని బూజించి యంబరీషుఁడు తనయోధులు పొందునట్టిసిద్ధిని దెలిసికొనెను. ఇది తొంబదియెనిమిదవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడు, జనకుఁడు తనసేనల నుత్సాహపఱిచి యుద్ధమునకుఁ బంపుటను, వ్యూహములుపన్నుట మొదలగువానిని జెప్పుట.)

భీష్ముఁడు-'ఈవిషయమై ప్రతర్దనుఁడును జనకుఁడును జేసిన యుద్ధమును గుఱించి పురాతనమయిన యీ యితిహాసము నుదాహరించుచున్నారు. ధర్మరాజా! మిథిలాపతి యగుజనకుఁడు యుద్ధ (మనెడి యజ్ఞ) మునకు యజ్ఞోపవీతమునుదాల్చినవాఁడై తనభటులను నుత్సహింపఁజేసెను. అది చెప్పెదను వినుము. ఆజనకుఁడు మహాత్ముఁడు సకలతత్త్వములను దెలిసినవాఁడు; కాన, యతఁడు తనయోధులకు యోగబలమున స్వర్గమును నరకమును జూపి 'ఇవిగోఁజూడుఁడు; భయము లేనివారికి మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్న యీలోకములు గలుగును. ఇందు గంధర్వసుందరీమణులు గ్రందుకొని యున్నారు. ఇవి

యశోయములు; సమస్తకామితములను బిదుకునవి. ఇవిగోఁ జూడుఁడు. భయబడి పరుగిడువారికి, నరకము లని చూపట్టుచున్నవి. అందు, వారు శాశ్వతమయిన యపకీర్తితోడఁ గలకాలముఁ *గస్తి గుడుచుచుండవలయును. ప్రాణములు దిగ విడుచుటకు నిశ్చయించి పగవారిని గెలువుఁడు. అపకీర్తికరమయిన నరకమునకుఁ బాలుగాకుఁడు. యుద్ధమునందు దేహమును ద్యజించుటయే శూరులకు నుత్తమమయిన స్వర్గద్వారము' అనెను. ఆరాజిట్లు చెప్పఁగా మిథిలాపురపు యోధులు రాజున కుబ్బుగలుగునట్లుగా యుద్ధమునఁ బగవారిని జయించిరి. కాఁబట్టి ప్రాణములు విడువఁ దెగించియే యుద్ధాగ్రమం దెప్పుడును నిలువవలయు. ఏనుఁగులనడుమ రథికులను నిలుపవలయును. రథికులపిఱుఁద గుఱ్ఱపురౌతుల నిలుపవలయును. వీరికిఁ బిఱుఁదఁ గవచధారు లగుకాలుబంట్ల నిలుపవలయును. ఈరీతిని వ్యూహమును బన్నురా జెప్పుడును బగవారిని జయించును. కాఁబట్టి, యుధిష్ఠిరా ! ఈ విధముననే యొడ్డు పన్నవలయును. స్వర్గమందు సుఖమును గోరువారు, మిక్కిలి రోషము గడలుకొనఁగా లెస్సగా యుద్ధము సేయుదురు. అట్లు యుద్ధముసేసి మకరములు సముద్రమునుం బోలెఁ బరసైన్యములను గలగుండు పఱుతురు. వారొండొరులకు దిట గలిగించుకొని తెంపు దూలియున్నట్టివారికి నుబ్బుకలిగింపవలయును. అట్లు గెలిచినవాఁడు గెలిచినభూమిని బాధలు పొరయకుండ రక్షింపవలయును. తన భటులు, భంగమునొంది పాఱిన శత్రువులను మిక్కిలి వెంట

* 'పతితవ్య మనన్తరమ్' అని. ఔ. మూలము. 'యతితవ్య మనన్తరమ్' అని దాక్షిణాత్యకోశములందు పాఠము చూపట్టుచున్నది.

నంటి వారింపకుండునట్లు చేయవలయును. శత్రువులు పాఱి
పోయియు బ్రదుకుఁదెరువు గానమిచే నాశలుడిగి మరలఁ
బయిని బడుదురేని వారలయురవడిని సహించుట యెంతయుఁ
గడిఁది. కాఁబట్టి వారలను మీఁదుమిక్కిలి తన సైనికులు
వెంటాడకుండునట్లు చేయవలయును. కనుక శూరులయినవారు
భయమునఁ బరుగిడువారి నెంతమాత్రమును గొట్టరుచుమీ.
కాఁబట్టి పాఱిపోవువారిని మిక్కిలి వెంటనంటి పోనీయరాదు.
చరములగు వానికి నచరములును, కోఱలుగల వానికిఁ
గోఱలు లేనివియుఁ, *జేతులు గలవానికిఁ జేతులు లేనివియు,
శూరులకుఁ బిఱికివారును, నాహారమగుదురు. పిఱికివారు తమ్ము
గెలిచినవారివలెనే వీఁపును, గడుపును, జేతులును, గాళ్లునుగలిగి
యుండియు, †బాణములను బిఱుఁదికినుంచి పోవుదురు. కాబట్టి
భయార్తులగువారు మరలి దండము పెట్టి యంజలిసేసి శూరుల
మ్రోల నిలుచుందురు. ఈలోకము, తండ్రి చేతులయందు బిడ్డఁ
డుంబోలె శూరులచేతులయందువ్రేలుచున్నది. కాఁబట్టి సమస్త
లోకములందును శూరుఁడు సమ్మానమునొంద నర్హుఁడు. శౌర్య
మునకంటె నెక్కుడయిన దేదియు మూఁడులోకము లందును
గలుగదు. శూరుఁడు సమస్తమును బాలించుచున్నాఁడు. సర్వ
మును శూరునియందు నెలకొనియున్నది" అనెను. ఇది
తొంబది తొమ్మిదవ యధ్యాయము.

---

* 'అపాణయః పాణిమతామ్' అని మూలము. 'అపఃపిపాసతా మన్నం' అని ఔ. మూలము. దప్పిగొన్నవానికి నీళ్లు నన్నమని తాత్పర్యము.

† 'పశ్చాచ్ఛరం భీరవోఽనువ్రజన్తి' అని దా. మూలము. 'పరాభవం భీరవో వై వ్రజన్తి' అని ఔ. మూలము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడుధర్మరాజునకుయుద్ధము చేయువిధము మొదలగువానిని జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'భరతసత్తమా! జయమును గోరువారు ధర్మమును గొంచెము పీడించియేనియు నెట్లు (రాజువలని భయము చూపి) యుద్ధమునకు సేనను నడపించుకొని పోదురు ? ఇది నాకుఁ జెప్పుము.' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు-'కొందఱు ధర్మము సత్యముచేతఁ గుదురుగలిగి యున్నది చెప్పెదరు. కొంద ఉపపత్తిచేత ననియుఁ జెప్పెదరు. కొందఱు మంచినడవడిచేత నందురు. కొంద ఱుపాయములచేత ననిచెప్పెదరు. నేనుదోడనే యర్థసిద్ధినిగలిగింపఁజాలినయుపాయములను ధర్మములను జెప్పెదను వినుము. దొంగలు మర్యాదల నెల్ల నుల్లంఘించి ధర్మాదులకు నాశకు లగుచున్నారు. వారలను వారించుటకును వేదోక్తములయినయుపాయములను జెప్పెదను. కార్యములు లెస్సగా సిద్ధించుకొఱకు వానిని దెలిసికొనుము. ప్రజ్ఞ ఋజు వయినది, వంకరయైనది యని రెండు విధములు. ఆరెంటిని రాజు తెలిసికొనవలయును. రాజు వక్రమును దెలిసికొనియున్నను దాని (నితరులను బోధించుటకై) ప్రయోగింపరాదు. అతనిని నపాయములు పైకొనెనేని వానిని బాధించుటకై దానిని గయికొనవచ్చును. శత్రువులు రాజునకు (వారివారి

* 'సత్యే వహిస్థితా ధర్మఉపపత్త్యా తథాపరే' అని జా. మూలము. 'సత్యైవహిస్థితా ధర్మఉపపత్త్యా తథాపరే' అని దా. మూలము. 'యథార్థంబగు క్షత్రధర్మముచొప్పునఁ గొందఱుధర్మంబునందున్నారు. మఱికొందఱు మరణము గలదని నిశ్చయమున, ధర్మమందున్నారు, అని యర్థము.

దగు మంత్రులు సైనికులు మొదలగువారియందు) భేదము గలి గించి * యపచారము చేయుదురు. రాజు వంచనను జక్కఁగా నేర్చియుండి దానితోడ్పాటున నాశత్రువులకుఁ బ్రతికారము చేయవచ్చును. భారతా! ఏనుఁగుల కవచములును, నావులయు నెద్దులయుఁ గొండచిలువలయు తోళ్లును, అలుఁగులును, ముండ్లును, నినుపమేకులును, మేలయినకవచములును, పదును జేసిన యాయుధములును, జక్కఁగాఁ దొడయంబడిన యినుప కవచములును నుండవలయును. పతాకలును ధ్వజములును పలు రంగులు వేయంబడి యుండవలయును. ఋష్టులును దోమరము లును గత్తులును గొడ్డండ్రును, వాఁడులుగా నుండవలయును. పలకలచేతను దోళ్లచేతను గావింపఁబడిన పలువగల కేడెము లును మిక్కుటముగా నేర్పఱుచుకొనవలయును. ఆయుధము లను జక్కఁగా నాయిత పఱిచినవిగాను బంట్లు తెగింపుగల వారుగాను నుండవలయును. చైత్రమాసమందుఁగాని మార్గ శీర్ష మాసమందుఁగాని, దండువెడలుట యుత్తమము; అప్పుడు భూమియందుఁ బయిరులు పెన్నఁగాఁబండియుండును, జలమును సమృద్ధముగాఁ గలిగియుండును. కాలమును మిక్కిలి చలు వయు వేఁడియుఁ గాకయుండును. కాఁబట్టి యాకాలమందుఁ గాని లేక పరులకు సంకటమయిన కాలమందుఁగాని ప్రయ త్నము చేయవలయును. పరులను బీడించువిషయమున సేనల కీయుపాయము లుత్తమములగును. జలమును బుల్లును గలదై, సమమై, అడవియందున్న సమర్థులగు వేగుల వాండ్రు చక్కఁగాఁ బనుపడి తెలిసియుండునట్టిదారి పోవుటకుఁ దగినదిగా

* 'భేదేనాపచరన్తి' అని ఔ. మూలము. 'భేదేనోపచరన్తి' అని దా. మూ.

వన్నె కెక్కి యున్నది. మృగసమూహములవలె నడవులంబోవుట శక్యముగాదు. కాఁబట్టి జయమునుగోరునట్టి వారు, సేనలకడ నాయడవిమనుష్యులనే చేర్చియుంతురు. శక్తి మంతులును సత్కుల ప్రసూతులు నగుజనులు ముందుపోవలయును. జలము గలదియు దాపునఁ బచ్చికబయలు గలదియు నగుదారి విడిపట్టు గానుండుటకు నుత్తమమయినది. అట్లుండిన చోఁ బరుల దూంత లను వారింపనలవియగును. యుద్ధమందు సమర్థులయిన జనులు పలువిధములయిన గుణములు మిక్కిలిగా నుండుటచే నడవి దాపున నున్నబయలును నుత్తమమయినదని తలఁచుచున్నారు. సేనలకు మిక్కిలి దూరముగాని చోట బొక్కస ముండవలయును. బొక్కసము దాపునఁ గాలుబంట్లు దిగునట్లును మఱిగిఁయుండు నట్లును జేయవలయును. ఇది యాపత్కాలమందుఁ బగవారిని జంపుటకు ముఖ్యకారణమగును. సప్తర్షి నక్షత్రములను మున్ని డికొని కొండలంబోలినవారై యుద్ధముచేయవలయును. ఈవిధి చొప్పున, జయింప నసాధ్యులయిన పగవారినిని జయింపఁగోర వచ్చును. వాయువును సూర్యుండును జంద్రుండునుగల పక్ష మందు జయముగలుగును. యుధిష్ఠిరా! ఈరెండు పక్షము లును గూడికగలదేని, వీరియందు మునుము న్నుండు వారు మిక్కిలి శ్రేష్ఠులు. యుద్ధమందు సమర్థులయిన జనులు, రొంపి లేనిదియు జనులులేనిదియుఁ బ్రాకారము మొదలయిన గఱును లేనిదియు మట్టిగడ్డలు లేనిదియు నగుభూమిని, గుఱ్ఱములకుఁ దగినదని కొనియాడుదురు. మిట్ట పల్లములు లేనిదియును రొంపి లేనిదియును, బొఱియలులేనిదియు నగుభూమి తేరులకు నుత్త మమగును. చిన్నచెట్లు గలదియు మిక్కిలియుఁ బులుగలదియు

జలముతోఁ గూడినదియు నగుభూమి యేనుఁగుల నెక్కి యుద్ధముసేయువారికి నెంతయు మేలయినది. పెక్కు దుర్గములు గలదియుఁ బెనుపొదరులుగలదియు వెదుళ్ల చేతను బ్రేఁప పొద రులచేతను మఱుఁగుపడినదియు నగుభూమియుఁ బర్వతములును నడవిపట్టులును గాలుబంట్లకుఁ దగినవగును. కాలుబంట్లు బహు ళముగాఁ గలిగినసేన మిక్కిలి దృఢముగానుండును. వాన లేని మంచిదినములందు రథములును నశ్వములును గలసేన మిక్కిలి యొప్పును. వానకాలమందు కాలుబంట్లును నేనుఁగులును మిక్కిలి గలసేన యెంతయునొప్పును. ఈగుణములనును దేశ కాలములను జక్కఁగాఁ దెలిసికొని, సేనను యుద్ధమునకుఁ బంప వలయును. ఇట్లు చక్కఁగా నెఱిఁగి మంచి తిథినక్షత్రములందు, నాశీర్వాదములును బడసి, సేనను జక్కఁగా నడపించుకొని పోవువాఁడే యెప్పుడును జయమునొందును. నిదురపోవువారిని దప్పి గలవారిని శ్రమపడిన వారిని తటస్థుఁడుగా నుండు వానిని * యుద్ధము నిలిచియున్నపుడును, పరుగెత్తి పోవుచున్న పుడును, దారిని సన్నాహము లేక పోవుచున్నపుడును, త్రాగు నపుడును, గుడుచుచున్నపుడును, గొట్టరాదు. పిచ్చివానిని, బుద్ధికలఁగి యున్నవానిని, మిక్కుటముగా గాయపడియున్న వానిని, గాయములచే సత్తువ మిక్కిలియు సురిఁగినవానిని, నమ్మికతో నిలుచున్నవానిని, ఒక కార్యము నారంభించి ముగిం పలేకున్నవానిని, సురంగములు మొదలైనవి శేషశిల్పములందు నిపుణుఁడయినవానిని, దుఃఖమొందినవానిని, బండములు పచ్చిక

---

* 'మోక్షే ప్రయాణే చలనే పానభోజనకాలయోః' అని మూలము. 'మోక్షమార్గమున నున్నపుడు' అని ప్రతాపచంద్రరాయలు.

మొదలగువానిని దెచ్చుటకై శిబిరమునుండి వెలుపలఁబోవు వానిని, శిబిరములునిర్మించువానిని, దాని వెంటఁబోవువానిని, పరంపరగా రాజుద్వారమును పట్టుకొని యుండువానిని, మంత్రి ద్వారమందుండువానిని, సేనయందలి ముఖ్యులకుఁ బరిచర్య సేయువానిని అట్టివారికి నధిపతు లయినవారినిని గొట్టరాదు. నీసేనయం దెవరు పరులసేనను భేదింతురో, తమసేనను భేదిం చినయెడల మరల నొకటిగాఁ గుదురుపఱుతురో, యట్టివారికి నీతోఁబాటిగా భోజనమును బానమును జరుపుటయేకాక వారి వేతనములను రెండింతలు గావింపవలయును. మఱియు నట్టి వారిజాతియును గోత్రమును దెలిసికొని వారుచేసిన యుత్తమం బయినకార్యమును గనుఁగొని, తనకు సమానముగా శరీర మును రక్షించుటకై వారికి వేతనము రెండింతలు మూఁడిం తలు నాలుగింతలును గావింపవలయును. అట్టి వారియందుఁ బదిమందికి నధిపతిగానైనవారిని నూఱుగురకు నధిపతులుగా నియమింపవలయును. పిదప వారియందు సోమరితనము లేని వాఁడును శూరుండు నగువానిని వేయిమందికి నధిపతిగా నియ మింపవలయును. ముఖ్యులుగానుండువారి నొక్కటిగాఁ గూర్చి 'మనము జయమునొందుటకై యొకరినొకరు విడువరాదని* శపథముచేయుదము. ఎవ్వరు పిఱికివారో వారిచ్చుటనే నివర్తింప వచ్చును. దొమ్మిగా యుద్ధముజరుగుచుండఁగా శూరనుగా నడచుకొనుటకు నుపేక్షించి తమముఖ్యులను నిలఁదులచేఁ జచ్చు

* 'సంశపామహే' యని మూలము. 'సంశయామహే' అని పాఠాం తర మెంతయు అసంగతమును అప్రాకరణికమునుగాన పరిత్యజింపఁబడిన దని తెలియునది.

నట్లు చేయువారును నిచ్చటనే నిలిచిపోవచ్చును. తానును యుద్ధమునుండి విడిపోక తనపక్షమువారిని నెదిరికిఁ జంప వీలియ్యక యుండునట్టివారు వత్తురుగాక తమ్మును దమపక్షపు వారినిని రక్షించుకొందురేని యట్టివారు యుద్ధమునఁ దప్పక శత్రువును జంపుదురు. యుద్ధమునఁ బలాయనమగుటవలన ధన నాశమును, వధమును, నిందయు, నపకీర్తియుఁ గలుగును. ప్రాణ సంశయము కలిగినపుడు పరుగెత్తు వాఁడును, పెదవులును పండ్లును మూలిన వాఁడును (సిగ్గువీడినవాఁడును), ఆయుధము దిగవిడిచినవాఁడును, సహాయులను విడిచి పరుగెత్తినవాఁడును, శత్రువులచేఁ జెఱఁబడినవాఁడును, మనసుపకుఁ గటువై వినుటకు దుఃఖకరమయిన మాటలను వినవలసివచ్చును. ఇట్టి వెప్పడును మనశత్రుపక్షము వారికిఁ గలుగుఁగాక. ఎవరు యుద్ధమునకుఁ బెడమొగము పెట్టుదురో వారు మనుష్యులందు నధములగుదురు. వారు మనుష్యుల మొత్తమును పెంచుటకు మాత్రమే యైనవారుగాని యిహమునందును బరమునందును వారుండియు ఫలము లేదు. పరుగెత్తుచున్న వారిని జయశీలురయిన శత్రుపక్షపువారు మనంబుల సంతోషము గడలుకొన * వందిజనుల స్తోత్రములు చెలంగ వెంబడించి పోదురు. † శత్రువులొకనిని యుద్ధమందుఁ దారసిల్లి వానియశమును బోకార్చు

---

* 'వందినాం మండలేనచ' అని మూలము. 'వందనైర్మండలేనచ' అనియు 'మంగళైర్వందనేనచ' అనియు 'మంగళైశ్చందనేనచ' అనియుఁ బాఠాంతరములు.

† 'యస్య స్మసంగ్రామగతా యశోవై ఘ్నన్తిశత్రవః । తదసహ్యా తరం దుఃఖ మహంమస్యే వధాదపి' అని కౌ. మూలము. యస్యస్మవ్యస

రేని యది వధమునకంటె మిక్కిలియు సహింపరాని దుఃఖమని నేను దలఁచుచున్నాను. * జయమే ధర్మమునకును, సమస్త సుఖములకును మూలమని తెలియుఁడు. † పిఱికివాఁడు దేనిని మిక్కుటమయిన (నలఁకువ)గా నెంతురో దానిని శూరుఁడు సొంపునఁ బొందును. మనము స్వర్గమును బడయఁగోరి ప్రాణములను సరకుసేయక యుద్ధముసేయుదము; జయించినను వధింపఁబడినను మనము సద్గతిఁబొందుదము' అందురు. ఇట్లు వీరులగువారు శపథముచేసికొని ప్రాణములనెంతమాత్రము లక్ష్యపెట్టక భయమించుకయు లేక శత్రుసేనాసమూహమును జొత్తురు. ముందటవాలును బలకయుం గలమనుష్యులదళము నుంపవలయును. పిఱుందఁ దేరులును బండ్లను నుండవలయును. ఈ రెంటికి నడుమఁ దక్కిన రక్ష్యంబగు సేనయుఁ, బరులను మార్కొని వారించుకొఱకు పదాతులను, నిట్లు నడుమునుంచి మఱుఁగుపఱుపవలయును. ఆసైన్యమందు మిక్కిలి యాఱితేఱిన దిట్టలగువారు

నేరాజన్నను మోదన్తి శత్రవః । తదసహ్యతరం దుఃఖం మన్యేऽహం మరణాదపి' అని దా. మూలము. శత్రువు లోకనిదుఃఖమునకు సంతోషింతురేని యది మరణమునకంటె వానికి దుస్సహమని తలంతురని యర్థము. ఇది సంగతముగాదు.

* 'జయం' అని ఔ. మూలము. 'శ్రియమ్' అని దా. మూలము. ఇది యుపపన్నముగాదు గాన పరిత్యాజ్యము. ప్రతాపచంద్రరాయలును జయమనియె గ్రహించియున్నారు.

† 'యాభీరూణాం పరాగ్లానిశ్శూరస్తా మధిగచ్ఛతి' యుద్ధపుఁగష్టము పిఱికివారు గొప్పదిగాఁ దలఁతురుగాని శూరులు దానిని సొంపుగాఁ గొని తృణీకరింతురని భావము. 'పరాఖ్యాతిః' అని దా. మూలము. పిఱికివాండ్ర పెనుకీర్తిని శూరులు గొందురని యర్థము. పిఱికివాండ్రకు ఖ్యాతిగాని పెనుఖ్యాతిగాని యెక్కడిది ?

ముందునిలిచి పోరాడవలయును. వారు తమపిఱుంద నున్నసైని కులను గాపాడుదురు. మంచిబలిమియు ధైర్యమును గలవారుగా నభిమతు లగునట్టివారిని సేనముందఱ నుంపవలయును. తక్కిన జనులు వారిని మున్నిడికొని పిఱుందనుండవలయును. భయపడు వారికిఁ బ్రయత్నపడి యుత్సాహము కలిగింపవలయును. వారిని సైన్యపుమొత్తమెక్కుడుగా శత్రువులకుఁ జూపుకొఱకు మాత్ర మేని సేనకు సమీపమం దుండునట్లు చేయవలయును. సైని కులు కొందఱే యుండిరేని వారిని దగ్గఱగాఁగూర్చి యుద్ధము చేయింపవలయును. ఒకవేళ సేనాపతి యిష్టపడెనేని, దగ్గఱగాఁ గూర్చినకూర్పును విరివిగానుండునట్లు విస్తరింపఁజేయవచ్చును. ఒక కొందఱు సైనికులు పెక్కండ్రతోఁ బోరాడవలసి వచ్చి నప్పుడు సూచీముఖ మనెడియొడ్డు పన్నవలయును. స్వల్పసైన్య ము పెద్దసేనతోఁ బోరాడునపుడు, మొదటిదానిసేనాపతి తమ వారు సమానముగాఁ బోరుచున్నను, తక్కువపడుచున్నను, నిజమయినను, అబద్ధమయినను, చేతులనుబట్టుకొని 'శత్రువులు విఱిగిరి, విఱిగిరి' యని బిగ్గఱఁగూపెట్టవలయును. వారియందు మిక్కిలి బలవంతులగువారు 'మనమిత్రబలము వచ్చివేసినది. కొట్టుఁడు భయమువల' దని భయంకరములగు చప్పుళ్లుసేయుచు నెదుర్కొని పైపడవలయును. తక్కినవారికి ముఁదుండువారు సింహనాదములను గిలకిలమను ధ్వనులనుగావించుచు, క్రకచ ములను, కొమ్ములను, భేరులను, మృదంగములను, బణవము లను, మునుపడఁ జెలంగునట్లు చేయవలయును' అనెను. ఇది నూఱవయధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు యోధులలక్షణము లను జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'భారతా ! యోధులు యుద్ధమునకుఁ జాలి యుండుటకు నెట్టిశీలముగలవారుగా నుండవలయును? వారి పూన్కి యెట్టిది గావలయును? వారి రూపములును, సన్నాహములును, శస్త్రములు నె ట్లుండవలయును?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'ఈవిషయమున యోధులకు వారి వారి యాచారములచొప్పున శస్త్రములును వాహనములును విధింపఁబడుచున్నవి. * ఆచారమునుబట్టియే కదా యీలోకమందు బురుషుఁడా యాకర్మములందుఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. గాంధారదేశపు వారును, సింధు దేశీయులును సౌవీరదేశపు వారును భయము లేక మిక్కిలియు బలవంతులై తమ నఖములచేతను, బ్రాసములచేతను యుద్ధముచేయుదురు. వారిబల మంతటను దుడముట్టియుండును. ఉశీనరదేశపువారు బలవంతులై సమస్తాయుధములందును నిపుణులై యుందురు. తూర్పు దేశపువారు గజయుద్ధములందుఁ గుశలులై కపటయుద్ధము చేయువారగుదురు. అట్లే యవనులును గాంభోజులును మథుర చుట్టునుండువారును గుస్తీపుయుద్ధమందు సమర్థులుగానుందురు. దక్షిణదేశపువారు వాలును బలకయునుగాని యుద్ధముచేయు

---

* 'ఆచారాద్ధీహ పురుష స్తథా కర్మసు వర్తతే' అని (దా. మూలము) 'ఆచరన్ వీరపురుష స్తథా కర్మసు వర్తతే' అని జౌ. పాఠము. నీలకంఠ పాఠము నిదియే. వీరపురుషు లిట్టి సాధనములుగొని యుద్ధకర్మములందు వర్తింతురని యర్థము.

దురు. మిక్కిలి సత్వమును, మిక్కిలి బలమును గలశూరులన్ని యెడలను బుట్టుదురనుట ప్రసిద్ధము. అవంతి దేశపువారు మహా శూరులుగా నుందురు. మాళవదేశపువారు చతురంగములం దును మహాశూరులు, వీరల యం దొక్కఁ డొంటిమెయినుండి నను, యుద్ధమందు వేయిమందిని మార్కొనఁగలఁడు. దేశము లను బహుతరముగా గుర్తించితిని. ఇఁక శూరులలక్షణములను జెప్పెదవినుము. సింహమును బులియుంబోని కంఠధ్వనియుఁ గన్నుఁగవయుఁగలవారును, సింహమువలెను బులివలెను నడచు వారును, పావురాలవలెను బాములవలెను గన్నులుగలవారం దఱును, శూరులును పగవారినిగలంచి నలంపఁజాలునట్టివారు నై యుందురు. జింకల యెలుంగువంటి యెలుంగుగలవారును, పులివలెను * ఆఁబోతువలెను గన్నుఁగలవారును, శత్రువులను గలంచి నలంచునట్టివారై మిక్కిలి చుఱుకుఁదనము గలిగియుం దురు. చిఱుగంటలవంటి యెలుంగుగలవారు † పరాకుగలవా రును మందులును గోపస్వభావులు నగుదురు. మేఘధ్వనివంటి యెలుఁగుగలవారును క్రూరములయిన ముఖములుగలవారును ‡ లొట్టియవంటి మొగము గలవారును వంకరయగు కొన ముక్కును నాలుకయుఁగలవారును, మిక్కిలియు దూరము

---

* 'ఋషభాక్షా స్తరస్వినః' అని మూలము. ఋషభాక్షా స్తథాపరే" అని దా. మూలము.

† 'ప్రమాదినశ్చ మందాశ్చ' అని ఔ. మూ. 'ప్రమాథినశ్చ మం దాశ్చ' అని దా. మూలము.

‡ 'కేచిత్కరభసన్నిభాః' అని ఔ. మూ. 'కేచిచ్చ కలనిస్వనాః అని దా. మూలము.

చనఁజాలువారును, దూరమునుండియే గుఱిపెట్టి యేయనేర్చిన వారునగుదురు. పిల్లివలె గూనుగలవారును కదలిక లేని కన్నులు గలవారును, కొంచెపాటి వెండ్రుకలును మిక్కిలి పలుచని తోలుగలవారును, వేగముగలవారుగను జంచలచిత్తులుగను దగ్గఱవసింపరాని వారుగను నుందురు.*ఉడుమువలెఁ గన్నులు మొగిడియుండ, మెత్తనిస్వభావమును, గుఱ్ఱమువంటి వేగమును గంఠధ్వనియును గలవారు సకలశత్రువులను గడతేర్ప శక్తులగుదురు. చక్కని మేనికట్టును, జక్కనియవయవములును, నిక్కగల ఱొమ్మును గలవారును, పగవారి వాద్యధ్వనులు విన్నంతనే సైఁపక కుపితు లగువారును, కలహములం దుబ్బి చెలరేఁగువారును, గంభీరములగు కన్నుఁగవ గలవారును, వెలికుఱికిన మిడిగ్రుడ్లుగలవారును, పింగళవర్ణములగు కన్నులుగలవారును, బొమముడిపడి యుండు ముఖములుగలవారును, ముంగిసవంటి కన్నులు గలవారును, వీరందఱును శూరులై యుద్ధమందు దేహములను విడుచుటకు వెనుదీయకుందురు. వంకరలగు కన్నులుగలవారును వెడలుపయిన నుదురుగలవారును, కండలేని చెక్కిలిపట్లు (హనువులు) గలవారును, † వంకరలగు చేతులును వ్రేళ్లును దొడలును గలవారును, బక్కపలుచని దేహ

---

* ‘గోధానిమీలితాః’ అని మూలము. ‘గౌరానిమీలితాః’ అని దా. మూలము. బంగరుచాయయు మొగిచినకన్నులును గలవారు మృదుస్వభావముగలిగి యుందురని యర్థము.

† ‘వక్రబాహ్వంగుళీ సక్థాః’ అని దా. మూ. ‘వజ్రబాహ్వంగుళీచక్రాః’ అని ఔ. మూలము. వజ్రములవంటి బాహువులును వ్రేళ్లయందుఁ జక్రములవంటి గీఁతలును గలవారని యర్థము.

ముగలవారును,నరములంతటఁ దెలియుచున్న వారును, యుద్ధము తటస్థించినపుడు భయము మాలి వేగఁబొచ్చివత్తురు. వారేనుంగులవలె మత్తిల్లి, దారసింపరాకుందురు. ఎఱ్ఱవాఱి ప్రిదిలిన వెండ్రుకలచివరలు గలవారును, బలిసిన ప్రక్కలును నుబ్బులయినచెక్కిలి పట్టులును ముఖములును గలవారును, నిక్కగల మూఁపులుగలవారును, బలితంపుఁగుత్తుక గలవారును, భయంకరులును, బలుపుగల పిక్కమాంసముగలవారును, కృష్ణుని వాసుదేవ మనుగుఱ్ఱమువలెను వినతగన్నపక్షియగు గరుడునివలెను బయికిఁజెంగలించువారును, గుండ్రనితలలును వెడలుపయిన మొగములును గలవారును, పిల్లివంటి ముఖముగలవారును, గఠోరమగు ధ్వనిగలవారును, గోపముగలవారును, యుద్ధమందు బిట్టుగానార్చుచు నుంకించువారును, ధర్మముల నెఱుంగనివారును, గర్వితులగువారును, బెట్టిదముగాఁ గనుపట్టువారును, వీరందఱు * నుదగ్రులై తమదేహములను నెంతమాత్రము లక్ష్యపెట్టకయు యుద్ధమునుండి వెనుదీయకయునుందురు, అట్టిసైనికులను యుద్ధము మొనయందుంపవలయును. వారెప్పుడును దమశత్రువుల నుఱుమాడుటయేకాక తామును శత్రువులచేఁ జంపఁబడుటకు వెనుదీయకుందురు. వారు ధార్మికులై వేఱువిధము లయిననడవళ్లు గలిగి తిన్నని మెత్తనిమాటలపజయమునకు లక్షణములని తలంతురు. వారిని మృదువుగా మెలపనిచో రాజువలనను మిక్కిలి కుపితులగుదురు' అనెను.

ఇది నూటరొకండవయధ్యాయము.

---

* 'ఉదగ్రాః' మూలము 'అంత్యజాః' అని జో. మూ. చివరపట్టులందు వసించువారని యర్థము.

రాజధర్మపర్వము.

భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు సేనకుఁగల జయచిహ్నములను రాజనీతినిని జెప్పుట.

ధర్మరాజు 'భరతసత్తమా! ఒకసేన జయమునొందఁ బోవుటకుఁ బ్రశస్తములగు లక్షణము లేవి? వానినిగూడ నెఱుంగఁగోరెదను' అని యడిగెను. భీష్ముఁడు 'జయింపఁబోవు సైన్యమునకు నే ప్రసిద్ధలక్షణములు గలుగునో వాని నన్నింటిని జెప్పెదను. దేవతలు కోపమునొందినపుడు, మనుష్యులు కాలముచేతఁ బ్రేరితులయినపుడును, విద్వాంసులు జ్ఞానచక్షువులచేతఁ నన్నియుఁ గనుఁగొని ప్రాయశ్చిత్త విధులును, జపహోమములను, మంత్ర జపములను గావించి యహితములకు శాంతి గావింతురు. ఏ సేనయందు యోధులును వాహనములును మనస్సు తెంపుసొంపు గలిగి యుండునో, దానికిఁ దప్పక జయముకలుగును. అట్టిదానికి ననుకూలముగానే వాయువులు వచ్చును. ఇంద్రధనువు లాకాశమునం దోఁచును. మేఘములు తమనీడల వారిపయిఁ బొలయించును. సూర్యకిరణములు వారిపయిఁ బ్రసరించును. నక్కలును, గ్రద్దలును వారికి ననుకూలములగు బలములుగలిగి యుండును. ఇవియన్నియు నాసేనకుఁ బొసఁగినపుడు దానికి నుత్తమమయిన సిద్ధి (జయము) గలుగును. అగ్ని ప్రసన్నమయిన కాంతితోడ, కిరణములు పొడవుగాఁ బర్వుచుఁ, బ్రదక్షిణముగాఁ జుట్టివచ్చు జ్వాలలుగలిగి, పొగలేనిదై వెలుంగుచుండును. ఆహుతుల వాసన లెంతయు మంచివిగాను నింపుగానునుండును, ఇది జయము గలుగుటకు లక్షణముగాఁ జెప్పెదరు. అట్టియెడ శంఖములును భేరులును గంభీరముగాను బిట్టుగాను

శబ్దించును. యుద్ధముసేయ నున్నవారును సద్దుచెప్పక తమ కముగలవారై యుందురు. ఇదియు జయము కలుగుటకు సూచనముగాఁ జెప్పుదురు. యుద్ధమునకు బయలుదేఱిన వారికిని బోవనున్నవారికిని బిఱుఁదను నెడమప్రక్కను జింకలు మొదలగు మృగములు పోయినచో నది శుభంబగును. యుద్ధమునఁ జంప నుంకించుచున్నవారి కుడిప్రక్కఁ బోయినను సిద్ధిగలుగు నందురు. కాని యట్టివారిముందఱఁ బోయెనేని విఘ్నకారులగును.హంసలును,గొంచపిట్టలును, బెగ్గురులును, పాలపిట్టలును, మంకళకరములగు శబ్దములను గూసినను, యోధులు మనస్సు తెంపును నుబ్బునుగలిగి యుండినను, నిది రాఁగలజయమునకు సూచకమందురు. ఎవరి సైన్యము, శస్త్రములచేతను, యంత్రములచేతను, గవచములయు ధ్వజములయు గాంతులచేతను, అందున్న పడుచువీరుల ముఖకాంతులచేతను, దళతళమని మెఱయుచున్నదై దేఱిచూడరాను దరము గాకుండునో యట్టివారు శత్రువులను గ్రిందుపఱుతురు. ఒకరియోధులు పోరాటముచేసి యుపకరింపఁ దలంపుగలిగియు గర్వములేకయుఁ బరస్పరము చెలికారము పాటించియు, శౌర్యమునవలంబించియు నుందురేని యది వారికిఁ గలుగనున్న జయమునకు లక్షణమని చెప్పుదురు. మనస్సున కింపయినశబ్దములును సుఖములయిన స్పర్శములును గంధములును గలుగునేని, యోధులను ధైర్యమావేశించెనేని యు, నది రాఁగలజయమునకు ముందుగుఱుతగును. కాకి యుద్ధమునకుఁ బయలుదేఱినవానికి నెడమప్రక్కను యుద్ధమునకుఁ బోవనున్న వానికిఁ గుడిప్రక్కను నున్నచో శుభంబగును.

వెనుక ప్రక్కనుండినచో కార్యమును* జెలుపుచున్నది. ముందటి ప్రక్కనున్నచో విఘ్నము గావించుచున్నది. యుధిష్ఠిరా! చతురంగములతోఁగూడిన పెనుసైన్యమును గూర్చికొన్న పిదపఁగూడ, నీవు తొలుత సామముతోనే ప్రవర్తింపుము. అది పస లేకపోయెనా పిదప యుద్ధమునకుఁ బ్రయత్నింపుము. యుద్ధము వలనఁ గలుగునట్టి జయ మధమమే యగును. యుద్ధమునందలి జయము యాదృచ్ఛికముగనో దైవముచేతనో గలుగునని విచారింపవలయును. ఒక పెద్దసైన్యము విఱిగి సైనికులు పరువెత్తునపుడు దానిని వారించుట యెంతయును గష్టము. అది మహావేగము గలనదీప్రవాహమువలెను. బెదరిపాఱు పెనుమృగసమూహమువలెను నుండును. కొందఱు పాఱుదురు. వారు పాఱిరనియో, మఱివేఱు కారణములేకయో తక్కినవారును నెంత తెలిసినవారుగా నుండినను విఱిగిపాఱుదురు. ఒక పెద్దసైన్యము మిక్కిలి యుదారు లయినయోధులు గలిగి యుండినను, † రురువు లనెడిజింకకదుపునకు సాటియే యగును. ఒండొరుల నెంతయు నూఁది, యుబ్బు గలిగి, ప్రాణములను సరకు గొనక, దృఢనిశ్చయులైనట్టిశూరు లొకప్పుడేఁబదిమందిమాత్రమే

* 'సంఘాతయత్యర్థమ్' అని మూలము. 'సంసాధయత్యర్థమ్' అని దా. మూలము. వెనుకప్రక్క కాకిరూఁత కార్యమును సాధింపఁ జేయుచున్నదని యర్థము. ముందటిప్రక్క నున్నది చెఱుపుటచే వెనుకప్రక్క సాధింపఁజేయుటయే సమంజసము.

† ఒకజింక పరువెత్తినచో నది పరువెత్తినదెసనే తక్కినవియు మఱి కారణమును లేక పరువెత్తును. కాన యది యిటఁ బెద్దసేనలకును ననుసంధించునది.

యుండినను, తమకంటె మిక్కిలి యెక్కుడు మొత్తము గల పర
సైన్యమును నుఱుమాడి వై చెదరు. ఏఁబదిమందియే కాదు;
ఒకప్పుడు, దృఢనిశ్చయులై కులీనులును బూజితులును నగు
శూరులు, ఐదుగురో యార్గురో యేడుగురో యైనను నొండొరు
లను గుత్తముగాఁ గూడికొని తమకంటె నెక్కువ మొత్తముగల
శత్రువులను జయింతురు. ఏవిధమున నయినను వారింప శక్య
మైనంతవఱకును యుద్ధమున మార్కొనుట తలపెట్టరాదు.
మొట్టమొదట సామమును దానమును భేదమును బ్రయోగింప
వలయును. వీనికిఁ బిదపనే యుద్ధమునకుఁ బూనవలయునందురు.
ఒకసేన వచ్చుటఁజూచినంతమాత్రనే, పిఱికివాండ్రను, మండు
చున్న పిడుగునుజూచి 'అయ్యో! ఇది యెవరిని బడఁగూల్చునో,'
యని కూపెట్టునట్లు, భయముపట్టి బాధించుచున్నది. యుద్ధ
మొకటి రేఁగుచున్నదని తెలియఁగానే యందులకుఁ జేరఁబోవు
యోధుల యవయవములును, * జయించుచున్నవాని యవ
యవములును మిక్కుటముగాఁ జెమర్చుచున్నవి. (యుద్ధముజరు
గుచున్న దేశమంతయు నందలిస్థావర జంగమములతోఁగూడ,
మిక్కిలి వ్యథనొందుచున్నది. దేహబలమజ్జలాయుథముల వేఁడి
మిచేఁ గ్రాఁగినొవ్వనఁ గుందుచున్నది. కాఁబట్టి, రాజు, మాటి
మాటికి వారలకు సాంత్వవచనములను గటువయినచేఁతలతో
గలిపి చెప్పుచుండవలయును. (సాంత్వము లోదార్చుటకును
గటుత్వము వెన్నిచ్చి పాఱకుండుటకును జెప్పఁదగును.) జనులు
శత్రువులచేతఁ బీడింపఁబడుచున్నపుడు వారెల్లప్పుడును సంధికి

---

* 'విజయస్య' అనిమూలము. 'విషయస్య' అని దా. మూలము. దేశ
మండలి వారియవయవములని యర్థము.

యుండినను, తమకంటె మిక్కిలి యెక్కుడు మొత్తము గల పర సైన్యమును నుఱుమాడి వైచెదరు. ఏఁబదిమందియే కాదు; ఒకప్పుడు, దృఢనిశ్చయులై కులీనులును బూజితులును నగు శూరులు, ఐదుగురో యార్గురో యేడుగురో యైనను నొండొరులను గుత్తముగాఁ గూడికొని తమకంటె నెక్కువ మొత్తముగల శత్రువులను జయింతురు. ఏవిధమున నయినను వారింప శక్యమైనంతవఱకును యుద్ధమున మార్కొనుట తలపెట్టరాదు. మొట్టమొదట సామమును దానమును భేదమును బ్రయోగింపవలయును. వీనికిఁ బిదపనే యుద్ధమునకుఁ బూనవలయునందురు. ఒకసేన వచ్చుటఁజూచినంతమాత్రనే, పిఱికివాండ్రను, మండుచున్న పిడుగునుజూచి 'అయ్యో! ఇది యెవరిని బడఁగూల్చునో,' యని కూపెట్టునట్లు, భయాముపట్టి బాధించుచున్నది. యుద్ధమొకటి రేఁగుచున్నదని తెలియఁగానే యందులకుఁ జేరఁబోవు యోధుల యవయవములును, * జయించుచున్నవాని యవయవములును మిక్కుటముగాఁ జెమర్చుచున్నవి. (యుద్ధముజరుగుచున్న దేశమంతయు నందలిస్థావర జంగమములతోఁగూడ, మిక్కిలి వ్యథనొందుచున్నది. దేహులమజ్జలాయుధముల వేఁడిమిచేఁ గ్రాఁగినొవ్వనఁ గుందుచున్నది. కాఁబట్టి, రాజు, మాటిమాటికి వారలకు సాంత్వవచనములను గటువయినచేఁతలతో గలిపి చెప్పుచుండవలయును. (సాంత్వము లోదార్చుటకును గటుత్వము వెన్నిచ్చి పాఱకుండుటకును జెప్పఁదగును.) జనులు శత్రువులచేతఁ బీడింపఁబడుచున్నపుడు వారెల్లప్పుడును సంధికి

---

* 'విజయస్య' అనిమూలము. 'విషయస్య' అని దా. మూలము. దేశమండలి వారియవయవములని యర్థము.

వయ్యో నేని యందఱునతని నవమానింతురు. కాబట్టి యుగ్రత్వ మును మెత్తనయు రెండును గలిగియుండవలయును. ప్రహరిం చుటకు మునుపును, బ్రహరించు చున్నపుడును, బ్రియముగాఁ బలుకవలయును. ప్రహరించిన పిదప నందులకు దుఃఖించుచును నేడ్చుచు నున్నట్లు తోఁచించి వారియెడఁ గనికరము చూపవల యును. రాజొక సైన్యమును గూల్చి హతశేషులయిన వారితో 'నాసైనికు లిందఱును జంపిరని నాకు సంతోషము లేదు! అయ్యో! వీరిని నేను మాటిమాటికి వలదని యెంత చెప్పినను నాయాజ్ఞలను వినరయిరే! అక్కటా! వీరందఱు బ్రతుకు దురా యని యువ్విళ్లూరుచున్నాను! వారి కిట్టివధ యెంత మాత్రము తగదు. వారందఱును సత్పురుషులు. యుద్ధములం దెంతమాత్రము పలాయితులుగారు. ఇట్టివా రెంతయు నరుదు. ఈ వీరునియుద్ధమునఁ జంపినవాఁడు, నా కెంతయు నప్రియము చేసినాఁడు' యని యిట్టిమాటలు నోటఁబలుకుచు రాజు దన శత్రువులను జంపినవీరులను రహస్యమున వారికిఁ దగునట్లు పూజ గావింపవలయును. శత్రువులవలన గాయములుపడిన తన వారి నొప్పులను మానింపఁజేయుటకై రాజువారలను మఱింతఁ గూర్చుకొనుటకును, వారి చేతులను బట్టుకొని ప్రేమమీఱ నేడువను వలయును. రా జిట్లు సకల సందర్భములందు సామ మును ముందిడుకొనియే ప్రవర్తింపవలయును. భయరహి తుఁడును ధర్మజ్ఞుండు నగురాజు సమస్త ప్రాణులకును బ్రియుం డగును. సకలప్రాణులు నతనియం దెంతయు నమ్మిక గలిగియుం దురు. అట్లు వారినమ్మికను బడసి యట్టి కాలములందుఁ దగిన పూన్కితోఁగూడి భూమి ననుభవించుటకు సమర్థుఁ డగు

వయ్యోనేని యందఱునతని నవమానింతురు. కాబట్టి యుగ్రత్వ
మును మెత్తనయు రెండును గలిగియుండవలయును. ప్రహరిం
చుటకు మునుపును, ప్రహరించు చున్నపుడును, బ్రియముగాఁ
బలుకవలయును. ప్రహరించిన పిదప నందులకు దుఃఖించుచును
నేడ్చుచు నున్నట్లు తోఁపించి వారియెడఁ గనికరము చూపవల
యును. రాజొక సైన్యమును గూర్చి హతశేషులయిన వారితో
'నాసైనికు లిందఱను జంపిరని నాకు సంతోషములేదు!
అయ్యో! వీరిని నేను మాటిమాటికి వలదని యెంత చెప్పినను
నాయాజ్ఞలను వినరయిరే! అక్కటా! వీరందఱు బ్రతుకు
దురా యని యువ్విళ్లూరుచున్నాను! వారి కిట్టివధ యెంత
మాత్రము తగదు. వారందఱును సత్పురుషులు. యుద్ధములం
దెంతమాత్రము పలాయితులుగారు. ఇట్టివా రెంతయు నరుదు.
ఈ వీరునియుద్ధమునఁ జంపినవాఁడు, నాకెంతయు నప్రియము
చేసినాఁడు' యని యిట్టిమాటలు నోటఁబలుకుచు రాజు దన
శత్రువులను జంపినవీరులను రహస్యమున వారికిఁ దగునట్లు
పూజ గావింపవలయును. శత్రువులవలన గాయములుపడిన తన
వారి నొప్పులను మానింపఁజేయుటకై రాజువారలను మఱింతఁ
గూర్చుకొనుటకును, వారి చేతులను బట్టుకొని ప్రేమమీఱఁ
నేడువను వలయును. రా జిట్లు సకల సందర్భములందు సామ
మును . మున్నిడుకొనియే ప్రవర్తింపవలయును. భయరహి
తుఁడును ధర్మజ్ఞుండు నగురాజు సమస్త ప్రాణులకును బ్రియుం
డగును. సకలప్రాణులు నతనియం దెంతయు నమ్మిక గలిగియుం
దురు. అట్లు వారినమ్మికను బడసి యన్ని కాలములందుఁ దగిన
పూన్కితోఁగూడి భూమి ననుభవించుటకు సమర్థుఁ డగు

వారిని గ్రాఁచునట్టిది, నన్నుదిగనాడకుండును?' అని యడిగెను. అంత ధర్మార్థకామములందు నిపుణుఁడును రాజధర్మవిధానముల దెలిసినవాఁడును మహాబుద్ధిమంతుఁడు నగు బృహస్పతి యింద్రునితో 'ఎప్పుడుగాని విరోధులను గలహముచేతనడంపఁగోరరాదు. కోపమును నోర్పలేమియు బాలురు (అవివేకులు) సేవించునట్టివి. శత్రునివధమును గోరువాఁడు శత్రువును నెచ్చరికగలిగి యుండునట్లు చేయరాదు. కోపమును, భయమును, సంతోషమును, తన లోపలనే యడంచుకొని పైకి విశ్వాసముగలవానివలెనుండియు లోపల విశ్వాసము లేకయే శత్రువు ననునర్తించుచు నుండవలయును. ఎప్పుడును బ్రియమునే పలుకవలయును. అప్రియము నించుకంతయుఁ జేయరాదు. పసలేని వైరములనుండి విరమింపవలయును. కొండెములను వర్జింపవలయును. ఇంద్రా! పక్షులను జేత్రాడువైచి పట్టువాఁడు దాను బట్టఁగోరినపక్షుల యెలుంగుల వంటి యెలుంగులను గూయుచు నాపిట్టలను వశపఱుచుకొనునట్లు, రాజును జతనంబున శత్రువులను దనవశము చేసికొనవలయును ; తనకిష్ట ముండెనా చంపవలయును. పురందరా! రాజు శత్రువులను గ్రిందుపఱిచిన పిదప నెచ్చరికమాని సుఖముగ నిదురింపరాదు. దుష్టాత్ముఁడగు శత్రువు, కుప్పయందలి యగ్గి యూరకయేయుండి మరలఁ దలయెత్తునట్లు, తాను మేలుకొనియే యుండి తలసూపును. జయమెవ్వరికిఁ గలుగునో తెలియరాకుండునపుడు, యుద్ధముచేయుట దగదు. మహాత్ములును మంత్రాలోచనము తెలిసినవారు నగు మంత్రులతోడంగూడి చక్కఁగానాలోచించికొని శత్రువును నమ్మించి తన వశము గావించుకొని

పిదప *వాని నడంచి పుచ్చవలయును. †ఒక శత్రువు నుపేక్షించి యలక్ష్యపెట్టినచో వాఁడు మనసునం దెంతమాత్రము లోను గాకయుపాయముల నెఱిఁగి యట్లు తన్నుపేక్షించిన వాఁడు తన కృత్యము నుండి తప్పిదాఁటిన సమయముచూచి పైకొని కొట్టును. ‡తన కాప్తులయిన పురుషులను గొని వాఁడా జయించిన రాజు సేనను భేదమూలమునఁ జెఱిపివైచును. § రాజు తన శత్రువు మొదటిని

* విశ్వాస్యైవోపసన్నమ్యః' అని దా.మూ. 'ఉపసన్నార్థా' అని ఔ.మూ. శత్రువును వశము చేసికొని కోరిన ప్రయోజనము పొందవలయునని యర్థము.

† ఉపేక్ష్యమాణో విజ్ఞాతో హృదయేనాపరాజితః । అథాస్య ప్రహరేత్కాలే విధేర్విచలితో యథా అని దా.మూ. 'అవజ్ఞాతః అనియు, 'కించిద్విచలితేపదే' అనియు ఔ. పాఠములు. పైని జయింపఁబడినరాజు కర్తగాఁ జెప్పంబడెను. జయించినరాజును కర్తగాఁ గొన్నచో 'అట్లడంచిన శత్రువు హృదయములోన లొంగక యుండుటను దెలిసికొని యూరక యుండి వాఁడు క్రమమునుండి పొరఁబడిన సమయముచూచి కొట్టవలయును' అని యర్థము చేయవచ్చును. శత్రుజయోపాయనుట్టము గాన యిదియే సమంజసముగా నున్నది.

‡ 'దండంచ దూషయేదస్య పురుషైరాప్తకారిభిః, అని మూలము. దీనికి జయింపఁగోరు రాజు పరముగా 'ఆశత్రువుయొక్క సేనను ఆప్తులగు పురుషులచే భేదము గల్పించి చెఱుపవలయును' ఇదియే ప్రాకరణికమైన యర్థము.

§ 'ఆదిమధ్యావసానజ్ఞాన్ ప్రచ్ఛన్నంచ విచారయేత్' అని దా. మూలము. ఆదిమధ్యావసానజ్ఞః ప్రచ్ఛన్నంచ విచారయేత్' అని ఔ. మూలము. రాజా! శత్రువు మొదలు నడుమ తుదలను దెలిసి రహస్యముగా వానియందు విరోధము గలిగియుండవలయునని ప్రతాపచంద్రరాయలు.

నడుమును దుదిని (అనఁగా నతనినిగుఱించిన సకల విషయము
లను) దెలిసినవారిని రహస్యముగాఁ బిలిచి విచారింపవలయును.
ఆశత్రువుబలములను యథార్థముగాఁ గలరూపు దెలిసికొనుచు
వానిని, భేదముచేతనునించుక దానములచేతను జెఱిపిపుచ్చవలయు
ను. అగ్నివిషము మొదలయిన యౌషధములను వారికిఁ జేర్పవల
యును. రాజెన్నఁడుగాని పగవారితోడికూడిక నొల్లరాదు. రాజు
చాలఁగాల మెదురుచూచుచుండి తుదకు వారి నడంచియే తీఱ
వలయును. శచీపతీ ! * కాలము నెదురుచూచుచు నెచ్చరిక
తోడ వారిని నారాధించు చుండవలయును. వారికి నమ్మికగలు
గునట్లు ప్రియములు పలుకుచుండవలయును. తోడనే పగవారిని
జంపరాదు. † జయము నిశ్చయముగాఁ గలుగుటను గనుఁగొని
పిదప వారిపైఁ బడవలయు. అట్లుసేయనిచో మరల నదిహృద
యమునకు శల్యము గలిగించును ; మరలఁ గ్రొత్తగంట్లు గావిం

---

* 'కాలకాంక్షీచ యుక్తస్సన్నుపాసీతశచీపతే । తథాప్రియంచ
వక్తవ్యం యథావిస్రంభమాప్నుయాత్' అని దా. మూలము. 'కాలకాంక్షీ
హి క్షపయేద్యథా విస్రంభ మాప్నుయుః' అని పైరెంటికి నొకపాదమే
జౌ. మూలమునఁ గానఁబడుచున్నది.

† 'న సద్యోఽరీ న్వివహన్యాచ్చ ద్రష్టవ్యో విజయోధ్రువః । యశ్శల్యం
ఘటయతి నపంచ కురుతే వ్రణమ్' అని దా. మూలము. 'నసంఘాత్ విని
హన్యాచ్చ...। నశల్యం వా ఘటయతి నవాచాకురుతే వ్రణమ్' అని జౌ.
మూలము. రాజు శత్రుసేనలందు పెనుమొత్తములను జంపరాదు. అయినను
తనకు యుద్ధము దిర మగునంతవఱకును జూచుకొనవచ్చును. శత్రువునకు
మనస్సున శల్యముగా నుండునట్టి చెడుగు సేయరాదు. మఱిమాటలచేతను
మనసు పుండుచేయరాదు. (అని ప్రతాపచంద్రరాయలు.)

చును. సమయమురాఁగాఁ దోడనే కొట్టవలయును. దేవేంద్రా! అట్టికాలము మరలఁ బగవారిని జంపఁదలఁచినపుడు రాదు. పగవారిని జంపఁ దివురు పురుషుఁ డిట్లు వారియెడల నడచుకొనవలయును. కాలము తన్నెదురుచూచుచున్న పురుషుని నొకసారి కడచిపోయె నేని, వాఁడు కార్యము చేయఁగోరినపుడది మరలి వచ్చుట యరుదు. రాజు సాధువుల సమ్మతిని గయికొని, శత్రువు బలిమి పర్వకుండు నట్లుమాత్ర మడంపవలయును. * అకాలమందు తనకృత్యములను సాధించుకొనఁ జూడరాదు. కాలము సమీపించి యున్నపుడు శత్రువును బీడింపరాదు. కామమును గోపమును నహంకారమును దిగవిడిచి రాజెచ్చరికగలిగి యెపుడును మాటికిశత్రువునందలి చిద్రములను వెదకుచుండవలయును. మృదువుగానుండుటయు, బెట్టిదముగా దండించుటయు, అలసత్వమును, ఏమఱిపాటును, శత్రువులు లెస్సగాఁ బన్నువంచనలును, మూఢుఁడగు రాజును నాశముసేయును. ఏరాజీనాలుగును దొలఁగఁబుచ్చి శత్రువుల వంచకపుఁబన్నుగడలకుఁ బ్రతి చేసివారించునో యతడేసందేహమును లేక శత్రువులను గొట్ట శక్తుఁడగును. ఒకరహస్య కార్యమునకు నొక్కమంత్రియె చేయ శక్తుఁడగునేని దానినిఁ గుఱించి యాయొక్కనితోనే యాఁలో

---

* 'ఓజశ్చవినయే జావ సంగృహ్ణాన్సాధు సమ్మతమ్। అకాలసాధయే త్కృత్యం నహ్యప్రాప్తే ప్రపీడయేత్' అని దా. మూలము. 'ఔజస్యం జనయే దేవ... కాలేన సాధయేత్కృత్య మప్రాప్తో నహిపీడయేత్' అని(దా.మూ.) సాధువులకు సమ్మతమగురీతిని బలమును గలిగించుకొనవలయును. కాలమందుఁ గార్యమును సాధించుకొనవలయును. కాలమును బొందక శత్రువును బీడింపరాదు. అని యర్థము. ఇది క్రిందటి యర్థమంత ప్రాకరణికము గాదు.

చింపవలయును. పెక్కండ్రు మంత్రులతో నాలోచించిన యెడల వారు దాని నొండొరులపయి మోపఁ జూచుటయే కాక రహస్యమగు దానిని వెలువడు నట్లును గావింతురు. ఒకరితోడ నాలోచించుట యుక్తముగా నుండిననే రాజు తక్కిన వారితోడను గూడి యాలోచింపవలయును. శత్రువులు గానరాకుండినపుడు బ్రహ్మదండమును (పురోహితాదుల మూలమున నభిచారాదులను లేక దేవకృత దండమును) వారు కనఁబడినపుడు చతురంగములతోఁ గూడిన సేనను బ్రయోగింపవలయును. అట్లే మొదట భేదమును సామమును బ్రయోగింపవలయును. ఆయా యుపాయమునకుఁ దగిన యా యా కాలము వచ్చినపుడు రాజా యా యుపాయమును బ్రయోగింపవలయును. శత్రువు బలవంతుఁడుగా నుండెనేని సమయము వచ్చినపుడు రాజు వారికి నమస్కరింపను వలయును. మఱియుఁ దానెంతయు దేమఱకుండి పగవాఁ డేమఱియుండునపుడు వానివధింపఁ జూడవలయును. మ్రొక్కుటచేతను, దానముచేతను, దియ్యని పలుకులతోడను మాటలాడుచుఁ బగవానిని ననుసరించి యుండవలయును. ఒకప్పుడును వానికి సందేహము గలుగు నట్లు చేయరాదు. శంకకుఁ బట్టయినవాని నెల్లను, శంకాస్పదులయినవారి నందఱను నెప్పుడును వర్జింపవలయును. రాజు తాను గ్రిందు పఱిచిన శత్రువులను నమ్మియుండరాదు. క్రిందుపఱుపఁబడినవారు కీడు సేయుటకు జాగరూకులై యే యుందురు. (శత్రువులకుఁ దన యెడల సందేహము గలుగకుండునట్లు వారి నాశ్రయింపవలను గాదు.) దీనికంటె దుష్కరమయిన కార్యము వేఱొక్కటియు లేదు.

సుమీ *నడవడియొకరీతిగాక నానావిధములనుండువారి యైశ్వర్యమువలెనే స్వభావమొకరీతిగాక నానావిధములనుండు వారి నడవడియుఁ దిరముగానుండదని చెప్పఁబడుచున్నది. † రాజు మిత్రుఁడమిత్రుఁడని విచారింపక యుపాయము నూఁది ప్రయత్నింపవలయు. రాజు మృదువుగా నుండినచోఁ బ్రజలవమానింతురు. వేండ్రముగా నుండినచోఁ బ్రజలు వడంకుదురు. నీవు కేవలము క్రూరుఁడవుగాఁగాని కేవలము మృదువుగాఁ గాని యుండకుము. వేండ్రముగను మృదువుగను నుండుము. అంతటను జలములు నిండినదై యురవడిగాఁ బాఱుచున్న ప్రవాహముచే గట్టు దెగిపోవు ననుభయమెప్పుడు నుండునట్లే, పరాకు గలిగిపొరఁబడుచుండుటచేత రాజ్యమునకు నాశముగలుగునని భయముండును. ఒక్కసమయమందే పెక్కండ్రు శత్రువులను ముట్టడింపకుము. పురందరా! వీరలం దొక్కొక్కని, సామము చేతను దానముచేతను భేదముచేతను దండముచేతను జక్కఁగా నలంచి కలంపవలయును. మిగిలినవారియెడ (కొందఱగుటంజేసి) తనసామర్థ్యము చొప్పున నడచుకొననచ్చును. బుద్ధిమంతుఁడగు రాజు తాను శక్తుఁడై యుండినను శత్రువుల సందఱను నొక్కపెట్ట నడంపఁ జూడరాదు. రాజు రథగజతురగపదాతుల గలదియు, యంత్రములతోఁ గూడినదియు, నిట్లాఱంగ

---

* తథా వివిధశీలానా మపిసంభవ ఉచ్యతే' అని దా. మూలము. 'వివిధ నాశానామపి' అని పాఠాంతరము.

† ప్రయతేద్యోగమాస్థాయ మిత్రామిత్రా నధారయన్' అని దా. మూలము. 'యతతేయోగ మాస్థాయ మిత్రామిత్రం విచారయేత్'(ఔ.మూ. రాజుపాయమునూఁది మిత్రుని నమిత్రుని విచారించి తెలిసికొనవలయు.

షయులు గలదియుఁ, దనయందు ర క్తిగలదియు నగు పెద్దసేన గలిగి యుండునపుడును, దన్ను శత్రువుతోఁ జక్కఁగాఁ బోల్చిచూడఁగా ననేకవిధములఁ దానెక్కుడుగా నుండునట్లు తలఁచునపుడును, దానుముందు వెనుక విచారించి బాహిరముగాఁ బైపడి కొట్టవలయును. శత్రుఁడు బలవంతుఁడుగా నుండెనేని సామము దగదు. రహస్యమగు దండోపాయమే యొప్పును. శత్రువులయెడ మృదువుగా నుండుటయుఁ బలుమాఱు దండెత్తిపోవుటయుఁ దగదు. ఏలనఁగా దాని వలనఁ గలుగు పంటలనాశమును, విషము మొదలగువానిని బావులు మున్నగు వానియందుఁ గలుపుటయు, మాటిమాటికి నమాత్యుఁడు మొదలయిన ప్రకృతులను గుఱించిన విచారణయు, లేకుండును; రాజట్టి సమయములందుఁ బలువిధములయిన మాయలను, శత్రువులకు భేదము పుట్టించుటకై పలుతంత్రములను, పెక్కువిధములయిన కపటవధములను, జేయింపవలయును. తనచేతలవలనఁ గీర్తి గొఱవడకుండునట్లు చేయవలయును. ఆప్తులగుమనుష్యులను గొని పట్టనములందును దేశములందును శత్రువులపోకలు తెలియుచుండవలయును. బలవృత్రసంహారకా! రాజు శత్రువుల వెంటనంటి వారిపురములందుఁ జొచ్చి యందలి భోగ్యవస్తువుల నన్నింటిని గయికొనుచుఁ బట్టనములందును విధ్యుక్తముగా నీతివిదులు నేర్పఱచుచున్నారు. మఱియు వారికి గూఢముగా దానములు చేసి, వారి భోగములనెల్ల బాహిరముగాఁ బెఱికికొని వారిని చిట్టుగాఁ గారింపక, వారందఱును దుష్టులనియు వారిదోషముల చేతనే యిట్లనుభవించెద రనియుఁ బ్రకటించి వారివలనఁ గొన్నపట్టనములందును రాజ్యములందును దమయధికారుల

నియమింతురు. అట్టిసమయమున నే వారు తమపట్టనములందు, శాస్త్రవిదులును జక్కఁగా నలంకృతులును శాస్త్రవిధానమందు ప్రసిద్ధులును విద్యలయందు లెస్సఁగా గడిదేఱిన వారును, భాష్యములను జెప్పుటయందు పండితులు నగు నితరపురుషులచేత, శత్రువులను జంపునట్టి కృత్య నారాధింపవలయును' అనెను.

ఇంద్రుఁడు, 'బ్రాహ్మణోత్తమా! దుష్టుని లక్షణము లేవి యగును? దుష్టుని నెట్లు తెలియనగునో యడిగెదను జెప్పుము' అనెను. అందులకు బృహస్పతి 'దుష్టుఁడు, మఱుఁగున నొకరి పయిని దోషములను జెప్పును. మంచిగుణములకు నసూయ పడును. తనముంగలఁ బరులగుణములు పొగడఁబడినపుడు పెడ మొగము పెట్టికొని మిన్నకుండును. * కారణము లేకయే మాటలాడ కుండుటంబట్టియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. నిట్టూర్పు విడుచుటయు, పెదవికొఱుకుటయు, తల పంకించుటయు నుండును. అట్టివాఁడు మాటిమాటికిఁ గలసి (తప్పులు పెట్టుటకై లేనిపోని విషయము లెత్తి) యసంబద్ధముగాఁ బలుకుచుండును. అట్టివాఁడు తా నొకరికిఁ బ్రతినచేసిన దాని నతని దృష్టితనపయిఁ బొలయకుండునపుడు, చేసితీర్పఁడు. ఆ మనుష్యునిచూపు పయి బడెనా, యాదుష్టుఁడు ప్రతిజ్ఞ చేసిన విషయమును బ్రస్తావము నకును దేకుండును; వాఁడు తానొంటిగనే కుడుచును గాని యితరులపొత్తునఁ దినఁడు; ఆయన్నమును జూచి 'నేఁటి కిది తగినరీతిగా లే'దని తప్పులు వెదకును. కూర్చుండు నపుడును, బరుండునపుడును, బోవునపుడును, వాని భావములు విశేషించి

---

* 'ఊరక మాటాడకున్న మాత్రమున దుష్టత్వమునకు లక్షణముగాదు' అని ప్రతాపచంద్రరాయలు; కాని, దీనికుపపత్తి మూలమందుఁ గానరాదు.

చూపట్టుచుండును. ఆర్తి కలిగినపు డార్తిపడుటయు, సంతోషముగలిగినపుడు సంతోషించుటయు, మిత్రునిలక్షణము. దీనికి విరుద్ధమయినదేదియో యదియే శత్రులక్షణమని తెలియవలయును. దేవాధిపా! వీనిని నేఁ జెప్పినట్లు మనస్సునఁ దెలియుము. దుష్టులను దెలుపునట్టి లక్షణముల నిట్లు నీకుఁ జెప్పితిని. శాస్త్రములందలి తత్త్వములను విని యట్లే నడచుకొనుము' అనెను.

భీష్ముఁడు 'బృహస్పతి చెప్పినదివిని, శత్రువుల నుఱుమాడుటయందాసక్తుఁడయిన యింద్రుఁడు తప్పక యట్లెయాచరించెను. జయమునకై పూని, యాపగవారినిజంపుబలియుఁడు, అందులకుఁ గాలమురాఁగా, ఉపదిష్టము లయినవాని చొప్పుననే నడచుకొని తన శత్రువులను వశగతులం గావించుకొనెను' అని చెప్పెను. ఇది నూటమూఁడవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ రాజ్యాదులను బోఁగొట్టుకొన్నవాఁడును ధర్మాత్ముఁడును గు రాజువృత్తి మొదలగువానినిగుఱించి కౌసల్యకాలకవృక్షీయ సంవాదమును జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'ధార్మికుఁడయిన రాజు, అమాత్యులచేత మిక్కిలియు బాధితుఁడై బొక్కసమును సైన్యమును దనకు లోనుగాకయు, ధనమును లేకయునుండునేని, సుఖమును బడయుట కతఁ డెట్లు నడచుకొనవలయును' అని యడిగెను.

అందులకు భీష్ముఁడు—'ఈవిషయమైక్షేమదర్శినిగుఱించి యీ యితిహాసము చెప్పఁబడుచున్నది. అది నీకుఁ జెప్పెదను.

తెలిసికొనుము. మున్నొకకాలమున క్షేమదర్శి యనునొక రాజ కుమారుఁడు బలముగుందినవాఁడై కాలకవృక్షీయుఁడను ముని యొద్దకు వచ్చెనని మాకు వినికి గలదు. అతఁ డామునికి నమస్కరించి 'మహాత్మా! మిక్కిలియు బెట్టిదమయిన యాపదయందుఁ దగులుపడితిని. నేనుధనమున కెంతయుఁదగుదును. మాటిమాటికి నెన్నిపాట్లుపడినను రాజ్యము నాకు లభించినదిగాదు. ఇట్టి నను బోఁటివానికి మరణమును, దొంగతనమును, పరులనాశ్రయించుటయు, మఱియుఁ దక్కినక్షుద్రము లయినయాచారములును దక్క వేఱేమిచేయవచ్చును? దానిని నాకుఁ జెప్పుము. మనసు తెవులుచేతను దేహవ్యాధులచేతను బాధపడుచున్న మనుష్యునకుఁ, బెక్కు చదువులుచదివి ప్రజ్ఞయం దాఱితేఱియున్న నిను బోఁటివాఁడే శరణమగును. మనుష్యుఁడు విషయభోగములందు విరక్తినొంది ప్రీతిని శోకమును దిగవిడిచి జ్ఞానమనెడి ధనమును బొంది సుఖముగా వర్ధిలుచున్నాఁడు. ఎవరికి సుఖము ధనము నాశ్రయించియుండునో (అనఁగా ఎవరు ధనమువలననే సుఖమును బడయువా రగుదురో) వారిని గుఱించి దుఃఖించుచున్నాను. నాకో పెక్కులు ధనములు స్వప్నములందుఁ బొందినవియుంబోలె నాశమునొందినవి. గొప్పధనరాసుల నొకరుదిగ విడిచిరేని, ఔరా! వారెంతో దుష్కర మయినకార్యమును జేసినట్లే సుమీ! మేమో లేకదూలునట్టి యాధనములనుగూడ దిగవిడుచుటకుఁ జాలకున్నారము. బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇట్టియవస్థనుబొంది దీనుండై సంపదను దిగనాడి దుఃఖించుచున్న నాకు నిందు వేఱేమిసుఖముగలదు? దాని నుపదేశింపవలయును' అని యడిగెను.

బుద్ధిమంతుఁడగు నారాజకుమారుఁ డట్లడుగఁగా మహా తేజుం డాకాలకవృక్షీయుఁ డతనితో 'నీకు మును పే యిది తెలిసి యున్నది. కాఁబట్టి 'నేను' 'నాది' యనెడి యిదియంతయును నిత్యము గా దనెడియీబుద్ధి యుండవలయును. ఎద్దానిని గల దనితలంతువో యదియంతయు నిజమునకు లేదని యెఱుంగుము. ఇట్టి యెఱుకగలవాఁ డెట్టి కష్ట మయిన యాపదఁ బొందినను దుఃఖమునొందఁడు. జరిగినదియు జరుగనున్నదియు నెద్దియు లేన నుటనిజము. నీవిట్లు తెలియవలసిన దానిని దెలియుదు వేని వ్యసనములనుండి విడివడుదువు. * మునుపటివారు గడించినవియు, వారికిఁ బిమ్మటివారు గడించినవియు నన్నియు నశించినవి గాని యిపుడున్నవిగావు. ఇది తెలిసిన-చో నెవఁడు తుందుడుకుపడును. ఈలోక, ముండియు లేనట్టిదగును. లేకుండియు నున్నదియగును. శోకించుటవలన సాధించున దేదియు లేదు. † కాఁబట్టి యేవిధమునను శోకింపరాదు. రాజా! ఇపుడు నీతండ్రి యెక్కడ? నీతాత యేఁడీ! నీవు వారినిపుడు చూడవు. వారును నిన్నిపుడు చూడరు. శరీరమిట్లు సతముగాదని దీనిచే నీకుఁ దెలియుచుండఁగా నీవు

---

* 'యచ్చపూర్వం సమాహారే యచ్చపూర్వంపరేపరే। సర్వం తన్నాస్తితేచైవ' అని ఔ. మూలము. 'యేచపూర్వసమారమ్భ యేచ పూర్వతరే పరే। సర్వం నాస్తీతితే చైవ' అని దాక్షిణాత్యమూలము. మునుపటివారి పూనికలును వారికంటె మునుపటివారివియు, బిమ్మటివారివియు, మరి నీయవియు లే వనియే తెలియవలయును. ఇది తెలిసినపిదప నెవఁడు దుఃఖపడును' అని యర్థము. ఇదియే సమంజసముగానున్నది.

† శోకంకుర్యాత్కథంచన' అని మూలము. 'శోచేత సకథంనరః' అని దా. మూలము. అది తెలిసినమనుష్యుఁడు శోకించుటయెట్లు? అనియర్థము.

వారినిగుఱించి యేలదుఃఖపడెదవు? బుద్ధిచేత నాలోచింపుము. నిలుకడగా నుండున దొకటియు లేదు. రాజా ! నేనును నీవును నీసుహృదులును శత్రువులును నవశ్యము లేకుండనే పోవుదుము. అన్నియు లేకపోవును. ఇప్పుడిరువది యేండ్లును ముప్పది యేండ్లును గల మనుష్యులందఱును నూఱేండ్లకులోపలనే చావఁగలరు. పురుషుఁడు తన పెనుధనములను విడువ నిచ్ఛగింపకపోయినను బోవుగాక. 'ఇదినాది కాదు' అని *తలఁచి యందువలనఁ దనకు మంచి గావించుకొనవలయును. తనకు రాఁగల వస్తువును 'నాది కా'దని తెలియవలయును. కడచిపోయినదానిని 'నాదికా' దని తెలియవలయును. దైవము బలీయమని తలంపవలయును. ఇట్లు తలఁచువారే పండితులు. ఇట్లు తలంచుటయే సత్పురుషుల వృత్తియందురు. పెక్కండ్రు బుద్ధియందును పౌరుషమందును సంపన్నులగువారు గలరు. అందుఁగొందఱు నీకు సమానులు గను, గొందఱు నీకంటె నధికులుగను నున్నారు. వారు ధన హీనులై యుండినను రాజ్యమేలకపోయినను బ్రతికియేయున్నారు. వారు నీవలె శోకించుచుండలేదు. కాఁబట్టి నీవును శోకింపకుము. నీవు బుద్ధియందును పౌరుషమందును వారికంటె నెక్కుడు గావా? లేదా సమానుఁడేని కావా?' యనెను.

రాజు 'బ్రాహ్మణోత్తమా ! ఆరాజ్యమంతయు నేప్రయత్న మును లేక యలవోకగా లభించినదని తలంచుచున్నాను. బలీయ

---

* అనఁగా ఆవిత్తము తనకొఱకుఁగాక తనసుహృదులు మొదలగువారి కొఱకియ్యఁబడినదని తలంపవలయును. దానిచే నతనికి దానమునఁ దభిరుచి కలిగి శ్రేయస్సు సిద్ధించునని యాశయము.

మయిన కాలము దానినంతయు నపహరించికొని పోయినది. తపోధనా! ఆరాజ్యమంతయుఁ బ్రవాహముచేతంబోలెఁగాలము చేతఁ గొట్టువడిపోవుటకు, నే నిపుడు దొరకినదానితోఁ గడుపు ప్రోచుకొనుచుండుట ఫలముగాఁ జూపట్టుచున్నది' అనెను.

అందులకు ముని 'కోసలాధిపతీ! (జీవయాత్రయందు) యథార్థమైనదియని నిశ్చయించుకొని రానున్న దానిని గుఱించియుఁ గడచిపోయినదానిని గుఱించియుశోకింపకుండవలయును. సమస్త విషయములందును నల్లె యుండుము. పడయఁగూడిన వానినే కోరుచుఁ, బడయరానివాని నొకప్పుడునుగోరక, యిప్పటికిఁగలిగియుండువానిననుభవించుచుఁ, గలుగకున్నవానికిశోకింప కుండుము. కౌసల్యా! అట్లుండు వేని, తనుదానదొరకినమంచివస్తువులతోనేసంతోషపడుచుండఁగలవు. నీకుసంపదపోయినను దానికి శోకింపక శుద్ధమయినస్వభావము గలిగియుండుము. చెడ్డబుద్ధిగలవాఁడు తాను మొదట ననుభవించినభోగ్యములు నశింపఁగా భోగములు పోయినందులకుఁగాను ధాత నెప్పుడును నిందించుచుండును. దొరకినవానితోఁ దుష్టినొందఁడు. అట్టివాఁడు తక్కినవా రెంత యనర్హులుగా నుండినను, వారిని శ్రీమంతులని తలఁచుచున్నాఁడు. ఈకారణమునుబట్టి యీర్ష్యయు, నహంకారమును గలిగి తమ్ముఁ దామే పురుషధౌరేయులుగాఁ దలఁచుకొనునట్టివారు మఱింతదుఃఖము ననుభవించుచున్నారు. రాజా! ప్రాజ్ఞుండవు. నీ కట్టిమచ్చరము లేదుగదే! నీకు సంపద లేకపోయినను నితరులసంపదకు సైచియుండుము. మచ్చరముమాన నేర్చిన నిపుణులగువారు పరులయందున్న సంపదనుగూడ ననుభవింపఁ జాలుచున్నారు. ఇతరులను ద్వేషించువానియందుసంపదయుండి

యునుదొలఁగిపోవును. ధర్మచారులును* త్యాగధర్మములను దెలిసినవారునగు ప్రాజ్ఞులు సంపదను బుత్త్రులను బౌత్త్రులను దమంతటఁ ద్యజింతురు. (స్వాయంభువకులమునం దుదయించిన పుణ్యుఁడు భరతుఁడు, నానారత్నములు నెరసిన పెను రాజ్యమును విడిచెనని వినికి. అట్లె తక్కినరాజులును, మహాభ్యుదయసంపన్నమయిన రాజ్యమును విడిచియున్నారు. అట్లారాజులందఱును రాజ్యములనువిడిచి యరణ్యములకుంబోయి యందలి ఫలములును భుజించుచుఁ దపంబుపారంబునొంది దుఃఖమునంతముం బొందిరి.) అట్లె మఱియుఁ గొంద ఱందలివస్తువులు పెక్కులు, ఉడుగక పనిచేయుచు సాధింపవలసినదిగా నుండుటంబట్టియు నెంతయు నస్థిరములుగా నుండుటనుజూచియు, నవి మిక్కిలియు దుర్లభము లని తలఁచి వానిని ద్యజించుచున్నారు. నీవు మిక్కిలి ప్రాజ్ఞుఁడవు. ఇట్లుండియుఁ గోరఁదగినవియుఁ బరాధీనములయినవియు నస్థిరములునగు ధనములను గోరుచు నేలదీనముగాఁ బరితపించుచున్నావు? †నేను జెప్పినబుద్ధిని జక్కఁగానెఱిఁగి నీయంతటనే వీనిని బరిత్యజింపుము. అనర్థము లర్థరూపములుగను, అర్థము

---

* 'త్యాగధర్మవిదః' అని దా. మూలము. 'యోగధర్మవిదః' అని జౌ. మూలము. యోగను పుత్రపౌత్రాదివిరక్తికి సాధకమయినను నిచట తత్త్యాగము ప్రస్తుతముగాన 'త్యాగధర్మవిదః' అనుపాఠమే సరసము.

† 'తాంబుద్ధి మనువిజ్ఞాయత్వమేవైతాంపరిత్యజ' అని దా. మూలము. 'తాం బుద్ధి ముపజిజ్ఞాసుస్త్వమేవైతాః పరిత్యజ' అని మూలము. 'నీవు (ధనములన్నియుఁ బోయినను సుఖమును బడయునట్టి) బుద్ధిని తెలియఁగోరెదవు. వీనినెల్ల (కామవిషయములనెల్ల) దిగవిడువుము. అదియే యాబుద్ధి యని (ప్రతాపచంద్రరాయలు)

లనర్థరూపములుగను దోఁచుచున్నవి. కొందఱు ధనమును గడింపఁబోఁగా ధననాశము గలుగుచున్నవి. *మఱికొందఱాసుఖము ననిత్యముగాఁదలఁచి సంపదను బడయఁగోరుదురు. వేఱుకొందఱుసంపదయందుఁ గ్రీడించుచు నంతకంటెనెక్కుడు లేదని తలఁతురు. †అందులకై వాఁడు పాటుపడుచుండఁగా దానివలనవానిఁ తక్కిన పూనికలంతయు నశించుచున్నవి. కౌసల్యా! ఒకఁడు తానెంతో కష్టపడి కోరినచొప్పునఁ బడసినధనమును బోఁగొట్టుకొనునేని యపుడు వాఁడు తనపాటంతయు భంగమునొందినందులకు ధనమువలనియాస లన్నియు దిగవిడుచును. ధర్మాత్ములును గులీనులునగు కొందఱు ధర్మమునుబడయుటకే ప్రయత్నింతురు. వీరు పరలోకసుఖమునే కోరుచు నిహలోకపు సుఖములన్నిటను విరక్తులగుదురు. మఱికొందఱు మనుష్యులు, ధనమువలని పేరాసఁబట్టి ప్రాణములను దిగవిడుతురు. వీరు ధనములేనిచో జీవితము వలన నెంతమాత్రమును బస లేదని తలంతురు. అక్కటా! వీరి దీనతచూడుము! వీరిబుద్ధి లేమిని జూడుము! జీవితము నిలుకడ లేనిదిగానుండఁగా, నిది తెలియక ధనమువలని తృష్ణకుఁ బాలగుచున్నారు. కూర్చుటకు నాశము కడపలగా నుండఁగా, జీవితమునకు మరణము తుదిగానుండఁగా, కూడికకు నెడఁబాటుముగిం

---

* 'అనిత్యం తత్సుఖం మత్వా శ్రియమన్యేన లిప్సతే' అని మూలము. 'అనంత్యం తత్సుఖం మత్వా శ్రియమన్యః పరీప్సతి' అని ఔ. మూలము. మఱికొంద ఱాసంపద యనంతసుఖమునకు మూలమనితలఁచి దానిని బడయఁ గోరుదురని యర్థము.

† 'తథా తస్యేహమానస్య సమారంభో వినశ్యతి' అని ఔ. మూలము. 'సంరంభోఽపివినశ్యతి' అని దా. మూలము.

వుగా నుండఁగా, వీనియందు మన సెవఁడుంచును? రాజా! పురుషుఁడు ధనమునో, లేకధనము పురుషునో, తప్పక విడుచుట నిజము. అది తెలిసినవాఁడెవఁడు కొందలపడును? ఇంకను గొంద అకు ధనములును సుహృదులును నశింతురు. రాజా! బుద్ధిం గొనిచూడుము; మనుష్యులకు గలుగునాపదలు వారినడవడికిఁ దగున ట్లుండుటను జూడుము. కాఁబట్టి (యాపదలకు బరిహార ముగా) నింద్రియములను మనస్సును వాక్కునునడంచిపుచ్చుము. ఇవి బలహీనములై యహితములగు నేని వీని దోసఁగులనుండి యెవ్వఁడును దన్ను వారించుకొన లేడు.*కడచిపోయినవానిని దెలి యుటకును,రాఁగలవానిని గనుఁగొనుటకును శక్యముగానందునఁ బ్రజ్ఞానముచేత నే తృప్తినొందియుండు నినుబోఁటిపరాక్రమశాలి కూడికకును నెడఁబాటునకును దుఃఖమునొందఁడు. అట్లుమృదుప్ర కృతిగలిగిదాంతుఁడై మంచినిలుకడగలిగి,బ్రహ్మచర్యమాచరించు చుండునినుబోటివాఁడు చాపలము లేక దొరకినమట్టునకు స్వల్ప ము నే కోరుచుండునుగాన ముదమునొందఁడు.దుష్టపురుషులకుచిత మైనదియు,దుఃఖయుక్తమయినదియు, మిక్కిలి పాపాత్మకమును,

---

* ప్రాప్తిస్పృష్టేషు భావేవ్యపకృష్టేష్వసంభవే। ప్రజ్ఞానతృప్తో విక్రాన్తస్త్వద్విధోనానుశోచతి' అని మూలము. ఇందర్థము క్లిష్టముగా నున్నది. 'ప్రకృష్టేషు భాగ్యేషు వ్యపకృష్టేషు సంభవే। ప్రజ్ఞా...'అనియుఁ బాఠము గలదు. భాగ్యములువచ్చినపుడును దొలఁగిపోయినపుడును బ్రజ్ఞాన తృప్తుఁడును బరాక్రమశాలియునగు నినుబోఁటివాఁడు దుఃఖమునొందఁడని యర్థము. మఱియొకరు పూర్వపాఠమునకు 'తొలఁగియున్న వస్తువులను జూచుట యెవ్వరికిని శక్యముగాదని తెలిసియుండఁ బ్రజ్ఞానతృప్తుఁడు...' అని యర్థము చేసియున్నారు.

గ్రూరవృత్తిగలదియు వంచకులసంబంధించినదియునగు కాపాలిక వృత్తి (పునుకలో బిచ్చమెత్తుబ్రతుకు) నీ కెంతమాత్రముతగదు. వాక్కును మనస్సును నడంచి సమస్తభూతములందును దయ గలిగి మహారణ్యమందు నొంటిమెయి ఫలమూలములనుదినుచు నేని సుఖంబుండుము. బండికాఁడులంబోనిదంతములుగలయేనుఁ గులతోఁగూడనడవియందు సుఖంబుండుటయు, స్వల్పముచేతను సంతోషించుటయుఁ, బండితునకు నర్హమయినది. ఒక పెద్ద మడుఁగు మిక్కిలియుఁ గలగుండునొందెనేని, తానే తనంతటఁ దేటపడును; అట్లెమంచిప్రజ్ఞ నొందినవాఁడు కలఁతనొందెనేని తనంతటనే ప్రసన్నతనొందుచున్నాఁడు. రాజా! నినుబోఁటి స్థితిని బొందినవాఁ డీవిధముననుసుఖముగానుండవచ్చుననినాకుఁ దోఁచుచున్నది. నీకు సంపద మరల దొరకరాకుండఁగా, మంత్రులు మొదలయిన వారును లేకుండఁగా, నిట్టిదారియే యర్హము. కానిదైవమునే నమ్మి మేలు పడయఁ గోరెదవా ?' ఇది నూట నాలుగవయధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

— { క్షేమదర్శికిని గాలకవృక్షీయునకును శత్రువులను గెలుచు కపటోపాయములను గురించిన సంవాదము. } —

ముని—'క్షత్రియా! లేక నీయందుబౌరుషమే దేనిగలదని నీకుఁ దోఁచెనేని నీరాజ్యమును మరలఁబడయుటకుఁ దగునీతిని జెప్పెదను. నీ వానీతి ననుష్ఠించుటకు శక్తిగలిగి యందులకు వలయు కార్యములను జేయుదువేని నీసంపదను నింకనుబడయ వచ్చును. నీకు నేనును గలరూపునఁ జెప్పునదంతయు వినుము.

నీవు నేను జెప్పినకార్యమును జేయుదువేని మిక్కిలి గొప్పయర్థములనో, రాజ్యమునో, లేక రాజ్యమంత్రమునో, మిక్కిలి సంపత్తినో పడయఁగలవు' అనెను.

రాజు 'మహాత్మా! నీతి నుపదేశింపుము. పౌరుషముగలిగియున్నాను. ఉపదేశింపుము. ఇప్పుడు నీతోడి సమాగమము నాకు ఫలకారిగా నుండుఁగాక' యనెను.

ముని—'నీవు మానమును, డంభమును, కోపమును, హర్షమును, భయమునువిడిచి, నీశత్రువులకు మ్రొక్కి చేతులు మోడ్చికొలువుము. ఉత్తమమును బరిశుద్ధము నగుకార్యముల నెప్పుడును గావించుమిథిలాపతి యగుజనకునిఁ గొలువుము. అతఁడు*సత్యమెంతయునుదప్పక నీకు ధనము నొసంగ నర్హుఁడు. అప్పుడునీవు విదేహరాజునకుఁ గుడిభుజమవై యుండ ఒకు విశ్వాసపాత్రమగుదువు. అందువలన నీకు నుత్సాహవంతులును వ్యసనదూరులునుబరిశుద్ధులునగు సహాయులు పెక్కండ్రుగలుగుదురు. ఒకఁడాత్మనిగ్రహముగలిగి యింద్రియములను గెలిచి తనకు శాస్త్రవిహితములయినవానియందు వర్తించుచుండునేని,వాఁడు తన్నుఁ బయికినుద్ధరించుకొనుటయే కాక తక్కినవారినిఁ దనకుఁ బ్రసన్నులను గావించుకొనును. అంతధృతిమంతుఁడును శ్రీమంతుఁడు నగు నాజనకునిచేత సత్కృతుండవై యతనికిఁ గుడిభుజమవై సమస్తజనులనమ్మికను బడయుదువు. అంత నీవు పెక్కండ్ర సుహృదులబలిమిని బడసిమంచిమంత్రులతో లెస్సగా నాలోచించి, యాప్తులనుగాని శత్రువులందు భేదముపుట్టించి

* 'సత్యసంగరః' అని ఔ. మూలము. 'సత్యవిక్రమః' అని దాక్షిణాత్యమూలము.

బిల్వముచేత బిల్వమునుగొట్టునట్లు వారినందఱను గూల్పుము. లేదా, నీశత్రువునకు శత్రువగువానితోడ సంధిచేసి నీశత్రువుబలమును నాశముచేయుము. శత్రువునకు మిక్కిలి లభింపరానిసొగసయిన వస్తువులయందును, సుందరులయిన స్త్రీలయందును, వెలపొడుగయిన వస్త్రములు శయనములు ఆసనములు వాహనములు మొదలగువానియందును, గృహములయందును, నానావిధములయిన పక్షులయందును, మృగజాతులయందును, రసములందును, గంధములందును, ఫలములందును,*మిక్కిలితగులుగలిగించి, దానివలనఁదనంతటఁగా నేనశించునట్లుచేయుము. ఇట్లాశత్రువునువారింపవలసినను, లేకయుపేక్షింపఁదగియుండినను మంచినీతిచొప్పున నడవఁగోరువాఁడు దేనినిగాని యాశత్రువు వ్రకప్పుడును దెలిసికొనునట్లుచేయరాదు. †నీమిత్రులకుసమ్మతమగుమార్గమున శత్రువుపట్టణమందును, దేశమందును, మిత్రునివలె వసించియుండుము. మఱియుఁబసమాలినగుక్కలయు, జింకలయు, గాకులయు

---

* ఈ వస్తువులందెల్లఁ దగులు గలుగుటవలన శత్రువు బొక్కసమంతయు నిందులకై వ్యయముకాఁగా వాఁడు తనంతటఁ దానే నశించునని యాశయము. ప్రతాపచంద్రరాయలు.

† 'వసస్వపురమామిత్రంవిషయేమిత్రసమ్మతః। భజస్వశ్వేతకాకీయైర్మిత్రధర్మమనర్థకైః' అని దా. మూలము. 'రమస్వపరమామిత్రే విషయే ప్రాజ్ఞసమ్మతః...' అని ఔ. మూలము. ప్రాజ్ఞులకు సమ్మతమగుచొప్పునవర్తించుచు శత్రువు దేశమందు మిక్కిలియు రమించుచుండుము' అని యర్థము. శ్వేతకాకీయమనఁగా శ్వా (కుక్క)+ఏత (జింక) కాక(కాకి)ములను సంబంధించినధర్మములు. కుక్కవలె జాగరూకతయు, జింకవలె బెదరును, కాకివలె పరేంగితములను దెలియుటయుఁ గలిగియుండుటయని తెలియునది.

నడవళ్ల ననుకరించుచుఁ బయికి మిత్రధర్మమును నటించుచు నుండుము. మఱియు వారిని మిక్కిలియు గొప్పవియుఁ జేయుట కసాధ్యము లయినవియు, మహానదివలెఁ గడవ నలవిగానివియు నగు ప్రారంభములందుఁ జొనుపుము. బలవంతులతోడ విరోధము పెట్టించుము. మిక్కిలి రమణీయములయిన యుద్యానములు శయనములు, ఆసనములు మొదలగువానింబోని * యింపారు భోగముల మూలమున వారిబొక్కసమును రిత్తగావింపుము. వీనికొఱకు †యజ్ఞములను దానములను బొగడుము. దానివలన బ్రాహ్మణులను సంతోషపెట్టుము. వారు (దక్షిణాదులను నీచేతు లారఁదీసికొని) నీకుఁ (దపములచేతను లేక క్రియలచేతను) మంచి గావించుచు నీశత్రువును దోఁడేళ్లుంబోలె మ్రింగుదురు. పుణ్యశీలుండగువాఁడు తప్పక పరమగతిని బొందును. పుణ్యకార్యములవలన దేవలోకమందు మిక్కిలి పుణ్యము లగు శాశ్వతపదములను బొందును. ఒకఁడు ధర్మకార్యములయందును నధర్మకార్యములందును బ్రేరితుఁడగుటం జేసి వానిబొక్కసము క్షీణింపఁగా వాఁడు శత్రువులకు వశగతుఁ డగుచున్నాఁడు. కోశము స్వర్గమందలి సుఖఫలమునకును భూమియందలి జయమునకును మూలము. కోశములవలననే శత్రువు లట్టి సుఖమనుభవింతురు. కాఁబట్టి దానిని సర్వవిధముల రిత్తగావింపుము. నీశత్రువు మ్రోలఁ బౌరుషమును గొనియాడకుము. దైవమునే యెక్కు

† ప్రీతిభోగముఖేనైవ (దా.మూ.) ప్రతిభోగసుఖేనైవ (ఔ.మూ.)

‡ యజ్ఞదానే ప్రశంసాస్తై బ్రాహ్మణా ననువర్తయ (దా.మూలము.)
ప్రశాధ్యస్తై బ్రాహ్మణా ననువర్ణ్యతాః (ఔ. మూ.)

డుగా వర్ణింపుము. దైవమునే మిక్కిలి యూఁదియుండు వాఁడు తప్పక శీఘ్రముగానే నశించును. నీశత్రువుచేత *విశ్వజిత్తనెడి యాగమును జేయించి వానిని సర్వస్వమునకుఁ బాయునట్లుచేయుము. పిదప †వాఁడు మహాజనులను బీడించుచు ధనమొడఁగూడనివాఁడై పోవును. ‡ త్యాగధర్మము నెఱింగిన పుణ్యాత్ముని నొకనిని వీనికి వర్ణించిచెప్పుము. ఒకవేళ నీశత్రువు త్యాగమేని చేయఁగోరును; క్షేమముగా నుండుటకై యడవులకేని పోవును. నీవు పిదప సమస్తశత్రువులను నాశముసేయునట్టిదియు పెక్కుమూలికలచేత సిద్ధము గావింపఁబడినదియునగు నౌషధములను, గృత్రిమములగు నుప్పులను, బ్రయోగించి శత్రువునకుఁ గలగజములను నశ్వములను మనుష్యులను నాశము సేయింపుము. రాజపుత్రా! ఇట్లు చక్కఁగా నాలోచించి యిట్టి

---

* విశ్వజిత్తనెడి యాగమున సర్వస్వదానము విహితముగాన యట్లు చేయింపుమనుట తెలియునది.

† 'తతోగచ్ఛత్యసిద్ధార్థః పీడయానో మహాజనమ్ (దా.మూలము.) తతో గచ్ఛతి సిద్ధార్థః.పీడ్యమానం మహాజనమ్' అని. ఔ.మూలము. అంతనీకోర్కె యీడేఱును. పిదప బొక్కసము నించుటకై మహాజనులు పీడితులగుటను శత్రువునకుఁ దెలుపవచ్చును. అని ప్రతాపచంద్రరాయలు.

‡ 'త్యాగధర్మవిదం' అని. దా. మూలము. 'యోగధర్మవిదం' అని ఔ. మూలము. మహాజనులు పీడితులయిరని ప్రజలందు నిస్పృహ కలిగించి పిదప త్యాగవిదునితోడి కూటమి గలిగించుటవలన రాజ్యమును ద్యజించునట్లు చేయఁ గలుగుననియుఁ బిదప రాజ్యము నీకు సిద్ధించుననియు భావము. యోగధర్మమను పాఠమును రాజ్యవిరక్తికి సాధకమే. పెక్కుచోట్ల 'త్యాగ' మనుటకు యోగమని పాఠముండుట చూపట్టుచున్నది.

వియు మఱియు నితరము లయినవియునగు కపటోపాయములఁ బెక్కింటిని బ్రయోగించుట దిట్టయగువానికి శక్యముకాని దిట్టగానివానికి శక్యముగాదు' అని చెప్పెను. ఇదినూటయేనవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(కాలకవృక్షీయుని యానతిని క్షేమదర్శి మరల రాజ్య ప్రాప్తి మొదలగువానిని బడయుట.)

రాజు 'బ్రాహ్మణోత్తమా! కపటముచేతను డంభము చేతను జీవించుటకు నేనొల్లను. ధనములు మిక్కిలియు నధికములయినను గూడ నధర్మముతోఁ గూడియుండెనేని నాకిష్టముగావు. మహాత్మా! మొదటనే నేను వీనిని వలదంటిని. దేనియందుఁ బాపమనెడి శంకకలుగదో, యేది యన్నివిధముల హితమగునో, దేనిచేత నెంతమాత్ర మితరులకు బాధగలుగదో, యట్టి ధర్మముచే నే నీలోకమున బ్రతుకఁ గోరుచున్నాను. నీవు చెప్పినరీతిని జేయుటకు నేను శక్తుఁడను గాను. ఇది నాకు యుక్తముగాదు' అనెను.

ముని 'క్షత్రియా! ఇట్లు మాటాడుటంబట్టి నీవు నీతిగలవాఁడవని తెలియుచున్నది. నీవు స్వభావముచేతను బుద్ధిచేతను నీతిమంతుఁడుగ నున్నావు. నీయెఱుక యద్భుతముగానున్నది. నీకును నావిదేహరాజునకు నుభయులకును సహాయముచేయుటకుఁ బ్రయత్నించెదను. లేదా మీ యిరువురకును శాశ్వతమయి యెడఁ బాయకుండునట్టి కూడికనయినను గలిగించెదను. సత్కులప్రసూతుఁడును నక్రూరుండును మిక్కిలి చదువరియు

రాజ్యము నడపుటయందు సమర్థుండు నగునినుఁబోఁటివాని నెవఁ డమాత్యునిఁగాఁ జేసికొనఁడు? క్షత్రియా! నీవు రాజ్యము నుండి వెడలఁగొట్టంబడియు, మిక్కుటమయినవ్యసనముపాలయ్యు నక్రూరంబగు నడవడిని బ్రతుకఁగోరెదవు; కాన యిట్లు చెప్పుచున్నాను. సత్యసంధుఁ డగు విదేహరాజు నాగృహమునకు శీఘ్రమున వచ్చును. అతఁడు నే నేమి యానతిత్తునో దానిని దప్పకచేయును' అనెను.

భీష్ముఁడు.—అంత ముని వైదేహునిఁ బిలిచి 'రాజా! ఇతఁడు రాజకులమునఁ బుట్టినవాఁడు. ఇతని యంతరంగము నాకుఁ దెలియును. ఇతని యాత్మ యద్దమువలెను, శరత్కాలపు జందమామవలెను శుద్ధముగా నుండును. ఇతనియందు దోషము గానరాదు. నే నన్ని విధములచేతను నితనిని బరీక్షించితిని. నీ కితనితోడఁ జెలిమియే యుండుగాక, నాయందుంబోలె నితని యందును నమ్మిక గలిగియుండుము. అమాత్యుఁడు లేక రాజ్యమునేల శక్యముగాదు. అమాత్యుఁడు శుద్ధుఁడుగను బుద్ధిసంపన్నుఁడుగను నుండవలయును. ఆ రెండు గుణములచేతనే రెండు లోకములును సిద్ధించును. రాజా! రాజ్యము నేలుటకు నీ రెండు గుణములు గావలసియుండుటను జూడుము. ధర్మాత్ములగు వారికి లోకమునం దెచ్చటఁగాని యిటువంటిమార్గము వేఱొకటి లేదు. ఈరాజపుత్త్రుఁడు మహాత్ముఁడుగను సాధువులమార్గము నొందిన వాఁడుగను నున్నాఁడు. * ఇతఁడు ధర్మమును మున్నిడికొన్న

* సుసంగృహీతస్త్వేవైష త్వయా ధర్మపురోగమః । సంసేవ్యమానాశ్శత్రూంస్తే గృహ్ణీయాన్మహతోగణాన్. అని. మూలము. అసంగృహీత ...గృహ్ణీయాన్మహతోగణాన్. అని (దా. మూలము.) ఇతని నీవు గయి

వాఁడుగాన యిట్టివానిని గయికొనుట యెంతయు లెస్సపని. ఇతనిని, లెస్సగా గారవించుచు వత్తువేని, నీశత్రువుల సేను సమూహములను గలంచిపుచ్చును. ఇతఁడు నీతో యుద్ధమునకుఁ దలపడెనా యది క్షత్రియుఁ డగువానికి స్వధర్మమే యగును. ఇతఁడు తనతండ్రితాతల చొప్పున నిన్ను యుద్ధమున జయింపఁ గోరునేని నీవును బగవారిని గెలుచుటయనెడి క్షత్రియవ్రతము ననుష్ఠించువాఁడవు గనుక, నీకును నితనితోడ యుద్ధము సేయఁ దగును. అయినను నీవు యుద్ధము చేయకయే నా నియోగమున, నీహితమును గోరి యితనిని నీవశమునం దుంచుకొనుము. అయుక్తమగు లోభమును దిగవిడిచి ధర్మమునందుఁ గన్నుంపుము. కామమువలనఁగాని ద్రోహమువలనఁగాని నీవు స్వధర్మమును విడుచుటతగదు. ఎప్పుడును జయమేకలుగదు. ఎప్పుడు నపజయమే కలుగుటయు లేదు. * కాఁబట్టి శత్రువును దన్నేలు కొనునట్లును జేయవలయును. శత్రువును దా నేలుకొనను వలయును. జయపరాజయములు రెండును దనయందుఁ గలుగుటను జూడవచ్చును. పగవానిని నిశ్శేషముగాఁ జంపఁజూచు వారికి నట్లు దామే నిశ్శేషముగాఁ జేయఁబడునట్టి భయము కలుగవచ్చును' అనెను. ముని యిట్లు చెప్పగా జనకుఁడు పూజార్హుఁ డయినయాబ్రాహ్మణోత్తమునిఁ బూజించి సత్కరించి

కొనకపోయితివేని నీశత్రుసమూహములను జేపట్టునని యర్థము తెలియునది. (ప్రతాప చంద్ర రాయలు.)

* 'తస్మాదాత్మజయితవ్యశ్చ భోక్తవ్యశ్చ పరోజనః' అని ఔ. మూలము. 'తస్మాజ్జయశ్చభోక్తవ్యో భోక్తవ్యశ్చపరాజయః' అని. దా. మూ. జయమును ననుభవింపవలయును. అపజయమును ననుభవింప వలయును.

యతనితో 'నీవు మహాప్రాజ్ఞుఁడవు. మిక్కిలి చదువరివి. నీవు శ్రేయస్సునుగోరి యేమిచెప్పెదవో యది మాయుభయులకును హితమగును. నీవేమేమియెట్లు చేయఁజెప్పితివో దానినంతయు నట్లు చేసెదను. ఇదియేనాకు శ్రేయము. ఈవిషయమై నాకు విచారింపవలసినది లేదు' అనెను. పిదప విదేహరాజు కోసల రాజును బిలిచి 'రాజసత్తమా ! నేను రాజధర్మముచేతను బుద్ధి చేతను బలిమిచేతను భూమిని జయించితిని. నీవు నీగుణముల చేత నన్ను జయించితివి. నీవు నిన్నుఁ గ్రిందుపఱచుకొనక (అనఁగా నాచేత జయింపఁబడునట్లు తలంచుకొనక) (నాయొద్ద నుందువేని) జయ మొందినవానివలె నుండుము. నేను నీబుద్ధిని గారవించుచున్నాను. నీ పౌరుషమును గారవించుచున్నాను. నిన్ను నేను గెలిచితినని చెప్పుచు ని న్నవమానింపను. నీవు జయించినవానివలె నుండుము. రాజా ! నీవు విధ్యుక్తముగా నాచేతఁ బూజితుండవై నాగృహమునుండి నీయింటికిఁబొమ్ము' అనెను. పిదప వారిరువురును గాలకవృక్షీయమునిని బూజించి యొండొరులయందు నమ్మిక యుంచి తమతమ గృహములకుం బోయిరి. అంత విదేహరాజు కౌసల్యుని వేగ తనగృహమునకు దోడ్కొనిపోయి పూజార్హుం డగు నతనిని నర్ఘ్యపాద్యము లొసంగి మధుపర్కమునిచ్చి పూజించెను ; మఱియు నతనికిఁ దనకుమారిక నిచ్చి నానావిధముల రత్నముల నొసఁగెను. ఇట్లు సంధియే రాజులకుఁ బరమధర్మము. ఏలన జయాపజయములు రెండును గలుగుట సమములే కాన సతములు గావు' అనెను. ఇది నూటయాఱవయధ్యాయము.

యతనితో 'నీవు మహాప్రాజ్ఞుఁడవు. మిక్కిలి చదువరివి. నీవు శ్రేయస్సునుగోరి యేమిచెప్పెదవో యది మాయుభయులకును హితమగును. నీవేమేమియెట్లు చేయఁజెప్పితివో దానినంతయు నట్లు చేసెదను. ఇదియేనాకు శ్రేయము. ఈవిషయమై నాకు విచారింపవలసినది లేదు' అనెను. పిదప విదేహరాజు కోసల రాజును బిలిచి 'రాజసత్తమా! నేను రాజధర్మముచేతను బుద్ధి చేతను బలిమిచేతను భూమిని జయించితిని. నీవు నీగుణముల చేత నన్ను జయించితివి. నీవు నిన్నుఁ గ్రిందుపఱచుకొనక (అనఁగా నాచేత జయింపఁబడునట్లు తలంచుకొనక) (నాయొద్ద నుందువేని) జయ మొందినవానివలె నుండుము. నేను నీబుద్ధిని గారవించుచున్నాను. నీ పౌరుషమును గారవించుచున్నాను. నిన్నునేను గెలిచితినని చెప్పుచు నిన్నవమానింపను. నీవు జయించినవానివలె నుండుము. రాజా! నీవు విధ్యుక్తముగా నాచేతఁ బూజితుండవై నాగృహమునుండి నీయింటికిఁబొమ్ము' అనెను. పిదప వారిరువురును గాలకవృక్షీయమునిని బూజించి యొండొరులయందు నమ్మిక యుంచి తమతమ గృహములకుం బోయిరి. అంత విదేహరాజు కౌసల్యుని వేగ తనగృహమునకు దోడ్కొనిపోయి పూజార్హుం డగు నతనిని నర్ఘ్యపాద్యము లొసంగి మధుపర్కమునిచ్చి పూజించెను; మఱియు నతనికిఁ దనకుమారిక నిచ్చి నానావిధముల రత్నముల నొసఁగెను. ఇట్లు సంధియే రాజులకుఁ బరమధర్మము. ఏలన జయాపజయములు రెండును గలుగుట సమములే కాన సతములు గావు' అనెను.

ఇది నూటయాఱవయధ్యాయము.

నాకుఁ దోఁచుచున్నది. ఇది నేను బాగ్ణముగా వినఁగోరు-
చున్నాను. ఆశూరగణము లెట్లు రాజుతో భేదమునొందకుండునో
చెప్పుము’ అనెను. భీష్ముఁడు ‘గణములకును రాజులకు నునడుమ-
లోభమును జూపోషమియునుఁ గోపమును వైరమును బెంచు-
నట్టివి. ఈ యిరుతెగలయం దొకరు (అనఁగా రాజు) * లోభ
మును జెందుచున్నాఁడు. పిదప మఱొకరు (గణమును)
దోడనే సైఁపమిఁ (గోపమును) బొందుచున్నది. † ఇట్లాయిరు
తెగలు నొకరినొకరు సైఁపక యొండొరులయెడఁ బ్రతి
కూలమయిన యభిప్రాయములు గలిగి, చారుల నియోగించియు
కుట్రలాలోచించియు, బలిమి మెఱసియు. నెక్కువకప్పము మొద
లయినవిపుచ్చుకొనియు. సామదానభేదములను బ్రయోగించియు
క్షీణతను నాశమును భయమును గలిగించు నెక్కువపాయములచేత
నొకరినొకర తిశయింపఁ గడఁగుదురు. అందుగణములు మొత్త
ముగాఁగూడి మాడియుండువారుగాన రాజు తమవలన నెక్కువ
గాఁబుచ్చుకొనునేని యతనినుండి మొత్తముగా వేఱుపడనాగు

---

* రాజు లోభముచేత జనులపయి నెక్కుడుపన్నులను వేయఁగాఁ బ్రజలు రాజును నాశముసేయఁ జూతురని యాశయము

† తతో వ్యామర్ష సంయుక్తా వన్యోన్యజనితాశయా। చారమంత్రజలాదానైః సామదాన విభేదనైః। క్షయవ్యయభయోపాయైః ప్రకర్షన్తీతరేతరమ్।’ అని. దా. మూలము. ‘తౌక్షయవ్యయసంయుక్తా వన్యోన్యంచ వినాశినా। చార...... భేదనైః’। క్షయవ్యయభయోపాయైః కర్శయన్తీతరేతరమ్. అని ఔ. మూలము. ఒకరినొకరు క్షీణింపఁజేయుటకును నాశము సేయుటకును బూని యొండొరులను దుదముట్టింతురు. చారులు మొదలయిన యుపాయములచే నొకరినొకరు కాపాడుదురని యర్థము.

దురు. ఇట్లు రాజునుండి వేఱుపడి యుండుటను మనసులు చెడి, భయమువలన, రాజు శత్రువునకువశవర్తులగుదురు. గణములవారు నొకరినుండి యొకరు వేఱుపడి రేని నశింతురు; అట్లువేఱుపడుట వలన (మొత్తముగా నుండుటవలని బలిమి తఱఁగి) శత్రువులకు సులభముగా లోఁబడుదురు. కాఁబట్టి గణములవారు మొత్తముగానుండియె యెందులకును బ్రయత్నము చేయవలయును. వారు మొత్తముగఁగూడి మాడియుందు రేని (యొరిమగల రేని) యందువలని బలిమిచేతను బౌరుషములచేతను వారు వలసిన యర్థములను బడయుదురు. వారట్లు(లైకమత్యమున) మొత్తముగాఁ గలసిమెలసివర్తింతు రేని బయటివారును వారితోడఁజెలిమి చేసికొందురు. ఇట్లు వీరొకరికొకరు ప్రేమతోడఁ గూడి తోడు పడుచుందు రేని మిక్కిలి జ్ఞానవంతులగు వారు వీరి నెంతయుఁ గొనియాడుదురు. అందఱు సుఖముగా వేఱువేఱు తలంపులను వీడి యేకార్యమందు నైకమత్యముగలిగి యుందు రేని యన్నివిధముల సుఖముగా వర్ధిల్లుదురు. ఉత్తము లయినగణములవారు శాస్త్రముచొప్పున మిక్కిలి ధర్మయుక్తము లయిన వ్యవహారములను గలరూపునఁ గనుఁగొని నెలకొలుపుచు నందువలన నెంతయు వృద్ధినొందుదురు. పుత్రులను దోఁబుట్టువులను నడఁకువగలిగించివారికిఁజదువు మొదలయినవానిని గఱపి వినయవంతు లగుపెద్దలను నెప్పుడును నాదరించుచును వృద్ధినొందుదురు. మఱియు వారు చారులను నియమించుట యందును, మంత్రములను విధించుటయందును, బొక్కసములను నించుట యందును నెప్పుడు నెచ్చరికగలిగి యన్నివిధములను వర్ధిల్లుదురు. మఱియు గణములవారు, ప్రాజ్ఞులను, మిక్కిలియుత్సాహ

S—36

వంతులను, నిలుకడయైన పౌరుషముగలవారును శూరులునగు వారి, నెంతయు జాగ్రత్తతోడ నెప్పుడును గారవించుచు వృద్ధి నొందుదురు. ధనవంతులును శూరులునై, శస్త్రవిదులును శాస్త్రపారీణులునై యుండుగణములవారు, మూఢులగుజనులను మిక్కిలికష్టములయినయాపదలనుండి దాఁటింతురు. ధర్మరాజా! క్రోధమును, భేదమును, భయమును, దండమును, బాధించుటయు, నిగ్రహించుటయు, వధించుటయు (రాజుచేసినయెడల) నవి గణములవారిని శత్రువునకువశగతులంగావించును. కాఁబట్టి యాగణముల ముఖ్యులగువారిని ముఖ్యముగా సమ్మానింపవలయును. రాజా! లోకయాత్ర తఱచుగా వారి యధీనమై యున్నది. మంత్రాలోచనమును గణముఖ్యులతోడనే కావింపవలయును. చారులను వారి వశమందే యుంపవలయును. రాజు గణముల వారియందొక్కొక్కరితోను మంత్రాలోచనములు చేయరాదు. రాజు, గణముఖ్యులతోఁగూడి యాలోచించి గణమునకుహితమైనదిగావింపవలయును. గణములవారు పరస్పరము వేఱుపడియైకమత్యము లేకయు నాయకుఁడులేకయు నుండిరేని వేఱువిధములయిన యుపాయములను జేయవలయును. గణములవారొకరి కొకరు భిన్నులై తమతమ చెల్లుబడి కోలఁదిని వర్తింపఁజూతురేని వారికిఁగల యర్థము లడుగంటుటయేకాక యనర్థములును బుట్టుచున్నవి. వారియందుఁ బండితురగువారొకరియం దొకకలహము పుట్టినాతోడనే దానిని నడఁచివుచ్చవలయును. కులమందుఁ బెద్దలగువారుపేక్షగలిగియున్నయెడలఁ గులమునందుఁ గలహములుపుట్టి కులమునంతయు నాశముసేయును. మఱిగణములకుఁ బరస్పరభేదము పుట్టించును. లోపలఁ గలుగు భయ

ములనుండినిన్నుఁగాచుకొనుము. వెలుపలనుండిగలుగుభయము లంతగా సారమైనవిగావు. లోపలనే కలుగుభయము, రాజా! యపుడే మూలములను ద్రుంచివైచును. జాతియందును గులము నందును సమానులయినవారు సహజములయిన క్రోధమోహ ములచేతను లోభముచేతను నున్నట్టుండి యొకరితో నొకరు మాటాడకుందురు. ఇది పరాభవమునకు లక్షణము. శత్రువులు గణముల నడఁగఁద్రొక్కుట తమపూన్కిచేతను, బుద్ధిచేతను, రూపముచేతను, ధనముచేతను గాదు; మఱి వారియందలి భేదముచేత నట్లుసేయుదురు. కాబట్టి గణములవారికి మొత్త ముగాఁగూడి మాడుటయే గొప్ప రక్షకమని చెప్పుదురు.' ఇది నూటయేడవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

భీష్ముఁడు మాతృపితృగురువుల మహిమలను వర్ణించుట

ధర్మరాజు 'ధర్మమార్గము మిక్కిలియుఁ బెద్దది, అందలి శాఖలును బెక్కులు. ధర్మములలోపల మిక్కిలియు ననుష్ఠింపఁ దగినది లోకమందేదియని నీవు నిశ్చయించియున్నావు. సమస్త ప్రాణులకును నేకార్యము చేయుట మిక్కిలి గొప్పదని నీ మతమో, మఱినాకు నిందును నందును మిక్కిలియు ధర్మము నొడఁగూర్చునో చెప్పుము' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'తల్లినిదండ్రినిగురువునుబూజించుట మిక్కిలియు ముఖ్యమని నామతము. ఇందు దీనిని జేయువాఁడు మంచిలోక ములనుమహనీయమైనయశస్సునుబొందుచున్నాఁడు. నాయనా!

యుధిష్ఠిరా! వారిని జక్కఁగాఁ బూజించి వారేమి చేయ
నానతిత్తురో యది ధర్మముగాన ధర్మవిరుద్ధముగానే చేయ
వలయును. వారానతియ్యని ధర్మమును మఱెద్దానిని జేయరాదు.
వారేదిచేయుమని యానతిత్తురో యదియే ధర్మమనుట నిశ్చ
యము. వారే మూఁడు లోకములు; వారే మూఁడాశ్రమ
ములు; వారే మూఁడువేదములు; వారేమూఁడగ్నులు. తండ్రి
గార్హపత్యాగ్నియు తల్లి దక్షిణాగ్నియు, గురు వాహవ నీ
యాగ్నియుఁగాఁ జెప్పఁబడుచున్నారు. ఈ మూఁ డగ్నులును
మిక్కిలి గొప్పవి. ఈ మూఁడగ్నులయందునుఁ బ్రాలుమాలిక
లేక యుందువేని మూఁడులోకములను సయితము జయింతువు.
తండ్రిని బూజించుటవలన నీలోకమును, దల్లిని బూజించుట
వలనఁ బరలోకమును, గురువును బూజించుటవలన బ్రహ్మ
లోకమును గట్టిగ జయింతువు. ఈ ముప్పురయెడఁ జక్కఁగా
నడవుము. ముల్లోకములందును గీర్తినొందుదువు. నీకు శుభంబు
గలుగును. మహాఫలంబగు ధర్మంబును జేకుఱును. నీవు వారిని
మీఱియుండకుము. వారు కుడువక నీవు భుజింపకుము; వారలు
భుజించుదానికంటె మేలయిన దానిని భుజింపకుము; వార
లనుదూషింపకుము. ఎప్పుడును వారికిఁబరిచర్య చేయుచుండుము.
అదియే యుత్తమమయిన పుణ్యము. నీవు కీర్తిని బుణ్యమును
యశమును మంచిలోకములను బడయుదువు. ఎవఁ డాముప్పు
రనునాదరించునోవాఁడన్నిలోకములను నాదరించినవాఁడగును.
వారి నాదరింపనివాఁడు చేయుక్రియ లన్నియు నిష్ఫలములే
యగును. ఆముప్పురుగురువులను నెవ్వఁడెప్పుడును బూజింపక యే
యుండునోవానికీలోకమును బరలోకమును గీర్తియుఁగలుగవు.

వానికీర్తియీలోకమందును బరలోకమందును వెలుంగదు. మఱియుఁ బరలోకమందుఁ గలుగునవిగాఁ జెప్పంబడుతక్కినశుభ మేదిగానివానికిఁగలుగదు. యుధిష్ఠిరా! వారికొఱకై యొసంగినదంతయునూఱుమడుంగులును వేయిమడుంగులును నెక్కుడయినవి. కావుననే నాకుమూఁడులోకము లిప్పుడును జక్కఁగాఁ బ్రకాశించుచున్నవి. మంచి యాచార్యుఁడు పదుగురు *శ్రోత్రియుల కంటె నెక్కుడు. ఉపాధ్యాయుఁడు పదుగు రాచార్యులకంటె నధికుఁడు. తండ్రి పదుగురుపాధ్యాయులకంటె నధికుఁడు. తల్లి యొక్కతియుఁ దండ్రికంటెఁ బదిమడుంగు లెక్కుడు; భూమియంతకంటెనుగొప్పది. తల్లికి సాటియైనగురువు లేదు. భారతా! గురువు తలిదండ్రులకంటె మిక్కిలి యధికుఁడని నామతము. ఏలనఁగా, తల్లియుఁ దండ్రియు నిరువురును బుట్టుకకుమాత్రమే యుపయోగించెదరు. ఈ తల్లియుఁ దండ్రియు శరీరమును సృజించుచున్నారు. ఆచార్యునివలనఁ గలుగు పుట్టుక యో యజరామరమైనది. (ముదిమియు మరణమును లేనిది) తల్లియుఁ దండ్రియు నపకారముచేసినను వారిని వధింపరాదు. వారిని దండింపకున్నందులకు వానికిదోషముగలుగదు. వారినిదండము పొందకుండుట వానిని దోషిఁగావింపదు. తప్పుచేసినదండ్రులను సయితము గౌరవముతో నాదరించుధర్మమునకై పాటుపడువారిని దేవతలును ఋషులును ననుగ్రహింపఁదగినవారినిగాఁ దెలియుదురు. ఎవఁడధ్యయనము చేయించుటయనెడి సత్యంబగుకర్మము

---

* శ్రోత్రియుడు=వేదాధ్యయనము చేసినవాఁడు. ఆచార్యుఁడు = వేదార్థము నుపదేశించువాఁడు. ఉపాధ్యాయుఁడు = వేదము నధ్యయనము చేయించువాఁడు.

చేత వేదమునుపదేశించి యత్యుయంబగు పదమునొసంగి యను గ్రహించునో యట్టివానిని దండ్రియనియుఁ దల్లియనియుఁ దెలి యుము.అతఁడు చేసినదానియెడ నెనరుగలిగి యతనికి ద్రోహము చేయకుండవలయును. ఎవరాచార్యునియొద్ద విద్యనుగఱచినపిదప నతనియెడ మనస్సుచేతను గ్రియచేతను నడఁకువగలిగి యాద రము చూపకుందురో, యట్టివారు భ్రూణహత్య చేసినపాపము నొందుదురు. లోకమందట్టివానికంటెఁ బాపము చేసినవారుగలు గరు. గురువులు వారినెంతయుననుగ్రహించుచుందురు. వారును గురువు లనుగ్రహించువిధముననే తాము గురువుల నర్చింపవల యును. కాఁబట్టి, తొల్లింటి నుండివచ్చుచున్న ధర్మమును బడ యఁగోరువాఁడు, తనగురువుల నెంతయు జతనంబునఁ బూజిం చియు నర్చించియు వారితోఁబాటిగా నేదియుఁబంచి కుడువ వలయును. ఎవనియెడఁ దండ్రి ప్రీతుఁడగునో వానియెడనే ప్రజాపతియుఁ బ్రీతినొందును. ఎవనియెడఁ దల్లి ప్రీతినొందునో వాఁడు భూమిని సయితము పూజించినవాఁడగును. ఎవఁ డుపా ధ్యాయుని సంతోషపెట్టునో వాఁడు బ్రహ్మను సయితముపూజిం చినవాఁడగును. ఈకారణమునుబట్టి గురువు తల్లికంటెను దండ్రి కంటెను నెక్కుడు పూజ్యుఁడగును. గురువులను బూజించుచుం డినయెడల ఋషులును, దేవతలును, బితరులును సంతోషిం తురు. కాఁబట్టి గురువే యందఱికంటెఁ బూజ్యుఁడు. గురువు నేవిధమయిన నడతచేతఁగాని యవమానింపరాదు. తల్లిగాని తండ్రిగాని గురువునంతటి పూజ్యులు గారు. తల్లిని దండ్రిని గురువును నెంతమాత్ర మవమానింపరాదు. వారుచేయు కార్యమునందుఁ దప్పులుపట్టరాదు. దేవతలును ఋషులును

గురువులను బూజింపవలయు ననియే తెలిపెదరు. ఎవరుపా ధ్యాయునికిని దండ్రికిని దల్లికిని మనస్సుచేతఁగాని, క్రియ చేతనుగాని ద్రోహముచేయుదురో వారు భ్రూణహత్యచేసిన పాపమునొందుదురు. లోకమునందు వారికంటెఁ బాపులు గలు గరు. తల్లిదండ్రుల కడుపుననే పుట్టి వారిచేతనే పెంపఁబడిన పుత్త్రుఁడు పెద్దవాఁడయినపిదప వానిపెంచినవారిని బదులునకుఁ బోషింపఁడేని భ్రూణహత్య చేసినపాపము నొందును. వాని కంటెఁ బాపాత్ముఁడు లోకమునందు వేఱొకఁడు గలుగఁడు. మిత్రులకు ద్రోహము చేయువాఁడును, నెనరులేనివాఁడును, స్త్రీనిజంపినవాఁడును, కొండెగాఁడుననెడి యీనలువుర పాపము లకును బ్రాయశ్చిత్తములేదని వినుచున్నారము. ఈలోకమందు మనుష్యునకుఁ జేయవలసినదిగా నున్నదంతయుమనువునుపదేశ మందుఁ జూపట్టుచున్నది. ఇది శ్రేయమయినది. ఇంతకంటె నెక్కుడయినది లేదు. సమస్తములయిన ధర్మముల సారము నొక్కటిగాఁజేర్చి యిది చెప్పఁబడినది' అనెను. ఇది నూట యెనిమిదవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు సత్యాసత్యముల స్వరూపములను జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'ధర్మమునందే నెలకొనియుండఁ గోరువాఁడెట్లు నడచుకొనవలెను ? నేను గలరూపు దెలియఁగోరుచున్నానుగాన నాకుఁ జెప్పుము. సత్యము, అసత్యమనెడియీరెండును లోక ముల నావరించియున్నవి. ధర్మమునే తిరముగా నూఁదియున్న

వాఁడీరెంటిలో దేనినాచరింపవలయును? సత్యమనఁగా నేమి? అసత్యమేమి? సనాతనధర్మము నెద్ది? ఎట్టికాలమున సత్యము పలుకవలయును? ఎప్పుడసత్యమును బలుకవలయును'? అని యడిగెను. భీష్ముఁడు 'సత్యమును జెప్పుటయె మంచిది. సత్యమునకంటె నెక్కుడయినది లేదు. భారతా! లోకమునం దేది సాధారణముగా నందఱకును దెలియుట మిక్కిలి కష్టమో దానిని నీకుఁ జెప్పెదను. ఎచ్చట నసత్యము సత్యమువంటిదగునో యచ్చట నసత్యమునైనను బలుకవలయును. *సత్యాసత్యముల స్వరూపము లిట్టివై యుండఁగా వానియందుఁ గల రూపున సత్యమేది యగునని యెవఁడు నిశ్చయింపఁ జాలఁడో యటువంటి మూఢుఁడు చిక్కుపడును. సత్యమిది యసత్యమిది యని చక్కఁగా నిశ్చయించినపిదప ధర్మవిదుఁడగుచున్నాఁడు. అపూజ్యుఁడును, బ్రజ్ఞాహీనుఁడును, అతిక్రూరుఁడు నగు పురుషుఁడు సయితము గ్రుడ్డిమృగమును వధించుటవలన బలాకుఁడను బోయవానివలె మిక్కిలియు గొప్పపుణ్యమును బొందును. మూఢుఁడయినవాఁడు ధర్మమునం దెంత కోరిక గలిగియుండినను ధర్మమిదియని తెలియక యధర్మము నాచరించుట † యే

---

* 'తాదృశే బధ్యతేబాలో యత్రసత్యమనిశ్చితమ్' అని మూలము. కొన్నిట 'తాదృశః' అనియుఁ గొన్నిట 'వధ్యతేపాపః' అనియుఁ గొన్నిట 'సత్యమనుష్ఠితమ్' అనియుఁ బాఠాంతరములు.

† కర్ణపర్వము (అధ్యా. 72) మూఢుఁడగు నొకసత్యవాది దొంగకు భయపడి దాఁగియుండిన కొందఱుమనుష్యులను నాదొంగలెక్కుడనని తన్నుడుగఁగా సత్య వచనమే చెప్పుదునన్న యభిమానముచేత వారుపోయియున్న మార్గమును జెప్పి దొంగలచే వారిని జంపించెను. ఆకథ యిట యనుసంధింపఁబడినది.

మాశ్చర్యము? గంగాతీరమందలి * గుడ్లగూబవలె (హత్యచేసిన వాఁడును) మిక్కిలి గొప్పపుణ్యమును బడయుచున్నాఁడు. నీవడిగిన యీప్రశ్నము నట్టిదే (యనఁగా మిక్కిలియు గష్టమయినది.) ఏలనఁ ధర్మమనగా నిట్టిదని చెప్పుట యెంతయుఁ గష్టముగా నున్నది. ఈవిషయమునం దూహచేత నిర్ణయము చేయుటయు దుష్కరము. ఇం దెట్లు నిశ్చయముచేసి యొకఁడు చెప్పఁగలడు? ప్రాణులవృద్ధికొఱకై ధర్మమును (బ్రహ్మ) యుపదేశించెను. కాఁబట్టి యేది యభివృద్ధిగలిగించుచున్నదో యది ధర్మమనుట నిశ్చయము, అహింస, సత్యము, క్రోధములేమి, తపము, దానము, దమము, మతి, అనసూయ, (పరులను నలపఱుచుట యందు) సామర్థ్యములేమి, ఈర్ష్యలేమి, శీలమున నెడి యివి ధర్మమని దేవదేవుండగు బ్రహ్మచెప్పెను. ఇదియు సనాతనమయిన ధర్మమే! రాజా! ఈధర్మమందు వర్తించువాఁడు భద్రములనుగాంచును. వేదవిహితమయిన వధయును నిజమునకు హింసాత్మకముగాని ధర్మమేయగును. † లోకమును ధరించుట (పోషించుట) వలన ధర్మమని చెప్పుదురు. ప్రజలు ధర్మముచేత ధరింపఁబడుచున్నారు. ఏది ధరించుశక్తితోఁగూడినదో యది ధర్మమనుట నిశ్చయము. ప్రాణులకు హింస లేకుండుకొఱకు ధర్మోపదేశము చేయఁబడినది. వేదమందుఁ జెప్పఁబడినదే ధర్మమని

---

* కర్ణపర్వము 72 అధ్యాయము. ఒకగుడ్లగూబ తనముక్కుతో నొక యాఁడుసర్పము పెట్టిన వేయిగుడ్లను దిని గొప్పపుణ్యమును బొందినకథ యిట యనుసంధింపఁ బడినది.

† 'ధారణాద్ధర్మ మిత్యాహుః ధర్మేణవిధృతాః ప్రజాః' అని ధర్మశబ్ద నిర్వచనము.

మఱికొందఱు చెప్పెదరు. *అవి కాదని తక్కినకొందఱు చెప్పెదరు. అందులకుమేము వారిని నిందింపము. అన్నియు వేదమందు విధింపఁబడలేదు. కొన్నియెడల దొంగలు మఱొకని సొమ్ము నపహరింపఁగోరి యాకందువ నడిగిరేని వారల కాపట్టును జెప్పరాదు. అది ధర్మమనుట నిశ్చయము. చెప్పకుండుట వలనఁ దప్పించుకొనఁగూడునేని యేవిధమునను జెప్పకయే యుండవలయును. చెప్పియే తీఱవలసివచ్చినను జెప్పకుండినచో వారు సందేహింతురేనియు నట్టియెడల సత్యమును జెప్పుటకంటె శపథముచేసినైనను నసత్యమునుజెప్పి పాపుల సంబంధము నుండి విడివడుట మిక్కిలి యొప్పిదమందురు. శక్యమైనచోఁ బాపులకేవిధమునను ధనము నీయరాదు. ఏలనఁగా పాపులకిచ్చిన ధనమట్లిచ్చిన వానికిని బీడ కలిగించును. † రొక్కమిచ్చినవాఁడప్పులకాఁపును శరీరకష్టము పడి తనకుఁబనిచేయించికొని యాయప్పును దీర్చుకొనఁదలఁచిన వాఁడై యొడంబడిక నిజమును రూఢిపఱుచుటకు సాక్షులను బిలిచి యడుగునేని, వారు చెప్ప

---

* 'నేత్యాహురపరేజనాః' అని దా. మూలము. 'మానాన్యాహుః పరేజనాః' అని దా. మూలము. తక్కినజనులు వేఱు ప్రమాణములనుగూడఁ జెప్పుచున్నారని యర్థము.

† ఇచట నర్థము క్లిష్టముగానున్నది. ఇరువురునుజేరి లాభమును బొందున ట్లొడంబడిక చేసికొనిరి. అందొకరివలన రొక్కముపుచ్చుకొని మఱొక్కఁడు పనిచేయుచుండఁగా దొంగలు వానియొద్ద ధనము నపహరించుకొని పోయిరేని రొక్క మిచ్చినవాఁడు పుచ్చుకొన్నవానిని బాధించియైనను ఆ ధనమును దీసికొనఁగోరునేని యందులకై పిలిపించిన సాక్షులు పుచ్చుకొన్న వానియొద్ద ధనమున్నదని చెప్పుట యనృతముగాఁ బర్యవసించునని భావము.

వలసినది చెప్పకపోయి రేని యనృతము చెప్పినవారగుదురు. ప్రాణమున కపాయము గలుగునపుడును, వివాహమందు నన్నృత మును జెప్పవచ్చును. పరుల ధనమును రక్షించుకొఅకును ధర్మకార్యములు చేయుకొఅకును నన్నృత మాడవచ్చును. ధర్మ మును గోరువాఁడు, పరుల కార్యము సిద్ధించుకొఅకుఁ దక్కువ యగు వేషమును దాల్పవచ్చును. † ఒకఁడిచ్చెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసినపిదప నిచ్చిరయే తీఱవలయును. అట్లియ్యక తనపని చూచు కొనువాని నిచ్చునట్లు బలాత్కరింపవచ్చును. ఒకఁడు తాను ధర్మముచొప్పునఁ జేసిన యొడంబడికవలనఁ దప్పి యధర్మమున వర్తించునేని, యట్టిమార్గము నూఁదినవానిని దండముచేతనే కొట్టవలయును. వంచనయే బ్రతుకుగాఁగల యొకఁడు, ధర్మము లన్నిటిని వీడి స్వధర్మములును దిగనాడి తనకడుపుఁ బ్రోచుట కెప్పుడును నసురుల కపటోపాయములనే యూఁదుచునుండును. అట్లు కపటముచే బ్రతుకుచుండు నాపాపాత్ముని సర్వ విధము లను జంపవలయును. అట్టి పాపులందఱును లోకమున ధనమున కంటె మించిన దొక్కటియు లేదని తలఁతురు. కపట మార్గ ములచే నరకమును బడయునట్టి పాపాత్ములతోడ వివాహ సంబం ధములు గూడదు. పొత్తునఁ గుడుచుటయుఁ దగదు. వారు దేవతలను మనుష్యులను వీడి తొలఁగినవారును, యాగములేని

* ప్రతిశ్రుత్య ప్రదాతవ్యః స్వకార్యస్తు బలాత్కృతః అని. ఔ. మూలము. 'ప్రతిశ్రుత్య నదాతవ్యం శ్వశికార్యస్తు బలాత్కృతః' అని. దా. మూలము. ధనము నార్జించువాఁడు దొంగలచేత బలవంతముగా ధనము గోలుపోయెనేని ధనమిచ్చినవానికిఁ బ్రతిజ్ఞ నేసిన ధనము నీయనక్కఱలేదు అని యర్థము.

వారును, దపము లేనివారును. ప్రేతముల వంటివారు నగుదురు. వారితోడఁ జేరరాదు. ధనమునకు నాశముగలిగినచో వారు ప్రాణములు విడుచునట్టి మహాదుఃఖమును జేసికొందురు. పాపుల యందు 'ఈధర్మమును నీవు ప్రియముగాఁ జేయు' మని నీవు చెప్పుటకుఁ దగినవాఁడొక్కఁడును గలుగఁడు, పాపికి లోకము నందు ధనమునకు మించిన దొక్కటియు లేదనియే నిశ్చయము; అట్టివాని నెవఁడుచంపునో వానికిఁ బాపముగలుగదు. ఒకఁడు వానిని జంపునేని తనకర్మములచేత మునుపే చచ్చినవానిని జంపినవాఁడగును. వాఁడు చంపఁబడినయెడలఁ జచ్చినవానిని జంపుటయేయగును. దుష్టబుద్ధులను జంపునట్లు ప్రతినపట్టిన వాఁడా ప్రతినను దప్పరాదు. అట్టిపాపులు కాకులవలెను గుక్కల వలెను వంచనచేతనే కడుపు ప్రోచికొనుచుందురు. వారు దేహమును వీడినపిదపఁ గాకి కుక్కలజన్మములే యెత్తుదురు. ఎవఁ డెవని యెడల నెట్లు వర్తించునో వాఁడు వానియెడల నట్లె వర్తింప వలయును. అదియే ధర్మము. కపటముగా నడచువానిని గపట ముచేతనే బాధింపవలయును. మంచి నడకగలవానిని మంచిని గొనియేఁ రాఁబట్టుకొనవలయును' అనెను. ఇది నూటతొమ్మిదవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు దుర్గతిని దాఁటు నుపాయమును జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'పితామహా! ప్రాణు లాయావిషయములచేత వేలువేల యెడతెగక కాఁకియుపడుచున్నవి.ఏ యుపాయముచేత

నట్టికడింది దుఃఖములను గడవవచ్చునో చెప్పుము' అని యడి
గెను. భీష్ముఁడు 'ద్విజాతు లెవరు తమయాత్మలనడంచి విధ్యుక్తము
లయిన యాశ్రమములందు శాస్త్రములఁ జెప్పఁబడినరీతిని
వర్తింతురో వారు కడిఁది కష్టములను గడతురు. ఎవరు ధర్మమును
దంభమునకై చేయరో, ఎవరు కట్టుపాటుల కడఁగి జీవనము
చేయుదురో, ఎవరు విషయముల నిగ్రహింతురో, వారును గడప
రాని కష్టములను గడతురు. ఎవరు నిందింపఁబడినను మాఱు
పలుకరో, హింసింపఁబడినను హింసింపరో, యిత్తురుగాని పుచ్చు
కొనరో, వారుకడింది యిడుమలను గడతురు. అతిథుల కెప్ప
డును వసతి గలిగించువారును, ఎప్పుడు నసూయ లేకుండువారును
ఎప్పుడును వేదాధ్యయన శీలురును నగువారు కడింది కష్టములను
గడతురు. ఎవరు ధర్మములందుఁ బ్రవీణులై, తలిదండ్రులయెడ
నడచుకొనవలసినవిధమున నడచుకొనుచును, బగటియందు నిదుర
పోవకయు నుందురో వారును గడిందికష్టములను గడతురు.
ఎవరు మనస్సుచేతను, వాక్కుచేతను, గ్రియచేతను, బాపమును
జేయకయుఁ బ్రాణులను దండింపకయు నుందురో వారునుగడింది
కష్టములను గడచనుదురు. ఏరాజులు రజోగుణముగలిగి లోభము
వలన బరువయిన పన్నులు దీయకయు, తమదేశములను
జక్కఁగా రక్షించుచును నుందురో వారును గడింది కష్టము
లను గడతురు. ఎవరు న్యాయంబుగ లభించిన తమభార్యలను
ఋతుకాలములందెల్లను బొందుచుఁ దక్కినకాంతల పొత్తు
సేయక యగ్నిహోత్రములం దాసక్తిగలిగియుందురో యట్టిసాధు
వులు కడింది కష్టములను గడతురు. ఏశూరులు మరణమువలని
భయమును దిగవిడిచి యుద్ధములందు ధర్మముచొప్పున జయ

మును గోరుదురో వారు కడింది కష్టమునులను గడతురు. ఈ లోకమం దెవరు ప్రాణములు విడువవలసి వచ్చినను సత్యమే చెప్పుచుఁ బ్రాణులకు విశ్వాసపాత్రులై యుందురో వారు కడింది కష్టములను దాఁటుదురు. ఎవరి క్రియలు నిఁదింపఁదగనివిగాను, మాటలు సాధువుల కుపయోగపడునవిగను నున్నవో వారు కడింది కష్టములను గడతురు. ఏ బ్రాహ్మణులు, అధ్యయనము చేయరాని దినములందు నధ్యయనము చేయకయు తపమునందు నిష్ఠగలిగి మిక్కిలి తపస్సంపన్నులయ్యు, నుందురో వారు కడిందికష్టములను గడతురు. ఎవరు కౌమారమందు బ్రహ్మచారులై యుండి తపముసలిపి, విద్యలందును వేదములందును వ్రతము లాచరించి నెఱవేర్చిన వారగుదురో (స్నాతకులగుదురో) వారు కఠినములయిన యిడుమలనుం గడతురు. ఎవరు రజోగుణమునడఁచి తమోగుణమును నిగ్రహించి సత్త్వగుణమందు నెలకొని యుందురో యట్టిమహాభాగులును గడింది కష్టములను గడతురు. ఎవరివలన నొకరికిని భయముగలుగదో, ఎవరికి నొకరివలనను భయము గలుగదో, ఎవరు లోకులనందఱను దమవలెఁ జూతురో వారును గడిందికష్టములను గడతురు. పురుషవర్యులగు నేసాధువులు పరులసంపదను జూచి పరితాపపడకయు నీచమయిన యాచారములనుండి తొలఁగియు నుందురో వారును గడిందికష్టములను సైతము గడతురు. ఎవ రెల్ల దేవతలకు నమస్కరించువారును, ఎల్లధర్మములను వినువారును, శ్రద్ధగలవారును, అడఁకువ గలవారునుగా నుందురో, వారు కడిఁది కష్టములను గడతురు. ఎవరు తమకు గౌరవమునుగోరక యితరులను గౌరవించుచు గౌరవింపఁబడుచున్నవానిఁ బూజిం

చుచు నుందురో వారు కడిఁది కష్టములనేని గడతురు. ఎవరు బిడ్డలను బడయఁగోరి మిక్కిలి పరిశుద్ధములగు మనంబుల నొక్కొక్క తిథియందును జేయఁదగు శ్రాద్ధాదులను జేయు దురో వారు కడిఁదికష్టములనుగడతురు. ఎవరు తమకోపమును మిక్కిలియు నడంచి కోపవంతులను మిక్కిలి శాంతులుగాఁ జేయుచును, * భృత్యులందును గోపములేకయు నుందురో వారు కడిఁది కష్టముల నయినను గడతురు. ఏమనుష్యులు పుట్టి నది మొదలుగా మధువును మాంసమును బడఁతులను, గల్లును నెప్పుడును వర్జించియుందురో వారు కఠినములయిన యిడుముల నుగూడఁ గడతురు. ఎవరు బ్రతికియుండుటకై భోజనమును, సంతతిగలుగు కొఱకు స్త్రీసంగమమును, సత్యము చెప్పుకొఱకు మాటాడుటయుఁ, గలిగియుందురో వారు కడిఁది కష్టముల నేనియుఁ గడతురు. ఎవరు సర్వభూతములకు నీశ్వరుండును జగ మునకు నుత్పత్తి స్థితులుగలుగు పట్టును నగుదేవుని నారాయ ణుని భజింతురో వారు కడిఁది కష్టములనేనియుఁ గడతురు. రాజా! ఇదిగో నున్నయితఁడు తామర రేకులవంటి కన్నుఁగవ గలిగి పచ్చనివిలువ గట్టిన మహాభుజుండును, నీకు సుహృదుం డును, భ్రాతయు, మిత్రుండును సంబంధియునగు శ్రీకృష్ణుఁ, డచ్యుతుం డగునారాయణుండు చుమీ! ఇతఁడు సకలము లయినలోకములను దనయిచ్ఛ గలిగెనా తోలువలెఁ జుట్టివైచు టకు సమర్థుఁడు. ఇతని యాత్మస్వరూప మచింత్యము. ఇతఁడు గోవిందుఁడు, పురుషోత్తముఁడు. అర్జునునకును నీకును బ్రియం

---

* ఏప్రాణులయందును గోపములేకయుందురో యని పాఠాంతరము (ప్రతాప చంద్రరాయలు.)

బును హితంబు నగువానిని జేయుటయం దాసక్తుండై యున్న యీపురుషతిలకుఁడు, ఈయదు శ్రేష్ఠుఁ డావైకుంఠుఁడే సుమీ. ఈహరిని నారాయణుని భక్తితో నెవరాశ్రయింతురో వారిందుఁ గలుగుకడింది కష్టములనేనియుఁ దరింతురు. ఈవిషయమై విచారింప నక్కఱలేదు. *(ఎవరు తామరరేకులంబోని కన్నుంగవ గలయీకృష్ణునియందు సమస్తభావముతోఁ దమ కర్మఫలముల నర్పింతురో వారు కడిఁది కష్టములనేని తరింతురు. ఎవరు లోకములను రక్షింపఁగోరి యదితియందుఁ గశ్యపునకు బుత్త్రుండై యుదయించిన దేవునింద్రుని నమస్కరింతురో వారు కడిఁది కష్టములనుఁదరింతురు. ఎవరు లోకములను సృజించినవాఁడును, సజ్జనులకుఁ బతియును, యాగములచేతఁ బూజింపఁదగినవాఁడును నగు బ్రహ్మదేవునిఁ బూజింతురో వారు కడిఁది కష్టములనుండియుఁ దరింతురు. ఇంద్రుఁడును విష్ణుఁడును శంభుఁడును లోకపితామహుం డగు బ్రహ్మయుఁ బలువిధములయిన స్తోత్రములచేత స్తుతించుచుండు దేవదేవుఁ డగు మహేశ్వరుని నెప్పుడును నెవరుపూజింతురో వారు కడిఁది కష్టములను గూడ గడతురు.) కడిఁది కష్టములను దాఁటుటకై న యీశ్లోకములను జదువువారును నితరులకు వినిపించువారును, బ్రాహ్మణులతో ముచ్చటించువారును, గడిఁది కష్టములను సైతము తరింతురు. అనఘా! మనుష్యుఁ డీలోకమునను బరలోకమునను గడిఁది యిడుమలను దరించుటకై చేయవలసిన కార్యములను

* ఈకుండలీ కరణములోని పాఠ మొకానొక ప్రతియందుఁ దప్పఁ జెక్కించుటఁ గానరాదు గాన, యిది ప్రక్షిప్తముగా నోపునని తెలియునది.

గొన్నింటిని నీకిదె యుపదేశించితిని' అనెను. ఇది నూటపది యవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

ధర్మరాజు 'తండ్రీ! వేంద్రమయినవారు పైకిఁ జల్లనివారుగను, జల్లనివారు పైకి వేంద్రముగలవారుగను జూపట్టెదరు. ఇట్టివారిని మనమెట్లు తెలిసికొనవచ్చును?' అనియడిగెను.

భీష్ముఁడు 'యుధిష్ఠిరా! ఈవిషయమై యొకపులికిని నక్కకును జరిగినసంవాదమై పురాతనమయిన యీయితిహాసము నుదాహరించెదరు. దానిని వినుము. తొల్లి పురికయను శ్రీమంతమగు నొక పురమందు పౌరికుఁ డను నొకరా జుండెను. ఆపురుషాధముఁడు మిక్కిలి క్రూరుఁడై పరులను హింసించుటయందే యాసక్తి గలిగియుండెను. వాని కాయువు ముగియఁగా, గోరఁదగని గతిని బొందెను. వాఁడు పూర్వకర్మములచేత దూషితుఁడై నక్కగాఁబుట్టెను. ఆనక్క తన మునుపటిజన్మముతలఁచి మిక్కిలియు నిర్వేదమునొంది, పరులొసంగిన మాంసములను సయితము దినకుండెను. అది, యేప్రాణికిని హింసగావింపక, సత్యముపలుకుచు, వ్రతమును మిక్కిలి దృఢముగా నూఁది, యుక్తకాలమందు పండిరాలిన పండ్లను నాహారము గావించుకొనుచుండెను. (అది యొకసమయమందు నాకులే యాహారముగాఁ గొనుచుఁ నొకసమయమందు నీరే యాహారముగాఁ గలిగియు, నిట్లు వ్రతము నియమమునఁ జలుపుచు నొకరికిని లోనుగాక తనంతట నుండెను). ఆనక్కకు శ్మశానమందు

వసించుట మిక్కిలి సమ్మతముగా నుండెను. అది దానికి జన్మ భూమియగుటచేత మఱియొకచోటు నది యొల్లకుండెను. దాని జాతియందుఁగల తక్కిన నక్కలన్నియును దాని శౌచమును సైఁపక మిక్కిలి వినయముతోడి మాటలచేత దాని బుద్ధిని వేఱుపఱుపఁ దొడంగి దానితో 'నీవు భయంకరమైన యీవల్లె కాటియందు వసించియుండియుఁ బరిశుద్ధిని బడయఁ గోరెదవు. నీ యీబుద్ధి విపరీతముగా నున్నది! ఏలన నీవు స్వభావముచే మాంసము తినుదానవేకదా ? కాఁబట్టి మాతోఁబాటిగ నుండుము. నీకుఁ దినవలసినదానిని మేమిచ్చెదము. శుద్ధియనుదానిని దొలఁగఁబుచ్చి యెవి నీకునాహారముకాఁదగునో వానినిదినుము' అని చెప్పినవి. ఆమాటలనువిని యానక్క మధురములై వినయ సంపన్నములై సహేతుకములై మృదువు లగు వాక్యముల వానితో 'పుట్టుక నాకుఁ బ్రమాణముకాదు. కులము, శీలమును బట్టియే కలుగును. ఏకర్మముచేతఁ గీర్తి విస్తరిల్లునో యదియే నేను వేఁడుచున్నాను. వల్లెకాటియందు నేను వాసముచేసినను నాసమాధిని (బుద్ధిస్థితిని) జూడవలయును. (వసించుచోటు ధర్మమునకుఁ గారణముగాదు). ఒకనియాత్మయే వానికర్మములకుఁ గారణము గాని వాఁడు వసించుచోటుగాదు. ఆచోటు వాని ధర్మమునకును గారణముగాదు. లేక (వాఁడాచరించుచున్న యాశ్రమముగాదు; * ఒకని యాశ్రమమును వానిధర్మమునకుఁ గారణముగాదు). ఆశ్రమమం దొకఁడు బ్రాహ్మణునిఁ జంపుచున్నాఁడు. ఆశ్రమము లేనియెడ నొకఁడు దానము

---

* 'నాశ్రమో ధర్మలక్షణమ్' అని మూలము. 'ఒకని యాశ్రమము వాని ధర్మమునకుఁ గారణముగాదు' అని ప్రతాపచంద్రరాయలు.

వసించుట మిక్కిలి సమ్మతముగా నుండెను. అది దానికి జన్మ భూమియగుటచేత మఱియొకచోటు నది యొల్లకుండెను. దాని జాతియందుఁగల తక్కిన నక్కలన్నియును దాని శౌచమును సైఁపక మిక్కిలి వినయముతోడి మాటలచేత దాని బుద్ధిని వేఱుపఱుపఁ దొడంగి దానితో 'నీవు భయంకరమైన యీవల్లె కాటియందు వసించియుండియుఁ బరిశుద్ధిని బడయఁ గోరెదవు. నీ యీబుద్ధి విపరీతముగా నున్నది! ఏలన నీవు స్వభావముచే మాంసము తినుదానవేకదా ? కాఁబట్టి మాతోఁబాటిగ నుండుము. నీకుఁ దినవలసినదానిని మేమిచ్చెదము. శుద్ధియనుదానిని దొలఁగఁబుచ్చి యెవి నీకునాహారముకాఁదగునో వానినిదినుము' అని చెప్పినవి. ఆమాటలనువిని యానక్క మధురములై వినయ సంపన్నములై సహేతుకములై మృదువు లగు వాక్యముల వానితో 'పుట్టుక నాకుఁ బ్రమాణముకాదు. కులము, శీలమును బట్టియే కలుగును. ఏకర్మముచేతఁ గీర్తి విస్తరిల్లునో యదియే నేను వేఁడుచున్నాను. వల్లెకాటియందు నేను వాసముచేసినను నాసమాధిని (బుద్ధిస్థితిని) జూడవలయును. (వసించుచోటు ధర్మమునకుఁ గారణముగాదు). ఒకనియాత్మయే వానికర్మములకుఁ గారణము గాని వాఁడు వసించుచోటుగాదు. ఆచోటు వాని ధర్మమునకును గారణముగాదు. లేక (వాఁడాచరించుచున్న యాశ్రమముగాదు; * ఒకని యాశ్రమమును వానిధర్మమునకుఁ గారణముగాదు). ఆశ్రమమం దొకఁడు బ్రాహ్మణునిఁ జంపుచున్నాఁడు. ఆశ్రమము లేనియెడ నొకఁడు దానము

---

* 'నాశ్రమో ధర్మలక్షణమ్' అని మూలము. 'ఒకని యాశ్రమము, వాని ధర్మమునకుఁ గారణముగాదు' అని ప్రతాపచంద్రరాయలు.

మహాత్త్వమును బాలించుకొనుట శక్యముగాదు. మహాభాగా! నీవు నీమంత్రులయందు, నీయెడ ననురక్తులును, నీతివిదులును, ఒకరినొకరూననివారును, ఆలోచనముగలవారును, జయమును గోరువారును, పేరాసలేనివారును, మోసములేని వారును, ప్రాజ్ఞులును, నీమేలునందె కన్నుగలవారును, మంచి మనస్సిదిటగలవారును నగువారిని, నీతోఁబుట్టువులను నీతండ్రులనుం బోలె బూజింపుము. మృగాధిపా! అయినను నాయిప్పటి స్థితితోనే సంతుష్టుఁడనై యుండుటకంటె మఱియొకటి నా కిష్టము గాకున్నది. సుఖములందును, భోగములందును, నీయొద్దఁ గల యైశ్వర్యములందును నాకుఁ గోరిక లేదు. నాస్వభావము నీప్రాఁతపనివాండ్రతోడఁ బొసఁగియుండదు. వారు నాయెడల దుశ్శీలురై యుందురేని నీకును నాకును భేదము పుట్టింతురు. *నీవు మిక్కిలి తేజంబు గులుకుచున్నట్టి వారల కితరులకును నాశ్రయింపఁ దగినవాఁడవు. మఱియెంతయు శ్లాఘనీయుఁడవు. ఇఁక నాఁ బోఁటికిని న్నాశ్రయింపఁదగియుండుట చెప్పనేల? †మఱియు నీవుకృతాత్ముండవు. మహాభాగుండవు, పాపులయెడను గ్రూరత చూపనివాఁడవు, దీర్ఘదర్శివి, మిక్కిలి యుత్సాహము గలవాఁ

---

* 'సంశ్రయః శ్లాఘనీయ స్త్వమన్యేషా మపిభాస్వతామ్' అని దా. మూలము. 'న సంశ్రయః శ్లాఘనీయ స్త్వన్యేషా మపి భాస్వతామ్' అని ఔ. మూలము. 'ఎంత తేజంబు వెలుఁగుచున్నవారికైనను నొకరి నాశ్రయించుట యొప్పిదముగా' దని యర్థము.

† ఇవన్నియు నక్కకు విశేషణములుగా నుత్తర దేశపాఠములందుఁ జూపట్టుచున్నవి. అయిన నివి పులికి విశేషణములుగా నుండుటయె మఱింత యుపపన్నముగాన దాక్షిణాత్యపాఠమె కయికొనఁబడినది.

డవు, దాతవు, మహాబలుండవు. నీవుచేసిన పనులేవియు వ్యర్థ
ములుగావు. భాగ్యములచేత నలంకృతుఁడవు. అయినను నాకుఁ
గల యంతవట్టునకు సంతుష్టి నొందియున్నవాఁడను. కష్టమగు
సేవకృత్తిని జేసినవాఁడనుగాను కాఁబట్టి సేవ సేయుటకును
నేరను. విచ్చలవిడిని వనమునఁ దిరుగుచుండువాఁడను. నా కివి
యెట్లు తెలియును. రాజునాశ్రయించి మనుచుండువారికి నిందల
వలని దోషములన్నియుఁ గలుగును. వనమునందున్ననో, యే
పోత్తునుగలుగదు; ఏభయమును లేదు; ఏవిఘ్నమును జూపట్టదు.
రాజు పిలువఁగా మనసునందేమి భయముపుట్టునో యది యడవి
యందలి ఫలమూలములను దిని తనివినొందియున్నవారికిఁ గలు
గదు. కస్తిలేక కలుగునట్టి వట్టి నీరు భయముతోఁగూడిన మేలి
యన్నముకంటె నెంతయు లెస్స. ఈరెంటి నాలోచించి చూ
డఁగా నెచట నెమ్మదిగలదో యచటనే సుఖమని నాకుఁ దోచు
చున్నది. రాజుభృత్యులయందొక కొందఱే, చేసినయపరాధము
లకుఁ దగిన దండమునొందుదురు. వారియందుఁ బెక్కండ్రు లేని
పోని యపరాధములచేత దూషితులై రాజువలన మృతినొందు
దురు. నేరముచేయక దండమునొందువా రెందఱో నేరముచేసి
దండమునొందువా రందఱుండరు. మృగేంద్రా! ఇవియన్నియు
నట్లుండనన్ను మంత్రినిగాఁ జేయఁదలఁతువేని నీవు నాయందు
నడచుకొనవలసిన రీతినిగుఱించి న్యాయముచొప్పున నొకసమ
యము చేయఁగోరెదను. నన్నుఁ జేరినవారిని నీవు గౌరవింప
వలయును. నేను జెప్పుహితమును వినవలయును. నాకై నీ
వేర్పఱచువృత్తిని నీవుమార్పక మిక్కిలి తిరముగానే యుంప
వలయును. నేనొకప్పుడును నీదుతక్కిన మంత్రులతోడ మంత్రా

లోచనముచేయను. అట్లు చేసితినేని వారతిశయము గోరుదురు గాన, లేనిపోనితప్పులు నాయెడఁ జెప్పుదురు. నీవొక్కనితోడనే నే నొక్కండును గలసి హితమును మంతనమునఁ జెప్పుదును. నీజ్ఞాతులను సంబంధిచిన కార్యములందు నన్ను 'హితమేది యహితమేది' యని యడుగరాదు. నాతో నాలోచించిన పిదప నీవు నీమంత్రులను హింసింపరాదు. నీవు కోపము నొంది సంబంధించినవారిని దండింపరాదు' అనెను. అందులకుఁ మృగనాథుఁ డా పులి వల్లె యని సమ్మతించి దాని నెంతయుఁ బూజించెను. నక్కయుఁ బులికి మంత్రిగానుండుట నంగీకరించెను. అట్లు పులి యానక్కను సత్కరించి యాయా కార్యములందు నియమించుచుండుటనుజూచి మునుపటి భృత్యులందఱు నొక్కటిగాఁగూడి యెడతెగక దానిని ద్వేషింపనారంభించినవి. ఆదుష్టబుద్ధులు మొదట మిత్రభావముతోడ మంచి మాటలఁ గయివసముచేసికొని రాజ్యమునం దున్నదోషములందుఁ జొప్పించి దాని నామోదించునట్లు చేయఁజూచెను. ఏలనఁగా వారు పరద్రవ్యములను నపహరించుచు జాలఁగాలముసుఖముగా వసించుచుండిరి. ఇప్పుడు నక్క కట్టుదిట్టములకులోనై యుండుటచేత నితరులధనముల నించుకయైన నపహరించుట వారికి శక్యము గాకపోయెను. అవి తమయభివృద్ధిని గోరుచు దానిని నధికారమునుండి లేవనెత్తుటకుఁ దివురుచు దాని నింపయిన ముచ్చటలచేత నాసగొలుపఁజూచినవి. మఱియు గొప్ప లంచము లిచ్చి దానిబుద్ధినివశీకరింపఁబ్రయత్నించినవి. అయినను నానక్క మిక్కిలియుఁ బ్రజ్ఞగలదిగావున నవిచేయువానికిఁ దన మనస్సు దిట తప్పినదిగాదు. పిదపఁ దక్కినవి దానికి నాశము

గలిగింపవలయు నని సంకేతించుకొని మృగరాజునకు మిక్కిలి యీప్సితమైన యతనికిఁ గాను జక్కఁగాఁ బక్వము సేయఁబడినట్టి మాంసము నెత్తికొనిపోయి యానక్కయింట రహస్యముగాఁ బెట్టినవి. ఆమాంసము నెవరు దొంగిలి తెచ్చిరో, యది యెవరెందులకుఁగా నట్లు చేసిరో యానక్కకుఁ దెలియును; అది యన్నియు దెలిసియుండియును (దీనిమూలమున నీబంధము మనకుఁ దెగిపోవుగాక యనియా) యొక కారణమును బట్టి సహించియుండెను. మంత్రిపదవిని బొందు కాలమునం దానక్క 'ఓరీ రాజా! నీవు నాయందుఁ జెలిమి గోరుదువేని నన్నుఁ దగిన కారణము లేక నమ్మకపోవరాదు. (నాకుఁ జెడుగు సేయరాదు)' అని ప్రతిజ్ఞ చేసికొన్నది. ఆయాలోచన మున్న తెఱఁగును దెలియఁగోరియు నావిషయమందపేక్ష గలిగియుండెను. పిదప మృగరాజాఁకలిఁగొని లేఁచి రాఁగా నతనికి భోజనము తేవలసిన సమయమందు నామాంసము కనఁబడదయ్యె. మృగరాజు దొంగను వెదకిపట్టవలయునని యానతిచ్చెను. కపటములగు నానక్కలును 'ఆమాంసము విద్వాంసుఁడును మహాప్రాజ్ఞుండు నని తన్ను నెన్నుకొనుచుండు మీమంత్రి యపహరించినాఁడు' అని తెలిపెను. తోడనే నక్కచాపలమును విని పులి కోపముగొని చూపోపనిదయ్యె. రాజగు పులి యానక్కను జంపవలయుననియుఁ దలంపుగొనెను. ఆ తెఱపిని జూచి దాని పూర్వమంత్రులు దానితో 'ఆనక్క మాయందఱ జీవనములను జెఱుపఁజూచుచున్నది' యనెను. ఇట్లు చెప్పి మరల నవి యామంత్రి నక్కరాజు మాంసమును దొంగిలించిన కార్యమును విస్తరించి తెలుపఁబూని యా పులితో 'అది చేసిన యా పనియే యిట్లున్నది. ఇఁక మఱెద్ది యది చేయదు? అది దేవర

యెట్టిదిగా ముందు వింటిరో యట్టిది గానే కాదు. మాటలయందే ధర్మముట్టి పడుచున్నది; స్వభావమందో బెట్టిదముగా నున్నది. అది నిజమునకుఁ బాపి; పైకి ధర్మవేషము వేసికొనియున్నది. దాని యాచారమంతయు వట్టిబూటకము. తన కార్యముకొఱకు భోజనము మొదలగువానియందు నియమములు పెట్టికొని వ్రతములనుబూని శ్రమపడిన దింతే కాని, ఇది దేవరకు నమ్మికగా దేని దీనిని గన్నులయెదుటఁ జూపెదము' అనెను. ఇట్లు చెప్పి యవి తోడనే వేగముగా నానక్కయింటనుండి యామాంసమును దెచ్చినవి. అట్లు మాంసమును గొంపోవుటయు నవి చెప్పినతక్కిన మాటలును విని పులి నక్కను జంపున ట్లాజ్ఞచేసెను. అంత నక్కకుఁ గలిగినవ్యసనమును జూచి పులితల్లి హితవచనములచేత బోధించుటకై యామృగరాజుకడకువచ్చి 'పుత్రా! ఈపన్నుగడయంతయుఁ గపటంపుఁగుట్రతోఁగూడినది. దీనినినీవుగయికొనరాదు. అశుద్ధులగువా రసూయవలని దోషములకులోనై శుద్ధుఁడగు వానియందుఁ దప్పులు పెట్టుదురు. ఒకరియున్నతిని మఱియెవ్వఁడునుజూచి సైఁపఁడు. గొప్పయధికారకృత్యము వైరమును గలిగించునది. తపస్సు మొదలయిన వానియందుఁ బరిశుద్ధునియందు దోషములు వైతురుగదా. వనమందుండి తనకర్మములను గావించుకొనుచుండు మునికినిగూడఁ మిత్రుఁడు, మధ్యస్థుఁడు, శత్రుఁడని మూఁడుపక్షములు నుప్పతిల్లుచున్నవి. లోభులకుఁ బరిశుద్ధులయందును, బిఱికివారలకు బలశాలులయందును, మూర్ఖులకుఁ బండితులయందును, దరిద్రులకు ధనాఢ్యులయందును, అధర్మాత్ములకు ధార్మికులయందును, విరూపులకు చక్కనివారియందును, ద్వేషముగలుగుట సహజము. పండితులందుఁ

74. పులి నక్కను జంపఁ బ్రయత్నించుట; పులితల్లి నివారించుట.

ఠెక్కండ్రును, మూర్ఖులును, లుబ్ధులును, కపటమున బ్రతుకు వారును, నొకదోషరహితునియందు వాఁడు బృహస్పతివంటి బుద్ధిగల వాఁడయ్యును దోషములు చెప్పుదురు. నీవు లేనపుడు నీయింటనుండి యీమాంస మపహరింపఁబడిన దే కానిమ్ము. అయిన నానక్కయొక రిచ్చినదానినిగూడ నొల్లదు. మొదట దీనిని జక్కఁగా నాలోచింపుము. పొల్లయినవి నిజముగాఁ జూప ట్టుచున్నవి. నిజములయినవి పైకిఁ బొల్లుగాఁ గనుపట్టుచున్నవి. లోకమునఁ బ్రాణులందు నానావిధములు చూపట్టుచున్నవి. కాఁబట్టి వాని యందెది యెట్టిదో పరీక్షింపవలయును. ఆకా శము నల్లనిపాత్రయడుగువలెను మిడుంగురుబురు వగ్గిమిడుఁగుఱు వలెనుగానఁబడు చున్నవి. నిజమునకు నాకాశమున కడుగు లేదు. మిడుగురు బురువునం దగ్గియు లేదు. కాఁబట్టి కన్నారఁ గనఁబడునట్టివస్తువును గూడఁబరీక్షింపవలసినది యుక్తముగా నున్నది. ఒకఁడేవస్తువునైనఁ బరీక్షించి తెలిసికొనునేని, పిదప దానివిషయమునఁ బరితాప పడకుండును. పుత్రా! ప్రభువగు వానికిఁ దనభృత్యునిఁ జంపించుటయొక కష్టముగాదు. కాని లోకమునఁ బ్రభువు లగువారికి మన్నించుటయే యెంతయుఁ గొనియాడఁదగినది. అది యెంతయుఁ గీర్తికరము. పుత్రా! నీ వీనక్కను మంత్రిగాఁ జేసితివి. ఇది సామంతుల కెల్లను దెలిసి నదే. పాత్రము దొరకుట యరిది. ఇది నీకుఁ జెలికాఁడు; కాఁబట్టి దీని నుంచుకొనుము. పరిశుద్ధుఁడగు నొకనిని, రాజు, వానిపగవారు మోపిన లేని దోషములను బట్టి, దోషియనియే వేఁగఁదలఁచునేని, యీరాజు తనమంత్రులును జెడితానును వేగనశించుచున్నాఁడు.' అనెను. ఆపులి యిట్లుచెప్పి ముగించిన

పిదప నానక్క క్రిందియధికారియొకటి మిక్కిలి ధర్మాత్మకమైనది, దానిశత్రువుల నడుమనుండి ముందఱికివచ్చి యాకపటపుఁబన్నుగడ పన్నిన విధమంతయు వెలిపుచ్చెను. అంత నామృగనాథుఁడా నక్క మంచినడవడిగలదిగాఁ దెలిసి దానిని సత్కరించి విడిచిపుచ్చెను; మఱి చెలిమి గడలుకొనం బలుమాఱు బిగియఁ గౌఁగిలించుకొనెను. నీతిశాస్త్ర విదం బయినయానక్క యాయవమానమునకు మిక్కిలి పరితపించి యామృగపతిని ప్రాయోపవేశమునకు ననుజ్ఞయిచ్చునట్లు వేఁడెను. ఆపులి గన్నులు విచ్చి చెలిమివలనఁ దేఱకొనఁజూచి మిక్కిలి ధర్మాత్మకంబయిన యానక్కను నెంతయుఁ బూజించి యట్లు చేయవలదని వారించెను. ఆనక్కయు నట్లు తనయేలిక నెయ్యమునఁ దొట్రుపడుచుండుటనుజూచి ప్రణతుఁడై పలుకు కన్నీటిచే డగ్గుత్తికపడ దానితో 'మొదట నీవు నన్నుఁబూజించితివి ; పిదప నవమానించితివి ; నీనడత నన్ను నీకు శత్రువై యుండు స్థితికిఁ దెచ్చినది. ఇఁక నీయొద్దనుండుట నాకుఁదగదు. సంతుష్టి లేనివారును,తమ యధికారపదమునుండి త్రోయఁబడినవారును, గౌరవము క్రిందుపఱుపఁబడినవారును, తమ్ముఁదామే చెఱుపుకొన్నవారును, తమ (యేలికకోపమువలన) శత్రువులచేత వంచితు లయినవారును, మిక్కిలి క్షీణించినవారును, పేరాసగలవారును, క్రుద్ధులును, భీతులును, పైయధికారులచే వంచితులును, రాజుచేత సొమ్మపహరింపఁబడినవారును, గరువమగు గొప్పకృత్యములు చేయుటకుఁ దమకము గలిగియుండియు విత్తమార్జించు నుపాయములు లేకుండునట్టివారును, తమకుఁగలిగించినబాధకు దుఃఖమునకో కోపమునకో పొక్కుచుండువారును, తమ యేలికకు

వ్యసన సమూహములు వచ్చుటకై యెదురు చూచుచుందురు. ఒడయఁడు వంచింపఁగా వారతనిని దిగవిడిచి శత్రువులచేతికి మంచిసాధనము లగుదురు. నీవు నన్నవమానించితివి. మరల నన్నధికారమునందు నిలిపితివేని నన్నెట్లు నమ్మఁగలవు? నిన్నుఁగాని నేనెట్లు నమ్మఁగలను? నన్ను నీవు సమర్థుఁడని చేరఁబట్టి పరీక్షించి యధికారమందు నిలిపితివి. అప్పుడు చేసినయొడంబడికను నుల్లంఘించి, నన్నవమానించితివి. ఒకనిని బదుగురి నడుమ మొదట శీలవంతుఁడని ప్రకటముగాఁ జెప్పినచో, అట్లు చెప్పినవాఁడు తానాడి తప్పకుండునేని మరల వానినిగుణహీనుడని చెప్పరాదు. ఇట్లు నన్నవమానించితివి గావున నాయందిఁక నమ్మిక యుండఁజాలదు. నీకు నమ్మకము తీసిపోయినపిదప నీయందు నాకుభయము కలుగును. నీకు నమ్మకము లేకుండఁగా నాకు భయమగుచుండఁగా, మనశత్రువులు మనల బాధించుటకు సందులు వెదకుచుందురు. నీప్రజలు తుదకు నెయ్యము లేక, తనివియుఁ గానకపోదురు. ఇట్టిస్థితికిఁ బెక్కుదోషములు గలవు. మొదట గౌరవమును బిదప నవమానమును గలిగినట్టిస్థితి సుఖమైనదిగాఁ బ్రాజ్ఞులెన్నరు. వేఱుపడినది గూడికొనుట కష్టము. వేఱుపడి మరలఁ గూడినచోటఁ గలుగుప్రీతి మరల స్నేహముచేతఁ బెరుఁగదు. భర్తవగు నీహితము గోరువాఁడొక్కఁడును గనుపట్టకున్నాఁడు. కొలువు, తనకును దనభర్తకును మంచిసేయు నభిప్రాయము నుండియే కలుగుచున్నది. అన్నిక్రియలును స్వార్థమును బట్టియే కయికొనఁబడుచున్నవి. స్వార్థమునుబట్టి కాక వట్టి నెయ్యమును బట్టి కలుగు నభిప్రాయములు మిక్కిలియు దుర్లభములు. రాజుల కెవరికి మనసు చలించుచును

నిమ్మళము లేకయు నుండునో వారి పురుషుల కలరూపు నెఱుంగుట యెంతయుఁ గష్టము. నూర్వ్వరయుం దొక్కఁడే సమర్థుఁడుగను జంకులేని వాఁడుగను దిరుగుచున్నాఁడు. మనుష్యుల కభివృద్ధియు, నాశమును దనంతటనే కలుగుచున్నవి. శుభమును నశుభమును, మహత్త్వమును రానీక నిలుపఁజూచుట బుద్ధి తక్కువయే యగును.' అనెను.

భీష్ముఁడు. 'నక్కయిట్లు ధర్మార్థకామయుక్తము లగు తిన్నని మాటలాడి రాజును బ్రసన్నునిఁ గావించి వనమునకు మరలి పోయెను. బుద్ధిమంత మయినయానక్క మృగరాజు వేఁడుకొన్నను బాటింపక ప్రాయోపవేశముచేసి శరీరమును విడిచి స్వర్గమును బొందెను' అనెను. ఇది నూట పదునొకండవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడలసత్వ మనర్థహేతువని నిరూపించుటకై లొట్టియ కథను జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'ధార్మికోత్తమా! రాజు చేయవలసిన దేది? ఏమిచేసి సుఖమునొందును? దానిని గలరూపున నాకుఁ జెప్పుము' అని యడిగెను. భీష్ముఁడు 'ఈలోకమందు రా జేమి చేయవలయునో, దేనినిజేసెనేని సుఖమునొందునో యట్టి కార్యమును ముఖ్యముగా నిశ్చయించి యిప్పుడు నీకుపదేశించెదను వినుము. ధర్మరాజా! ఒక లొట్టియనుగుఱించి యీపెద్దకథను మేము వినియున్నాము. దానియట్లుండరాదు; అది తెలియుము. కృతయుగమందొక పెద్ద లొట్టియయుండెను. దానికి పూర్వజన్మ

579. లొట్టియ తనగొంతునకు గాలివలన నపాయము లేకుండుటకై కొండగుహలో నుంచుట; నక్కలు చలిచే వచ్చి దానిగొంతును గొఱికి తినుట.

స్మరణముగలదు.అది వాఁడి యగునియమముతో నరణ్యమందుఁ దప మనుష్ఠించుచుండెను. దానితపము ముగియఁగా బ్రహ్మ దానియెడఁ బ్రీతుండై కోరినవర మడుగు మనెను. అందుల కా లొట్టిపిట్ట 'మహాత్మా! నీ యనుగ్రహమువలన నాయీ కుత్తుక నూఱుయోజనముల తుదనున్న యాహారము నేనియుఁ దీసికొన శక్య మగునంత నిడివిగా నుండవలయును' అనెను. అందులకు బ్రహ్మ 'వల్లె'యని చెప్పఁగా నది గొప్పవరమును బడసి తనయడవిని బోయిచేరెను. అపు డా యొంటె మిక్కిలి చెడుబుద్ధిగలది గాన, బ్రహ్మదేవుఁడు వర మొసంగినకారణమున సోమరితనము గలిగియుండెను. ఆదురాత్మకమయినది చెడుకాల ముచేతఁ దెలివి యుడిగి,యాదినము మొదలుగాఁ బచ్చికమేయు టకు బయలు వెడలినదిగాదు. ఒకనాఁ డది నూఱుయోజన ములు నిడుపయిన తనకుత్తుకను జాఁచి యేశ్రమము లేక యాహా రము నరయుచుండఁగా నొక గొప్ప గాలిపుట్టెను. అవివేకి యగునాలొట్టియ తనతలనును గుత్తుకనును నొక కొండగుహ యందుఁబెట్టి యాగాలివానయుడుగుట నెదురుచూచుచుండెను. తోడనే లోకమునంతయు వెల్లినిముంచునట్టు బెట్టిదమయిన వర్షము గురిసెను. అపు డొకనక్క చలిచేత నవయవములు వడఁకుచుండ నాఁకటిచే స్రుక్కుచు వానవెల్లికిఁ గలంగి భార్య యుఁ దానును వేగ యా గుహకువచ్చి చొచ్చెను. మాంసము వలన బ్రతుకునట్టి యామృగము మిక్కిలియు నాఁకలిచేఁ గట కటంబడుచు నాలొట్టికుకుత్తుకను దినఁ గడంగెను. తెలివి మాలిన యాలొట్టియు, తాను భక్షింపఁబడు చుండుటను దెలి యఁగానే మిక్కిలియు దుఃఖమునొంది కుత్తుకను ముడుఁచుకొనఁ

ప్రయత్నించినది. లొట్టియ కుత్తుకను గ్రిందుగను మీఁదుగను ముడుఁచుకొనుటకై కదల్పఁగానే నక్కయు దానిభార్యయుఁ బట్టువిడువక దానిని దినుచు నే యుండెను. ఆ లొట్టియ యొకింత సేపటికిఁ బ్రాణమువిడిచెను. ఆనక్కయంత లొట్టియను జంపి తిని తుపాను దీసినపిదప నాగుహనుండి వెడలి వచ్చెను. ఇట్లాలొట్టియ దుర్బుద్ధిచేత మరణము నొందెను. సోమరితనము వెంట గొప్పదోషము క్రమముగా వచ్చుటను జూడుము ! నీ వట్లు సోమరితనము లేక యింద్రియముల నియమించి తగిన యుపాయముతో నేదియుఁ గావింపుము. జయమునకు బుద్ధియే మూలమని మనువు చెప్పెను. కర్మములు బుద్ధిచేతఁ జేయఁబడునవి శ్రేష్ఠములు; భుజబలముచేతఁ జేయఁబడునవి మధ్యములు ; పిక్కలచేత (త్రిమ్మరి) చేయఁబడునది యధమములు; బరువుమోసి చేయఁబడునది యన్నిటికంటెఁ దక్కువ యైనవి. రాజు రాజ్యము నడుప సమర్థుఁడై యింద్రియముల నిగ్రహించినవాఁడేని యతనిరాజ్యము చెడక నిలిచియుండును. ఆర్తి గలవాఁడు బుద్ధిమూలముననే తాను గోరినది సాధింపవలయునని మనువుచెప్పెను. ధర్మరాజా ! రహస్యముగానున్న మంత్రాలోచనములను వినువారును, సహాయులు మిక్కిలి గలవారును, చక్కఁగాఁ బరీక్షించి నడచుకొనువారును, సమస్తకార్యముల యందుసిద్ధినొందుదురు.అట్టిసహాయముగలరాజుభూమినంతయు బాలింపశక్తుఁడగును. మహేంద్ర సమానప్రభావా! తొల్లి శాస్త్రవిదు లగు పురుషులచే నిది చెప్పఁబడినది. నేను శాస్త్రమందుఁ గన్నిడియే దీనిని నీకుఁజెప్పితిని. నీవుపరాకువడక నడచుకొనుము' అని చెప్పెను. ఇది నూటపండ్రెండవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడు బలవంతుఁడగుశత్రువునుపశము చేసి
కొనుటకు వినయ ముపాయమగునని నదీ
సాగరసంవాదమును జెప్పుట.)

ధర్మరాజు 'భరతసింహమా! రాజు, తగిన సాధనములు లేక యే*దుర్లభంబగు రాజ్యమును బడసి మిక్కిలియు వృద్ధినొంది యున్నశత్రువునెడల నెట్లు నడచుకొనవలయును?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు—'భారతా! ఈ విషయమందు నదులకును సముద్రమునకును జరిగిన సంవాదమయి పురాతనమయిన యీ యితిహాసమును నుదాహరించుచున్నారు. తొల్లి, యసురులకు మనికిపట్టును నదులకుఁ బతియునగుసముద్రుఁడు సమస్తనదులను జూచి తనకుఁగలిగిన సంశయముల నడుగఁదొడఁగి 'నదులారా! మీరు ప్రవాహములు వెల్లిగొని పెద్ద పెద్ద మ్రాఁకులను వేళ్ల తోడను గొమ్మలతోడను బెకల్చి యిచ్చటికిఁ దేఁగాఁ జూచుచున్నాను. కాని నీరుప్రబ్బలిని మాత్రము పెకల్చి తేఁగాఁ జూడను. మీగట్టులయందు మొలచు నీరుప్రబ్బలి చిన్నకొలఁది గలది ; దాని సత్త్వయు నల్పము. దానిని నలక్ష్యభావముచేతఁ బెకల్చి తేరా? లేక దానివలన మీకేమయినను బ్రయోజనము గలదా? మీకందఱ కిట్లు నీరు ప్రబ్బలిని గట్టులను ద్రెంచి తేకుండుటకుఁ గలయభిప్రాయ మేమో వినఁగోరుచున్నాను' అని యడిగెను. ఆవిషయమున గంగానది సముద్రునిఁజూచి

---

*'రాజా రాజ్యమను ప్రాప్యదుర్లభమ్' అని జా. మూలము. 'దుర్బలః' అని దాక్షిణాత్య పాఠము.

యర్థవంతమును హేతుయుక్తమునుబోధకరమునగుమాటలతో ఈపెద్దమ్రాఁకు లున్నచోటనేయుండి యాచోటునుండి 'కదలక మెదలక దృఢముగా నెలకొనియుండును. ఇట్లవి మా వెల్లువల నెదుర్చునవిగా నుండుటవలన నవి పెరిఁగినచోటును విడుచునట్లు గావింపఁబడుచున్నవి. నీరు ప్రబ్బలి, యున్నచోట నుండి తొలఁగదు. అది వెల్లువయురవడిని జూచి వంగిపోవుచున్నది. తక్కిన మ్రాకులట్లు వంగవు. ప్రవాహవేగము తీసినదే యానీరుప్రబ్బలి మరలఁ దనయెప్పటిచోటు నొందును. అది కాలమును సమయమును దెలిసినది; మాకు వశ్యమైయుండునది. మాకనుకూలముగా నడచుకొనునది. స్తంభమువలె దిటగా నిలఁబడక యుండును. కాఁబట్టి యది నిన్నుఁ జేరుటలేదు. నీటి యురవడికిని గాలివేగమునకు నడఁగియుండి పిదపఁ బయికిలేచునట్టి యోషధులును, మ్రాఁకులును, జెట్లును. నవమానము నొందవు' అనెను. యుధిష్ఠిరా! కాఁబట్టి మిక్కిలి వృద్ధినొంది యున్నశత్రురాజువలని బంధమును బోఁగొట్టుకొనుటకు వాని మొదటియురవడి కెవఁడు సైఁపఁడో వాఁడుశీఘ్రముగానే నశించును. మంచి తెలివిగాలరాజెవఁడు తనకును శత్రువునకును గల బలాబలములను సేనను బరాక్రమమును దెలిసి నడచుకొనుచున్నాఁడో వాఁ డవమానమునొందఁడు. ఇట్లె తెలివిగలవాఁడు, శత్రువు తనకంటె నెక్కుడుబలముగలవాఁడని తెలిసినప్పుడు నీరుప్రబ్బలిరీతి నాశ్రయింపవలయును. ఇదియే తెలివికి లక్షణము' అనెను. ఇది నూట పదుమూఁడవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు సభయందు దుష్టుఁడు చెడ్డమాట చెప్పినను దానినోర్చుట మంచిదనుట. }

ధర్మరాజు 'మూర్ఖుండును గ్రూరుండునగు నొక దిట్టమాట లవాఁడు మెత్తనివాఁ డగు విద్వాంసుని సభయందు నిందించు చుండఁగా నావిద్వాంసుఁ డేమిచేయవలయును?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'రాజా! ఈవిషయము చక్కఁగాఁ దెలియునట్లు వినుము. ఎప్పుడు నెఱుకగలవాఁ డల్పబుద్ధియగు మనుష్యుని మాట లకు సైఁపవలయును. దూషింపఁబడువాఁడు కోపమునొందక యుండెనేని దూషించువాని సుకృతమునెల్లఁ బొందుచున్నాఁడు. అట్లు సైఁచినవాఁడు తనదుష్కృతములను, గోపంబున నట్లు దూషించినవానికై పుచ్చుచున్నాఁడు. *కూఁ పెట్టుచున్న రోగియెడ లంబోలె, నిందించుచున్న యామనుష్యుని యెడల నుదాసీనుఁడై యుండవలయును. లోకులపగకుఁ బాలయినవాఁడు బ్రతికియు వ్యర్థమే. మూఁఢుఁడు 'నే నట్టిగొప్పవానిని నట్టి సభయం దిట్టి మాటలడిగితిని' అని పలుమాఱు చెప్పుకొనుచుండెను, నట్లు చేసిన చెడుగునకుఁదన్నుఁ బొగడుకొనుచుండుటను మాటికిఁ జూడ వచ్చును. మఱియు వాఁడు 'వాఁడు నేను దూషింపఁగా సిగ్గు పడి సత్త్వచెడి చచ్చినవానివలె నుండెను' అని చెప్పికొనును. పురుషాధముఁ డితరులు డంబముగాఁ జెప్పికొనరాని యట్టిపని చేసియు సిగ్గుమాలి డంబముగాఁ జెప్పికొనును. అట్టి పురుషాధ

---

*'గర్హితం త ముపేక్షేత వాశ్యమాన మివాతురమ్' అని మూలము. 'టిట్టిభం త ముపేక్షేత వాశ్యమాన మివాతురమ్' అని. జొ. మూలము. రొద సేయుచున్న టిట్టిభ పక్షినింబోలెనని యర్థము.

ముని జతనంబున దాంతుఁడగువాఁడుపేక్షింపవలయును. అల్ప
బుద్ధిగలవాఁడు చెప్పెడి మాటలనెల్లనప్పటికి సైఁపవలయును.
వాఁడడవియందు వ్యర్థముగాఁ గూయిడుచుండు బుద్ధిమాలిన
కాకి వంటివాఁడు. అట్టివాఁడు కొనియాడియు దూషించియు
నేమిచేయఁగలఁడు ; ఒకరిని వట్టిమాటలచేతనే దూషించువా
రట్లు దూషణములను నిరూపింపఁగలుగుదు రేని వారిమాటలకుఁ
గొంతపస గలుగును. నిజమునకు వారిమాటలు, మూఢులు
తాము కలహించువారిని జచ్చునట్లు వెట్టుశాపము లంత
పసయే కలవిగాని వేఱుకాదు. నిందించువాఁడు తనచేష్టల
చేతను మాటలచేతను దనతల్లియందు మాఱుమగనికిఁ బుట్టు
టను బ్రకటించికొన్నవాఁడగుచున్నాఁడు. నెమలి నృత్యము
సేయునపుడు గుహ్యప్రదేశమును వెలిపుచ్చును. అది తన
నృత్యమునకే విఱ్ఱవీఁగునుగాని తనగోప్యాంగమును జూపుటకు
సిగ్గుపడనట్లు నిందించువాఁడును తాను బరుని నిందించినందులకే
సంతోషించునుగాని దానివలనఁ దనతల్లిదోషము వెలిపుచ్చినం
దులకు సిగ్గుపడఁడు. ఎవనికిలోకమందుఁ జెప్పరానిమాటయు,
జేయరానిపనియునొకటియుఁగలుగదో *యట్టివానిపుట్టుకకుమఱి
యొకఁడును (మాఱుమగఁడును) హేతువుగాఁగలసియున్నాఁడు.
అట్టివానితో శుచియగువాఁడు మాటాడరాదు. ఎవఁడొకని
యెదుటవానిగుణములను, మఱుఁగున వానిదోషములను, నెత్తి
చెప్పునో వాఁడులోకమునఁ గుక్కవంటివాఁడు. వానికి మంచి
లోకములును జ్ఞానమును ధర్మమును నశించినవగును. అట్టి

---

* 'సంశ్లిష్టజన్మనా' అని మూలము. 'సంశ్లిష్టకర్మణా' అని పాఠాంతరము. ఈపాఠమునం దర్థము క్లిష్టముగా నున్నది.

మనుష్యుఁడు పెక్కుదినములు దాను చేసిన దానములును, వేల్చిన హోమములును, మఱుఁగునఁ జేసిన నిందనములచేతఁ దోడనే నాశము చేసికొనుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి ప్రాజ్ఞుండును మతిమంతుఁడు నగు వాఁడట్టి పాపచిత్తుండును వర్జనీయుండు నగుమనుష్యుని కుక్కమాంసముంబోలెఁ దోడనే వర్జింపవలయును. పెక్కుజనుల నడుమఁ బరులపయిఁ గొండెములు చెప్పు దురాత్ముఁడు సర్పము తనపడగనెత్తి చూపునట్లు తనదోషములను వెలిపుచ్చుకొనుచున్నాఁడు. ఆ వెనుఁ గొఱుకుఁ దనకుం బోలినపనిని (పరనిందను) గావించుచుండఁగా వానికి మాఱుసేయ నుంకించువాఁడు, బూడిద కుప్పలో మునిఁగిన బుద్ధిమాలిన గాడిదయుంబోలె దుఃఖమున మునుఁగుచున్నాఁడు. జనుల నెప్పుడును నిందించుచుండుటయందే యాసక్తుఁడై యుండు వానిని, జిమ్మిరేఁగిన తోఁడేలుంబోలెను మత్తిలి యెసరేఁగి గర్జించుచున్న యేనుంగుంబోలెను మిక్కిలి బెడిదమయిన కుక్కనుం బోలెను త్యజింపవలయును. అయోగ్యులు పోవుమార్గమున వర్తించువాఁడును, ఇంద్రియ నిగ్రహమును వినయమును లేనివాఁడును, పాపుండును, శత్రుత్వమే వ్రతముగాఁగలవాఁడును, ఎప్పుడును నితరుల సంపద నశింపవలయుననియే కోరుచుండువాఁడును, పాపబుద్ధియునగు నట్టిమనుష్యుఁ డిస్సీ! పాడై పోవుఁగాక. మఱియు వారు నిన్ను మిక్కిలియు నిందించుచుండినను నీవది విని యూర్కుడవెంతమాత్రము గాకుము. గొప్పవానికిఁ దక్కువవానితో వాదము స్థిరబుద్ధు లగువా రెంతయు నిందింతురు. వాఁడు గోపముగొనెనా కొఱికినను గొఱుకును. కొట్టినను గొట్టును. దుమ్మును నుముకను బయిని జల్లినను జల్లును. పండ్లు తెఱచి చూపి భయ

పెట్టును. ఇదంతయుఁ గుపితుండును క్రూరుండు నగు మూఢుని యందు సిద్ధము. దురాత్ముఁడు సభయందుఁ గావించు నిందను దుర్జనులను సహించువాఁడును మాటికిని నీనిదర్శనములను జదువువాఁడును, మాటలచేత నేవిధమయిన బాధయును బొందఁడు' అనెను. ఇది నూటపదునాలుగవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు రాజులకు సాహాయ్యమును జేర్చుకొనుట యావశ్యకమని చెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'పితామహా! నీవు మిక్కిలియుఁ బ్రాజ్ఞుండవు. నాకుఁ బెద్దసందేహ మొకటిగలదు. ఇది నీవే తొలగింపఁజాలుదువు. నీవు మాకులమును వృద్ధి నొందించినవాఁడవు గదా! తండ్రీ! చెడునడవడియుఁ జెడుమనస్సును గలమనుష్యులు నిందించి మాటలాడుటను గుఱించి యిపుడుపన్యసించితివి; మఱియు నీకొకటి విన్నవించుకొనుచున్నాను. రాజ్యతంత్రమునకు హితమైనదియు, కులమునకు సుఖము కలిగించునదియు, మీఁదటికిని నిప్పటికిని క్షేమము వర్ధిల్లఁ జేయునదియు, పుత్రులకును బౌత్రులకును సంతోషమును బుట్టించునదియు, రాష్ట్రమును వృద్ధిఁబొందించునదియు, అన్న పానములకును దేహమునకును హితమైనదియు నగు దానిని నాకుఁ జెప్పవలయును. రాజభిషిక్తుఁడై రాజ్యమునేలుచు *మిత్రులచేతఁ బరివేష్టితుఁడయ్యు,

---

* మిత్రులనఁగా ప్రత్యుపకారమును గోరి యుపకరించువారు; సుహృదులది గోరకయే యుపకరించు వారని భేదము తెలియునది.

సుహృదులం గూడియుఁ బ్రజల నెట్లు రంజింపవలయును? ఏ రాజు తన నెయ్యములయు ననురాగములయు బారింబడి దుష్ట విషయములందు మిక్కిలియుఁ దగులుగలిగి, యింద్రియముల నడంపఁ జాలమివలనఁ జెడుమనుష్యులును బరిపాలించుచు నుండునో యతని భృత్యులు కులీనులగు వారందఱును నతని యెడ విముఖులగుదురు. అతఁడు మంచి భృత్యుల బలమువలనఁ బడయఁదగు నర్థములను బడయ నేరఁడు. నీవు బుద్ధియందు బృహస్పతికి సముండవు. రేయుంబగలు రాజధర్మములనే చింతించుచున్న వాఁడనుగాన నాకు నీ విషయమును నీవు చెప్ప నర్హుఁడవు. పురుషసింహమా ! నీవు మాకులహితమం దే యాసక్తిగలిగి యుందువుగాన మాకు రాజకీయ విషయములను నుపదేశించుచుందువు. మహాప్రాజ్ఞుండగు విదురుం డొక్కండును నెప్పుడును మాకుపదేశము సేయుచుండువాఁడు. నేను నీవలనఁ గులహితమును రాజ్యమునకు హితకరంబు నగునుపదేశమును వినియవ్యయంబగు నమృతంబును ద్రావినట్లు తృప్తినొంది సుఖముగా నిదురించెదను. ఎట్టి భృత్యులు నికృష్టులు? ఎట్టివారు సర్వగుణసంపన్నులు? ఎటువంటి భృత్యులతోఁగూడి లేక యెట్టి కులమునఁ బుట్టిన భృత్యులతోఁగూడి, రాజ్యయాత్ర జరుపఁదగును? భృత్యులు లేకయె రాజు తా నొక్కండును బ్రజలను రక్షింపఁ జాలఁడు గదా. గొప్పకులమునఁ బుట్టినవారందఱును రాజ్యము నేలుట కువ్విళ్లూరుదురు' అనెను.

భీష్ముఁడు—'భారతా! రాజు, తా నొక్కండే రాజ్యము నేలఁజాలఁడు. భృత్యుల సహాయము లేనిచో నతనికే యర్థములును బడయశక్యములుగావు; పడసినవాని నెప్పుడును రక్షించుట

కును శక్యముగాదు. ఏరాజునకుఁగలభృత్య జనులందఱునుజ్ఞాన విజ్ఞానములందుఁ బండితులును రాజహితమును గోరువారును సత్కుల ప్రసూతులును బరస్పరము నెయ్యము తియ్యము గల వారునై యుందురో యట్టిరాజు రాజ్యమువలని ఫలమును బొందును. ఏరాజు మంత్రులు, కులీనులును,పరులచే వేఱుపఱుప రానివారును, రాజు ప్రక్కఁ బాయకుండువారును, రాజు నకు మతి నుపదేశించు చుండువారును, అర్థ్యో వస్తువుల సం బంధములను లెస్సగా గుఱుతెఱింగిన వారును, మీఁదటికాల మునకు వలయునవి యెల్ల ముందుగా సమకట్టువారును, కాల గుణములను జక్కఁగా నెఱింగినవారును, గడచిపోయిన వానికి దుఃఖింపకుండువారును, నగుమంత్రు లుందురో యట్టి రాజు రాజ్యమువలని ఫలమును బడయును. ఏరాజునకు సహాయులగు వా రతనితోడ సుఖదుఃఖములు గలవారును, బ్రియముచేయు చుండువారును, రాజు కార్యముల నొడఁగూర్చుటయే యెప్పు డును జింతించు చుండువారును, సభ్యులునై యుందురో యట్టి రాజు రాజ్యమువలని ఫలమును బొందును. ఏరాజుదేశము నందలి వారు కాఱియలేక యెప్పుడు నున్నతి గలిగి నీచులుగా కయు,మంచిమార్గము నూఁదియువర్తింతురో యతఁడు రాజ్యము వలని ఫలమును బొందును. ఏరాజు బొక్కసము, నతనియాదా యమును వృద్ధిచేయు మార్గములఁ జక్కఁగాఁ దెలిసినవారును నాప్తులును రాజువలన సంతుష్టులును ధనధాన్యసంపత్తిచేఁ బుష్టిగలవారును, నగు మనుష్యులు పరిపాలించు చుందురో యట్టి రాజు రాజ్యమువలని ఫలమును బడయును. ధాన్యాదుల కొట్టు, పరులచే వేఱుపఱుపరాని 'వారును, ఆప్తులును, పై

పయిని సేకరించుటయం దాసక్తులును, బాత్రులును, బేరాసలేని వారుననగు పురుషులచేఁ బాలింపఁబడుచుండునేని రా జొప్పిద మును బొందును. ఏరాజు నగరమందలి వ్యవహారము*శంఖలిఖితుల వ్యవహారముంబోలెఁ గచ్ఛితమై ధర్మఫలమును గలిగించు నదై చూపట్టునో యారాజు ధర్మమువలని ఫలమును బడయును. ఏ రాజు రాజధర్మములను దెలిసికొని ప్రజలను జేరఁ బట్టుకొనుచు నాఁటింట నొకపాలు కప్పముఁ బుచ్చుకొనునో యతఁడు ధర్మమువలని ఫలమును బొందును' అనెను. ఇది నూట పదియేనవయధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁ డొకముని చిఱుత మొదలగు వాని వలన భయపడిన కుక్కను నాయామృగముగాఁ జేయుటను జెప్పుట. }

(ధర్మరాజు 'భరతసత్తమా ! ఏ సమయమందు రాజునకుఁ గులీనులగు సహాయులు లేరో యట్టియెడఁ గులీనులుగాని వారిని సహాయులుగా నేర్పఱచు కొనవచ్చునా?' అని యడిగెను.)

భీష్ముఁడు 'ఈ విషయమై పురాతనమయిన యొక యితిహాసముగలదు. అది లోకులకు దృష్టాంతప్రాయమై సజ్జనులచేత నాచరింపఁబడినదయ్యు నెప్పుడు నొప్పుచున్నది. అది ప్రకృత విషయముంబోలినది. దానిని నేను బరశురాముని తపోవనమందు ఋషిసత్తములు చెప్పఁగా వింటిని. మనుష్యులు లేని

---

* శంఖలిఖిత చరిత్రమును ఆపదిర్వమునఁ జూచునది.

రొక మహారణ్యమందు, నొకముని ఫలమూలములఁ దినుచు నియతుఁడై యింద్రియముల నడఁచి వసించియుండెను. అతఁడు వ్రతదీక్షలచేత నెంతయు బడలియు, దమముగలిగియు, నెప్పుడును వేదాధ్యయనము చేయుచును శుచియై, యుపవాసముల చేత నాత్మశుద్ధియునొంది యెల్లప్పుడు సన్మార్గమునందే వర్తించుచుండెను. క్షమంతుఁ డతఁడు గూర్చుండియుండఁగా నతని మంచిభావమును గాంచి యడివియందుఁ గ్రుమ్మరుచుండు జంతువులన్నియును నతనిని బ్రేమంబున దగ్గఱ వచ్చి యుండును. సింహములును, పులులును, శరభములును మదించిన పెద్ద యేనుఁగులును, జిఱుతపులులును, ఖడ్గమృగములును, ఎలుఁగు గొడ్లును, మఱియు బెట్టిదముగాఁ జూపట్టునవియు, నెత్తురాహారముగాఁ గలవియు నగు తక్కిన మృగములును నన్నియు నామునికడకు వచ్చి కుశలప్రశ్నములు సేయుచుండును. అవి యన్నియు నతనియెడ శిష్యులవలెను, దాసులవలెను నడచుకొనుచు నతని మనసెఱింగి ప్రియమునే యెప్పుడును గావించుచుండును. అవి యతని యొద్దకువచ్చి 'సుఖమా' యని యడిగి యతని బదులును గయికొని తమతమ నెలవులకుఁ బోవుచుండును. అం దొకజంతువు మాత్రము గ్రామ్యమగు కుక్క, యమ్మహాముని నెప్పుడును విడువకయే యుండెను. అది యెప్పుడును భక్తియు ననురక్తియుఁ గలిగి యుండెను. అది యుపవాసములచేఁ గృశించి బలహీనమై పండ్లును వేళ్లు నీరును నాహారముగా శాంతమై శిష్యునివలెఁ జూపట్టుచుండును. అమ్మహర్షి యాసనమందుఁ గూర్చుండఁగా నది యతని యడుగుల క్రింద మనుష్యునివలె మనసునుంచి నెయ్యమునచే మిక్కిలియు నత

నికి బద్ధమైయుండెను. ఒకనాఁడు రక్తము నాహారించునట్టి యొక బెట్టిదపుఁ జిఱుతపులి యచ్చటికి వచ్చెను. ఆ క్రూర జంతువు కుక్కను జూడఁగానే యెంతయు నుప్పొంగి రెండవ యమునివలెఁ జూపట్టెను. అది యాకలియు దప్పియుఁగొని పెదవులు నాఁకికొనుచుఁ,దోఁక నెడతెగక జాడించుచు,నోరు తెఱచుకొని యాకుక్క మాంసమును గోరివచ్చెను. ఆక్రూర మృగమట్లు వచ్చుచుండుటను జూచి కుక్క బ్రతుకుగోరి యామునిని జూచి యిట్లు చెప్పెను. అది చెప్పెద వినుము—' మహాత్మా! కుక్కలకు శత్రువయిన యీ చిఱుఁత నన్నుఁ జంపఁ దివురు చున్నది. మహామునీ! నీ యనుగ్రహముం జేసి యీ పులివలన నుండి నాకు భయములేకుండ వలయును. మహాబాహూ! అట్లు దయసేయవలయును, నీకన్నియుఁ దెలియుననుటకు సందియము లేదు' అనెను. అమ్ముని సకలప్రాణుల కూఁతలును నెఱింగినవాఁడు ; మఱి యణిమాదిసిద్ధులు గలవాఁడు. అతఁ డాకుక్కకుఁ గలిగిన భయమునకు హేతువును నా కుక్క భావమును దెలిసి దానితో 'బిడ్డా! చిఱుతపులి వలన నీ కేవిధమునను మరణ భయముకలుగదు. ఇదిగో నీవు నీకుక్కరూపమునుమాని చిఱుత పులి వగుదువు' అనెను. తోడనే కుక్క చిఱుత రూపము నొందెను. అప్పుడదిబంగారుంబోని మేనునువింతలయినచాఱలు గల యంగములును మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్న కోఱ పండ్లనుగలిగి భయంబునూని వనంబున నుండెను. చిఱుత యా కుక్క తనకు సాటియైన మృగమై యెదురనుండంగని తత్క్షణమే దానియెడఁ గల విరోధమంతయు నుడిగిన దయ్యెను. అంతనొక పెద్దపులి మిక్కిలియు భయంకరమైనది యాఁకటిచేత నోరు

తెలిచుకొని సెలవులు నాకికొనుచు నెత్తురున కువ్విళ్లూరుచు నాచిఱుతకై వచ్చెను. ఆచిఱుతయు వాఁడి కోఱలుగలిగియుఁ గటఁ గటకటంబడుచు వచ్చు పెద్దపులినిజూచి ప్రాణరక్షణము కొఱకు ఋషిని శరణుఁజొచ్చెను. పిదప నమ్ముని కూడి మాడు చుండుటవలని నెయ్యము నపుడు నెఱపుచు నా విరోధియగు పెద్దపులికంటె బలవంతమయిన పెద్దపులిగా నాచిఱుతను గావించెను. అపు డాపెద్దపులి దానిని జూచి పయింబడదయ్యె. ఆకుక్కయో బెబ్బులితనమునొంది బలము గలదై మాంసము నాహారింపఁ దొడంగినది కాని ఫలమూలముల నెంతమాత్ర మొల్లదయ్యెను. అది మొదలుగా బెబ్బులియైన యాకుక్క మృగరాజువలెనే వనమందలి తక్కిన మృగములను నాహారించు చుండెను. ఇది నూటపదియాఱవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడాముని తనకుక్కను పలువగలమృగములను గావించుటయుఁ బిదపఁ నది తన్నుఁ జంపఁగోరఁగా మరల మునుపటివలెఁగుక్కను గావించుటయును జెప్పుట.)

పెద్దపులియును మృగములను జంపి తినుచుఁ బర్ణశాల మూలయందు హాయిగా నిదురించుచుండెను. ఒకనాఁ డది యాశ్రమమున నుండఁగా మదించిన యొకయేనుఁగు పయికి లేచిన మేఘమువలె నచటికి వచ్చెను. దానిచెక్కులందు మద జలము దొరుఁగుచుండెను. అది మిక్కిలి పొడవై పద్మములు

గలిగి, వెడఁదయైన కుంభస్థలమును, నిడుదలయిన కొమ్ములును, పెనుకాయమును గలిగి మేఘమువలె గంభీరధ్వనితోఁ గూడి యుండెను. అట్లాయేనుఁగు బలమున విజృంభించుచు మత్తిలి పయికి వచ్చుచుండఁగా నాబెబ్బులి దానికి భయపడి వడఁకుచు నమ్మునిని శరణొందెను. అంతనాఋషిసత్తముఁడు దానినేనుంగు గావించెను. అప్పుడు వచ్చినయేనుఁగు పెద్దమేఘమువలె నున్న దానిని జూచి భయము నొందెను. అంత నాక్రొత్తయేనుఁ గది మొదలుగాఁ దామర తంపరలందును, అందుగుత్తోఁపులందును మదంబు మిగులఁ దామరలపుప్పొడి మేనియం దొప్పలు గులుకుచుండ, విహరించుచుండెను. ఇట్లాయేనుఁగా పర్ణశాల యందు ముని యెదుటఁ జెరలాడుచుండఁగాఁ జాలఁగాలము గడచిపోయెను. అంత నొకనాఁడు పర్వతగుహాయందుఁ బుట్టిన దియు నేనుఁగుల కులమునకు మృత్యువయినదియు, భయంకర మైనదియు నగుసింహ మొకటి యెత్తని జూలు దయివాఱ నచ్చ టికి వచ్చెను. అట్లు వచ్చుచున్న సింహమును జూచి యా యేనుఁగు భయమునఁ గలంగి వడవడ వడంకుచు ఋషినిశరణుఁ జొచ్చెను. అప్పుడు ముని దానిని సింహము గావించెను. అప్పు డీక్రొత్తసింహ మెదుటిసింహముజాతిలోనే తాను జేరినది గాన దానిని సరకుసేయదయ్యెను. వచ్చిన సింహమును దీనిని జూచి బాధసేయక చలము డించిన దయ్యెను. ఆక్రొత్తసింహ మా యరణ్యమం దొకయాశ్రమముననే సుఖముగా వసించియుం డెను. అప్పుడు తక్కిన యల్పమృగములు దానికెంతయు భయ పడి ప్రాణములవలనియాసం జేసి తపోవనమును సమీపింపకయుఁ గనఁబడకయుఁ బోయెను. అట్లుండఁగా, నొకప్పుడు బలవంత

ముసు, రక్తము నాహారించునదియు, నానాజంతువులకు భయంకరమయినదియు నగునొక శరభమృగము వనమునం ద్రిమ్మరునది యామునిపర్ణశాలయం దున్న యాసింహామునుజంపు టకు వచ్చెను. అట్లు వచ్చుశరభమును జూచి సింహాము శత్రువను భయమున వడంకుచు మునిని శరణొందెను. ముని దానిని మిక్కిలి బలముగలశరభము గావించెను. తోడనే వనమందుండి వచ్చిన శరభము, తనయెదుట మిక్కిలి యుగ్రమును బలవంత మునయిన మునిశరభమును జూచి వేగమున వనమునకుఁ బాఱి పోయెను. ఇట్లు మునిచేత, శరభపదవియం దుంపఁబడిన యా మృగ మెప్పుడు మునిప్రక్కఁ బాయక సుఖంబుండెను. రాజా! అంత శరభమునకు భయబడిన మృగసమూహాము లన్నియును, ఆ భయమునఁ బ్రాణముల రక్షించుకొనఁగోరి వనమునుండి నలు దిక్కులకుఁ బాఱిపోయినవి. మాంసాశనమగు నాశరభము మిక్కిలి సంతోషమునొంది యెప్పుడును బ్రాణులను జంపుట యందే యాసక్తిగలిగి ఫలమూలముల నాహారింప నొల్లదయ్యె. అంత నాశరభము బలవంతమై గొప్పకులమునందుఁ జేర్పఁబడి నదయ్యు నడవక నీచమైనదిగాన నెనరుదప్పి యామునినే చంపఁ గోరెను. అపుడు మునుపు కుక్కగానుండిన యామీఁగండ్ల మెక ము, 'నే నిమ్మునిమహిమచేత నావాక్కొకటిచేతనే సకలప్రాణుల కును భయంకరమైనదియు, నెంతయుఁ బడయరానిదియు నగు శరభత్వమునుబొందితిని. ఈముని నాశ్రయించి బ్రతుకుమృగ ములును నట్లె పక్షిసమూహాములును, నిందుఁ గలతక్కిన ప్రాణులును భయమున వడఁకుచుఁ గుందుచున్నవి. లోకము నందు సకలములయిన ప్రాణులకంటె నుత్తమమయిన బలము

595. ఒకముని తన కుక్కను బలువిధములైన మృగములుగాఁ గావించుట ; పిదప నది శరభము కాఁగానే మునిని మ్రింగ వచ్చుట.

నెలకొని యున్నట్టి యుట్టిశరభత్వమును నొకవేళఁదక్కినవానికిఁ
గూడ నితఁడిచ్చిననీవచ్చును. ఇతఁడొకవేళఁబక్షులకును గరుడుని
బలమునొసంగవచ్చును. ఈబ్రాహ్మణుఁడు కరుణగడలుకొన, నెంత
యుఁ బ్రీతితళుకొత్త, నుల్లసిల్లుచుమఱియొక్క ప్రాణికి బలము
నొసంగకమునుపే నేను శీఘ్రముగా నీతనిఁజంపవలయును.మునీం
ద్రునిఁ జంపినపిదప నే నిచట నేజంకును లేక యుండవచ్చును'
అని యాలోచించెను. అంత నాముని తన తపోమహిమచేతఁ
దోడనే దానిని గనుఁగొనెను. అట్లు తెలియఁగానే యాప్రాజ్ఞుండు
దానికిశాపమొసంగువాఁడై 'నేను భృగుకులమునంబుట్టినయగ్ని
ప్రభుండను మునిని; నేను మనస్సుచేత జగత్తునుగాల్పను ధరిం
పను జాలుదును. దేవతలును, జరాచరములగు సకలజంతువు
లును నాకు లోనై యున్నవి. దేవతలు నావలన భయపడితమ
ధర్మమును విడువకుందురు. నేను స్వధర్మమును దిగవిడిచినవాని
నెవనినేనియు నావాక్కుచేతనే కాల్చివుత్తును. ఓరీ! ఏనొవ్వును
లేని శరభజన్మమును బొందించిన నాకు నీ వెంతమాత్రము ?
నీవు తొలుత సకలప్రాణులయందును గ్రూరమై హీనమై యశుచి
యైన కుక్కగానుండి నాచేతఁజిఱుతగావింపఁబడితివి.చిఱుతగా
నుండి బెబ్బులితనమును బొందితివి.దానినుండి మదపుటేనుంగు
గాను. ఏనుఁగుగానుండి సింహముగాను నయితివి. సింహమ
వై యుండి బలము మించి నీవు మరల మీఁగండ్లమెక మయితివి.
ఇప్పుడు నీప్రాణములకు సందేహించి నేను బలు దెఱంగులుగాఁ
గావించినవాఁడవే కాని యాయాకులములందు నిజముగాఁ జేరిన
వాఁడవుగావు. పాపా! ఇట్టిపాపముసేయని నన్ను నీవు చంపఁ
దలఁచినకారణమున మరల నీతొలి పుట్టుక నొంది కుక్కగా

నుందువుగాక' యని శపించెను. అంత దుష్టస్వభావముననునవి వేకమునను దెలివిదూలి యాశరభము ఋషిని ద్వేషించి యా తని శాపమునకుఁ బాలై మరలఁ దొంటి కుక్కరూపము నొం దిన దాయెను. ఇది నూటపదియేడవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడు మంత్రి మొదలయిన వారిగుణములను జెప్పుట.)

ఋషి యట్లుహుంకారముచేసి తపోవనమునుండి వెలికిఁ దఱుమఁగొట్టఁగా నాజంతువు తనయొప్పటిరూపునొందిమిక్కుట మయిన దీనత్వము పాలయ్యెను. విషయ మిట్లున్నది. కాన మతి మంతుఁ డగు రాజు, శీలము, శౌచము, ఆర్జవము, స్వభావము, బుద్ధి, చదువు, నడత, కులము, అడఁకువ, జాలి, బలము, వీర్య ము, ప్రభావము, మనశ్శాంతి, క్షమ యనువీనిని గనుఁగొని, యోగ్యులగువారిని మంత్రులుగాను భృత్యులుగాను నాయా యధికారములందు నెలకొలిపి చక్కఁగా రక్షింపవలయును. రాజు పరీక్షింపక పనివాండ్రను నియమింపరాదు. చెడుకులము నఁ బుట్టిన మనుష్యులు రాజుచుట్టు నుందురేని యతఁడు వృద్ధి నొందఁజాలఁడు. రాజా! మంచికులమునఁ బుట్టినవాఁ డవివేకిగా నుండినను. దప్పులేక నిందింపఁబడినను, ఆకులమునందుఁ బుట్టిన కారణమున నెప్పుడుగాని పాపమందు బుద్ధిని జెల్లింపఁడు. చెడు కులమునందుఁ బుట్టిన యవివేకి యగువాఁడో! సాధువుల నాశ్ర యించి పడయరాని యైశ్వర్యమును బడసినను,వానిని నిందించి నచో వైరము చూపఁదొడఁగును. (కాకియు, కుక్కయు, బిల్లి

యు, పాపము, చెడుకులమునందుఁ బుట్టిన మనుజుఁడును, అట్టి స్త్రీయును, సమానులని చెప్పఁబడెదరు. స్త్రీనేనియు,లేక పురుషునేనియుఁ జెడుకులమునందుఁ బుట్టినవారిని లోకపాలురు సయితమెప్పుడును భయంబునఁ జూతురు. అందులకును గారణము శీలమే. శీలము లేమినిబట్టి వారట్లు చూతురు. పురుషుఁడును, స్త్రీయును జెడుకులంబునఁ బుట్టినవారయ్యును, సహింసయు,శీలమును గలిగియుండిరేని* ధార్మికులును,గొప్పకులమున బుట్టినవారు నగుదురు. రాజా! బృహస్పతి ధర్మమునుగుఱించి కొన్ని శ్లోకములుఁ చెప్పెడిని.వాని సంతతయువిని మనంబుననుంచుకొనుము. అవి యేవనఁగా—'దమముగల తపస్వివలెఁ బరిశుద్ధ కర్ముండగువాఁడు నల్లనిచండాలుఁడుగా నుండినను మంచినడవడి గలిగియుండుటవలన వానిని దేవతలు బ్రాహ్మణునిఁగాఁ దెలియుదురు. ఒకఁడు ప్రజలహితముగోరియుఁ దక్కిన సమస్తజంతువులహితముకొఱకును, పాపంబగు నొకజంతువును జంపునేని దానిచేత వాఁడు హింసచేసినవాఁడు గాఁడు. పశువులయు, బ్రాహ్మణులయు హితముకొఱకును, బిడ్డలను స్త్రీలను, వృద్ధులను,రోగులను రక్షించుకొఱకును నెవఁడు చిఱుతపులిని,శరభమును, సింహమును, పెద్దపులిని, ఏనుఁగును,ఎనుమును, అడవిపందిని, ఊరఁబందిని, కుక్కను, సర్పమును జంపునో వాఁడు ధర్మమును బొందును. బ్రాహ్మణుఁడుగా నుండియుఁ బాపము చేయువాఁడుగను, మ్లేచ్ఛుఁడుగా నుండియుఁ బరిశుద్ధుఁడుగను

---

* 'ధర్మశ్చాకులతాం వ్రజేత్' ధర్మము కలఁతనొందునని యర్థము. ఇది పూర్వోత్తర విరుద్ధముగాన 'ధర్మ్యస్సుకులతాం వ్రజేత్' అని పాఠము దిద్దంబడెనని తెలియునది.

ధార్మికుఁడుగను నుండెనేని. వారియందు మ్లేచ్ఛుఁ డధికుఁడును బ్రాహ్మణుఁడు మిక్కిలి పాపాత్ముఁడును నగును. చెడుకులమునఁ బుట్టినవాఁడైనను, మంచికులమునఁబుట్టినవాఁడయినను నొకఁడు మంచిశీలము గలిగియుండెనేని వాని స్వభావము తెలిసికొని స్థిరముగానో లేక పరీక్షించుటకై కొంతకాలమువఱకో సమాహితుఁడై యొక మంచి యధికారమునఁగాని లేక మంచి కార్యమునఁగాని నియోగింపవచ్చును. రాజు చెడ్డనడవడిగలవానిని బాపకార్యములందు నియోగింప వలయును' అనియే. మంత్రియగువాఁడు కులీనుఁడును, జదువునందు శిక్షితుఁడయిన వాఁడును, పండితుఁడును, జ్ఞానవిజ్ఞానములందు నిపుణుఁడును. సమస్తశాస్త్రార్థముల కలరూపు నెఱింగినవాఁడునై యుండవలయును. మఱియు నోర్పుగలవాఁడుగను, స్వదేశమందుఁ బుట్టిన వాఁడుగను, నెనరుగలవాఁడుగను, బలవంతుఁడుగను, క్షాంతియు దాంతియుఁ గలవాఁడుగను, జితేంద్రియుఁడుగను నుండ వలయును. మఱియు లోభము లేనివాఁడుగను, దొరకినదానితో సంతోషించువాఁడుగను, దన యధిపతినిని, మిత్రులనును వర్ధిలఁ జేయఁ దివురుచుండువాఁడుగను, గార్యాలోచనమందు సహాయుఁడుగను, దేశకాలములను దెలిసినవాఁడుగను, సమస్తప్రాణులను నాదరమునఁ గయికొనుటయం దాసక్తుఁడుగను, బరిశుద్ధుఁడుగను, కొలఁదిమాటలాడువాఁడుగను, హితమును గోరుస్వభావముగలవాఁడుగను, ప్రాలుమాలిక లేనివాఁడుగను, యుక్తమయిన యాచారముగలవాఁడుగను నుండవలయును. తన దేశమునందువలయు సంధివిగ్రహములందు నిపుణుఁడుగను, బ్రసిద్ధుఁడుగను, ధర్మార్థకామములు మూఁటిని దెలిసినవాఁడుగను, బురజను

లకును దేశజనులకును బ్రియుఁడుగను, సైన్యములనొడ్డు పన్ను టను జక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడుగను, సైనికులను నుబ్బునఁ జెల రేఁగునట్లుచేయుటకు దిట్టమైనవాఁడుగను, ఇంగితమును నాకారమును స్వరూపముల నెఱిఁగినవాఁడుగను, దండయాత్రలందు సమర్థుఁడుగను, గజములను నశ్వములను బనుపఱచు తత్త్వములందు సమర్థుఁడుగను, అహంకారము లేనివాఁడుగను, చుఱుకుఁదనముగలవాఁడుగను, ధైర్యవంతుఁడుగను, అడఁకువగలవాఁడుగను, యుక్తముగ నాలోచనము సేయువాఁడుగను, బరిశుద్ధుఁడుగను, బరిశుద్ధులగువారు బలసియున్నవాఁడుగను, మంచివేషముగలవాఁడుగను, జూచుట కింపయినవాఁడుగను నుండఁదగును. కార్యములనడుపఁజాలువాఁడును, నీతియందుఁ గుశలుఁడుగను, ఆఱుగుణములతోఁ గూడినవాఁడుఁగను, మోటుఁదనము లేనివాఁడుగను, వినయముగలవాఁడుగను, మృదువయినవాఁడుగను, మెత్తఁగఁబలుకువాఁడుగను, ధీరుఁడుగను, శూరుఁడుగను, గొప్పపెంపుగలవాఁడుగను, దేశకాలములకుఁ బొసఁగునట్లుచేయువాఁడుగను నుండవలయును. అట్టివానిని మంత్రిగాఁగావించికొని యతనిని గ్రిందుపఱుపక యేరాజుండునో యతనిరాజ్యము చంద్రునివెన్నెలవలె విస్తరించును. శాస్త్రములందుఁ బండితుఁడై ధర్మమే ప్రధానమైనదిగాఁ గలిగి ప్రజాపాలనమందాసక్తుఁడై మీఁదిగుణము లెల్లఁ గలిగియుండురాజందఱకును గోరందగినవాఁ డగును. అట్టిరాజు ధీరుఁడును, సైఁచువాఁడును, శుచియు, కాలమునకుఁ దగినట్లు చుఱుకుగలవాఁడును, ప్రయత్నమువలని పస నెఱింగినవాఁడును, పెద్దలయెడ శుశ్రూష గలవాఁడును, చదువరియు, అర్థులగువారి యుపదేశముల వినువాఁడును,

ఊహాయందును నపోహాయందును బండితుఁడును, మేధావియు, ధారణాశక్తి గలవాఁడును, న్యాయముచొప్పున జరుపువాఁడు నుగా నుండవలయును. మఱియు నతఁ డెప్పుడును దమముగలిగి, ప్రియభాష లాడువాఁడై, అపకారియందును క్షమ నెరపుచుఁ, *దనచేతులార దానము సేయుఁవాఁడును, శ్రద్ధగలవాఁడును, జూచుట కింపయినవాఁడును, ఆర్తులగువారికినెప్పుడును జేయిచ్చి కాచువాఁడును, ఆప్తులయిన మంత్రులుగలవాఁడును, నీతియం దాసక్తుఁడునై యుండవలయును. మఱియు నేననెడి యహంకారము లేకయు, భార్య లేకుండకయు, తనయిచ్చకుఁ దోఁచినట్లెల్ల విచారింపక యేదేనియొకటిచేయకయు నుండవలయును. మంత్రు లేదేని మంచికార్యముచేసిరేని వారి కతఁ డుపకారము చేయ వలయును. భృత్యజనులయందుఁ బ్రీతిగలిగి యుండవలయును. సమస్తజనులను బ్రాలుమాలక రాఁబట్టుకొనుచుండవలయును. ప్రసన్నమగు మొగముగలిగి యుండవలయును. మఱియు నెల్ల వారిని రక్షించుచును భృత్యజనుల నేకొఱఁత లేకుండ నాదరించుచును, గోపము నెరపకయు, గొప్పమనస్సుగలిగియు నుండ వలయును. మఱియు దండమును దిగవిడువక దానిని యుక్తముగాఁ బ్రయోగించుచు ధర్మకార్యములం దండనను నియమించుచుండవలయును. అతఁడు చారుల నెడి కన్నులచేతఁబ్రజల స్థితిగతులను గనుఁగొనుచు ధర్మార్థములం దెప్పుడును గుశలుఁడై యుండవలయును. ఈ నూఱుగుణములును గలిగి

---

* 'దానాచ్ఛేదే స్వయంకారీ' అని మూలము. 'నాతిచ్ఛేత్తా స్వయం కారీ' అని దా. మూలము. మితిమీఱి త్రుంపనివాఁడును, తానే కార్యమును జేయువాఁడు నని యర్థము.

యున్నట్టి రా జెల్లవారికి గోరఁదగినవాఁడగును. రాజేంద్రా! రాజు తనరాజ్యమును రక్షించుటకు సహాయులుగా సకలగుణ గణములతోఁ గూడినవారగు మంచిపురుషులను సైనికులుగా నరసి కూర్చుకొనవలయును. రాజు తనవృద్ధిని గోరునేని వారి నెంతమాత్ర మవమానింపరాదు. ఏరాజు యోధులు, యుద్ధమందుఁ బరాక్రమశాలులును, కృతజ్ఞులును, శాస్త్రకోవిదులును, ధర్మశాస్త్రము చక్కఁగాఁ దెలిసినవారును, పదాతిసమూహములు బలసియున్నవారును, నిర్భయు లగు గజసైనికులు గలవారును, రథయుద్ధమందు విశారదులును, ఇషువులందును, నస్త్రములందును నిపుణులును నగుదురో యట్టిరాజు పాలిసొమ్మె యీభూమి. జ్ఞాతుల నవమానింప కుండుటయు, భృత్యులందుఁ గపటము లేకుండుటయు, ధనముల నార్జించు వ్యాపారములందు నేర్పు మెలపు గలిగియుండుటయును గలరాజు పాలిది యీ భూమి. ఆలస్యము, నిద్ర, వ్యసనములు, మిక్కిలి పరియాచకము ననెడి యివి యెవరికిఁ గలుగవో యారాజునకే మిక్కిలియుఁ జిరకాల మీభూమి దక్కియుండును. పెద్దలను గొలుచువాఁడును, మిక్కిలి యుత్సాహము గలవాఁడును, నాలుగువర్ణములవారిని గ్రమముదప్పనీయక రక్షించువాఁడును, ఎప్పుడును ధర్మకార్యములు చేయుచుండువాఁడు నగు రాజునకే యెంతయుఁ గాలము నీభూమి దక్కియుండును. నీతిమార్గమునే యనుసరించుటయు, నెప్పుడును బ్రయత్నశీలుఁడై యుండుటయు, పగవారి నవమానింపకుండుటయుఁ గలవాని కీభూమి చిరకాలము దక్కియుండును. మనువు తొల్లి పురుషకారమును దైవమున నెడియీ రెంటియందుఁగల పెక్కుదెఱంగులునువర్ణించి

యున్నాఁడు. వానిని జెప్పెదను వినుము. రాజులకుఁ బౌరుష
మునే బృహస్పతి చెప్పుచున్నాఁడు. నీ వెప్పుడును నయమును,
ననయమును గుఱించిన విధులను దెలిసియుండుము. విరోధుల
ఛిద్రములను గనుఁగొనుచును, సుహృదుల కుపకారముచేయు
చును, భృత్యుల తారతమ్యములను దెలియుచును నుండురాజు
రాజ్యమువలని ఫలములను బొందును. ఏరాజు సమస్తప్రజలను
దనపక్షమునఁ గూర్చుకొనుటయందే యెపుడును గనుగలిగి
పురుషప్రయత్నము చేయు స్వభావము గలిగి మిత్రులబలిమి
నిండారియుండునో యతఁడే రాజసత్తముఁడు. ఏరాజు మనుష్యు
లందఱను దనపక్షమున రాఁబట్టుకొని యుండునో యతఁడు
వీరులగు వేయిమంది గుఱ్ఱపురౌతులతో భూమినంతయు గెలువ
శక్తుం డగును. ఇది నూటపదునెనిమిదవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడు భృత్యులను దగినయధికారములందు నియమింపవలయు ననుట; భృత్యుల లక్షణములను జెప్పుట.)

భీష్ముఁడు—'ఏరాజు, (కుక్క కథవలనఁ దేలిన సిద్ధాంతము
చొప్పున) నాయాభృత్యులను వారివారికిఁ దగినస్థానములందు
నియమించునో యతఁడే రాజ్యమువలని ఫలమును బొందును.
కుక్కను దానికిఁ దగినపదవికొలఁదిని మీఱి పూజించి యె
క్కుడుపదవమం దుంపరాదు. దానికిఁ దగినపదముకంటె నెక్కుడు
దానియందుఁ బెట్టినచోఁ గావరమున విఱ్ఱవీఁగును. మంత్రులను
వారికిఁ దగినస్థానములం దేర్పఱుపవలయును. వారును దమపద

వులకుఁ దగినగుణములను గలిగియుండవలయును. తగనిస్థానము నం దధికార మేర్పఱచుట తగదు. ఏరాజు భృత్యులకు వారి వారికిఁ దగినపను లొసంగునో యతఁడు వారి గుణములవలనఁ గలుగుఫలమును బడయును. శరభమును శరభస్థానమందును, సింహమును సింహస్థానమందును, బెబ్బులిని బెబ్బులిస్థానమందును, జిఱుతపులిని జిఱుతపులి స్థానమందును నుంపదగునట్లు భృత్యులను విధ్యుక్తముగా వారివారికిఁ దగినపనులయందునుంపవలయును. కార్యములవలనిఫలమును బడయఁగోరు రాజు, ఆయా భృత్యులను వారికి నెక్కుడయిన యధికారములందు విపరీతముగా నేర్పఱుపరాదు. ఏరాజు బుద్ధిమాలి ప్రమాణము నతిక్రమించి భృత్యులను వారికిఁ దగనిపదవులందు నియమించునో యతఁడు ప్రజలను రంజింపఁజాలఁడు. రాజు గుణములను గోరువాఁడేని, జిన్నవాండ్రను, అల్పులను, ప్రజ్ఞలేనివారలను, ఇంద్రియములను జయింపనివారిని, జెడుకులమునఁ బుట్టినవారిని దన కెలన నుంచుకొనఁడు. సాధులును, కులీనులును, శూరులును, ప్రాజ్ఞులును, అసూయలేనివారును, పెద్దఱికము గలవారును, బరిశుద్ధులును, సమర్థులునగు మనుష్యులు రాజుపొంత నుండఁ దగినవారగుదురు. రాజునకుఁ గ్రిందుపడి యతని మేలిమిని గొండాడువారును, అడఁకువగలవారును, బరిశుద్ధులును, శుభగుణములు సహజముగా నలవడినవారును, తమ తమ స్థానములను దప్పకుండువారు నగు మనుష్యులు రాజునకు వెలుపల దిరుగు ప్రాణము లగుదురు.

సింహముప్రక్క నెప్పుడును సింహమే పరివారముగా నుండవలయును. సింహముగానిది సింహముతోఁ గూడినచో నది

సింహమువలె ఫలమునొందును. ఏసింహము సింహము చేయ వలసిన కార్యమును బూనునదై, కుక్కలను ప్రక్కందోడుగాఁ బెట్టుకొనునో, యది యాకుక్కల కొలువువలన సింహము పొందఁదగుఫలమును బొందుట కెంతమాత్రము నేరదు. రాజా ఈవిధముననే శూరులును, ప్రాజ్ఞులును, మిక్కిలి చదువరులును, కులీనులు నగువారిఁ దోడుచేసికొన్నచో భూమినంతయుజయిం చుటయు శక్యమగును. రాజు తనపొంత విద్యావిహీనుఁడగు వానినిఁ, గపటవర్తనుని. ప్రజ్ఞలేనివానిని, పెనువాసి కెక్కని వానిని జేరఁబట్టరాదు. స్వామి కార్యమం దెంతయునాసక్తిగల మనుష్యులుతమయేలిక యానతీయఁగానే బాణమువలె దానిని జేయఁబోవుదురు. అట్టిరాజునకు హితము లాచరించుచుండునట్టి భృత్యులయెడ రా జెప్పుడును మంచిమాటలే యాడుచుండవల యును. రాజులు మిక్కిలి ప్రయత్నపడి యెప్పుడును బొక్కస మును రక్షించుచుండవలయును. రాజులకు బొక్కసమే యా ధారము. కాఁబట్టి బొక్కసము నెప్పుడును వృద్ధిచేయుచుండ వలయును. నీధాన్యపుఁగొట్టునం దెప్పుడు ధాన్యములను సమృ ద్ధముగాను, జక్కఁగాను సేకరించియుంచుచుండ వలయును. నీ ధనములను ధాన్యముల నెప్పుడును సత్పురుషు లగు భృత్యుల కప్పగించి చూచుకొనునట్లు చేయవలయును. నీభృత్యు లెప్పు డును నెచ్చరికగలిగి యుద్ధములం దాఱితేఱినవారై యుండ వల యును. గుఱ్ఱములను గుఱించిన సకలప్రయోగములందును సామర్థ్య ముండవలయును. పాండుపుత్రా! జ్ఞాతులను, బంధు వులను నాదరించుచుండుము. మిత్రులును, సంబంధులును బలసి యుండ నుండుము. పురజనుల కార్యముల హితమును నరయు

చుండుము. నీ కెప్పుడును దృఢముగా నుండవలసిన బుద్ధియుఁ, బ్రజ్ఞయును నిదె చెప్పితిని. ఇందు నీకుఁ గుక్కయె నిదర్శనము. మఱియు నేమి వినఁగోరెదవు?' అని యడిగెను. ఇది నూట పందొమ్మిదవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు ప్రజాపాలనవిధము మొదలయిన వానిని ధర్మరాజునకుఁ జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'భారతా! రాజధర్మములును, వాని ప్రయోజనములును జక్కఁగాఁ దెలిసి పూర్వులు తొల్లి నియమించి నట్టి రాజ వృత్తములను బెక్కింటిని నాకుఁ జెప్పితివి. సజ్జనులకు నభిమత మయిన యాపూర్వవృత్తమునే నాకు విస్తరించి చెప్పితివి? దానిని సంక్షేపముగా నుపదేశింపవలయును' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'సమస్తప్రాణులను రక్షించుట క్షత్రియుల కుత్తమ మయిన ధర్మముగా నెన్నఁబడుచున్నది. అట్టి రక్షణ మెట్లు చేయవలయునో చెప్పెదను వినుము. నెమలి పలువన్నెలుగల పించెములను ధరించినట్లు ధర్మవిదుండగు రాజును బలువిధములయిన రూపులను బూనవలయును. వాఁడిమియుఁ, గపటమును, సత్యమును నార్జవమును నను గుణము లతని కుండవలయును. అతఁడు సుఖమును బడయువాఁడేని, పక్షపాతము లేక మంచితనము నూఁదియుండవలయును. ఏకార్యమునం దేరూప ముండవలయునో యందారూపు నేసూపవలయును. పెక్కురూపు లొందఁ జాలినరాజునకు మిక్కిలి చిన్నకార్యము సయితము చెడిపోవ

కుండును. రాజు, శరత్కాలమందుఁ గూపెట్టక మూఁగదై యుండు నెమిలివలె నెప్పుడును మంత్రాలోచనమును బయలు గ్రక్కక కాచుచుండవలయును. * అతఁడు కొంచెముగనే మాటాడవలయును. ఆ కొంచెమును దీయగా నుండవలయును.

---

* శ్లక్ష్ణాక్షరతనుః శ్రీమాన్ భవేచ్ఛాస్త్రవిశారదః, ఆపద్ద్వారేషు యుక్తస్స్యా జ్జలప్రస్రవణేష్వివ. శైలవర్షోదకానీవ ద్విజాన్ సిద్ధాన్ సమాశ్రయేత్, అర్థకామ శ్శిఖాం రాజా కుర్యా ద్ధర్మధ్వజోపమామ్. నిత్య ముద్యతదండ స్స్యాదాచారే చాప్రమాదవాన్, లోకే చాయవ్యయౌ దృష్ట్వా బృహద్వృక్షమి వాస్రవత్' ఈప్రకరణమందు రాజు వృత్తములు మయూర వృత్తములతోఁ బెక్కులుపోల్చి చెప్పునట్లు చూపట్టుచున్నది. కాన నిట యాయా వ్యాఖ్యాతలు వేఱువేఱువిధముల నర్థములు వ్రాసియున్నను నన్నియు మయూర సాదృశ్యయుక్తముగా నుండునట్లర్థమె వ్యాసహృదయముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఎట్లనఁగా- నెమలి కొంచెముగను, మధురముగను గూయు నట్లు రాజు గొంచెముగను, దయగను మాటలాడుచు సిరిగులుకుచు నుండవల యును. నెమలి సెలయేళ్లయెడ నెచ్చరికగలిగియుండునట్లు రాజు నాపద్ద్వార ములందు జాగ్రత్తగలిగియుండవలయును. అది కొండయందలి వర్షజలముల నాశ్రయించినట్లు రాజు సిద్ధులగు బ్రాహ్మణుల నాశ్రయింపవలయును. అది తలయందు వేసమునకై జుట్టుందాల్చి యుండునట్లు ధర్మవేషమునకైన చిహ్న మును దాల్పవలయును. ఎప్పుడునునది కొయ్యెను(దండయష్టి) నెక్కియుండు నట్లు రాజు దండము నెప్పుడును దాల్చి పరాకుపడకుండవలయును. 'లోకే చాయవ్యయౌ దృష్ట్వా వృక్షాద్వృక్షమి వావ్రజేత్' అని పాఠాంతరము. ఇది నెమలి కనుగుణముగా అర్థమును గలిగియున్నది. నెమలియొక్క చెట్టు నుండి మేలయిన మఱియొక చెట్టునకుఁ బోవునట్లు రాజాయవ్యయములను జూచి తక్కువ వ్యయముగల కార్యమునకుఁ బూనవలయు నని యర్థము.

అతఁడు సిరిగులుకు రేకలుగలిగి శాస్త్రములం దాఁటితేటియు నుండవలయును. మనుష్యులు చెఱువునుండి నీరువచ్చు తూము కాలువలయందు (నవి మితి మీఱి తమపొలములను, నిండ్లను ముంచకుండునట్లుగా) నెచ్చరిక గలిగియుండునట్లు, రాజు తనకా పదలు వచ్చుద్వారములందుఁ గనుగలిగి యుండవలయును. జనులు కొండలనుండి వర్ష జలములు క్రొత్తగా వెల్లిగొన్ననదు లను నాశ్రయించునట్లు రాజు సిద్ధినిబొందిన బ్రాహ్మణుల నాశ్ర యింపవలయును. ధనమును సేకరింపఁగోరు రాజు, పయిక ధర్మ చిహ్నములను ధరించు కపటులు తలయందు శిఖ పెంచుకొను నట్లు తాను గపటవేషము నూఁదవలయును. రా జెప్పుడును దం డమును జేతనెత్తికొని యుండవలయును. ఆచారములందు బ్రమాదము నొందరాదు. రా జా ప్రజలకుఁ గలయాదాయ మును,వ్యయమును ముందుఁ బరిశీలించి కనుఁగొని పెద్దపెరిఁగిన తాటిమ్రాన నుండి రసమును దీయునట్లువారివలనఁ దగ వెఱింగి పన్ను దీసికొనవలయును. * రాజు తనకూటువవారిని దనయాజ్ఞ యందు మెలఁగించుచును, శత్రువు పంటలను దనసేన గుఱ్ఱముల త్రొక్కుడులచేఁ జెల్లాచెదరు గావించుచుఁ, దనకు బలము(సహా

*'ఆజ్ఞావాన్ స్యాత్ స్వయూథ్యేషు భౌమాని చరణైః కిరన్ ,జాతపక్షః పరిస్పన్దేత్ ప్రేక్షే ద్వైకల్య మాత్మనః' నెమిలి తనకదుపులయందుఁ జెల్లు బడిగలిగి భూమియందుఁ గాలితో గ్రుమ్మరుచు (పక్షములు) ఱెక్కలు మొలవఁగానే పయికెగురుచు తనవైకల్యమును (గోప్యస్థానమును) జూపు నట్లును, రాజు తనవర్గములందాజ్ఞగలిగి శత్రువులపంటలను గుఱ్ఱముల కాలం జమరుచు పక్షము (సహాయము) రాఁగానే పయినెత్తుచుఁ దన వికలతను గనుఁగొనుచు నుండవలయును.

యము) బలమయినపుడు శత్రువులపయికిఁ బోవుచునుండవల యును. తనయందుఁగల వికలత్వములనెల్లఁగనుఁగొనుచుండవల యును. అతఁడు శత్రువుల దోషములను వెలిపుచ్చవలయును. వారిపక్షమువారి నెల్లఁ గ్రిందుపఱుప వలయును. అడవినుండి పువ్వులనుంబోలె బయటనుండి ధనములను సంతరించు చుండ వలయును. కొండలవలె మిక్కిలి యున్నతినొంది వెంపుసొంపారు చుండు మేటి శత్రురాజులను, దెలియరాని కందువపట్టుల నాశ్రయించియు, పదిలమయిన పట్టులందుఁ బొంచియుండియు నాశము సేయవలయును. నెమిలి వర్షాకాలమందుంబోలె రాజు రాత్రియందుఁ దన విడిదిపట్టును, వేఱొక్కరును లేకయు నెవ్వ రికిని దెలియకయు నుండునటు ప్రవేశింపవలయును. నెమిలివలెనే యతఁడు తన మందిరములో నిశలందుఁ జెలువల పొత్తుగూడి విహరింపవలయును. కవచమును విడిచియుండరాదు. తన్నుఁ దానే రక్షించుకొనుచుఁ (నెమిలి తాను తిరుగు చోటులందువై చినవలలను దొలఁగఁ బుచ్చుకొనునట్లు) చారులు చూపెడి చోట్లఁ గపటముగా వైచియున్న పాశములనువర్జింపవలయును. తన శత్రువులచారులను వశము గావించు కొనవలయును. వారలు పట్టువడినచో నాశము సేయవలయును. ఇట్లు నెమిలి ధర్మముచొప్పున నెప్పుడును వర్తించునది. విషమును, గోపమును, వంకరగతియుఁ గలపాములను జంపునట్లు మిక్కిలి విషము గలవారును, గోపముగలవారును వక్రమగు నడవడిగలవారునగు శత్రువులను జంపవలయును. నెమిలి, పురువు మొదలయిన వానికి రోయకుండునట్లు, కుచ్చింపఁదగినవానియెడ ననూయపడరాదు. నెమిలి బలువయిన పక్షములను బడసియుండునట్లు దిటమయిన

మూలము గలమంత్రులు మొదలయిన పక్షమువారిని బట్టు కొలిపికొనవలయును. నెమిలి యెప్పుడుగాని తనపక్షములను నిచ్చచొప్పున విరివిగాఁ జేసికొనునట్లు తనపక్షపువారిని బర్వఁ జేయుమేలికార్యము నాచరింపవలయును. అన్నిచోటులనుండి యుఁ బ్రజ్ఞను బడయవలయును. మిడుతలగుంపు లడవులందుఁ బడి యాకు లేకుండఁ జేయునట్లు, ఒక్కటిగాఁగూడి శత్రురాజ్యములపయి దండు వెడలవలయును. రాజిట్లు నెమిలివలెఁ దన రాజ్యమును బరిపాలింపవలయును. సమర్థుండగు రాజు తనకు నెంతయు బుద్ధిని గలిగించునట్టి నీతిని జెల్లింపవలయును. తన బుద్ధిచేతఁ దన్నడంచుకొని పరబుద్ధిచేత విచారముచేసినిర్ణయించుకొనవలయును. శాస్త్రములచేత సంస్కరింపఁబడిన యా బుద్ధినిగొని యొకఁడు తనకార్యగుణమును నేర్పఱచుకొనవలయును.దీనియందే శాస్త్రములపస యున్నది.శత్రువును సామము చేత నమ్మింపవలయును. తనశక్తిని సయితము చూపవలయును. తన యాలోచనముచేతఁ గార్యనిశ్చయమును, దనబుద్ధిచేత నందులకుఁదగిన యాలోచనమును జేయవలయును. సామోపాయమందు మతిగలప్రాజ్ఞుఁడు కార్యాకార్యములను వివేచించి నడప నేర్చును. లోఁతయినబుద్ధిగలధీరునకు నుపదేశింపవలసినది లేదు. ప్రాజ్ఞుండగు నతఁడు బుద్ధియందు బృహస్పతిని బోలినవాఁడయినను గొఱమాలిన ముచ్చట యగు బుద్ధిమాలిన వాదమును మాటాడునేని పరుని యుక్తివాదముచేత, కాఁచఁబడిన యినుము నీరు దగిలి చల్లఁబడునట్లు, తన యెప్పటిప్రతిభ దూలినవాఁ డగును. రాజు తన కార్యములనుగాని పరుల కార్యములనుగాని యాగమములం దుప

దేశింపఁబడిన రీతుల చొప్పునఁ జేసికొనవలయును, ధనము నార్జించు విధులను దెలిసినరాజు మృదువుగను, క్రూరుఁడుగను, ప్రాజ్ఞుఁడుగను, శూరుఁడుగను నుండువానిని జక్కఁగామాటాడు నట్టిశక్తిఁగలవారినినిదన కార్యములందు నియోగింపవలయును. రాజు తాను జక్కఁ జూచుచుండక పోయినను దమతమ కను రూపములయిన కార్యములందు నియుక్తులయి యుండువారిని నిడుద లయిన వీణతంతి స్వరములనుంబోలె ననువర్తింపవల యును. ధర్మములకు విరోధము లేకుండునట్లుగా వారికిఁ బ్రియ మాచరింపవలయును. 'ఈలోకము నాది' యని తలఁచురాజు వ్యవహారమును గలరూపునఁ దెలిసికొని, సూర్యుఁడు నిడుద లయిన తనకిరణములంబోలెఁ బ్రియాప్రియములను సమముగా జేసికొని కొండవలె దిటగా నిలిచి ధర్మమునే రక్షింపవలయును. లేక యేరాజును—నందఱును 'నితఁడు నావాఁడు' అని భావిం తురో యట్టిరాజుపర్వతమువలెఁజలింపకుండును. వాదిప్రతివాదు లకు వ్యవహారమును జక్కఁబెట్టుటకుఁ బూనినపుడు రాజు ప్రియు లనియు, నప్రియులనియు భేదముచేయక యిరుతెగలను సూ ర్యుఁడు తనకిరణములంబోలె సమముగాఁ జూచుచు ధర్మమునే నిలఁబెట్టవలయును. రాజు తన కార్యము లన్నింటియందును నానా దేశములను, వారివారి ప్రకృతులను, నానాకులము లను దెలిసినవారును, మృదువుగాఁ బలుకువారును, నడివయసు వారును,దోషము లేనివారును,హితము సేయుటయందే యాసక్తి గలవారును, అన్నిటియందుఁ బనుపడి యారితేఱినవారును, జేరాస లేనివారును, జదువరులును, అడఁకువ గలవారును, ధర్మ మునందు నిలుకడగలవారును, సమస్తకార్యములను రక్షించు

నట్టివారు నగుపురుషులను నియమింపవలయును. ఈ ప్రకారము రాజు చారులను మున్నిడికొని వారు చెప్పినచొప్పున నాయా కార్యములుజరుగురీతులును వానికిఁదుదఁగలుగు ఫలములును దెలిసికొని మిక్కిలి జాగరూకతతో వాని ననుష్ఠించి సంతుష్టినొందవలయును. రాజు వ్యర్థకోపమును, సంతోషమును బొందకయుఁ దానే యొక్కొక్క కార్యమునుజక్కఁజూచుకొనుచును,బొక్కసములు (అనఁగా నాదాయవ్యయములను) తనకన్నారఁ బరికించుచును నుండునో యతనికి భూమి సకలధనములను నిచ్చుచుండును. ఏరాజుతనయధికారులకును, బ్రజలకును, వారేదేనిమంచి చేసినచోఁ బ్రకటముగా వారిని సన్మానించునో, దండింపఁదగిన వారిని శాస్త్రోక్తప్రకారమున దండించునో, తన్నుఁదానురక్షించుకొనుచునురాజ్యములను కీడులనుండిగాచుచుండునో,యతఁడే రాజధర్మములను దెలిసినవాఁడగును. సూర్యుఁడు తనకిరణములను గ్రిందనున్న యన్నింటియందునుబ్రసరింపఁజేయునట్లు రాజు తనరాజ్యమును దానేయెప్పుడును జూచుకొనుచు బుద్ధిచేతఁ దన చారులను ననుచరులను బరామర్శించుచుండవలయును. రాజు కాల మెఱిఁగి ప్రజలవలనఁ బన్ను పుచ్చుకొనవలయును. తాను జేయునదొక్కటి సూచింపరాదు. బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడావును నొక్క పెట్టునఁగాక నాఁడునాఁటికిఁ బిదుకుకొనునట్లు, రాజును భూమిని నాఁడునాఁటికిఁ బిదుకుకొనవలయును. తుమ్మెద పువ్వుల నుండి తేనియను గూర్చుకొను క్రమముననే రాజును, ధనమును కొంచెముకొంచెముగాఁ దీసికొనుచుఁ గూర్చి పెట్టవలయును. కొంతధనమును బదిలముగా నెత్తిపెట్టి మిగిలినదానిని రాజు ధర్మములుచేయుటకును, గామములనుభవించుటకును వెచ్చింప

వలయును. శాస్త్రవిధులను దెలిసిన బుద్ధిమంతుఁ డగు రాజు కూర్చిపెట్టిన మొదలు ధనమునుండి వెచ్చము సేయరాదు. ధనమును దేనినిగాని కొంచె మని నిరాకరింపరాదు. పగవాఁడు దుర్బలుఁడని యవమానింపరాదు. అతఁడు తనబుద్ధిచేతఁదన్నుఁ బరిశీలించుకొను చుండవలయును. బుద్ధిలేనివారియందు నమ్మకముంపరాదు. నిలుకడయు, సమర్థతయు, తన్నుఁ దా నడంచుకొనుటయు, బుద్ధియు, ఆరోగ్యమును, వికారపడకుండుటయు, శూరత్వమును, దేశకాలములందుఁ గనుగలిగి యుండుటయు ననెడి యీయెనిమిదియు ధనము స్వల్ప మయినను నధిక మయినను బెచ్చుపెరుఁగునట్లు చేయును. రవ్వంతయగ్గి, నేయి పోసినచో పెద్దమంటగా నుండును. ఒక చిన్నవిత్తు వేలకొలఁది వృక్షము లగును. రాజు తనయాదాయమును వెచ్చమును మిక్కిలి విపులము లని విన్నను వానినిబట్టి యల్పములగు ధనములను నలక్ష్యముసేయరాదు. శత్రువు, బాలుఁ డయినను, వయసుకాఁ డయినను, ముదుకఁ డయినను, బరాకుపడియున్న వానిని జంపనేర్చును. కొఱమాలిన శత్రువయినను కాలమును దోడ్పాటుచేసికొని రాజును వేరుతోఁగూడఁ బెకల్పనేర్చును. కాఁబట్టి కాలమును గనుఁగొనురాజే రాజులందు మిక్కిలియు శ్రేష్ఠుఁడు. శత్రువు బలవంతుఁడయినను, దుర్బలుఁడయినను, దుష్టుఁడగునేని యొకరాజుకీర్తిని శీఘ్రముగా నాశముసేయఁ గూడును; అతనిధర్మమును నడ్డగింపఁగూడును; అతనిధనమునకు విఘ్నముసేయఁగూడును;అతనిబలిమిని నాశముసేయఁగూడును. కాఁబట్టి రాజుతనకు శత్రువుగలఁడేని మనసు కుదురుగానుంచుకొని వానివలనఁ బరాకు పడకుండవలయును. బుద్ధిమంతుఁడగు

రాజు సంపదనుగాని జయమునుగాని కోరినచో, యతఁడు తన వ్యయమును వచ్చుబడిని గూడఁబెట్టిన ధనమును బరిపాలనమును జూచుకొని శత్రువుతో సంధిగాని యుద్ధముగాని చేయవలయును. ఈ కారణమునుబట్టి రాజు బుద్ధిమంతుఁడగు మంత్రితోడు నాశ్రయింపవలయును. చక్కఁగాఁ బ్రకాశించుచున్న బుద్ధి యెట్టి బలవంతుఁడగు శత్రువునైనను జంపును. బుద్ధిచేత పెరుఁగుచున్న బలమును బాలింపవచ్చును. వర్ధిలుచున్న శత్రువును బుద్ధితోడ్పాటుచేత దుర్బలునిఁ గావింపవచ్చును. కాఁబట్టి యెుక్కొక కార్యమును బుద్ధిని మున్నిడికొని గావించినచో మిక్కిలి కొనియాడఁదగినదగును. రాజు ధీరుఁడును దోషహీనుఁడునగునేని యతఁడు గోరినచో, మిక్కిలి యల్పమయిన సేనచేతనే తనకామములన్నియు నోడఁగూర్చుకొనవచ్చును. అయిననతఁడు స్వార్థపరు లయినయిచ్ఛకపు వాండ్రను జేర్చుకొనియుండునేని యల్పమయిన శ్రేయమునుగూడఁ బూరించుకొనఁజాలఁడు. ఈ కారణములనుబట్టి రాజు ప్రజలనుండి మిక్కిలి మెలపునఁ బన్నుఁ బుచ్చుకొనుచుండవలయును. అతఁడు దీర్ఘకాలము ప్రజలను బీడించుచుండెనేని, *క్షణముసేపు మెఱసి మాయమగు మెఱపుఁ[illegible]గవలెనే యతనిసంపద సమూలముగా

* ఇట 'రాజు ప్రాణులయందు నెయ్యముగలవాఁడై సమస్త ప్రజలవలనను సంపదకు మూలమయినధనమును బుచ్చుకొనవలయును. చాలకాలము బీడింపఁబడుచున్నను శక్తికిఁదగునట్లు ధనమునుగడించు ప్రయత్నముతోఁ గూడియుండవలయును' అని దాక్షిణాత్యపాఠము.'తస్మాద్రాజా ప్రగృహీతః ప్రజాసు మూలం లక్ష్మ్యాస్సర్వశో హ్యాదదీత దీర్ఘం కాలం హ్యపి సంపీడ్యమానో వృషాద్యత్సంప ద్వ్యవసాయేన శక్త్యా' అని దాక్షిణాత్యమూలము.

నశించును. విద్యయు, తపమును, విపులమయిన ధనమునంతయుఁ బూనికచేతఁబడయ శక్యమగును. అది దేహధారులయందుబుద్ధి ననుసరించియుండును. కాఁబట్టి పూనికగొప్పదియని తెలిసికొన వలయును. ఈదేహమందు బుద్ధిగలవారును గొప్పమనస్సుగల వారును న.గు నింద్రుఁడు, విష్ణువు, సరస్వతియు, భూతములు నెప్పుడును వాసముచేయుచున్నవి. కాఁబట్టి తెలివిగలవాఁడు (పూనికమాలి) దేహము నవమానింపరాదు. పేరాసగలవానిని నెడతెగక దానములిచ్చి లోపఱుచుకొనవలయును. పేరాసగల వాఁడు పరునిధనమును బొందినను దనివి నొందఁడు. పుణ్యఫల మయిన భోగమందు నెల్లవారికి నాస యుండును. ఎవనికి ధనములేదో వాఁడు (ధనమువలనఁ బడయఁదగిన) ధర్మమును,గామ మును బడయఁజాలఁడు. పేరాసగలవాఁడు, ఐశ్వర్యమునుబడసి యుండినను బరులధనమును, భోగమును, బుత్రులను, భార్యలను నన్నిటిని గోరును. ఆశగలవానియం దన్నిదోషములునుండును. కాఁబట్టి రాజు పేరాసగలవానిని జేర్చుకొనరాదు. తక్కువ వానినిగూడఁ దానుదనంతటఁ బరిశీలించి పనియందు నేర్పఱుప వలయును. ప్రాజ్ఞుఁడగువాఁడు పగవానిపూనికలను, సమస్తము లయిన ప్రయోజనములను నాశము సేయవలయును. పాండు కుమారా ! కులీనుండును, నాప్తుండు నగునేరాజు ధర్మయుక్త లును, జ్ఞానవంతులునగు బ్రాహ్మణులవలన నుపదేశమునొందఁ గోరునో. మఱి మంత్రులచేత రక్షితుండగునో యట్టిరాజు. తన రాష్ట్రమందలి ముఖ్యుల నెల్లఁ దనపక్షమున నిలఁబెట్టుటకుఁజాలి నవాఁడగును. రాజా! నీకు శాస్త్రప్రోక్తములయిన ధర్మముల నెల్ల సంగ్రహముగాఁ జెప్పితిని. వానిని బుద్ధిచేతఁ దెలిసి

కొనుము. ఏరాజు ధర్మముల ననుసరించి కార్యములను గావిం చునో, యతఁడు భూమిని బరిపాలింప శక్తుఁడగును. ఏరాజు నీతిపద్ధతివలనఁ గలుగుసుఖమును బాటింపక యలవ్రాకగాఁ గలుగుసుఖమును వెదకుచున్నాఁడో యతఁడు రాజ్యమువలని యుత్తమసుఖమును బడయకుండుటయే కాక పరలోకసుఖమును బడయఁజాలఁడు. ధనవంతులును, మతిచేతను శీలముచేతను బూజితులును, గుణసంపన్నులును, యుద్ధమందుఁ బరాక్రమము జూపినవారును, సంధి విగ్రహాదులయిన యాఱుగుణములందు నెచ్చరికగలవారును, బ్రియుశ్మశీలురు నయిన శత్రువులను బరా కులేకుండునట్టివాఁడు కనుగలిగియుండి శీఘ్రముననే చంపును. *పలువిధములయిన కార్యములందును నుపాయములను జూడ వలయును. ఉపాయములేకయె బుద్ధిని జెల్లింపరాదు. దోష ములు లేనివారియందును దోషములు చూచునట్టి మనుష్యుఁ డుత్తమమయినసంపదను, బెనుకీర్తిని, ధనమును బడయనేరఁడు. స్నేహితులిరువురయందుఁగల ప్రేమమును, నొక్కకార్యమందు వా రెంతెంత చేసినదియుఁ దెలిసి విచారించివారియం దేమిత్త్రుఁ డు పెనుభారము దాల్పఁదగునో వానినే యుత్తమస్నేహితు నిఁగాఁ బ్రాజ్ఞుఁడు చెప్పవలయును. నేను జెప్పిన యీరాజధర్మ ముల ననుష్ఠింపుము. మనుష్యులను రక్షించుటయందు మతి నుంపుము. సుఖముగా నాపుణ్యములవలని ఫలమును బడయు

---

* పలువిధములయిన కార్యములను బరికించి యందువలన నుపాయము లను దెలిసికొనవలయును. ఉపాయములేక వట్టిదైవమునందే బుద్ధినూనరాదు' అని యాశయము.

దువు. రాజా! జగమునకంతటికిని ధర్మమే మూలముచుమీ' యనెను. ఇది నూటయిరువదియవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు యుధిష్ఠిరునకు దండస్వరూపము మొదలగువానిని జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'పితామహా! సనాతన మయినరాజధర్మము నీవి పుడు చెప్పి ముగించితివి. నీవు చెప్పినదానినిబట్టి దండమే యన్ని టికంటె గొప్ప దనియు, నన్నింటికి నీశ్వరుఁ డనియుఁ దోఁచు చున్నది. ఏలన దండమందే సర్వము నెలకొనియున్నది. ప్రభూ దేవతలు, ఋషులు, మహాత్ములయిన పితరులు, యక్షులు, రాక్ష సులు. పిశాచులు, విశేషించి మనుష్యులు, మఱియు లోక మందుఁ బక్షులుమొదలుగాఁ దక్కువ యోనులందుఁ గలసకల ప్రాణుల నీనెడివాని కన్నిటికిని, మఱియుఁ దక్కినవాని కన్నిటికిని మహాతేజం బగు దండమే యెక్కువయని నీవుచెప్పితివి. చరా చరములతోడను. సురాసురమనుష్యులతోడను గూడిన లోక మంతయు దండమునకు లోనై యుండుటచూచువారి కెల్లఁదెలి యుచున్నది. భరతసింహమా! కాఁబట్టి నేను దీనినిగలరూపునఁ దెలియగోరుచున్నాను. దండ మనఁగానెద్ది? దాని రూప మేమి? దాని ముఖ్యగతియేమి? దేనితోఁ జేయఁబడినది? ఎక్కడనుండి పుట్టినది? దాని లక్షణము లెవ్వి? అది యెట్లు ప్రభు వగును? ప్రజలయందు విహితరూపమై యది యెట్లు మేలుకొని (పాలిం చుచు) నున్నది? ఏది మునుపును వెనుకను (అనఁగా నెప్పు డును) లోకమును బాలించుచు మేలుకొనియున్నది, ఎదియన్ని టికి మునుపటిదిగాఁ దెలియుచున్నది? దండ మనఁబడు నేటి

యెవరు? దండము దేనియం దూఁదియున్నది? దానిగతి యేమి?'
అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు "కురునందనా! దండ మనఁగా నేమియో యదివ్యవ
హార మనియు నెట్లు చెప్పఁబడునో; చెప్పెదను; వినుము. ఈలోక
మందన్నియు దేనికి లోనై యున్నదో యది యే దండమనఁబడును.
మహారాజా! ధర్మమును జక్కఁగా నిలఁబెట్టునదే దండము.
అది వ్యవహారమనియుఁ గొన్నియెడలఁ జెప్పఁబడును. లోకము
లందు నజాగ్రత్తలేకుండు బుద్ధిగలవారు, ధర్మమునకు లోపము
రాకుండునట్లు చేయుపద్ధతి యేదియో యది యే *'వ్యవహారము'
అనుపదమునకు ముఖ్యమయిన యర్థముగా గ్రహింపఁబడు
చున్నది. రాజా! మనువు మొట్టమొద లీ తత్త్వమును
జెప్పెను. అది యే దనగా—' ఎవఁడు ప్రియులందు, నప్రియు
లందును సమమయిన బుద్ధిగలిగి పక్షపాతము లేక దండమును
జక్కఁగా జరుపుచుఁ బ్రజలను జక్కఁగా రక్షించునో యతఁడు
కేవలధర్మమే కాని వేఱుగాదు'—అని యే. నేను జెప్పినట్లు యీ
వచనమును మనువు పూర్వమే చెప్పియున్నాఁడు. ఇది వసిష్ఠుఁడు
చెప్పిన బ్రహ్మదేవుని మహావచనమునగును. మును పె యిట్టివచ
నము చెప్పఁబడియుండుటవలన దీనిని 'ప్రాగ్వచనము' (మొట్ట
మొదటి మాట) యని తెలియుదురు. మఱియు దండమువలననే
పరులధనమును నపహరించుట లేకుండఁ జేయుటచే నాదండము
వ్యవహార మనుపేరను బిలువఁబడునదయ్యెను. ధర్మార్థకామము
లను త్రివర్గమును—, ఆదండమును జక్కఁగా జరుపుటవలననే

* 'వ్యవహారః' వి+అవహారః-అపహారః'=దుర్మార్గమున నితరులధనమునప
హరించుట, వి=లేదని వ్యుత్పత్తి.

యెప్పుడును బ్రవర్తించుచుండును. దండమును జక్కఁగాఁ జెల్లింపనిచో నామూఁడును గొనసాగవు. దండము పరమదైవము. అది రూపమున జ్వలించుచున్న యగ్నివలెఁ జూపట్టును. అది నల్లగలువరేకులవలె నల్లగానుండును. దానికి *నాలుగుకోఱలును †నాలుగుభుజములు, ‡నెనిమిదిపాదములును, బెక్కుకన్నులును

---

* మానభంగము, ధనాపహరణము, శరీరదండము. వధము అనునాలుగు ప్రాణిహింసాసాధనములే నాలుగు కోఱపండ్లు.

† బాహువులనఁగా ధనముదీసికొనుసాధనములు—1. ప్రజలవలనను.సామంతరాజులవలనను పన్నుదీయుట. 2. అబద్ధమాడినవానికి వాఁడుచెప్పినధనమునకు రెండింతలపరాధము విధించుట. 3. అసత్యమాడుప్రతివాదికి సమమయినధనమునుదండుగ విధించుట. 4. ధనవంతుఁడును, లోభియునగుబ్రాహ్మణునియొద్దనుండి ధనమునంతయు నాక్రమించుట యనెడి నాలుగు.

‡ ఇట పాదము లనఁగా సంచరించుటకు సాధనము లయినవి—అవి 1. ఆవేదనము (సంతకముచేసి వాదాడుట) 2. భాష (ప్రతివాదినిబిలిచివానిముంగలనల్లె వ్రాసియుంచుట) 3. సంప్రతిపత్తి (వాదివ్యవహారమును బ్రతివాది యొప్పుకొన్నయెడల నొక్కరికిని దండుగవిధింపక సమాధానము చేయుట.) 4. మిథ్యోత్తరము (వాదియభియోగము మిథ్యయనిచెప్పుట.) 5. కారణోత్తరము (వాది చెప్పినట్లు జరిగినదివాస్తవమే కాని యదిమరల నిచ్చివైచెనదని ప్రతివాది చెప్పుట) 6. ప్రాఙ్న్యాయము (ఈవిషయమునే మున్నొకప్పుడు వీఁడు నన్నడిగి యపజయమునొందినాఁడని ప్రతివాదిచెప్పుట) 7. ప్రతిభువు (ఈ మూఁడుత్తరములకును వాది ప్రతివాదులుచేసి యీవలసిన పూఁటచీటి) 8. క్రియ (వారివారిపక్షములకును వలయుసాక్షి, పత్రము, అనుభోగము, ప్రమాణము మొదలగువానిని జూపుట) 9. ఫలసిద్ధి (దానినుండి తప్పకుండువానికి జయము) వీని యందు సంప్రతిపత్తి యనుమూఁడవ వానియందు దండము విధించుటకుఁ గారణము లేనందునఁ దక్కినయెనిమిదియు దండమునకుఁ బాదములని చెప్పఁబడుచున్నవి.

§ 'రాజు, అమాత్యుఁడు, పురోహితుఁడు, పరిషత్తు' అనెడి నాలుగుదండమునకుఁ గన్నులగును.

గలిగియుండును. దాని చెవులు శంకువులవలె నుండును. దాని వెండ్రుకలు నిట్టనిలిచియుండును. అది *జటలుగలిగి రెండునాలుకలతోఁగూడియుండును. దాని మొగము రాగివలె నెఱ్ఱనైయుండును. అది సింహపుఁజర్మమును దొడిగియుండును. దండ మిట్లుగ్రరూపమును దాల్చి యెప్పుడును దారసింప రాకుండును. అది మరల కత్తి, విల్లు, గద, శక్తి, త్రిశూలము, ముద్గరము, బాణము, ముసలము, పరశువు, చక్రము, ప్రాసము, దండము, ఋష్టి, తోమరము, మఱియుఁగలయాయా యాయుధములన్నింటిమూర్తులను దాల్చి యాయున్నియుఁ దానై లోకమున సంచరించుచుండును. దండము భేదించుచును, ఛేదించుచును,నొప్పించుచును, ద్రుంచుచును, చీల్చుచును, బ్రద్దలువాపుచును, కొట్టుచును, పయిఁబడుచునునిట్లుచరించుచుండును. యుధిష్ఠిరా! దండమునకివి పేళ్లు.అసి,విశసనము,ధర్మము,తీక్ష్ణవర్మము, దురాసదము, శ్రీగర్భము, విజయము, శాస్త, వ్యవహారము, ప్రజాగరము, శాస్త్రము, బ్రాహ్మణమంత్రము, ప్రవచనము, పరము, ధర్మపాలము, అక్షరము, కోపము, సత్యకము, నిత్యకము, గృహము, అసంగము, రుద్రతనయము, మనువు, జ్యేష్ఠము, శివంకరము, అనునవి. ఇవి దండమునకుఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. దండమువ్యాపకుఁడును, యజ్ఞరూపియు, మాటిమాటికిఁ బెనురూపము దాల్చువాఁడును, మహాపురుషుండునయిన భగవంతుఁడు నారాయణుఁడనువానిని ప్రభువుగాఁజెప్పఁబడుచున్నది. అట్టి లోకమును బరి

---

* పెక్కుసందేహములు గలుగుటచే జటగలది యనఁబడెను. ఒకటికొకటి సంబంధపడకుండు వాదిప్రతివాదుల రెండువిధములయిన వచనముల వలన రెండువిధములయిన నాలుకలుగల దానివలె నున్నదని యాశయము.

పాలించు దండనీతి బ్రహ్మదేవుని పుత్రియనియు, లక్ష్మియనియు,
నీతియనియు, సరస్వతియనియు జెప్పఁబడుచున్నది. దండము
పెక్కుశరీరములు గలది. కురుకులతిలకా! అర్థము అనర్థము,
సుఖము దుఃఖము, ధర్మము అధర్మము, బలము, అబలము,
దౌర్భాగ్యము భాగధేయము, పుణ్యము పాపము, గుణము
దోషము, కామము అకామము, క్షణము, పగలు, రాత్రి
మాసము ఋతువు, ప్రమాదము, అప్రమాదము, సంతో
షము, శోకము, శమము, దమము, దైవము పురుషకారము,
మోక్షము బంధము, భయము, అభయము, హింస, అహింస,
తపము, యజ్ఞము, సమాధి, విషము, అమృతము, ఆది, మధ్య
ము, అంతము, కృతములగువానివిస్తరము, మదము, ప్రమో
దము, దర్పము, డంభము, ధైర్యము, నయము, అనయము, అశక్తి,
శక్తి, మానము, స్తంభము, వ్యయము, ఆయము, వినయము,
విసర్గము, కాలము, అకాలము, అనృతము, అజ్ఞత్వము, సత్యము
శ్రద్ధ, అశ్రద్ధ, క్లీబత్వము, వ్యవసాయము, లాభము, అలా
భము, జయము, అపజయము, తీక్ష్ణత్వము మృదుత్వము, అత్యు
గ్రము, ఆగమము, అనాగమము, విరోధము, అవిరోధము,
కార్యము, అకార్యము, బలము, అబలము, అసూయ, అన
సూయ, ధర్మము అధర్మము, సిగ్గు సిగ్గులేమి, శ్రీసంపత్తి,
విపత్తి, తేజస్సు, కర్మములు, పాండిత్యము, వాక్శక్తి, బుద్ధిత
త్త్వత (వీనిని గలరూపునఁ దెలిసికొనుట) అని యిట్లు దండము
నకుఁ బెక్కురూపు లీలోకమందు వెలయుచున్నవి. ఈలోక
మందు దండములేనిచో నొకరినొకరు గొట్టుకొనుచుందురు.
ధర్మరాజా! దండమువలని భయముననే యొకరినొకరు కొట్టు

కొనకున్నారు. రాజా! ఈలోకమందుఁ బ్రజలు ప్రతిదినమును దండముచేత రక్షితులై యేచుమీ! రాజును వర్ధిల్లఁజేసెదరు. కాఁబట్టి దండమే ముఖ్యగతి. రాజా! దండ మీలోకము నెప్పుడును ధర్మమార్గమున నెలకొలుపుచున్నది. సత్యమునం దూనినదైనధర్మము బ్రాహ్మణులయం దున్నది. ద్విజశ్రేష్ఠులు ధర్మయుక్తులై * దేవతలతోఁ బాటిగాఁ జేర్చి లెక్కింపఁదగినవారగుదురు. దేవతలవలననుండి యాగముగలిగినది. యాగము దేవతలను సంతోషపెట్టుచున్నది. దేవతలును సంతుష్టులై లోకులను నింద్రునకు నొప్పగింతురు. ఇంద్రుఁడు నీ ప్రజల ననుగ్రహించు (ధాన్యాదులను బండించు వర్షమురూపమున) నన్నము నిచ్చుచున్నాఁడు. సమస్తభూతములప్రాణములును, అన్నమందే యెప్పుడు నెలకొనియున్నవి. దానివలనఁ బ్రజలు గుదురుకొనుచున్నారు. దండము (క్షత్రియరాజురూపమున) నా ప్రజయందు మేలుకొనియున్నది. ఇట్టి ప్రయోజనముగల దండము క్షత్రియరూపమునొంది ప్రజలను రక్షించుచు, నెప్పుడును మిక్కిలి యెచ్చరికగలదై నాశములేనిదై మేలుకొనియున్నది. అదియీశ్వరుఁడు పురుషుఁడు, ప్రాణము, సత్త్వము, వృత్తము, ప్రజాపతి, భూతాత్ముఁడు, జీవుఁడు ననెడి యీయెనిమిది నామములచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఈశ్వరుఁడు (సేనారూపమగు) బలముతోఁగూడినవాఁడును, (ధర్మము, వ్యవహారము, దండము. ఈశ్వరుఁడు, జీవుఁడనెడి) యైదింటిచేత నయినవాఁడునగు రాజునకు నైశ్వర్యమును దండమును రెంటిని నొసంగెను. యుధిష్ఠిరా! అతనికిఁ

* 'దేవయుక్తాః' అని పాఠము. వేదయుక్తాః' అని ఔ. మూలము తెలియునది.

గులమును, మిక్కిలి ధనవంతులగు నమాత్యులును, ప్రజ్ఞయు, (శరీరము, బుద్ధియింద్రియములనెడి వీని) బలములును, పూర్వో క్తములయిన యెనిమిది వస్తువులచేఁ గలిగింపఁబడు బలమును, మఱియు (కోశాదులవలనఁ గలుగు) నితరబలమును నావశ్యక ములుగాఁ జెప్పఁబడియున్నవి. ఆబలము గజములు, అశ్వములు, రథములు, పదాతులు, ఓడలు, బరువుమోయువారు, దేశమం దలివారు, (అడవియందుఁగల) గొల్లలు ననెడి యెనిమిదియంగ ములు గలదిగాఁ జెప్పబడుచున్నది. మఱియు సన్నాహముతోఁ గూడిన సేనకు, రథికులును. సేనుఁగు రౌతులును, గుఱ్ఱపు రౌతు లును, గాలుబంట్లును, మంత్రులును, వైద్యులును నంగములగును. భిక్షుకులును, ప్రాడ్వివాకులును (ముఖ్య న్యాయాధికారులును) జ్యోతిషికులును, శాంతికమారక కర్మములను జేయువారును, బొక్కసమును, మిత్రులును, ధాన్యమును మఱియుఁ దక్కిన సకలమైన యుపకరణములును రాజ్యమునకు దేహమగును ఆ దే హమునకు, అమాత్యుఁడు మొదలయిన యేఁడు ప్రకృతులును, పూర్వో క్తములయిన యెనిమిదంగములు నుండును. దండమును రాజ్యమునకు బలీయమయినయంగమగును. (సేనారూపమయిన దండము రాజ్యమునకుఁ బుట్టుచోటు. అది కారణముగా నీశ్వరుఁ డనుగ్రహించి యెప్పుడును లోకమును రక్షించునట్టి దండమును రాజునకొసంగెను. సనాతన మయినయీ ప్రపంచ మంతయు దండస్వరూపమే. రాజునకు దండమునకంటె మిక్కిలి పూజ్య మయినది లేదు. దండమువలననే ధర్మము రీతులు ప్రదర్శింపఁ బడుచున్నవి. లోకమును రక్షించుకొఱకును, వారివారి ధర్మము లను నెలకొలుపుట కొఱకును బ్రహ్మదేవుఁడే దండము నేర్పఱ

చెను. బ్రహ్మవలననుండి పుట్టినవ్యవహారము మఱియొకటి గలదు. అందులకు వాదిప్రతివాదు లిరువురు కారణము. ఆవ్యవహారమునకు నాయిరువురిలో నొకనియందు నమ్మికయుంచి(తీర్పు చేయుట) లక్షణముగా నుండుటంబట్టి యది హితముతోఁగూడినదై చూపట్టుచున్నది. మఱియొక విధమయిన వ్యవహారమును గలదు. అదివేదాత్మకమయినది దానికి వేదము కారణమనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. వ్యవహారము మూఁడవదియు మఱొకటి గలదు. అది కులాచారమును సంబంధించినది. మఱియు నది శాస్త్రముల ననుసరించినది. *వాదిప్రతివాదు లిరువురయం

* వ్యవహారమనఁగా నిప్పటిచట్టమని చెప్పవచ్చును. ఇచట మూఁడు విధములయిన వ్యవహారములు చెప్పఁబడినవి. మొదటిది సాధారణమయిన వ్యవహారము—అనఁగా చట్టము. దీనినిబట్టి వాదిప్రతివాదుల తగవులుతీర్పఁబడును. ఇందు సివిల్ క్రిమినల్ చట్టములు రెండు నడంగియున్నవి. దీనిని భర్తృప్రత్యయలక్షణ మని చెప్పఁబడును. ఇరుదెగలయం దొకరివలనినమ్మిక లక్షణముగాఁగలదియని యర్థము.-ఒకవ్యాజ్యెము వచ్చినపుడు రాజుగాని మఱే న్యాయాధికారిగాని సాక్ష్యమును విచారించి యిరుదెగవారిలో నొకరియందు నమ్మకముంచి తీర్పుచెప్పును. దీనివలన విడుదలయో దండనమో కలుగును. ఈరెండుపక్షములకు నదిదండరూపమే యగును. రెండవవిధమగువ్యవహారము వేదమునందలివిధియగును. శ్రుతిస్మృతులందు మనుష్యుని యాచారధర్మమొక్కొక్కటిని గుఱించి విధింపఁబడియుండు విధానములేయివియగును. మూఁడవదియగు వ్యవహారము కులమును(లేక) కుటుంబములను సంబంధించినది. ఇది కులాచారమనియుఁ జెప్పఁబడును. కులాచారము స్థాపితమైయున్నచట్టమునకు విరుద్ధముగాని, వేదవిధికిఁ బ్రతికూలముగాని, కాకున్నచో నదియంగీకారపాత్రమగును. భీష్ముఁడిచటఁగులాచారముశ్రుతిస్మృతులకును బ్రతికూలమయినది గాఁదలఁపరాదనియభిప్రాయపడుట తెలియునది. (ప్రతాపచంద్రరాయలు.)

దోకనియెడ నమ్మికయుంచి తీర్పుచేయుట లక్షణముగాఁ గలదని పూర్వము చెప్పఁబడినట్టి వ్యవహారము, రాజునందు నెలకొని యుండునదిగా మన మెఱుఁగవలయు. దానిని దండ మనియుఁ, బ్రత్యయ మనియు (సాక్ష్యమందలి నమ్మిక మనియు) రెండు పేళ్ల మనము తెలియవలయును. దండము ప్రత్యయముచేత నిర్వర్తింపఁబడుట చూపట్టుచున్నను దాని స్వరూపము వ్యవహారమనియె చెప్పఁబడు చున్నది. వ్యవహార మని చెప్పఁబడునది వేదవిషయాత్మకముగా నుండును. (అనఁగా వేద విధుల రూపముగా నుండును.) వ్యవహార మేది వేదము నుండి పుట్టినస్వరూపము గలదియో యది ధర్మ మగును. అది ధర్మమునందు శ్రద్ధగలవారికి గుణమును (హితమును) గలిగించునది. కృతాత్ముఁ డగువాఁ డావ్యవహారమును * ధర్మ మునుంబోలె వ్యవహరించి యున్నాఁడు. మూఁడవదియగు వ్యవహారము సయితము ప్రజలను రక్షించునది. అందులకును మూలము వేదమే. అది మూఁడులోకముల నుద్ధరించుచున్నది. అది సత్యస్వరూపమయినది; ఐశ్వర్యమును బెంచునది. దండ మను నదియే సనాతనమయిన వ్యవహార మని మనము చూచి తిమి.వ్యవహారమని చెప్పఁబడునదియే వేదము.వేద మనునదియే ధర్మము.ధర్మ మనునదియే సత్పథము. ఈకడపటిదియే తొల్లి పితామహుండును, బ్రజాపతియునగు భగవంతుఁడు బ్రహ్మదేవుఁ డుగా నుండెను. బ్రహ్మాసురాసురులతోడను, మనుష్యులతోడను,

* మనువు మొదలయినవారు ధర్మమునకుఁగూడ రాజులు జరుపునట్టి వ్యవహారము (చట్టము) వలెనే లోపడఁదగు నని చెప్పియున్నా రని యిచట భావము.

సురగులతోడను, మఱియుఁ దక్కినవారితోడను గూడినసకల లోకములకును గర్తచుమీ! కాఁబట్టి యతనివలననుండి భర్తృప్రత్యయలక్షణమగు (వాది ప్రతివాదులం దొకరివలననమ్మికచేఁ దీర్పుచెప్పుట లక్షణముగాఁ గలదగు) వ్యవహారము మనకునుప్పతిల్లినది. కాఁబట్టియతఁడు వ్యవహారము నుద్దేశించి 'తనధర్మము చొప్పునఁ బాలించునట్టి రాజునకుఁ, దల్లిగాని, తండ్రిగాని, తోఁబుట్టువుగాని, భార్యగాని, పురోహితుఁడుగాని దండింపఁ దగని వారొక్కరును లేరు' అని దీనిని జెప్పెను' అనెను. ఇది నూటయిరువదియొకండవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడుధర్మరాజునకువసుహోమమాంధాతల సంవాదమును జెప్పి దండోత్పత్తి మొదలగు వానిని దెలుపుట. }

భీష్ముఁడు 'ఈవిషయమందుఁ బురాతనమయిన యీయితిహాసము నుదాహరించెదరు. అంగదేశమందు వసుహోముఁ డనిప్రసిద్ధుం డయిన యొకరా జుండెను. అతఁడు మిక్కిలికాంతిమంతుఁడు. అతఁ డెప్పుడును ధర్మకార్యములు చేయుచుండువాఁడు. అతఁ డెప్పుడును దపము సలుపుచుండును. అతఁడు పత్నిం గూడి దేవర్షు లెప్పుడును సేవించుచుండు ముంజపృష్ఠమునకుఁ బోయెను. అచ్చట నతఁడాహిమవంతపు శిఖరమునందు వసతి గావించుకొనెను. రాముఁడు ముంజ మని యుచటఁగలవృక్షము క్రింద జటలు దీయుటకు నాజ్ఞయిచ్చెను. అది మొదలుగా నాప్రదేశమును సంశితవ్రతులయిన ఋషులు ముంజపృష్ఠమని పేరి

డిరి. అందు రుద్రుఁడుండును. శ్రుతి—ప్రోక్తములయిన గుణములు పెక్కులుగల యారాజపు డామంజపృష్ఠమున బ్రాహ్మణులయను మతిఁ బడసి దేవర్షికి సాటిగా నుండెను. ఒకప్పుడచ్చటికి నుదార చిత్తుఁడును, నింద్రునకు సఖుండునగు మాంధాత యనురాజు వచ్చెను. అతఁడు వసుహోముని యొద్దకుఁ బోయి యామహాతపస్విని జూచి వినయమున నిలుచుండెను. వసుహోముండును మాంధాతకునర్ఘ్యమును, మధుపర్కమునకుఁగాను బశువును నొసంగి యతని రాజ్యము సప్తాంగములు కుశలమా, కుశలముగావా, యని యడిగెను. పిదప వసుహోముఁడు సజ్జనులు తొంటినుండి యాచరించు విధులను గలరూపున ననుసరించువాఁడగు మాంధాతను జూచి 'రాజా! నీకు నేనేమి చేయవలయును?' అని యడిగెను. మాంధాత యందులకుఁ బరమప్రీతుండయి కూర్చుండియున్న మహాప్రాజ్ఞుని వసుహోమునిఁ జూచి 'రాజా! నీవు బృహస్పతిమతము నంతయుఁ జదివియున్నావు. రాజోత్తమా! అట్లె శుక్రుఁడు రచించిన శాస్త్రమును నీకుఁ జక్కఁగాఁ దెలిసియున్నది. కాఁబట్టి దండ మెట్లుపుట్టినదో వినఁగోరుచున్నాను. దండమునకు మును పేది మేలుకొనియుండును? దానికిఁదుది యే మందురు? దండమెట్లు క్షత్రియుల నిపు డాశ్రయించినదయ్యె? నీవు దీనిని నాకుఁ గలరూపునఁ జెప్పవలయును; నీకు గురుదక్షిణ యొసఁగెదను' అనెను.

వసుహోముఁడు 'రాజా! లోకము నుద్ధరించునట్టి దండమెట్లు పుట్టినదోవినుము. అదిధర్మమున కాత్మ స్థమైనది. సనాతనమైనది. అది ప్రజలను బాలించుటకును, రక్షించుటకునై యేర్పడినది. సర్వలోకపితామహుండగు భగవంతుఁడు బ్రహ్మదేవుఁడు

యాగముచేయఁగోరి తనకు సరియైనబుత్విజునిఁ గానఁడయ్యె నని
మాకు వినికి. ఆ దేవుఁడు పెక్కువర్షములు మనసునందు గర్భము
దాల్చియుండెను. పిదప నాగర్భము వేయేండ్లు నిండఁగానే యతఁడు
తుమ్మునపుడు క్రిందఁబడెను. అది యరిందముఁ డగు క్షువుఁడను
ప్రజాపతి యయ్యెను. ఆప్రజాపతి మహాత్ముఁ డయినయాబ్రహ్మ
దేవుని యాగమందు బుత్విక్కుగా నుండెను. రాజసత్తమా!
బ్రహ్మదేవుని యాసత్రయాగము జరుగుచుండునపుడు, బ్రహ్మ,
యాగమందు దీక్షితుఁడై యుండుటవలన నతఁ డపుడు శాంతుఁ
డగు యజమానుని రూపమున మెలఁగుచుండుటఁబట్టి (యతని
యుగ్రరూపమందు వసతిగలియుండిన) దండము (పట్టులేక)
మఱుఁగయ్యెను. అది మఱుఁగుపడఁగానే ప్రాణులకు సంకరము
(గజిబిజి) గలిగెను. అప్పుడేది చేయఁదగును?; మఱేదిచేయ
రాదు?; భుజింపఁదగిన దేది? భుజింపరాని దెద్ది?; త్రాగఁదగున
దేది? ఏది త్రాగరా? దనెడిభేదము లేకపోయెను. సిద్ధియెక్క
డిది? జను లొకరి నొకరు హింసించిరి. స్త్రీపురుషులం దెవరి
నెవరు పొందవచ్చును? బొందరా? దను కట్టుపాటు లడుగం
టెను. ఒకటి యొకరి సొమ్మునియతి పోయెను. కుక్కలు
మాంసముల నాక్రమించుకొనునట్లు, జనులొకరి ధనములనొక
రపహరింపసాగిరి. బలవంతులు బలహీనులను జంపిరి. లోకము
నందు మర్యాద కలుగదయ్యె. అంత బ్రహ్మ సనాతనుం డగు
విష్ణునిఁ బూజించి యతనితోడ *కేశవా! ఈ సమయమందు

*ఇచట నీలకంఠాదిపాఠములందు, కేశవా! యనియున్నది. అయిననతనికి విశేషణములు 'శూలవరాయుధ' అని యున్నది. దాక్షిణాత్య కోశములందు 'శంకర' అని పాఠమును దాని కనుగుణముగా రెండుమూఁడుశ్లోకము లధిక

మాయెడ ననుగ్రహింపఁదగును. ఇపుడు కలిగియున్న సంకరము మాయునట్లు గావింపుమీ' యని వేఁడెను. అంత మేటి శూలమును దాల్చినయాభగవంతుఁడు విష్ణు వాలోచించి తన్నుఁ దానే దండముగా సృజించెను. ధర్మము పాదములుగాఁ గల యారూపమునుండి సరస్వతీదేవి దండనీతిని సృజించెను. అది వేగ త్రిలోకములందును బ్రసిద్ధి కెక్కెను. ఈదండము పాపకారులందుఁ జెల్లింపఁబడుచున్నది. దండమును నయించుకారణముంబట్టి యది దండనీతి యని యీలోకమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది. (శూలధరుం డయినయాప్రభుఁడు మఱియుఁ జాలసేపు చింతించి దండనీతిని బ్రయోగించుకొఱకు సర్వవిధములఁబ్రమాణములును, శాశ్వతములునయిననాలుగువిద్యలను బలువిధములయిన వానియంతర్భేదములను, సమస్త శాస్త్రములనును గలిగించెను. నాలుగువేదములును, ఆఱంగములును, మీమాం

ముగాను నున్నది కాన యిదియే 'శూలవరాయుధ' అను విశేషణమునకుఁ బొసఁగినదిగాఁజూపట్టుచున్నది. అయినను బెక్కుప్రతులందును లేమినిబట్టియు బ్రసిద్ధవ్యాఖ్యాత యుదాహరింపమింబట్టియుఁ బై పాఠము గయికొనఁబడెను. దాక్షిణాత్యపాఠమున 'అత్రత్వమనుకంపాం వై కర్తుమర్హాసి శంకర!, అయం విష్ణు స్సఖా తుభ్యం ధర్మస్య పరిరక్షణే. త్వం హి సర్వవిధానజ్ఞః సత్వానాం త్వం గతిః పరా, సంకరోన భవే దత్ర యథా తద్వై విధీయతామ్. తతః స భగవాన్ ధ్యాత్వా తదా శూలవరాయుధః, (దేవదేవో మహాదేవః కారణం జగతఃపరమ్. బ్రహ్మ విష్ణ్వింద్రసహితః సర్వైశ్చ ససురాసురైః, లోకసంధారణార్థం చ లోకసంకరనాశనమ్.) ఆత్మనా మాత్మనా దండం ససృజే దేవసత్తమః' అని యున్నది. కుండలీకరణములోనిది ఔత్తరాహ పాఠములందుఁ గలుగవు.

సయు,విరివియైన న్యాయశాస్త్రమును,బురాణమును,ధర్మశాస్త్ర మనెడి యీపదునాలుగు విద్యలును, ఆయుర్వేదము, ధనుర్వే దము, గాంధర్వము ననెడి మూఁడును, నాలుగవదియైన యర్థ శాస్త్రమునుగావిద్యలు పదునెనిమిదియే యగును. ప్రసిద్ధము లగు నీపదునెనిమిది విద్యలును ధర్మమును సంబంధించినసంహిత లగును. మహేశ్వరుఁడీ పదునెనిమిది విద్యల యంతర్భాగ ములను జెప్పెను. మున్నాఱు శాస్త్రములును, డెబ్బది మహా తంత్రములును, మహాదేవునిచేతఁ జెప్పంబడిన యీవిద్యల యంతర్భేదములే. ప్రసిద్ధమగుపాశుపతతంత్రమును,బ్రసిద్ధమగు పాంచరాత్రమును, యోగశాస్త్రమును, సాంఖ్యమును, లోకా యతనతంత్రమును, బ్రహ్మాతుల యనెడుప్రసిద్ధతంత్రమును, దేవ తుల, దయినతర్కవిద్యయు, సుఖదుఃఖములను దెలిసికొను టకుఁ గారణమైనదిగా వన్నెగాంచిన శాస్త్రమును, ఎనిమిదివిధ ములయిన తర్కవిద్యలును, విస్తరమయిన న్యాయశాస్త్రమును నతఁడు చెప్పెను. పురాణములందలివియు, యాగమును సంబం ధించినవియు నగుసంహితలు పదునెనిమిది యని తెలియవల యును. ఈ లోకములందుఁ గల పురాణములన్నియు, సంహిత లన్నియును నతనిచేత రచితములయినవి. ధర్మశాస్త్రములును, నట్లె పురాణములును, వేదములును. నేకార్థములే కాని వేఱు కావు. కాఁబట్టి దేవుండు శంకరుండు నానార్థములయినసమస్త శాస్త్రములును, కాలమును దెలుపునట్టిశాస్త్రములను,నఱువది నాలుగుకళలను, నుత్తరభాగముతోఁ గూడిన యాయుర్వేద మును,పదునెనిమిదివిభాగములుగలదియు, స్థిరమయినదియునగు దండనీతిని, గాంధర్వశాస్త్రమును, పలువిధములయిన విస్తర

ములుగల యితిహాసమును జెప్పెను. ఇట్లు శబ్దార్థము లడఁగి యున్న యీవిద్యలును మరల వాని విస్తరములయిన వేయి విభాగములును శంకరునిచేతఁ జెప్పఁబడినవి. ఋషులచేతను, దేవతలచేతను, గంధర్వులచేతను. నంతర్భేదములు గలదై విస్తరమయిన వేదమొకటియే మాటిమాటికి లోకమున నభ్యసింపఁబడుచున్నది. సంగ్రహమయిన నాలుగువేదములును, పెద్దలచేత రచితమయిన ప్రసిద్ధములగు వేదవాదములు ననెడి వీనిపారము నొందినవాడే వేదపారంగతుఁ డనఁబడుచున్నాఁడు. రుద్రుఁడును, విష్ణువును, నింద్రుఁడును, బృహస్పతియు, శుక్రుఁడును, నుత్తమధర్మవిదుండగు స్వాయంభువమనువును నెప్పుడు సమస్త సురాసుర సహితుండు నగు బ్రహ్మదేవుండును, వేదపారగు లగుదురు. వీరలందఱి యనుగ్రహమువలనను వ్యాసుఁడును వేదపారగుఁ డగుచున్నాఁడు. శంతనునిపుత్త్రుం డగు భీష్ముఁడగు నేను విష్ణు శంకర బ్రహ్మల యనుగ్రహమునఁ జేసి వేదపారగుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాను. యాజ్ఞవల్క్యుఁడును సర్వవిధముల వేదపారగుండగును. ఆదికల్పమందు బ్రహ్మచేతను, విష్ణునిచేతను, శివునిచేతను సృజింపఁబడిన విద్యలును నొక్కొక్కకల్పమందును మహాభాగ్యవంతులునుదత్త్వవిదులునగు ఋషులచేతను ఋషికుమారులచేతను, పెక్కండ్రుగూడిన ఋషిసమూహముల చేతను మఱల విభజింపఁబడుచున్నది. మరల సాధువులచేత విభజింపఁబడుచున్నవి. ఇప్పుడును విభజించు శక్తిగల విద్వాంసులచేత విభజింపఁబడుచున్నది. ఈ సరస్వతి పూర్వజన్మము ననుసరించి పెక్కువిధములుగా నున్నది. శూలవరాయుధుఁడగు నాభగవంతుఁడు మరల చాలసే పాలోచించి యాయావర్గము

నకు నొక్కొక్కని నధిపతినిగాఁ జేసెను. సహస్రాక్షుఁడగు నింద్రుని దేవత లీశునిఁగాఁ జేసికొనిరి. సూర్యునిపుత్త్రుఁ డయిన యమునిని బితరులకుఁ బతి గావించిరి. దేవతలరాజ్యమందు వరుణుని జలములకుఁ బ్రభువుఁగావించిరి. కుబేరుని ధనములకును రాక్షసులకును బతిఁగాను, మేరువును పర్వతములకుఁ బతిగాను, సముద్రమును నదులకుఁ బతిగాను, మృత్యువును బ్రాణములకుఁ బతిగాను, నగ్నిని దేజస్సులకుఁ బతి గాను గావించిరి. మహాత్ముఁడును, దేవతలయందుఁ బెద్దయు సనాతనుండునగు విశాలాక్షుని రుద్రుల కీశ్వరుఁడుగాను, రక్షకుఁడుగాను బ్రభువు గావించెను. (ఈపదునొకండు రుద్రులును నితనిశరీరము వలన నుండి కలిగినవారు. నానారూపధరుం డగు భగవంతుఁడు శివుఁడు వసిష్ఠుని బ్రాహ్మణులకు నీశ్వరునిఁగాను, అగ్నిని వసువులకుఁ బతిగాను, సూర్యునిఁ దేజస్సులకుఁ బతిగాను, జంద్రుని నక్షత్రములకుఁ బతిగాను గావించెను. సూర్యునిఁ దిఁగలకుఁబతిగాను, పండ్రెండు బాహువులుగల కుమారస్వామిని బ్రాణులకు రాజుగాను నాజ్ఞాపించెను. వృద్ధిసంహారములకుఁ గారణమును,సమస్తమునకుఁ బ్రభువునయిన కాలమును (ఆయుధము, శత్రువు, యముఁడు, కర్మముని కానిరోగము, బాధకరమగు నాహారమును దినఁజేయు నాశ, యముఁడు, కర్మముని కాని)నాలుగువిభాగములుగల మృత్యువునకును,దుఃఖమునకును సుఖమునకును బ్రభువుగాఁచేసెను. దేవదేవుఁడును,రాజరాజును, బురుషశ్రేష్ఠుఁడును నగు శూలపాణి శివుఁడు సకల రుద్రులకు నీశ్వరుండని వేదము చెప్పుచున్నది. పిదపమహాదేవుఁడు శివుఁడు బ్రహ్మదేవునిపుత్త్రుఁడును, దనకుఁ బిదపఁ బుట్టినవాఁడును, సకల

ధర్మములను బరిపాలించువారియందు మేటియు నయిన యాక్షుపునిఁ బ్రజలకు నధిపతిగా నొసంగెను. పిదప నాయాగము ముగియుఁగానే మహాదేవుఁడుసమాహితుఁడై ధర్మమునకురక్షకమయిన దండమును సత్కరించి *విష్ణువున కొసంగెను. విష్ణువు దాని నంగీరసునకిచ్చెను. అమ్మునిసత్తముఁడు దాని నింద్రుఁడు, మరీచి యనునిరువురకొసంగెను. మరీచి భృగువునకిచ్చెను. భృగువు ధర్మసహితమయినదండమును ఋషుల కొసంగెను. ఋషులు లోకపాలకులకును, లోకపాలకులు క్షుపునకును, క్షుపుఁడు సూర్యపుత్రుండయిన మనువునకును నిచ్చెను. శ్రాద్ధదేవుఁడు (మనువు) సూక్ష్మములగు ధర్మార్థకామములను బడయుటకై తన పుత్రుల కొసంగెను. దండమునందు నయము నెఱుంగఁగోరువాఁడు నయానయములను వేఱువేఱ తెలిసికొని, దండమును జెల్లింపవలయును. దుష్టులను శిక్షించుటకే దండము. రొక్కమును దండుగలు విధించుట భయమును బయటికిఁ గలిగించు పనికే కాని బొక్కసము నిండించుటకుఁ గాదు. శరీరము నంగహీనముగాఁ జేయుటగాని వధించుటగాని స్వల్పకారణములనుబట్టి విధింపరాదు. శరీరమును దండించుటయుఁ, గొండపయినుండిదొరలించుటయు, స్వదేశమునుండి వెడలఁ గొట్టుటయు గొప్పకారణములనుబట్టివిధింపవలయును. సూర్యపుత్రుఁడగుమనువుజగమును రక్షించుటకై దీనినిబుత్రులకొసంగెను. ఈదండము వరుసగానొకరిచేతనుబ్రయుక్తమై ప్రజలను బరిపాలించుచుమెలంగుచున్నది.

---

* ఇందుఁ జాల నసంబద్ధములు పూర్వోత్తర వ్యాఘాతములును గలవు. కాఁబట్టిదీనియందుఁ బ్రక్షిప్తములు చాలఁగలవని తోఁచుచున్నది. వ్యాఖ్యాతలు నేమియుఁ జెప్పకున్నారు. (ప్ర. రా.)

ఈదండమువలన భగవంతుఁ డింద్రుఁడును నింద్రునినుండి కాంతి ధనుఁడగు నగ్నియు,నగ్నివలననుండి వరుణుఁడును, వరుణునివలన నుండి వినయస్వరూపమయిన ధర్మమును వెలయుచున్నది. *శ్లో. దండమువలనఁ దొలుత నింద్రుఁడు మెలఁగుచున్నాఁడు. దానివలనఁ బిదపఁనగ్ని;పిదప వరుణుఁడును బ్రజాపతియు; ప్రజాపతికిఁ బిదప వినయస్వరూపమయిన ధర్మమును మేలుకొని మెలంగుచున్నది.) ధర్మమునకుఁ బిదప బ్రహ్మపుత్రుఁడును. (అనఁగా సనాతనమగు నీతియు) నీతివలన వ్యవసాయమును (బూనికయు) మెలంగుచున్నది. ఆవ్యవసాయమువలననుండి లోకమును రక్షించు తేజస్సు వెలుంగుచున్నది. ఆ తేజస్సువలన నుండి యోషధులును,నోషధులనుండిపర్వతములును,బర్వతములనుండి రసమును వెలయుచున్నవి. రసగుణమునుండి నిర్రృతిదేవియు, నిర్రృతిదేవినుండి జ్యోతులును వెలుంగుచున్నవి. జ్యోతిస్సుల నుండి నిలుకడయగు వేదములును, వేదములనుండి ప్రభుండయిన హయగ్రీవుఁడును, హయగ్రీవునుండి పితామహుండును నవ్యయుండునగు బ్రహ్మయు వెలుంగుచున్నారు. బ్రహ్మదేవునినుండి మహాదేవుఁడు శివుఁడు విలసిల్లుచున్నాఁడు. శివునినుండి విశ్వదేవతలును విశ్వదేవతలనుండి ఋషులును, ఋషులనుండి భగవంతుఁ డగు సోముండును,సోమునినుండి సనాతనులయిన దేవతలును, దేవతలనుండి బ్రాహ్మణులును లోకమున వెలయుచున్నారని తెలియుము. బ్రాహ్మణులనుండిక్షత్రియులు ధర్మంబుచొప్పున లోకములను రక్షించున్నారు. క్షత్రియులనుండి సనాతనము

---

* ఈ శ్లోకములకు నభిప్రాయ మేమియో తెలియరాకున్నది. నీలకంఠాచార్యులు నేమియుఁ జెప్పలేదు. (ప్రతాపరాయలు).

లయిన స్థావరములును జంగమములును బ్రజలును నీలోకమున విలసిల్లుచున్నారు. ఆ ప్రజలయందు దండము వెలుంగుచున్నది. అన్నింటి నడంచునట్టి దండము పితామహునిపుత్త్రుండగు ప్రభు వగును. 'భారతా! మొదటను, నడుమను, గడపటను గాలము వెలుంగుచున్నది. సకల లోకములకును నీశుండును, బ్రజా పతియు,మహాదేవుడును, దేవదేవుండునగు శివుండెప్పుడును మేలు కొని వెలుంగుచున్నాండు. అతండు, కపర్ది, శంకరుండు, రుద్రుం డు, భవుండు, స్థాణుం, డుమాపతి యనుపేళ్లను బేర్కొనంబడు చున్నాడు. ఇట్లు దండము, మొదటను నడుమను గడపటను మేలుకొని వెలుంగుచున్నది. ధర్మవిదుం డగురాజు దండము చొప్పున న్యాయంబుగం బ్రవర్తింపవలయును' అనెను.

భీష్ముండు:—ఇట్లు వసుహోముండు చెప్పిన యీమతము నెవండు మనసార విని వినినయట్లే లెస్స నడచుకొనునో, యా రాజు మంచిలోకములను బొందును. మనుజసింహమా! ధర్మ ముచే నాక్రమింపంబడిన లోకమునంతయునియమించునట్టిదండ మును గుఱించిన సమస్తమును నీకు వివరించితిని. రాజా! మాం ధాత తొల్లి వసుహోమునివలన విన్నదియు, లోకమునం బ్రసిద్ధ మైనదియునగు నీయాఖ్యానమును నీకుం జెప్పితిని' అనెను. ఇది నూటయిరువదిరెండ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{ భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు ధర్మాదుల ప్రయోజనము మొదలయినవానిని ధర్మమును విడిచినవాఁడు చేయవలయు ప్రాయశ్చిత్తవిధిని నరిష్టుఁడను రాజునకుఁ గామందకుఁడను ముని యుపదేశించినదానిని జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'ధర్మార్థకామములను గుఱించిన నిశ్చయమును వినఁగోరుచున్నాను. లోకయాత్ర పూర్ణముగా నీమూఁటిలో దేనియందు నెలకొనియున్నది? ధర్మార్థ కామములు చేయుటకు మూలము లేమి? ఈమూఁడును గలుగుటకుఁగారణమేమి? అవి కొన్నియెడల నొండొంటిని గలసియుఁ గొన్నియెడల వేఱువేఱుగను జూపట్టుచున్నవే! ఇది యెట్లు?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు—*లోకమునందు మనుష్యులు మంచిమనస్సులతో ధర్మమును మున్నిడికొని యర్థమును బడయఁగోరునపుడందులకుఁ దగినకాలమును, దేశమును, గార్యమును జతగూడఁగా ధర్మము నర్థము కామము మూఁడును నొక్కటిగాఁ జేరియుండుట చూపట్టుచున్నది. అర్థమునకు మూలము ధర్మము.

---

* ఇందులకు దృష్టాంత మెట్లనఁగా, ఒకధార్మికుఁడు తనపత్నినిదగినకాలమునఁ బొందుచున్నాఁడు. ఇట్లు చేయుటచే గర్భాధాన మనువిధి నాచరించి ధర్మమును బడయుటేకాక సుఖరూపమైన కామమును పుత్రరూపమైన ధనమును బడయుచున్నాఁడు. ఇట్లు ధర్మమునను మంచిమనస్సునను నర్థమును బడయఁగోరినపుడు, అందులకుఁ దగినట్లుగాఁ దగినకాలముదగిన విషయమయిన పత్ని తగినయర్థమైనపుత్రుఁడు నని పొందుపడఁగా నిందు ధర్మార్థకామములు మూఁడును గూడియుండుట తెలియుచున్నదని త్రివర్గములు పరస్పరముకూడియుండుటను గుఱించిన ప్రశ్నకు మొదట నిందుసమాధానము చెప్పఁబడినది.

అర్థమునకు ఫలము కామమని చెప్పఁబడుచున్నది. ఈమూఁటి కిని మూలము సంకల్పము. సంకల్పము విషయములను సంబంధించినది. విషయములన్నియుఁ బరిపూర్ణముగా భోగము సిద్ధించుకొనుటకు. కాఁబట్టి యీవిషయములే త్రివర్గమునకు*మూలము. విషయములనుండిబో త్తిగానివర్తించుటయే మోక్షము. ధర్మము శరీరరక్షణమునకును, అర్థము ధర్మమును బడయుటకును గోరఁబడుచున్నది. కామమనఁగా నింద్రియములఁ దనివినొందించుటయె. కాఁబట్టి ధర్మాదుల మూఁటికిని గామమే (అనఁగా నింద్రియములఁ దనివినొందించుటయె) ఫలముగా నున్నది. ధర్మార్థకామ మోక్షములను మోక్షము మొదలయిన ఫలములకుఁగాను బూనినచో వానిఫలమును బ్రకృష్టము (దూరము) లగుటచే నవియును బ్రకృష్టములుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. ఆత్మజ్ఞానమునకై వానిని గోరినపుడు సన్నికృష్టములు (దగ్గఱివి) అనఁబడుచున్నవి. అవి† సన్నికృష్టము లయినవాని నొకఁ డాచరింపవలయును. వానిని మనస్సుచేతఁగూడ దిగవిడువరాదు. ధర్మార్థకామములను దిగవిడువఁ గోరినచోఁ దపస్సుచేత విముక్తి నొందినపిదపనే దానిని త్యజింపవలయును. ఆ మూఁటి కయిన యుద్దేశము మోక్షమే! మనుష్యుఁడు దానిని బడయుఁగాక. ఒకఁడు బుద్ధిని మున్నిడికొని చేసినకార్యము సయితము దాని కుద్దేశించిన ఫలమును బొందినను బొందవచ్చును; పొందక

---

* ఇది ధర్మార్థకామముల మూలమేమి యనుటకు నుత్తరము.

† ఒకఁడు ధర్మము నాత్మశుద్ధికొఱకును; అర్థము, ఫలాపేక్షా రహితము లగు సత్కార్యములకొఱకును; కామమును దేహధారణ మాత్రమునకు నాచరింపవలయునని భావము.

పోయినను బోవచ్చును. ధర్మమే యర్థమునకెప్పటికిని మూలము గాదు. ధర్మము తప్పఁ దక్కినవిగూడ (అనఁగా కొలువు సేద్యము మొదలయినవియు) నర్థమును గలిగింపవచ్చును. అయినను దీనికి విపరీతమయిన యభిప్రాయమును గలదు. (ఏలనఁగాఁగొందఱర్థము అదృష్టము జన్మము మొదలయిన కారణముల చేతఁ గలుగునందురు కొన్ని యెడల నర్థమును బడయుఁగా నది యనర్థమును గలిగించు చున్నది. అర్థమునకంటె నితరములయినవియు (అనఁగా వ్రతోపవాసాదులును) ధర్మమును బడయుటకుపకరించుచున్నవి. ఈవిషయమై, తెలివిలేమిచే నికృష్టమయిన బుద్ధిగలవాఁడు ధర్మార్థములకుఁ బరమమయిన ఫలమును (అనఁగా మోక్షమును) బడయఁజాలఁడు. ధర్మమునకు ఫలమును గోరుటయే మలము. అర్థమునకు దాఁచిపెట్టుట మలము. కామమునకు నింద్రియములందలి యతిమాత్ర తుష్టి మలము. ఇట్టి మలములు దొలఁగి మంచి గుణములు నెరసియుండునేని యీమూఁడును జిత్తశుద్ధిని గలిగించి మోక్షమను మహాఫలము నొసంగును. భారతా! ఈవిషయమై యరిష్టుఁడను రాజునకును, గామందుఁడను మునికిని జరిగిన సంవాదమయిన యీపురాతనమగు నితిహాసము నుదాహరించెదరు. కామందుఁ డాసనమునఁ గూర్చుండియుండఁగా నరిష్టుఁ డతనికి నమస్కరించి 'ఋషీ! రాజు కామమోహములు బలవంతపెట్టఁగా నొక పాపము చేసియందులకుఁ బిదప ననుతాపపడునేని యతఁ డేకర్మములు చేసినచో నాపాపము నశించును? మఱియు నొకఁడు, జ్ఞానముచేత నధర్మమయినదానిని ధర్మమను బుద్ధిచేత నాచరించునేని రాజిట్టి పాపము లోకులనడుమ ననుష్ఠానమునకు రాకుండునట్లు లెట్లాఁపవచ్చును?' అని యడిగెను.

అందులకుఁ గామందుఁడు 'ఈలోకమం దెవఁడు ధర్మము ను,నర్థమును బరిత్యజించి కామము నే యనువర్తించు చుండునో వాఁడుధర్మార్థములను విడఁచుటంబట్టి ప్రజ్ఞ నశించినవాఁడగును. ప్రజ్ఞ నశించుట యనెడిమోహము ధర్మార్థముల నశింపఁ జేయును. దానినుండి నాస్తికత్వమును,దురాచారమును బుట్టు చున్నవి. మిక్కిలి దుష్టములయిన దురాచారములను రాజెప్పు డడంపకుండునో యప్పుడు లోక మింట నున్న పామునకు వడంకు నట్లారాజునకు వడంకుచుండును. ప్రజలును, బ్రాహ్మణులును, సాధువులు నట్టిరాజుయెడ రక్తి గలిగియుండరు. దానివలన నతఁడు మిక్కిలి డిందుపడినవాఁడై వధ్యుఁడగుచున్నాఁడు. మఱి బాధయుఁ బడి యవమానమును బొంది యతఁడు దుఃఖంపు బ్రతుకు బ్రతుకును. అట్లు బాధితుఁడై బ్రతుకుట యనఁగా శుద్ధ మరణమే కాని యది మఱొకటిగాదు. అట్టివాని విషయమునం దాచార్యులు,పాపమును దొలంచునట్టి యీయుపాయము నుప దేశించుచున్నారు. అట్టిమనుష్యుఁడు వేదవిద్యల నధిగమింపవల యును; బ్రాహ్మణులను బూజింపవలయును. ధర్మమందు మిక్కి లియు మన ముంపవలయును. గొప్పకులమందుఁ బెండ్లాడవల యును.క్షమయు, గొప్ప మనస్సునుగల బ్రాహ్మణులను సేవింపవల యును. అతఁడు స్నానాదు లాచరించుచుఁ బవిత్రమంత్రములు జపించుచుండవలయును. సంతోషముతోఁ గూడిన ముఖము గలిగి నాస్తికుఁడు గాకుండవలయును. దుష్కార్యములు చేయు వారిని వెలుపలఁ దొలఁగఁబెట్టి ధర్మాత్ము లగువారిని లోనికిఁ జొప్పింపవలయును. మధురమయినమాటలచేతను, జేఁతలచేతను వారిని బ్రసన్నులను గావించుకొన వలయును. ఎప్పుడును శత్రు

లయినను బరులగుణములనే చెప్పికొనుచు 'నేను నీవాఁడను' అనవలయును. ఇట్టి నడకగలవాఁడు పాపముదూలి శీఘ్రమున బహుమానమును బడయును. మిక్కిలి కడిందిపాపముల నయినను వాఁడడంచుకొనవచ్చును. ఇందులకు సందేహము లేదు. గురువులుచెప్పినట్టి పరమధర్మ మెద్దియో దాని నట్లేచేయుము. గురువుల యనుగ్రహముచేత నే పరమం బయిన శ్రేయమును బడయఁగలవు' అనెను. ఇది నూటయిరువదిమూఁడవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడు ధర్మమునకుఁ బ్రథమకారణమయిన శీలమును దుర్యోధనునకు ధృతరాష్ట్రుఁడు చెప్పిన యింద్ర ప్రహ్లాద సంవాదమును ధర్మరాజునకుఁ జెప్పుట.)

ధర్మరాజు 'ధార్మికోత్తమా! ఈలోకమందలిజనులందఱును నెప్పుడును ధర్మంపు శీలమునే మిక్కిలియుఁ గొనియాడుచుందురు. వా రట్లు కొనియాడు టెందుల కని నాకుఁ బెద్దసందేహముగా నున్నది. అది మాకుఁ దెలిసికొన శక్యమగునేని, యాధర్మశీలమును నెట్లు పడయవచ్చునో దాని నంతయు వినఁగోరెదను. ఆశీల మెట్లు పొందఁగూడును? దానిలక్షణము లేవి యని చెప్పెదరు? నీవు మాటకారులందు మేటివిగదే; వినఁగోరెదఁ జెప్పు'మని యడిగెను.

భీష్ముఁడు:—'మానదా! మునుపు దుర్యోధనుఁడు నీకుఁగలిగిన సంపత్తినిజూచి యింద్రప్రస్థమున నీవును నీతమ్ములను గూడియున్న సభయందు జరిగినపరిహాసమునకును దపించుచుఁ దనతండ్రియగు

ధృతరాష్ట్రుని నీప్రశ్నమే యడిగెను. అప్పుడు జరిగినది చెప్పెద
వినుము. నీదు మహాసభను, నీవుపొందియున్న యుత్తమమయిన
సంపత్తినినిజూచి దుర్యోధనుఁడపుడు దీనుఁడై యదియంతయుఁ
దనతండ్రికిఁ దెలిపెను.అదివిని ధృతరాష్ట్రుడు కర్ణసహితుఁడైన
యాదుర్యోధనునకు నిట్లనియె.

ధృతరాష్ట్రుఁడు—'పుత్రా!నీ వెందులకుఁ దపించుచున్నావో
యున్నదియున్నట్టు చెప్పఁగావినఁగోరుచున్నాను. విన్నపిదపనందు
లకుఁ దగినకారణము లున్నవని తెలిసెనేని,నేను నిన్ననుసయిం
చెదను. నీ కెప్పుడును మహైశ్వర్యమును గలిగియున్నది.
నీ తమ్ములందఱును మిత్త్రులును, సంబంధులును, బాంధవులును
నీవుచెప్పినపని చేయుచుందురు. మేలయిన వస్త్రములను దొడి
గెదవు. మంచి నంజుళ్లయన్నమును గుడిచెదవు. ఆజానేయపు
గుఱ్ఱముల స్వారిచేసెదవు. ఇట్లన్నిసొంపులు నిండియుండఁగా
నెందులకు శోకించుచున్నావు?' అని యడిగెను. అందులకుదుర్యో
ధనుఁడు 'తండ్రీ! ధర్మరాజు గృహమందు మహాత్ములయిన స్నాత
కులు పదివేలమంది పసిండిపాత్రములందు భుజించెదరు. దివ్యము
లయిన పుష్పములచేతను, ఫలములచేతను నలంకృతమయిన
యాతని దివ్యసభనును. తిత్తిరిపిట్టలవలె నానావర్ణములుగల
యతని యశ్వములను, నానావిధములయినయతని రత్నములను
జూచియు, మఱియు నింద్రుని పెంపుంబోలె నతిమనోహరమై
మిక్కిలియు గొప్పదై యున్న మనపగవారల పాండవుల యా
పెంపుసొంపును జూచియు దుఃఖించుచున్నాను' అనెను.

అందులకు ధృతరాష్ట్రుఁడు—'నాయనా! పుత్రా! యుధి
ష్ఠిరునికిఁగల యట్టిసంపత్తినిగాని, లేక యంతటికంటె నెక్కు

డయిన సంపదనుగాని గోరితి వేని శీలవంతుఁడవు గమ్ము. శీలముచేత
మూఁడు లోకములను జయింప శక్యమగును. ఇందులకు సందే
హములేదు. శీలవంతు లగువారికి లోకమం దసాధ్య మేదియుఁ
గలుగదు. మాంధాత యొకరాత్రిని, జనమేజయుఁడు మూఁడు
రాత్రులను, నాభాగుఁ డేడురాత్రులను భూమినంతయుఁ బడ
సిరి. ఈరాజులందఱును శీలవంతులును, యశస్సంపన్నులును,
కావుననే భూమి వారిగుణములకు సమ్ముదువ్రాయి తనంతటనే
వారిని బొందినది' యనెను. అందులకు దుర్యోధనుఁడు 'భూమి
నంతయు నతిశీఘ్రమున నారాజులు పొందిన యాశీలమును
బొందు విధమెట్లు? వినఁగోరెద'నని యడిగెను. ధృతరాష్ట్రుఁడు
'ఈవిషయమై పురాతన మయినయీ యితిహాసము నుదా
హరించుచున్నారు. నారదుఁడు మున్ను శీలమును గుఱించియిది
చెప్పెను. తొల్లి, దైత్యుఁడగు ప్రహ్లాదుఁడు శీలమునాశ్రయించి
మహాత్ముఁడగు మహేంద్రుని రాజ్యమును హరించి మూఁడులోక
ములను దనవశము గావించుకొనెను. పిదప నింద్రుఁడు మహా
ప్రాజ్ఞుండుగాన బృహస్పతిని బొంది యంజలి గీలించి యతనితో
'శ్రేయమెద్దియో తెలిసికొనఁ గోరెదను' అని యడిగెను. బృహ
స్పతి యతనితో '(ముక్తికారణమగు) జ్ఞానమే పరమమయిన
శ్రేయ'మని చెప్పెను. ఇంద్రుఁడతనితో మరల 'దానికంటె విశే
షించినది గలదా?' యని యడిగెను. బృహస్పతి 'నాయనా! దీని
కంటె విశేషించినదియుఁ గలదు. మహాత్ముఁడగు శుక్రుఁడు నీకు
దానిని మఱింత లెస్సగా నుపదేశింపఁగలఁడు. అచటికిం బొమ్ము.
నీకు శుభంబగుఁగాక; పోయి యతని నడుగు'మనెను. మహాతపస్వి
యు,నతిమాత్ర కీర్తియునగు నింద్రుఁడు భార్గవునికడకుఁ బోయి

ప్రీతి గడలుకొన మోక్షసాధన మగుజ్ఞానము నుపదేశము నొం దెను. పిదప మహాత్ముఁడగు శుక్రునివలన ననుజ్ఞవడసి యింద్రుఁ డతనితో 'దీనికంటె నెక్కుడయిన శ్రేయస్సు గలదా?' అని యడిగెను. అందుల కాసర్వజ్ఞుండు శుక్రుఁడు 'మహాత్ముండగు ప్రహ్లాదునకు నింతకంటె నధికమయిన జ్ఞానముగలదు' అని చెప్పెను. అది విని యింద్రుఁడు హర్షము నొందెను. అంత నింద్రుఁడు బ్రాహ్మణవేషము వేసికొని ప్రహ్లాదుని యొద్దకుఁ బోయి యతనితో 'శ్రేయ మెద్దియో తెలియఁగోరుచున్నాను, అని యడిగెను. ప్రహ్లాదుఁ డాబ్రాహ్మణునిఁ జూచి 'బ్రాహ్మణోత్తమా! మూఁడులోకములను బరిపాలించుటయందుఁ దగులువడి యున్నాను గాన నాకవకాశము లేదు. కాఁబట్టి నీకుపదేశము సేయ నేరను' అనెను. బ్రాహ్మణుఁడు 'రాజా! నీకవకాశముగల యప్పుడేని మిక్కిలి యుత్తమమయిన కర్తవ్య మెద్దియో యుపదేశింపవలయును' నని వేఁడెను. అందులకుఁ బ్రహ్లాదుండు ప్రీతుఁడై బ్రహ్మవాది యగు నాబ్రాహ్మణునికి వల్లెయని చెప్పి యప్పుడు తగినకాలమున నతనికి జ్ఞానతత్త్వము నుపదేశించెను. ఆ బ్రాహ్మణుఁడు బ్రహ్లాదునియెడ గురువుదెస నుండవలసినవృత్తిని గయికొని మనఃపూర్వకముగా నతఁడు గోరినది చేయఁసాగెను. ఆ బ్రాహ్మణుఁడు పలుమా ఱతనినిఁజూచి 'అరిందమా! మూఁడులోకముల రాజ్యమును నీ వేవిధమున జయింప నేర్చితివి. ఆయుపాయము లెవ్వియో ధర్మజ్ఞా! నాకుఁ జెప్పు' మని యడిగెను.

ప్రహ్లాదుఁడు—'బ్రాహ్మణా! నేను రాజనని విఱ్ఱవీఁగను. మఱి బ్రాహ్మణులయెడ ననూయపడను. వారు శుక్రునిమతము నను

సరించి చెప్పెడి నీత్యుపదేశములను గయికొని యట్లే యనుష్ఠింతును. వారు చెప్పఁగోరినదానిని మిక్కిలి నమ్మికతో నాకుఁజెప్పి యక్రమ మయిన దారినుండి నన్ను వారింతురు. నే నెప్పుడును శుక్రనిమార్గమునే యనుసరింతును.' నేను బ్రాహ్మణులకును, నా పెద్దలకును నెప్పుడును శుశ్రూష సేయుచుందును. నా కహంకారము కలుగదు. మఱియు ధర్మాత్ముఁడనై క్రోధమునుజయించి యింద్రియముల నడంచి యడఁకువ గలిగియుందును. శాస్త్రజ్ఞులగు బ్రాహ్మణులు తేనెటీఁగలు పెఱలోఁ దేనియనుబోయునట్లింపయినయుపదేశములతో నామదిని దడుపుచుందురు. ఆవిద్వాంసు లారగించునట్టియమృతరసమును గ్రోలుచు నక్షత్రములందుఁ జంద్రుఁడునుంబోలె నాజాతివారియందు వెలుగుచుందును. బ్రాహ్మణులముఖమున శుక్రనినీతుల వినుటయు, నట్లెయనుష్ఠించుటయుననెడి యిదియె భూలోకమందలి యమృతము. ఇదియే యుత్తమమయిన చక్షువు. ఇదియే శ్రేయము' అనెను. ఆ బ్రాహ్మణునిచేత శుశ్రూష నంది మరలఁ బ్రహ్లాదుఁడతనితో 'బ్రాహ్మణోత్తమా! నీవు గురువునెడనుంబోలెనే నాయెడనడచుకొన్నందులకుఁ బ్రీతుండనయితిని. వరమడుగుము నీకు శుభంబగుఁగాక, వరము నిచ్చెదను. సందేహము వలదు' అనెను. అందుల కాబ్రాహ్మణోత్తముఁడు 'మంచిది. అట్లె చేసెద' ననెను. ప్రహ్లాదుఁడు 'వరము గయికొను' మని ప్రీతి మీఱ మరలఁజెప్పెను. బ్రాహ్మణుఁడు 'రాజా! నీవు నా యెడఁ బ్రసన్నుఁడవయితివేని, నాకుఁ బ్రియముచేయఁగోరెదవేని నీశీలమును బడయఁగోరుచున్నాను. ఇదియ నాకు వరము' అనెను. ఇందులకుఁ బ్రీతుఁడయినను బ్రహ్లాదుఁడు మిక్కిలియు భయము

నొందెను. ఆబ్రాహ్మణుఁ డావరము నడిగినప్పుడు ప్రహ్లాదుఁ డతఁ
డల్పచిత్తుఁడు గాఁడని తలఁచెను. అతఁడు మిక్కిలి యాశ్చర్య
పడుచుఁ గడపట 'వల్లె' యనెను. ఆ దైత్యనాథుఁడు వరము
నొసఁగియు నపుడు మిక్కిలియు దుఃఖమునొందెను. వరమీయఁ
గానే బ్రాహ్మణుఁడు పుచ్చుకొని వెడలిపోయెను; కాని ప్రహ్లా
దుఁడు మాత్రము మిక్కిలియుఁ జింతనుఁబొలై యేమిచేయుట
కును రూఢిగాఁ దోఁపకుండెను. ఆదైత్యనాథుఁ డావిషయ
మును జింతించుచుండఁగా నతని యొడలినుండి యొక్క ఛాయ
యపుడు బయలువెడలెను. అది తేజోరూపముగలిగిమిక్కిలియుఁ
బెద్దదిగా నుండెను. ప్రహ్లాదుఁడు దానిని జూచి 'నీ వెవ?'రని యడి
గెను. అందుల కది 'నేను శీలము. నీవు త్యజింపఁగా విడిచిపోవు
చున్నాను. నీకు శిష్యుఁడై యుండి నిత్యమును సమాహితుఁడు
గా నుండిన యీ బ్రాహ్మణోత్తమునియందు వసింపఁగలను'
అనెను. ఇట్లది చెప్పి మఱుఁగుపడి యంత నింద్రునిఁ బ్రవేశిం
చెను. ఆ తేజస్సు పోఁగానే యంత నటువంటిరూపము గలమఱి
యొకఁ డా ప్రహ్లాదుని దేహమునుండి వెడలివచ్చెను. ఆ ప్రహ్లా
దుఁడు 'నీ వెవ?'రని యడిగెను. అది 'అసురేంద్రా! నన్ను ధర్మ
మని తెలియుము. ఆ బ్రాహ్మణుఁ డెచ్చటఁ నున్నాఁడో యచ్చటికిఁ
బోయెదను. ఎచ్చట శీలముండునో యచ్చటనే కదా నేనుండు
వాఁడను' అనెను. పిదప మహాత్ముం డయిన యీప్రహ్లాదుని దేహ
మునుండి కాంతిచే మిక్కిలి జ్వలించుచున్నట్లున్న మఱియొకఁడు
వెలికివచ్చెను. ప్రహ్లాదుఁడు 'నీ వెవ?'రని యడుగఁగా మహాద్యుతి
యగు నాపురుషుఁడు 'అసురేంద్రా! నన్ను సత్య మని యెఱుం
గుము. ఇపుడు వెలుపలికిఁ బోవుచున్నాను; నేను ధర్మము నను

సరించి యుండువాఁడను' అనెను. ఆపురుషుఁడు ధర్మము వెంటఁ బోవఁగానే యాప్రహ్లాదునినుండి మఱియొక పురుషుఁడు వెలికి వచ్చెను. 'నీ వెవ?'రని ప్రహ్లాదుఁ డడుగఁగానే 'ప్రహ్లాదా! నన్ను వృత్త, మని తెలియుము.సత్య ముండుచోటనే కదా నేనుండు వాఁడను!' అనెను. ఆపురుషుఁడు పోఁగానే యాప్రహ్లాదుని దేహము నుండి వెనుశబ్దము వెలువడెను. ప్రహ్లాదుఁడు 'నీ వెవ' రని యడుగఁగా నది 'నన్ను బల మని తెలియుము. వృత్తమున్న చోటనే యుండు వాఁడను' అని చెప్పి యది వృత్తమున్న యెడకుఁ బోయెను.పిదప నాప్రహ్లాదుని దేహమునుండి ప్రభామయియగు నొకదేవి బయలువెడలెను. ప్రహ్లాదుఁ డాదేవిని 'నీ వెవ'రని యడిగెను. ఆయమ, నేను 'లక్ష్మిని; సత్యపరాక్రమా! నేను నీయం దెప్పుడును సుఖముగా వసించుచుంటిని. నీవు విడువఁగాఁ బోవుచున్నాను. నేను బలము ననుసరించి యుండుదానను గదా' యనెను. అంతఁ బ్రహ్లాదునకుఁ భయము పుట్టెను.అతఁడు 'తా వరయందుండు ముద్దరాలా! నీవు లోకమునకుఁ బరమేశ్వరివి. సత్యవ్రతవును గదే! ఎచ్చటికిఁ బోయెదవు? ఈబ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుఁ డెవఁడు? యథార్థమును దెలియఁగోరుచున్నాను' అని యడిగెను. అందుల కాలక్ష్మీదేవి 'ప్రభూ! నీయొద్ద బ్రహ్మచారిగా నుండి విద్యగఱచినవాఁ డింద్రుఁడు. ముల్లోకములందును నీకుఁ గలిగియున్న యైశ్వర్యమును నతఁ డపహరించెను. ధర్మజ్ఞా! శీలము చేతఁగదా మూఁడు లోకములను నీవుగెలిచితివి. ప్రభూ! దానిని దెలిసి దేవేంద్రుఁడు నీశీలము నపహరించినాఁడు; మహా ప్రాజ్ఞుండవు గదే! ధర్మమునకును,సత్యమునకును, నట్లే వృత్తము నకును, బలమునకును, అట్లే నాకును, నెప్పుడును శీలమే కారణ

ముగాఁ గలిగియుండును. ఇందులకు సందేహములేదు' అని చెప్పి యాదేవి పోయెను. వారలందఱునుం బోయిరి' అనెను.

భీష్ముఁడు—'ధర్మరాజా ! దుర్యోధనుఁ డప్పుడు మరలఁ దండ్రిని జూచి 'కురునందనా! శీలమునకుఁగల తత్త్వమును దెలియఁ గోరెదను. శీలము నెట్లు పడయవచ్చునో యా యుపాయమును నాకుపదేశింపవలయును' అని యడిగెను. ధృతరాష్ట్రుఁడు 'రాజా! మహాత్ముండయిన ప్రహ్లాదుఁడు తొల్లి యింద్రున కుపదేశించునపు డాయుపాయములను దెలిపియున్నాఁడు. సంగ్రహముగా శీలమును బడయుమార్గమును జెప్పెద వినుము. సమస్త భూతములందును మనస్సుచేతను, వాక్కుచేతను, గ్రియచేతను ద్రోహము లేకుండుట, అనుగ్రహము, దానము ననెడియీమూఁడును శీలమని ప్రశంసింపఁబడుచున్నవి. ఏదియితరులకుహితముగానేరదో, ఏది సిగ్గుపడుటకుఁ గారణమగునో, యట్టికర్మమునుగాని పౌరుషమునుగాని యేవిధముననుఁ జేయరాదు. దేనిని జేసినయెడల సదస్సునందుఁ గొనియాడుట గలుగునో యట్టికార్యమును జేయవలయును. నీకీ శీలమును సంక్షేపముగా నుపదేశించితిని. రాజా! శీలము లేనివారును గొన్నియెడల సంపదను బొందుచున్నారు. అయినను, నాయనా! చాలఁగాల మనుభవింపఁజాలరు; వారు వేరుతోఁ గూడఁ ద్రెళ్లుదురు. పుత్రకా! దీనిని గలరూపునఁ దెలిసికొని శీలము గలిగియుండుము. నాయనా ! నీవు యుధిష్ఠిరునకంటె నెక్కుడు సంపదనో యంతకంటె నధికమయిన దానినో కోరుదువేని శీలవంతుఁడవు కమ్ము' అనెను. కుంతీపుత్రా ! నీవు దీనిని గావింపుము ; ఈ ఫలమును బడయుదువు' అనెను. ఇది నూటయిరువదినాలుగవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

{భీష్ముఁడాశను నిరూపించుటకై ఋషభ సుమిత్ర చరిత్రమును జెప్పఁదొడఁగుట.}

ధర్మరాజు 'పితామహా! నీవు శీలము మనుష్యునకుఁ బ్రధానమయిన దని చెప్పితివి. ఆశ యెట్లు గలుగుచున్నది? అది యేమి? దానిని నాకుఁ జెప్పుము. పితామహా! నాకిది పెద్దసందేహముగాఁ గలిగియున్నది. ఈసందేహమును ద్రెంచువాఁడు నీవు దప్ప వేఱొకఁడు లేఁడు. (సుయోధనుని మోటుఁదనమును బట్టి) గొప్పయుద్ధము జరుగనున్నపుడు వాఁడు యుక్తమయిన దానిని జేయునని నేను వానియెడల గొప్పయాశ గలిగియుంటిని. ఒక్కొక్కనియందు నాశ గొప్పదిగానున్నది. ఆయాశను జెఱిపినపుడు, మిక్కిలియు దుఃఖము గలుగుచున్నది. ఆదుఃఖము మరణమే యనుటకు సందేహము లేదు. నేను బుద్ధిమాలినవాఁడనుగాన యాదురాత్ముఁడు ధృతరాష్ట్రుని కొడుకు నా యాశను దూలఁబుచ్చెను. నామందమతిని జూడుము! ఆశ, వృక్షములతోఁగూడిన కొండకంటెఁ బెద్దదియని తలఁచుచున్నాను. లేక యాకాశమున కంటెను విరివియైనది గావచ్చును, లేక యది యింతింతనికొలఁది యిడరానిదగును కురుశ్రేష్ఠా! ఆశ యిట్టిదని తలపోయుటయు, దాని నడంచిపుచ్చుటయు నెంతయు గష్టముగానున్నది. అదియిట్లు దుర్లభముగా నుండుటంబట్టి దానికంటె దుర్లభమయిన దేది?' యని యడిగెను.

భీష్ముఁడు—'యుధిష్ఠిరా! ఈవిషయమందు సుమిత్రుఁడను రాజునకును ఋషభుఁడను మునికిని జరిగినకథను నీ కుదహరించెదను. నావలనఁ దెలిసికొనుము, హైహయ దేశమునకు రాజు

సుమిత్రుఁడను రాజర్షి యొకఁడుండెను. అతఁ డొకనాఁడు వేట కుఁబోయి వంగిన కణుపులుగల (నున్నని) బాణముచేత నొక మృగము నేసి తఱిమెను. ఆజింక మిక్కిలి బలిమిగలదిగాన యమ్ము నెత్తికొని పఱచెను. బలవంతుఁ డారాజును మిక్కిలి వేగముగా మృగమును వెంటనంటి పోయెను. ఆమృగము వేగముగాని పల్లమునందును, మెఱకయందును బరుగిడెను. రాజేంద్రా! మువాా ర్తమువలె నది సకలమయినదారిని బోయినది. పిదప నారాజు యౌవనము చేతను, మేనియందలి బలిమిచేతను విలు గొని వాలుఁబట్టి కవచముదాల్చి దానిని మఱియుఁ వేఁటాడెను. ఆరాజు తా నొక్కండు నాయడవియం దామృగమును దఱు ముచుఁ బెక్కునదులను, నదములను. కొలఁకులను, నడవులను దాఁటిపోయెను. ఆమృగము మిక్కిలియు వేగముగలది గాన యారాజునకుఁ దనయిచ్చచొప్పున నప్పుడప్పుడు కనుపట్టుచును, మహావేగమునఁ బరుగిడుచునుండెను. ఆరా జేసిన పెక్కమ్ములు గాఁడిపాఱఁగా నాయడవిమెకము వేడుకకుంబోలె నతనిని దఱిసి వచ్చును. అది వేగవంతముగాన మరల వడిగొని దాఁట్లు వైచు చుఁబోయి మరల దగ్గఱికివచ్చును. సుమిత్రుఁ డామృగము మర్మమును భేదించునట్టి క్రూరంపు బలుబాణమెత్తి వింటినుండి యేసెను. పిదపఁ గదుపునందు గమికాఁడయిన యామెకము రాజు నమ్ము నేటుబారికిఁ దొలఁగి రెండుక్రోసుల దూరమునఁ బరిహ సించునదియుంబోలె నిలుచుండెను. కాంతి దళుకొత్తుచున్న యాబాణము భూమియందుఁ బడఁగా నే మృగ మరణ్యమందుఁ బ్రవేశించెను. రాజును మృగమును దఱుముకొనిపోయెను. ఇది నూటయిరువదియేనవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

భీష్ముఁడు,సుమిత్రుఁడు ఋష్యాశ్రమమునకుఁ బోవుటయు వారినిజూచి యాశ పెద్దదియా యాకాశము పెద్దదియా యని యడుగుటయుఁ జెప్పుట.

అంత సుమిత్రుఁడు మహారణ్యమునఁ బ్రవేశించి ఋషుల యాశ్రమమును జేరి యపుడు బడలికతో నందుఁ గూర్చుండెను. అప్పు డారాజు విలుదాల్చి శ్రమంబునఁ బీడితుఁడై యాఁకట నలంగుచుండుటనుజూచి ఋషులు వచ్చి యతనికి విధ్యుక్తముగా నుపచారము చేసిరి. రాజు నా ఋషు లొసంగిన పూజను గయి కొని వారి నందఱను జూచి 'మీతపము లత్యుత్తముగా వర్ధిలు చున్నవా?' యని యడిగెను. ఆతపోధనుఁ డారాజు మాటను గయి కొని యతని నందులకు వచ్చినదానికిగారణ మేమి? యని యడు గువారై 'శుభవదనా! నీ వెందులకుగాను నడుమునఁ గత్తి గట్టి విలునమ్ములు దాల్చి కాలినడకను దపోవనమునకు వచ్చితివి? ఏకులమునఁ బుట్టినవాఁడవు? నీపే రేమి? మాకుఁ జెప్పుము' అని యడిగిరి. అంత నారాజా బ్రాహ్మణు లందఱకును దనవృ త్తాంతమును గలరూపునఁ దనరాకను జెప్పఁదొడఁగి 'బ్రాహ్మ ణులారా! నేను హైహయ దేశరాజుల కులమునఁ బుట్టినవాఁ డను. నాపేరు సుమిత్రుఁడు. పెద్ద సైన్యముతోడను, సమాత్యు లతోడను, నంతఃపుర కాంతలతోడను గూడి బాణములచే మృ గసమూహములను వేలకొలఁదిని గొట్టుచు గ్రుమ్మరితిని. ఒక జింక నాయమ్మునదగిలి యాగ్రుచ్చుకొన్న యమ్ముతోడనే పరు గిడినది. అల్లది పరుగెత్తుచుండఁగా దాని వెంటఁ దఱుము

కొనుచు యదృచ్ఛచే నీవనమును జేరితిని. నేను లక్ష్మిని దిగ
నాడి యాశ చెడి శ్రమంబున సోలి మీపొంతకు వచ్చితిని.
ఇంతకంటె దుఃఖమేమున్నది? శ్రమార్తుండనై, యాశ వమ్మయి,
రాజలక్షణములు వీడి నేను మీయాశ్రమమును జేరితిని. తపో
ధనులారా! నాయాశ చెడుట నాకుఁ దీవ్రమయిన దుఃఖమును
గలిగించునట్లు రాజలక్షణములు విడుచుటయు దుఃఖమును గలి
గింపదు. తపస్వులారా! హిమవత్పర్వతము తనపొడవుచేతను,
మహోదధియగు సముద్రము తనవిఱివిచేతను, భూమ్యా
కాశములనడిమికి నెట్లావరింప కున్నవో యట్లే నే నాశకుం
గలతుదిని బొందకున్నాను. అన్నియు మీకుఁ దెలిసియుండును.
తపోధనులగు ఋషులు సకలమును దెలిసినవారే కదా! మీరు
మహాభాగ్యవంతులు. కాఁబట్టి యొక సందేహము నడుగుచు
న్నాను. ఒక మనుష్యుని కాశయున్నది. ఆకాశము నున్నది.
దీనియందు లోకమున నేది పెద్దది యని మీకుఁ దోఁచు
చున్నది. దీనిని గలరూపున వినఁగోరుచున్నాను. ఈ లోకమం
దేది దుర్లభము? ఇది యెప్పుడును మీకు గోప్యముగా కుండు
నేని జాగులేక చెప్పుఁడు. బ్రాహ్మణోత్తములారా! మిక్కిలియు
రహస్యమయిన దానిని నే నడుగఁ దలంపను. మీతపములకు
విఘ్నములయిన కార్యమునుండి నేను దొలంగెదను. ముచ్చ
టించుట కవకాశము గలదేని నే నడిగిన ప్రశ్నమునకుఁ గారణ
మును, సమర్థతయు యథార్థముగా వినఁగోరుచున్నాను. ఎప్పు
డును దపములు సలుపుచు సమాధియం దుండుమీరలే దీనిని
జెప్పఁదగుదురు' అనెను. ఇది నూటయిరువదియాఱవ యధ్యా
యము.

రాజధర్మపర్వము.

{ ఋషభుం డనుఋషి సుమిత్ర రాజునకు దమ తీర్థయాత్రాదులను జెప్పుట. }

అంత నచటఁ గూడియున్న యా ఋషులలోపల శ్రేష్ఠుం డగు ఋషభుం డను బ్రహ్మర్షి నవ్వుచు రాజుం జూచి రాజసింహమా! ముందొకప్పుడు నేను దీర్ఘయాత్రకుఁ బోఁగా దివ్యమయిన నరనారాయణాశ్రమమును జేరితిని. అచ్చట సొగసయిన యా బదరీ వృక్షమును నట్లు గంగానదిసంబంధి యగుతటాకమును నున్నవి. రాజా! అచ్చట హయగ్రీవుఁడు శాశ్వతములయిన వేదములను జదువుచున్నాఁడు. నేను మును పాతటాకమందు దేవతలకును, బితరులకును విధ్యుక్తముగాఁ దర్పణము గావించి పిదప నరనారాయణు లనెడి యాఋషు లెప్పుడును గ్రీడించుచుండినయాశ్రమమునకుఁ గొంచెము సమీపమున వసింపఁగోరి పోయితిని. అప్పు డచ్చట వల్కలము నజినమును దాల్చినవాఁడును, గృశుండును, మిక్కిలియుఁ బొడవయినవాఁడును నగు తను వనెడు ఋషి వచ్చుచుండఁ గాంచితిని. అతనిదేహ మితరమనుష్యుల దేహములతో నెంతమాత్రమును బోల్పఁదగదు. అట్టి కృశత్వమును నేను జూచినది లేదు. చిక్కియున్న యతని శరీరము చిన్నవ్రేలికి సాటిగానుండును. కుత్తుకయును, జేతులును, గాళ్లును, వెండ్రుకలును మిక్కిలి వింతగాఁ జూపట్టినవి. తలయును, జెవులును, గన్నులును నతని మేనికిఁ దగు మాత్రముగా నుండెను. అతని వాక్కును, గర్మమును నొక్కరూపై యుండెను. నేను గృశుండయిన యాబ్రాహ్మణుని జూచి మిక్కిలియు భయపడి యెంతయు మనంబునఁ దూలుచు

నతని యడుగులకు మ్రొక్కి పిదప నా గోత్రమును నామ
మును గార్యమును దెలిపి యంజలిఘటించి యెదుట నిలిచియుం
టిని. అతఁ డొసంగినయాసనమందు మెల్లగాఁ గూర్చుంటిని.
మహారాజా! అంత ధార్మికోత్తముఁ డయినయాఋషియు నట్టి
ఋషులనడుమ ధర్మార్థ యుక్తములయిన ముచ్చటలను జెప్పెను.
అతఁడు చెప్పుచుండఁగానే తామరరేకుల వంటి కన్నులుగల
వీరద్యుమ్నుఁ డనురాజు మహాసైన్యముతోడను, నంతఃపుర
స్త్రీలతోడను గూడి యక్కడకు వచ్చెను. అమ్మహాకీర్తి, కాన
యందుఁ గానకపోయిన తనపుత్రుని భూరిద్యుమ్నునిఁ దలంచు
కొని మిక్కిలిశోకించుచు 'వాని నిచటఁ జూతును ఇచ్చోటఁ
జూతు' నని యాశతో వేగము లగు గుఱ్ఱములతోడ వచ్చెను.
ఇట్లాశచేతఁ గృశించినయారాజు వనమందు సంచరించుచు
'ఆపుత్రుని మరల నేను జూడఁగందునా! లేదు. ఒకఁడే పుత్రుఁడు
మహారణ్యమందు ముందుఁ గనఁబడక పోయెను. వానిని
నాకుఁజూడ శక్యముగాకున్నదే ! నా కాశయుఁ బెద్దదిగా
నున్నది. ఆశ నా దేహమునంతయు నావరించియున్నది గాన
నేను మరణమునొంద నర్హుఁడనుటకు సందేహము లేదు' అని
యపుడు మాటిమాటికిఁ జెప్పెను. పూజ్యుం డయినయా ఋషి
తిలకుండు విని తలవంచి యొకముహూర్తము ధ్యానాసక్తుఁడై
యుండెను. మిక్కిలి శోకముగల యారాజామునిధ్యానము
సేయుటను జూచి బుద్ధి విన్ననై 'దేవర్షీ! ఏది దొరకుట
యరిది? ఆశకంటెఁ బెద్దది యేది? ఇది గోప్యముగాదేని
పూజ్యుం డగు నీ వుపదేశింప వలయు'నని మాటికి మిక్కిలి
యల్లల్లఁ జెప్పెను. తనువు 'రాజా ! నీకొడుకు మహాత్ముం

డయిన యొక ఋషి నవమానించినాఁడు. వాఁడు మందభాగ్య ముచేత బుద్ధిమాలి యట్లుచేసినాఁడు. ఆఋషి నీకొడుకును నొకబంగారు కలశమును, వల్కలములను నడిగెను. వాఁడవ జ్ఞచేసియు నతని కవి యొసంగఁడయ్యె, ఆఋషి నీకొడుకుచేత నట్లు భంగపడి యాశ దూలినవాఁడయ్యె' ననెను. ఇది విని లోకపూజితుఁ డగు ఋషికి నభివాదనముచేసి ధర్మాత్ముఁ డా రాజు నీవలెనే బడలికచే సోలియుఁ గూర్చుండెను. ఆఋషి యరణ్యవాసుల విధిచొప్పున నర్ఘ్యపాద్యములను రప్పించి రాజున కర్పించెను. పిదప సప్తఋషులు ధ్రువునింబోలె ఋషు లందఱును నారాజును బరివేష్టించి కూర్చుండిరి. అపుడు వా రారాజును జూచి 'యాశ్రమమునకు వచ్చిన కారణమే' మని యడిగిరి. ఇది నూటయిరువదియేడవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(తను మహర్షి వీరద్యుమ్నునకు దుర్లభ వస్తువును గృశతరమైన యాశయును బ్రతి పాదించుట.)

రాజు—'నేను వీరద్యుమ్నుం డను రాజను.దిక్కులయందుఁ బ్రసిద్ధిగన్నవాఁడను.నాకొడుకు భూరిద్యుమ్నుండు గానకపోఁగా వానిని వెదకుటకై యడవికి వచ్చితిని. బ్రాహ్మణోత్తమా! వాఁడొక్కఁడే పుత్రుఁడు; మఱియు బాలుఁడు; ఏతప్పును లేని వాఁడు. అట్టివాఁ డీవనమునఁ గనఁబడకపోయెను. వానిని వెద కుటకై త్రిమ్మఱుచున్నాను' అనెను.అందులకు ముని ముఖము వాంచి మాటాడకయే యుండెను. గాని యానమయమున

రాజును జూచి బదులు చెప్పఁడయ్యె. ఏలనఁగా మును పారాజు తా నా బ్రాహ్మణుని నంతగాఁ బూజించినవాఁడు గాఁడు. దానిచే నతఁ డాశ చెడి దీర్ఘమయిన తపము నాశ్రయించెను. అతఁ డప్పుడు 'నే నేవిధమునను రాజులవలనఁ గాని తక్కిన జాతులవారివలనఁగాని ప్రతిగ్రహము చేయుటలేదు' అను బుద్ధినిగలిగించుకొనెను. అతఁడు తనలో 'ఆశ యొకదా పట్టుకొని యవివేకి యగు పురుషుని మాటాడించుచున్నది. నేను నామనస్సుననుండి యీయాశను దఱిమి వైచెద' నని తలఁచి యట్లె గట్టిగానుండెను. వీరద్యుమ్నుఁ డా మునివరునిఁ జూచి 'ఆశ పలుచఁదన మెంత? భూమియందు దుర్లభ మెద్ది? మహాత్మా! నీవు ధర్మార్థములను గనుఁగొన్నవాఁడవు గాన దీనిని నాకుఁ జెప్పుము' అని యడిగెను. అంతఁ గృశత నుండయిన యమ్ముని యప్పుడంతయును దలంచుకొని రాజును గూడఁ దలఁపించుచు నతనితో 'రాజా! పలుచఁదనమునందు (కృశత్వమునందు) ఆశకు సాటియైన దొక్కటియు లేదు. నేను పెక్కురాజులను బ్రార్థించి * యది తోఁపించు వస్తువుకంటె దుర్లభమయినది లేదని కనుఁగొంటిని' అనెను. రాజు 'బ్రాహ్మణోత్తమా! నీమాటలవలన నేది కృశమో యేది కృశముగాదో తెలిసికొంటిని. ద్విజుఁడు గానివానియందు వేదవాక్యమువలెనే, ఆయాశయందుఁ దోఁచువస్తువే దుర్లభమని తెలియనయ్యెను. మహాప్రాజ్ఞా! అయినను నామనసునం దొక సందేహమున్నది.

---

* 'తస్యా వై దుర్లభత్వాచ్చ ప్రార్థితః పార్థివో మయా' అని పాఠాంతరము. దాని నడంప శక్యము గానందున నే రాజును బ్రార్థించితి నని యర్థము. ఇది మఱింత సమంజసము.

నేనడుగఁగా దానిని గలరూపునఁ జెప్పవలయును. నీకంటె మిక్కిలి కృశముగా నుండున దేది? (ఈభూమియందు దుర్లభ మెద్ది?) బ్రాహ్మణవర్యా! పూజ్యుండ వగు నీకు గోప్యముగా దేని దీనిని జెప్పవలయు' ననెను. ఋషియు 'తృప్తిగల యాచకుఁడు దొరకుట మిక్కిలియు నరిది. లేక యట్టివాఁ డీలోకమునందు లేకనవచ్చును. నాయనా! అంతకంటెను యాచకు నవమానింపకుండువాఁడు దొరకుట మిక్కిలియు నరిది. ఒకటి చేసెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసి తమచేతనైన కొలఁదిని యాచకుని కర్తవ్యమగురీతిని దానిని జేయకుండువారి నాశ్రయించిన *యాశయో నా దేహమునకంటెఁ బలుచనైనది. కృతఘ్నులయందును, క్రూరులయందును,సోమరులయందును,అపకారులయందును, నుంచినయాశ నాకంటెను బలుచనైనది. ఒక్కఁడే పుత్రుఁడుగల తండ్రి, యాపుత్రుఁడు గానకపోయినను లేక దేశాంతరగతుఁడైనను వాని వృత్తాంతము దెలియకుండు నేని యట్టితండ్రి యాశ నాకంటెను బలుచనైనది, రాజా! ముదుసలి పడఁతులకుఁ బుత్రుఁడు కావలయు నని ప్రసవమందుఁ గలుగునట్టి యాశయు, అట్లె ధనవంతులకుఁ గలుగునాశయు, నాకంటెఁ బలుచనైనవి. వయ సెదిఁగినకన్యలకుఁ దమమ్రోలఁ బెండ్లిముచ్చట లెవరేని యాడునపుడు వినఁగా వారిమనసునందుఁ బెండ్లి చేసికొనఁ బొడమునట్టియాశయు నాకంటెఁ బలుచనయినది' అనెను. అది విని యారాజు తనయంతఃపురస్త్రీతోడ,శిరసు మునియడుగులు సోఁక నతనికిఁ గ్రిందఁబడి మ్రొక్కి 'మహాత్మా! నీయను

* అట్టిప్రతిజ్ఞా ఘాతకులను నమ్మరాదనియు, అట్టివారియందు ఆశయుంచువారి యాశ తనదేహమునకంటె పల్చనయనియు ఆశయము.

గ్రహమును వేఁడెదను. పుత్రునిఁ జేరుటకు నువ్విళ్లూరెదను. నీవిప్పుడు చెప్పినదంతయు యుక్తమే; నీవు కోరినవరము లడుగుము. నీవాక్యములు సత్యములనుటకు సందేహము లేదు' అనెను. ఋషభుఁడు—అంత ధార్మికోత్తముఁడా పూజ్యుఁడు తనువు నవ్వి, తపస్సుచేతను శ్రుతముచేతను నతనిపుత్రుని వేగ రప్పించి యారాజును (తన్ను మున్నవమానించి నందులకు) దూఱెను. అంత నాధార్మికోత్తముఁడు తన్ను ధర్మదేవతగాఁ జూపెను. అతఁ డద్భుతముగాఁ బొడకట్టుచున్న తనదివ్య స్వరూపమును జూపి యంత నేకోపమును, వైరమును లేక దాపుననున్న వనమందుఁ బ్రవేశించెను. రాజా! నేను దీనినంతయుఁ గన్నారఁ జూచితిని. ఈ మాటలును వింటిని. కాఁబట్టి, మిక్కిలి పలుచనయినయీయాశను వేగ దిగవిడువుము' అనెను. భీష్ముఁడు— 'రాజా! అప్పుడు మహాత్ముండగు ఋషభుఁ డట్లు చెప్పఁగా నాసుమిత్రుఁడు తోడనే మిక్కిలి పలుచనయిన యాశను వీడెను. కౌంతేయా! నీవు నిట్లు నేను జెప్పిన యీమాటను విని హిమవంతముంబోలె నిశ్చలుండవై స్థిరుఁడవై యుండుము. రాజా! ఈ లోకమందు నీవే కష్టములయిన యిట్టి విషయములను గుఱించి యడుగువాఁడవుగను, వినువాఁడవుగను నున్నావు. నావలన నిది విని నీవిఁక నిహవిషయములందు సంతాపము నొందఁదగదు' అనెను. ఇది నూటయిరువది ఎనిమిదవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

యముఁడు తలిదండ్రులకుఁ బరిచర్య సేయుట వారి ఋణమును దీర్చుకొనుట కుపాయమగు నని గౌతమునకుఁ జెప్పుట.

ధర్మరాజు—'భారతా! అమృతమునందుఁదృప్తిగలుగ నేరని యట్లు,నీవు చెప్పుదానియందుఁ జాలున నెడితలంపు నాకుఁగలుగ కున్నది. [ఆత్మజ్ఞాన సమాధియందుండువాఁ డెట్టి తృప్తినొంది యుండునో యట్టి తనివిగలిగియున్నాఁడను.] పితామహా! కాఁబట్టి మరల నీ వీధర్మవిషయమును నాకుపదేశింపవలయును. నేను నీ ధర్మోపదేశమ నెడియమృతపానము చేసితృప్తినొంద నేరకున్నాను" అనెను. భీష్ముఁడు—'ఈవిషయమున గౌతమునకును, మహాత్ముఁడ యిన యమునకును జరిగిన సంవాదమును బురాతనమయిన యీయితిహాసము నుదహరించెదరు. పారియాత్రమ నెడు పర్వత మందు గౌతమున కొక పెద్దయాశ్రమ ముండెను. తపసుచేఁ బాపములునెల్ల దహించినట్టి యాగౌతముఁ డందు వసించుచుం డెను. అమ్ముని యఱువది వేలసంవత్సరములు తపము చేసెను. అప్పు డట్లుగ్రముగాఁ దపము సలుపుచున్న యమ్మహాముని కడకు లోకపాలకుండయిన యముఁడు వచ్చి వినయంబు మీఱఁ గాంచెను. ఆ బ్రహ్మర్షియు నట్లు వచ్చినవానిని, దేజస్సును బట్టి యముండని తెలిసి చేతులుమోడ్చి ప్రణతుఁడై పొంతకుఁ బోయెను. యముఁడును, నా బ్రాహ్మణోత్తమునిఁ జూడఁగానే నమస్కరించి 'నేను ధర్ముఁడను. మీకేమి చేయవలయును ?' అని చెప్పి రాఁబట్టుకొనెను. గౌతముఁడు 'పురుషుఁడేమికావించి తల్లిదండ్రులయెడ ఋణములేని వాఁ డగును? పడయఁ దరము

గాని పుణ్యలోకములను నెట్లు పడయును ?' అని యడిగెను. అందులకు యముఁడు 'ఎప్పుడును దపమును శౌచమును గలిగి సత్యధర్మపరాయణుఁడై యహరహమును దలిదండ్రులకుఁ బూజను దానే చేయుచుండవలయును. ఆప్త-దక్షిణాలతోఁ గూడిన యశ్వమేధయాగములు పెక్కులు చేయవలయును. దానిచేతఁ బురుషుఁ డద్భుతముగాఁ గనుపట్టు పుణ్యలోకములను బడయును'అనెను. ఇది నూటయిరువదితొమ్మిదవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకు రాజాపత్కాలమందు ప్రజలను బీడించియైనను బొక్కసము నవశ్యము వృద్ధిచేయవలయునని చెప్పుట.)

ధర్మరాజు—'భారతా! మిత్రులు దిగవిడిచిన వాఁడును, పెక్కు శత్రువులు గలవాఁడును. బొక్కసము క్షీణించినవాఁడును, సైన్యము లేనివాఁడును. నగు రాజు నడచుకొనవలసిన దెట్లు? మఱియు వానిచుట్టును దుష్టులగు మంత్రులున్నను, వాని మంత్రములన్నియునుఁ బర్విసను, వాని కేదారియుఁ దోఁపకున్నను, బరరాష్ట్రముపై దండెత్తినపుడును, బరరాజ్యమునుబట్టి నలంచుచున్నపుడును, దాను దుర్బలుఁడై యున్నను బలవంతునితో నిగ్రహించుచుండునపుడును, ఎట్లు నడచుకొనవలయును? మఱియు వాని రాష్ట్రము చక్కఁగా రక్షింపఁబడకున్నను, వాఁడు కాలదేశములను దెలియకున్నను, దాను మిక్కిలియుఁ బీడితుఁ డగుట వలనఁ బ్రజలయందు నిష్కళపాటుగాని, శత్రువులయందు

భేదముగాని పుట్టింప శక్యముకాకున్నను, వానినడక యేమి? వాఁడు చెడ్డ యుపాయములచేత ధనమును బడయఁ జూడ వలయునా? లేక ధనమును గోరకయే ప్రాణమును దిగవిడువ వలయునా? ఏదిచేసిన లెస్స?' యని యడిగెను.

భీష్ముఁడు—'ధర్మజ్ఞా! నీవు మిక్కిలి రహస్యమైన ధర్మమును గుఱించి యడుగుచున్నావు? ఈ ధర్మము నడుగకయే చెప్పుటకు నేనుత్సహింపను. భరతసత్తమా! ధర్మము మిక్కిలియు సూక్ష్మమైనది సుమీ! అది శాస్త్రములు చెప్పుటవలన నొకఁడు తెలిసికొనుచున్నాఁడు. విన్నదానిని మనస్సునకుఁ దెచ్చుకొని యనుష్ఠించియు మంచి యాచారము లాచరించియు నొకఁడొక్కయెడ సాధువుగావచ్చును. రాజు బుద్ధి మున్నిడికొని కార్యముచేసియు ధనవంతుఁడయినను గావచ్చును; కాకయుఁ బోవచ్చును. నీవు నీ సొంతబుద్ధినిగొని నీప్రశ్నమున కీవిషయమున నేమి బదులు చెప్పవలయునో యాలోచించి చూడుము. భారతా! రాజు లాపదలందుఁ దాము వ్యవహారము నడపుకొనుటకై మిక్కిలియు ధర్మయుక్తమగు నుపాయమేదియో వినుము. కేవలము ధర్మమును బట్టిచూడఁగా, నేనిట్టియుపాయములను ధర్మములని చెప్పను. దుఃఖపెట్టి బొక్కసమును నించుకొన్నయెడ నిట్టి నడక రాజును బిదప మృత్యువుదరికిఁ దెచ్చును. ఈవిషయమై యాలోచింపఁగా, బుద్ధిమంతుల నిశ్చయమే యిది యగును. మనుష్యుఁడు నిత్యమును నెట్టియెట్టి శాస్త్రమును జదువుచున్నాఁడో యట్టి జ్ఞానమే వానికిఁ గలుగును. అట్టి విజ్ఞానము వాని కిష్టముగానే యుండును. విజ్ఞానము లేమివలనఁ బురుషునకుపాయ నాశమును, విజ్ఞానమువలన నుపాయమును గలుగు

చున్నది. ఉపాయమనఁగా సంపత్తిని గలిగించెడి పరమ సాధనము. నీవు శంకయు, నసూయయు లేక నేనిదె చెప్పునదివినుము. బొక్కసము తగ్గుటవలననే రాజునకు మిక్కిలి బలమును దగ్గును. రా జెప్పుడును జలము లేని యడవిపట్టున జలమును బుట్టించువిధమున, నేయుపాయమైనఁబన్ని బొక్కసమును నిండింపవలయును. రాజు పూర్వు లాచరించిన యీయుపధర్మము నూఁది కాలము వచ్చినపుడు ముందు పీడించిన ప్రజలయెడ ననుగ్రహము చూపవలయును; సంతోషపఱుపవలయును. ఈ ధర్మ మిట్టి యాపత్కాలమందు యుక్తమగును. సమర్థులగువారికి (సామాన్యసందర్భములందు) ధర్మము వేఱు. ఆపత్సమయములందు ధర్మము వేఱు. బొక్కసము లేకయు రాజు (తపోవ్రతాదులవలన) ధర్మమును బడయవచ్చును, ధర్మముకంటె జీవనము మఱియు గొప్పది. (జీవనము ధనము లేక జరుగదుగాని ధనమును బడయుటకు విఘ్నముగావించు ధర్మమును బూనరాదు). బలహీనుఁడయిన రాజు నట్టిధర్మమునుమాత్రముపడయు నేని జీవనమునకు న్యాయమయిన మార్గములను బొందఁజాలఁడు. మఱియునతఁడు తానెంతపాటు పడినను ధర్మముచేతనే బలిమి నొందఁజాలఁడు. కావున యాపదలందుఁ గావించు నధర్మములును ధర్మలక్షణము గలవిగా వినఁబడుచున్నవి. అయినను విద్వాంసు లట్టికర్మము లధర్మము కలిగించుననియె తెలియుదురు. ఆపద తొలఁగిన పిదప క్షత్రియునకు దోషమును బోకార్చునట్టి ప్రాయశ్చిత్తమేమి విధింపఁబడి యున్నది? అతఁ డట్టిసమయమునఁ దనకు ధర్మము కుందకుండునట్లుగా నడచుకొనవలయును. మఱియుఁ దన శత్రువు

బారికిఁ *జిక్కకుండునట్లుగాను బ్రవర్తింపవలయును. ఇవియు వానికిఁ గర్తవ్యములుగాఁ జెప్పెదరు. అవి యేవనఁగా నతఁడు దైన్యము నొందరాదు. ఆపత్కాలమందుఁ దనధర్మమునుగాని బరులధర్మమునుగాని బాటింపవలసినది లేదు. సర్వవిధముల యిన యుపాయములచేతఁ దన్నుఁ దాను విడిపించు కొనవల యును. ఇదియే నిశ్చయము. ధర్మవిదు లగు బ్రాహ్మణులు ధర్మ మునందు నిపుణులుగా నుండవలయు ననుట నిశ్చయింపఁ బడిన దని శ్రుతి గలదు. అట్లె క్షత్రియుఁడు బాహువీర్యము గలవాఁడు గాన యుద్ధమందు నిపుణుఁడై యుండవలయునని యది చెప్పెడిని. క్షత్రియునకుజీవనమార్గమునకడ్డిగలిగినపుడు తాపసులయు, శ్రోత్రి యులయుసొమ్ముతప్పఁ దక్కిన దేదియు వాఁడెత్తికొనవచ్చును. బ్రా హ్మణునకుఁ గుందునొందినపుడు, యాగముచేయింపరానివానికి యాగము చేయించుటయు, భుజింపరానిదానిని భుజించుటయు నెట్లుగూడునో యట్లె, క్షత్రియునకుఁదక్కినయెవరిసొమ్ము నేనియుఁ గయికొనఁజెల్లును. ఇందులకు సందేహము లేదు. ఆపదగలవానికిఁ బోరానిదారి యేది? (చెఱ మొదలయినవానిచే) అడ్డగింపఁబడిన వానికి (తప్పించుకొను విషయమునఁ) జెడ్డదారి యేదియుఁ గాదు. ఒకఁడు పీడింపఁబడినపుడు వాఁడు తప్పుదారిని దప్పించుకొని పరు గిడును. అట్లె యిదియు. క్షత్రియుఁడు బొక్కసముతఱిఁగి సేన యుఁ గుంది మిక్కిలియు గీడ్పడియున్నపుడు వానికి భైక్షుచర్య గాని వైశ్యశూద్రుల జీవనవృత్తిగాని విహితముగాదు. వానికి యుద్ధమునను, జయమునను, ధనమును బడయుటయే స్వధర్మము.

---

* అనఁగాఁ దాను శాంతికవిధులు చేసికొని తానుబీడించిన వారికి ద్వేషము గలుగకుండునట్లు హితము లాచరింపవలయునని భావము.

వాఁడు తనజాతివాని మఱియొకని నెప్పుడును యాచింపరాదు. వాఁడు తన స్వధర్మమును దిగవిడువవలసి నట్టియాపద గలిగినపుడు తన మొదటికల్పమునకు (స్వధర్మమునకు) రెండవకల్పము (అనఁగాఁ బ్రజలను బీడించియేసి ధనమును బడయుట) చొప్పున జీవనముచేయుట న్యాయమగును. ఆపద నొందినవాఁడు ధర్మమునుసంబంధించిన న్యాయమునువిడిచియుబ్రదుకవచ్చును ఇది జీవనమునకు లోపముకలిగినపుడు బ్రాహ్మణులయందుఁగానఁబడినది. క్షత్రియునివిషయమై యిది నిస్సందేహముగా నిష్కర్షింపఁబడి యున్నది. క్షత్రియుఁడు ధనముగోరినపుడు ప్రజల వలననుండి ధనమును దీసికొనవచ్చును. తానెట్లును గీడ్పడకుండునట్లు చూచుకొనవలనది ముఖ్యము. క్షత్రియుఁ డార్తులయిన ప్రజలను రక్షించువాఁడని చెప్పుదురు కాఁబట్టి రక్షను గావించువాఁడగురాజు ప్రజలధనము నెత్తికొనవలయును. ఈలోకమందు క్షత్రియులు గానివారియందు నయిత మెటువంటి మనుష్యునకును హింసలేని జీవనము గలుగదు. అడవియందొంటరిగాఁ దిరుగుచుండు మునులకును, తలవ్రాలుచొప్పున జరుగునని నమ్మి బ్రదుకుట శక్యముగాదు. ప్రజారక్షణము సేయఁగోరు క్షత్రియునకు నిది మిక్కిలియు నశక్యము. ఆపత్కాలమందెల్లప్పుడు రాజును, రాజ్యమును నొండొరుల రక్షింపవలయును. ఇది సనాతనమయిన ధర్మము. రాజాపత్కాలములందు నరాదులనుగాని రాజ్యమును రక్షించునట్లె రాజ్యమునైత మాపత్కాలమందు రాజును రక్షింపఁదగియుండవలయును. రాజు తనకెంత యాపద కలిగినను. రాజ్యమును సంబంధించినబొక్కసమును, దండమును, సైన్యమును, మిత్రులను,సుహృదులను, మఱియుఁ దక్కిన

ముఖ్యులను దిగవిడువరాదు. ధర్మవిదులగువా రన్నమును దగ్గించియైన విత్తనమును *సంపాదింపవలయు నందురు. ఈ యాపద్ధర్మము మహామాయుఁ డయినశంబరాసురుని మతమని చెప్పుదురు. ఎవనిరాజ్యము జీవనములేక కష్టపడుచున్నదో, ఎవఁడు వేఱుగతిలేక జీవనమునకై దేశాంతరమునకుఁ బోవుచున్నాఁడో, యట్టిరాజు బ్రతుకు, ఇస్సీ!నింద్యము. రాజునకు మూలము బొక్కసమును, సైన్యమును. అతని సైన్యమునకు మూలము బొక్కసము. ఆసేన సమస్త ధర్మములకును మూలము. ప్రజలకుమూలము ధర్మము. ఈ లోకమందు నితరులను బాధింపకయే బొక్కసమును సంతరించుటకు వలనుగాదు. మఱి సేనగాని యెక్కడిది? అట్టిబొక్కసమునకై పీడించుటవలన రాజు దోషమును బొరయఁడు. చేయఁదగనివికూడఁ గార్యములకొఱకు యాగములందుఁ జేయఁబడుచున్నవి. ఆపత్కాలమందు బొక్కసము గూర్చుటకై చేయఁదగినవి చేసినను, ఈకారణమునుబట్టి దోషమును బొందఁడు. ఆపదయందుఁ బ్రజలను గట్టివట్టుట వారి క్షేమమునకుఁ గారణమగును. గజము లశ్వములు మొదలయినవానినిరక్షించుట నిష్ఫలమైనను నదియంతయు ధనమునుజేర్చుటకుఁ గారణమగును. బుద్ధిమంతుఁ డగురాజట్టి బుద్ధిగలిగి తన కార్యములను నిష్కర్షించుకొనవలయును. యాగములకు మఱొ

---

* విత్తనములను మిగత పడకుండునట్లు భుజించినచో పిదప భోజనము అరుదగును. అన్నమును దగ్గించియైన విత్తనములను నిలువబెట్టినచోఁ బిదప చక్కఁగా దొరకును. అట్లే ప్రజలు ధనము తగ్గినరాజును వృద్ధికిఁ దెచ్చినచో పిదప రాజుచేతఁ బ్రజలు రక్షితు లగుదురు. రాజునకు విపత్తు గలిగినచోఁ బ్రజలు నశింతురు - అని యొకవ్యాఖ్యయందుఁ జూపట్టుచున్నది.

కటి (అనఁగాఁ బశువులు) సాధనము; యాగము మఱొకటికి (అనఁగాఁ జిత్తశుద్ధికి) సాధనము. పశువులు, యాగములు, చిత్తశుద్ధి, యన్నియును మోక్షమునకు సాధనము లగుచున్నవి. ఇట్లే నీతియు దండమును బొక్కసమునకును, బొక్కసము సేనకును, నీతి బొక్కసమును సేనయు మూఁడును బగవారి నణఁచుటకును రాజ్యమును గాచి వృద్ధినొందించుటకును సాధనము లగును. ఈవిషయమై ధర్మతత్త్వమును నిరూపించునట్టియొక దృష్టాంతము చూపెదను. యాగమునకై యూపమునకుఁ దగిన మ్రానును గొట్టుచున్నారు. దానిని గొట్టునపుడు దాని కడ్డుగా నున్న తక్కిన చెట్లనుగూడ నఱకుదురు. ఈ చెట్లు గూలునపుడు దాపున నున్నయితరవృక్షములను విఱుచుచున్నవి. ఈవిధము ననే బొక్కసమును బెద్దదిగావించుటకు నడ్డుగానుండు వారినం దఱను జంపకతీఱదు. మఱియొక విధమున నీసిద్ధిని బడయుట నాకుఁ దోఁపకున్నది. ధనమువలన నిహమును, బరమును, సత్యమును, ధర్మమును జయింపవచ్చును. ధనములేనివాఁడు శవమే యగును. సర్వవిధములయిన యుపాయములచేతను యాగమునకు నుపయుక్తమగు ధనమును సంపాదింపవలయును. భారతా! ఆపత్కాలమందుఁ జేసిన కార్యమునకుఁ గలుగు దోషమును, ఆకార్యమునకే యితర సమయములందుఁ జేయఁగాఁ గలుగు దోషమును, సమములు గానేరవు. ధనమును బడయుటయు, విడుచుటయు రెండును నొక్కపురుషునియందే కలుగుట యరిది. రాజా! అడవియందు ధనవంతుఁడగువానిని నేను జూడలేదు. లోకమున ధనమని కనుపట్టు నొక్కొక్కవస్తువును గుఱించియుఁ బ్రతిమనుజుఁడును మఱియొక్కనితో 'ఇదినాకువల

యును. ఇది నాకు వలయు. నని మచ్చరికించుచుండును. ఏవిధము నను రాజునకు రాజ్యలాభముతో సమమయిన దొక్కటియు లేదు. ప్రజలకు సాధారణకాలములందు బరువయిన పన్నులు విధించి పీడించుట రాజున కెంతయు ధర్మము. అది మఱియొక (యాపద) కాలమందు వేఱగును(ధర్మమగును). కొందఱు దానములచేతను,యజ్ఞములచేతను, మఱికొందఱుబుద్ధిచేతను, సామర్థ్యముచేతను ధనమును సంతరింతురు. ధనములేనివానిని దుర్బలుఁడందురు. ధనముగలవాఁడు బలవంతుఁడగును. ధనముగలవాని కన్నియుఁ బడయఁగూడును. బొక్కసము, చక్కఁగా నిండియున్న రాజు,సమస్తమును జయించును.బొక్కసమువలన ధర్మమును, గామమును, బరలోకమును, నిహలోకమును నన్నిటిని ధర్మంబునఁ బడయవచ్చును. అయినను బొక్కసమును,ధర్మమును మున్నిడికొనియే నింపవలయునుగాని, యాపత్కాలములందు ధర్మములగు నధర్మములు దప్పఁ దక్కిన యధర్మములచే నింపరాదు' అనెను. ఇది నూటముప్పదియవ యధ్యాయము.

రాజధర్మపర్వము సమాప్తము.

ఆపద్ధర్మపర్వము.

(భీష్ముఁడు రాజాపదయందు సర్వస్వమును బరిత్యజించియైనఁ దన్ను రక్షించుకొనవలయునని చెప్పుట.)

ధర్మరాజు—'భారతా! క్షీణించినవాఁడును, సోమరియును, బంధువులు నశింతురనుభయమున యుద్ధమునకు రానివాఁడును,

దప్పించుకొనఁ గూడునేని, యప్పుడ నర్థధర్మములు దెలిసినవాఁ డెవఁ డారెంటిని ద్యజింపక వానికంటె నెక్కుడయిన తన్నుఁ ద్యజించుకొనఁజూచును ? * రాజు తన యంతఃపురపువారిని బదిలముగాఁ గావఁజూడవలయును. వారు శత్రువుబారిం జిక్కి-రేని వారికొఱకై (తన్నుఁ జిక్కించుకొనినైన విడిపింపవలయు నని) దయచూపరాదు. రాజు తనకు శక్యమయినంతవఱకుఁ దన్ను శత్రువునకుఁ బట్టియిచ్చుకొనరాదు' అనెను.

ధర్మరాజు 'తనమంత్రులు మొదలయినవారు తనయెడఁగోపముగొనియుండఁగా బయటనుండి యెత్తివచ్చినవారు తన్నుఁ బీడింపఁగాఁ, దనబొక్కసము క్షీణింపఁగాఁ దనమంత్రరహస్యములు బయలుపడఁగా నపు డట్టిరాజేమి చేయవలయును ?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'రా జిట్టి సందర్భములందు (శత్రువు ధర్మబుద్ధి గలవాఁడేని) వేగిరముగా సంధిచేసికొనవలయును; (అధర్మబుద్ధి గలవాఁడేని) వేగముగాఁ దీవ్రమయిన పరాక్రమము నెఱపవలయును. పరాక్రమము నెఱపినచో వేగముగాఁ బగవాఁడు పరువిడును. లేక వానిచేత యుద్ధమున మరణము గలుగునేని దానిచేతఁ బరలోకముగలదు. రాజు తనసేన యల్పమయినను నది తనయెడ భక్తియు సంతుష్టియు బుష్టియుఁ గలిగినదై యుండునేని, దానిచేతనే భూమిని జయించును; చంపఁబడినైనను స్వర్గమును జయించును; పగవారిని జంపినైనను సుఖ

---

*'అపరోధాఞ్ జుగుప్సేత' యని మూలము. 'అపరాధాఞ్ జుగుప్సేత' యని దాక్షిణాత్యకోశము. ఇదియెంతయు నప్రాకరణికముగానుండుట తెలియునది.

మును బడయును. యుద్ధమునందుఁ బ్రాణములను విడుచువాఁ డింద్రునితోడి సాలోక్యమును బడయునుగదా. * [యుద్ధము మాని శాంత తను బొందుటకై సకలజనులు తెలియునట్టి మార్గము గావించి నమ్మికగలిగించి యడఁకువగలిగి యుండవలయును. (అడఁకువ తెలుపుటకు) పాదరక్షలనేని విడిచి పుచ్చవలయును. వేగముగా బయటవెడలిపోవఁ గోరువాఁడు తన సైన్యమును మంచిమాటలచే సమాధానపఱిచి దేశాంతరమునకు బోయినపిదప నాలోచించి పిదపఁ దాను వలయుదానినుపక్రమింపవలయును]' అనెను ఇది నూటముప్పదియొకఁడవ యధ్యాయము.

ఆ ప ద్ధ ర్మ ప ర్వ ము.

{ భీష్ముఁడు రాజు దుష్టులనుండి ధనముసాక్రమించి యైన నాపదనొందిన బ్రాహ్మణులను రక్షింపవలయు ననుట. }

ధర్మరాజు-'పితామహా! సమస్తప్రజలకును గోరందగినదియు రాచఱికమునకు మిక్కిలి ముఖ్యమయినదియు నగు ధర్మము కొఱవడఁగా, భూమియందు జీవనమంతయు దొంగల పాలు కాఁగా, నిట్టి చెడుకాలము వచ్చినపుడు బ్రాహ్మణుఁడు, నెయ్యమునను గనికరమునను దనపుత్రపౌత్రులను విడువఁజాలక దేనిని గొని జీవింపఁగలఁడు?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు—'అటువంటి సమయము వచ్చునపుడు తెలివి బలిమి నూఁది బ్రతుకవలయును. లోకమునందుఁ గనుపట్టు

---

* ఈకుండలీకరణములోనిది ప్రతాపచంద్రరాయుల పాఠమున లేదు.

సమస్తవస్తువులును సాధుజనులకే యగును. అసాధువుల
కొక్కటియు నిందుఁ గలుగదు. ఎవఁడు ప్రాప్తికిఁ దన్ను సాధన
ముగాఁ జేసికొని యసాధులకడ నున్నధనమును దీసి సాధువుల
కిచ్చునో వాఁ *డాపద్ధర్మములను దెలిసినవాఁడగును. రాజా !
రాజు తన రాచటికమును జరుపఁగోరినవాఁడై తన ప్రజలకుఁ
గోపము కలిగింపకయుఁ, గలహింపఁజేయకయు, సొంత కాఁపు
ధనమును దానై యియ్యకపోయినను దానిని 'తమ్మని ధనము
నాఁది' యని సులపునఁ దీసికొనవచ్చును, ఒకఁడు జ్ఞానము
చేతను, బలిమిచేతను బరిశుద్ధుఁడై తక్కిన సమయములందుఁ
జక్కని నడవడి నడవఁ దెలిసినవాఁడగు ప్రాజ్ఞుండగునేని యట్టి
వాఁ డాపదలయందు నిందితములయిన కార్యములందుఁ బ్రవ
ర్తించుచున్నను నతని నిందు నిందించుట కెవఁడు తగును?
ఎవఁడును దగఁడు. యుధిష్ఠిరా ! ఎవరు తమబలిమి నెఱపియె
బ్రతుకు గావించుకొనుచుందురో యట్టివారికి వేఱువిధమున
జీవించుట రుచింపదు. బలవంతులగువారు తేజముతోనే ప్రవ
ర్తింతురు. ఆపత్తునకగు శాస్త్రమిట్లు సామాన్యముగా రా
జనుష్ఠింపవలయును. మఱియు నతఁడు మేధావియు నగునేని
యాపదలయం దీశాస్త్రము చొప్పుననే కాక యింతకంటె
† నెక్కువగాను నడచుకొనవచ్చును. సత్కృతులును, బూజితు

---

* 'ఆపద్ధర్మవిత్' అనిమూలము. 'ఆపద్ధర్మకృత్' అని దా. మూలము.
ఆపద్ధర్మముల ననుష్ఠించువాఁ డనుట.

† సామాన్యముగా రాజాపత్సమయములందు జనులపయిని బరువయిన
పన్నులు విధించి బొక్కసము నాపద్ధర్మశాస్త్రము చొప్పున నించుకొనును.
అతఁడు బుద్ధిమంతుఁడు నగునేని యాశాస్త్రము చొప్పుననే యందఱకును

లునగు ఋత్విజులును, ఋరోహితులును, నాచార్యులునగు బ్రాహ్మణులును(మిక్కిలిగా ధనముగలవారై యున్నను) వారిని ధనమునకుఁ గాను బీడింపరాదు. పీడించినచో దోషము లొందును. ఈ శాస్త్రము లోకమునకుఁ బ్రమాణము. ఇది సనాతనమయిన చూపు. దీనిని బ్రమాణముగాఁగొని మంచిదో చెడ్డదియో దీనిచొప్పున నడచుకొనవలయును. గ్రామమందుండు మనుష్యులు పెక్కండ్రొకరిపై నొకరు దోషములు చెప్పుదురు. రాజు వారలవచనములను విని సత్కారము చేయుటగాని పీడించుటగాని తగదు. అపవాదపు మాడ లే విధమునను బలుకదగదు ; వినసుఁ దగదు. అపవాదము లాడుచోటఁ జెవులను మూసి కొనవలయును. లేక యచ్చటనుండి మఱియొక చోటికేనియుఁ బోవలయును. అపవాదము లాడుటయుఁ, గొండెము చెప్పుటయు సాధువుల స్వభావము గాదు. యుధిష్ఠిరా! సాధువు లెప్పుడును గుణములనే యెత్తిచెప్పుదురు. మంచి స్వభావము గలిగి చెప్పినట్లు లోపడునవియును, చక్కఁగా బనుపడి నవియు, బరువు లెస్సగా మోయునవియు నగు కవమెద్దులు, కాఁడికి మెడనిచ్చి బరువును మనఃపూర్వకముగా నీడ్చునట్లు, రాజును నాపదలందుఁ గష్టభరములను సైఁపవలయును. రాజు తా నట్టిసమయములం దెట్లుండినఁ బెక్కండ్రు సహాయులు చేరుదురో యట్లు నడచుకొన వలయును. ఆచారము నే ధర్మమునకు

ఋన్నులు విధించుటను విడిచి యపరాధులు నితర దేశజనులు దుష్టులు మొదలగు వారికి దండుగలు విధించి తక్కినప్రజల నొప్పింపకయే బొక్కసము నించునని భావము.

గొప్పలక్షణ మని కొందఱు చెప్పెదరు. * శంఖలిఖితుని ధర్మమందుఁ బ్రీతిగలమఱికొందఱు, ఋత్విజులు మొదలయినవారు తప్పుచేసినను ధనము నపహరించుకొనుదండము తగ దనెడియీ ధర్మమును నెంత మాత్రమునొల్లరు. వారట్టు లాధర్మము నొల్లమనుట మచ్చరముచేతను గాదు. లోభముచేతను గాదు. గొప్ప ఋషులును, ధర్మవిరుద్ధముగా నడచినచో గురువునయి నను దండింపవలయునని విధించుట కనఁబడుచున్నది. అయిన నీఋషుల వచనమునకు ననుగుణమయిన ప్రమాణ మొక్కటియు నొక్కచోటను గానఁబడకున్నది. అట్టి మనుష్యులు బ్రాహ్మణాదులు, నీచులై దుష్కర్మము లాచరింతురేని దేవతలే వారిని దండింప విడువవలయును. నెపము పన్ని ధనము సంపాదించువాఁడు ధర్మమును బోఁగొట్టుకొనును. సత్పురుషులచేతను సంపన్నులచేతను బూజింపఁదగినదియు, దనమనసునకుఁ దృప్తికరమగునదియు నగు ధర్మమేదియో దానినే పూన

---

* ఇక్కడ భావ మే మనఁగాఁ గొందఱు, ఋత్విజులను బ్రాహ్మణులను దండించుటయుఁ బన్ను విధించుటయుఁ దగదందురు. ఇది సనాతనమైన యాచారము గాన నీతియే యగును. వేఱుకొందఱు శంఖుఁడు లిఖితునియెడ నడచుకొన్న ధర్మమునే యభినందించువారై యీమతము నొల్లక యెట్టివానినైనను దండింపవలయు నందరు. ఇట్లనుటకు వీరియందు మచ్చరముగాని లోభము గాని కారణము గాదు. మొదటి వారివలె నే వీరును ధార్మికబుద్ధులే యగుదురని భీష్ముని యభిప్రాయము దెలియునది. ఈరెండవతెగవారు ఋత్విజులను, బ్రాహ్మణులను సైతము దండింపవలయు నందురు. (ప్రతాపచంద్రరాయలు.)

వలయును. ఎవఁడు * నాలుగు గుణములతోను గూడినట్టి ధర్మమును దెలియఁడో వాఁడు ధర్మవిదుఁడు. సర్పమునడుగు వలెనే ధర్మము కారణములును దెలియుట కష్టము. వేఁటకాఁడు తన బాణము గాఁడినమృగము పోయినదారిని నేలమీఁద దాని యడుగు నెత్తురుపడిన పట్టులను బట్టి తెలిసికొనునట్లు ధర్మము చొప్పులను దెలిసికొనవలయును. యుధిష్ఠిరా! ఇట్లే మనుజుఁడు సత్పురుషులు త్రొక్కినమార్గమును వినయమునఁ ద్రొక్కవలయును. ఇదియె తొంటిరాజర్షుల వృత్తి. నీవు నిట్లె నడుపుము'' అనెను. ఇది నూటముప్పదిరెండవ యధ్యాయము.

ఆ ప ద్ధ ర్మ ప ర్వ ము.

(భీష్ముఁడు రా జేవిధమునను బొక్కసమును బెంపవలయు ననియు, దొంగలు నాపదల యందు ధనమునంతయుఁ దోఁచుకొనక కొంతమిగిల్చి తక్కినవాని నపహరింప వలయుననియుఁ జెప్పుట.)

భీష్ముఁడు—'రాజు తనరాజ్యమువలననుండియుఁ బరరాష్ట్రము వలననుండియు ధనముగడించి బొక్కసము గలిగించు కొనవలయును. బొక్కసమువలననే ధర్మము పెరుఁగుచున్నది. బొక్కసమువలననే రాజ్యమునకుమూలములు పెరుఁగుచున్నవి. కాఁబట్టి బొక్కసమును గలిగించుకొనవలయును. దాని నట్లు కలిగించుకొన్నపిదప (రిత్తవెచ్చములపాలుపుచ్చక) యెచ్చరికతో గారా

---

* నాలుగు గుణములనఁగా శ్రుతి, స్మృతి, ఆచారము, తనమనస్సు లేక, వేదము, తర్కశాస్త్రము, కృషిశాస్త్రము, దండనీతియనెడి యీ నాలుగు.

మునఁ బాలింపవలయును. అట్లు రక్షించిజగమునకు నుపకారము చేయవలయును. ఇది సనాతనమైన ధర్మము. అట్టి బొక్కసము పరిశుద్ధ మయినభావముచేతఁగాని లేక క్రూరత్వముచేతఁగాని నింపఁదరముగాదు. ఈరెంటికి నడిమిపదము నూఁది కోశమును జేర్పవలయును. బలహీనుఁ డగువానికి బొక్కసమెక్కడిది? ధనములేనివానికి బల మెక్కడిది? బలములేనివానికి రాజ్య మెక్కడిది? రాజ్యములేనివానికి సిరి యెట్లు కలుగును? గొప్ప పదవి నొందినవానికి సంపద చెడుట మరణమునకు సాటియగును కాఁబట్టి రాజు బొక్కసమును, బలము, మిత్రులను బెంపవల యును. బొక్కసములేని రాజును మనుజు లవమానింతురు. వాఁ డిచ్చుకొంచెమునకుఁదనివి నొందక వానిపనులయం దుత్సాహ మెంతమాత్రమును గలిగియుండరు. రాజు తనసంపదనుబట్టి యెంతయు గొప్పగౌరవమును బొందును. పడఁతి గుహ్యాభాగ ములను బుట్టము గప్పిపుచ్చునట్లు రాజుపాపములను సంపద గప్పిపుచ్చును. రాజు ముం దెవ్వరితోఁ గలహించెనో వా రందఱు నతని క్రొత్తసంపదకు ననుతాపపడుదురు. వారు కుక్కలవలె మరల నతని క్రిందఁ గొలువు గయికొందురు. అయినను వారతనిని జంపుటకు సమయమునే యెదురుచూచుచున్నను, రాజేమియుఁ గలుగనట్టు లట్టివారిని గయికొని యుండును. భారతా! అట్టి రాజునకు సుఖమెక్కడిది? రాజు పయి పయిని బోవుటకే పాటు పడవలయును; గాని యెప్పుడును గీడ్పడరాదు. ఉద్యమమే పౌరు షము. *కణుపులేనిచోట విఱుగనైనవచ్చునుగాని యొక్కరికిని

---

* 'అప్యపర్వణి భజ్యేత న నమే తేహ కస్యచిత్' అని మూలము. ఇది వెదురు మొదలయినవి, కణుపులందె విఱుగునవి గాక తక్కినపట్టుల విఱుగు

వంగరాదు. అతఁ డడవులకేనియుఁ బోయియుండి మృగసమూ
హములతోఁగూడఁ జరింపవచ్చును. కాని మేరలను గడచి దొం
గలవంటివారయిన మంత్రులు మొదలయినవారితోఁగూడి మాడి
యుండరాదు. భారతా! అడవియందలి దొంగలకునయితము
శెట్టిదము లయిన కార్యములు చేయుటకు సేనల సమకూర్చి యి
చ్చుట సులభము. రాజొక్కఁ పెట్టు మర్యాదలనెల్ల నతిక్రమించు
నేని జను లందఱును నతనియెడల భయము నొందుదురు. దయ
యనునది యిట్టి దని తెలియకుండు దొంగలునయిత మిట్టిరాజు
నకు నెంతయు జంకుదురు. ఈ కారణమునుబట్టి రా జెప్పుడును
జనులమనసులను నుల్లసిలం జేయుటకు మర్యాదలను గట్టుపాటు
లను స్థాపింపవలయును. మిక్కిలి యల్పములయిన వ్యవహారము
లందును మర్యాదయొకటి యుండినయెడ,నది యించుకయినను,
జనులు దాని నెంతయు గారవింతురు. ఈలోకమే లేదనియుఁ బర
లోకమును గల్ల యనియు నిశ్చయముగలవారును గలరు. ఇట్టి
నాస్తికుఁ డగువానిని, వానిమనసు రహస్యముగా జంకుగొంకుల
చేతఁ గలఁగినట్టి దయినను, దా నెంతమాత్రము నమ్మరాదు.
అడవియందలి దొంగలు తక్కిన యొప్పిదములు గలిగియుండి
పరులధనముల నపహరించుటమాత్రము గావింతు రేనియు నట్టి
యపహారములను నహింసఁగాఁ దలంపవలయును. దొంగ లట్టి
కట్టుపా ట్లనుసరించుటవలన వేలకొలఁది ప్రాణులు రక్షితము
లగుచున్నవి. యుద్ధము సేయక పాఱిపోవుచున్న శత్రువును
జంపుటయుఁ, బరభార్యలను జెఱుపుటయు, జేసిన మేలు మఱచు

టను ననుసంధించిచెప్పినది. అనఁగా ప్రతికూలమయిన తఱిని నశింపనయిన
వచ్చునుగాని యొక్కరికిని లొంగిపోవరాదని భావము.

టయు, బ్రాహ్మణధనమును బుచ్చుకొనుటయు, ఒకని ధనమం తయు మిగత లేకుండు నట్లుగా దోఁచుకొనుటయుఁ,గన్యల నపహ రించుటయు, గ్రామములకును బట్టనములకును బోయి వానియొడ యండ్లవలె నడతెగక నాక్రమించుకొని యుండుటయు ననునివి దొంగలకు సయితము దోషము లే యగును; కాఁబట్టిదొంగలును వాని నెప్పుడు మానియుండవలయును. రాజులు దొంగలతో సంధిచేసికొని వారికిఁ దమయందు నమ్మిక గలిగించుకొనుదు రేని యట్టిరా జాదొంగలలోపలి వెలుపలి వెల్లఁ గనుఁగొని వాని నిర్మూలము సేయుదు రనుట నిశ్చయము. ఈకారణమును బట్టి రాజు దొంగలతో వ్యవహరించునపుడు వారిని నిశ్శేషముగా నాశము సేయరాదు.వారిని దనయేలుబడికి లోఁబడ గావించు కొనఁ జూడవలయును. రాజు తాను వానికంటె బలవంతుఁడనని తలఁచి వారియెడఁ గ్రూరకార్యములు గావింపరాదు.ఏరాజులు వారిని నిశ్శేషులఁగావింపరో యారాజులకుఁ దాము నిశ్శేషుల మగుదు మని భయము గలుగదు. అయినను వారిని నిశ్శేషుల జేయువార లట్లు చేసినందుల కెప్పుడును భయము గలిగి యుండవలసి వచ్చును; ఇది నూటముప్పదిమూఁడవ యధ్యా యము.

ఆపద్ధర్మ పర్వము.

{ భీష్ముఁడు బలమును బొగడుట. పాపమునకుఁ బరిహారోపాయములను జెప్పుట. }

భీష్ముఁడు—'ఈవిషయమై పురాతనమైన యీయితిహాసము నుదాహరించుచున్నారు. ఈవిషయమునఁ బురావిదులగువారు

కామందకముని చెప్పిన వచనమును జెప్పెదరు. అదియే దనఁగా- ఎఱుకగల క్షత్రియునకు ధర్మార్థమును రెండును బ్రత్యక్షములే (అనఁగా బ్రత్యక్షధర్మములే) యనుటయే. వానికతఁడు *ధర్మమునుగుఱించిన సూక్ష్మవాదములచేతను, బరలోకము పరోక్షమయి యుండుటంబట్టియు విఘాతము చేయరాదు. భూమియందు నడుగు†ముద్రలను జూచినంతనే యవి తోఁడేలియడుగులో కావ్రాయని విచారించుట యెట్లో యట్లె యొకటి ధర్మమా యధర్మమా యని విచారము సేయుట యెల్ల నిష్ఫలమే, ఈలోకమున నెవఁడుగాని యెప్పుడేనియు ధర్మఫలమునుగాని యధర్మఫలమునుగాని చూచినవాఁడు లేఁడు. కాఁబట్టి క్షత్రియుఁడు బలమునే పడయఁజూడవలయును. బలముగలవానికే యన్నియు వశమందుండును. సంపదవలన బలము (సైన్యము) గలుగును. బలమువలన నమాత్యులు గలుగుదురు. ధనములేనివాఁడు పతితుఁడు. అల్పమంతయు నెంగిలివంటిది. బలవంతుఁడు పెక్కులు కార్యములు చేసినను వానివలని భయమున వానిని నెవ్వఁడేమియుఁ జేయఁడు. ధర్మమును బలమును సత్యముతోఁ గూడియుండునేని యవి పెనుభయమునుండి రక్షించును. అయినను రెంటిని బోల్చిచూడఁగా ధర్మమునకంటె బలమే యెక్కుడని తోఁచుచున్నది. బలమువలననుండియె ధర్మము ప్రవర్తించుచున్నది. జంగమములెల్ల భూమియందు నెలకొని యున్నట్లు

---

* 'పరోక్షా ధర్మబోధనా' అని దా. మూలము. ధర్మోపదేశము పరోక్షమయినదని యర్థము.

† 'యథావృకపదం తథా' అని మూలము. 'యథా వృక్షే ఫలం తథా' అని దాక్షిణాత్యమూలము. ఇది యంతగాఁ బొసఁగినది గాదు.

ధర్మము బలమునందు నెలకొనియుండును. పొగ గాడ్పునకు వశమై యుండునట్లు బలమును ధర్మమును వర్తించుచుండును. ధర్మము తనంతట నియంతగానందునఁ దీఁగ వ్రాకునుం బోలె బలము నాశ్రయించియుండును. భోగవంతులకు సుఖము వశమై యుండునట్లు బలవంతులకు ధర్మము లోనై యుండును. బలవంతుల కసాధ్య మెద్దియు లేదు. అన్నిటిని బలవంతుఁడు జయించును. బలములేనివాఁడు, దురాచారములను కావించుటవలన దప్పించుకొనలేఁడు. జను లందఱును నట్టివాని యెడలఁ దోఁడేలు పట్లుంబోలె భయపడుదురు. ధనముదూలినవాఁ డవమానము నొంది దుఃఖంపు బ్రతుకు బ్రతుకును. అపమానముతోఁ గూడిన బ్రతుకు మరణమువంటిదే యగును. ఒకఁడు తన పాపంపునడవడి చేతఁ దనకువలయువారందఱును దిగవిడుతు రేని, వాఁడితరులమాటలనెడిశల్యముఁలు గ్రుచ్చుకొనఁగా మిక్కిలియు దుఃఖమునఁ బొక్కుచుండునని ప్రాజ్ఞులు చెప్పెదరు. ఆచార్యులగువారొకపాపము చేసినయెడల నందులకు విముక్తి గలుగుకొఱకు మూఁడు వేదముల నధిగమింపవలయును. ద్విజుల నుపాసింపవలయును. మనుష్యులను దియ్యని పలుకులచేతను, గార్యములచేతను సంతోషపఱుపవలయును. మఱియు గొప్ప మనస్సు గలవాఁడయ్యు గొప్పకులమునఁ బెండ్లాడవలయును, తనదోషములను జెప్పికొనుచుఁ బరులగుణములనే కీర్తించుచుండవలయును. స్నానాచమనాదులయిన యుదకకార్యములం దాసక్తుఁడై మంత్రముల జపింపవలయును. మృదువయిన స్వభావముగలిగి మిక్కిలియు మాటాడరాదు. మిక్కిలి దుష్కరములయిన (తపములు)సలుపవలయును. బ్రాహ్మణులను క్షత్రియులను నండ గొనవలయును'

అని చెప్పెదరు. పెక్కులు పాపము లాచరించినవాఁడు జనులు తన్నెంత దూషణము లాడుచుండినను వానినెల్ల సరకుసేయక యిప్పుడు చెప్పిన యాచారములెల్లఁ గయికొనవలయును. ఇట్లు చేయుటవలన నొకఁడు శీఘ్రముగాఁ బాపములను వీడి లోకము వారి యెన్నికకెక్కును.సుఖముగా ధనము ననుభవింప నేర్చును. మంచినడవడి నెప్పుడును రక్షించుకొనవలయును.లోకమునందుఁ బూజ్యతయును, నిహమందును బరమందును మహాఫలమును బొందును. ఇది నూటముప్పదినాలుగవ యధ్యాయము.

ఆ ప ద్ధ ర్మ ప ర్వ ము.

— { భీష్ముఁడు, దొంగగానుండినను శాస్త్రమర్యాద ననుసరించియుండువాఁడు పరలోకమును బొందు నని నిరూపించుటకు కాపచ్య చరిత్రమును జెప్పుట. } —

భీష్ముఁడు:—దొంగ, మార్యాదతోఁ గూడినవాఁడై యుండి నచో దొంగతనముచేత సిద్ధి నొందు ననువిషయమునఁ బురాతనమయిన యీ యితిహాసము నుదాహరించెదరు. *'కాపచ్యు' డని యొకదొంగ యుండెను. వాఁడు క్షత్రియునకు నొకనిషాది యందు (బోయెతయందుఁ) బుట్టినవాఁడు.వాఁడు క్షత్రియధర్మములనే యాచరించుచుండెను. వాఁడు గొట్టుటందు సమర్థుఁడును, మతిమంతుఁడును, శూరుఁడును, జదువరియు నై క్రూరత్వములేకుండెను. వాఁడు బ్రాహ్మణులకుఁ దత్పరుఁడై, పెద్దలను బూజించుచు నుండెను. వాఁ డాశ్రమములందలి ఋషులధర్మ

---

* కాయవ్యుఁ డని యుత్తరకోశములందెల్లఁ జూపట్టుచున్నది.

మును రక్షించుచుండెను. వాఁడు దొంగగా నుండినను సిద్ధిని బొందినవాఁ డయ్యెను. వాఁ డడవియందు లేళ్లను, మూపును జింక కదుపులను వేఁటాడి కోపము రేఁపుచుండును. వాఁడు బోయవాండ్రు మృగసమూహములను వేఁటాడుటకై పచరించు విధులన్నియుఁ దెలియును. బోయలందు వాఁడు సమర్థుఁడు. వానికి నడవియందుఁగల ప్రదేశము లన్నియుఁ జక్కఁగా దెలియును. వాఁ డెప్పుడును బారియాత్రమను పర్వతమున సంచరించుచుండును. వానికి సమస్తజాతుల ధర్మములును దెలియును. వాని బాణములు వాఁడులై యాయుధము లుఱదియై యొప్పుచుండును. వాఁడు తా నొక్కఁడె పెక్కువందల సేనలనుజయించెను. వాఁడు పేరడవియందు ముదుసండ్లయిన కన్నతలి దండ్రులను బూజించియు మధుమాంసములచేతను, ఫలములచేతను, బలువిధములయిన యన్నములచేతను మరియాదతోడఁ గుడువఁబెట్టుచుఁ జక్కఁగా వారికి శుశ్రూష సేయుచువచ్చెను. అరణ్యమునందు సన్న్యాసు లగుబ్రాహ్మణులను రక్షించుకొనుచు నెప్పుడును వనములందలి మృగములను గొట్టుచు వారలకుఁ బంపుచువచ్చెను. దొంగపెట్టుభోజన మని శంకించి వానివలన నది పుచ్చుకొననివారి యిండ్లయందు వాఁడు పెందలకడనే మాంసములను బెట్టిపోవును. నిర్దయులై వర్తించు దొంగలయందు మేర మీఱిన వారు పెక్కువేలమంది వానిని గ్రామాధిపతిగా వరించుకొనిరి. దొంగలు వానితో 'నీవు దేశకాలములు చక్కఁగా నెఱుంగుదువు, ముహూర్తములను దెలియుదువు, మంచి తెలివిగలవాఁడవు, శూరుండవు, స్థిరమయిన వ్రతముగలవాఁడవు. కాఁబట్టి నీవు మాయందఱకు

సమ్మతుండును, ముఖ్యుండు నగు గ్రామాధిపతిగా నుండుము. నీవు చెప్పిన ట్లెల్ల మేము చేసెదము. తల్లియుఁ దండ్రియుఁ బోలె నీవు మమ్ము న్యాయంబున రక్షింపుము' అని చెప్పిరి.

కాపచ్యుఁడు వారితో—'మీరు స్త్రీలను, భయపడినవారిని, బిడ్డలను, దపస్వులను జంపరాదు. యుద్ధమునకు రానివానిని వధింపరాదు. స్త్రీలను బలవంతముగా నపహరింపరాదు. సమస్తప్రాణులందును స్త్రీని నెవ్విధమునను జంపరా దని తెలియుఁడు. గోవులకును, బ్రాహ్మణులకును నెప్పుడును క్షేమమునే చింతించు చుండవలయును. అందులకొఱకు యుద్ధయును జేయను జేయవలయును. పైరులను నాశము సేయరాదు. దేవతలును, పితరులును, నతిథులును బూజితు లగు వివాహాది శుభకార్యములకు విఘ్నములు సేయరాదు. సమస్తప్రాణులందు బ్రాహ్మణుఁ డధికుఁడుగాన యతనిని మీకొల్లలనుండి విడిచి పుచ్చవలయును. ఆ బ్రాహ్మణులకుఁ బూజసేయవలయును. వారలకు మీకుఁగల యంతయు నిచ్చియును సత్కరింపవలయును. ఈ బ్రాహ్మణు లెవనియెడఁ మిక్కిలి కుపితు లగుదురో, యెవని కవమానము గలుగఁగోరుదురో, వానికి మూఁడులోకములందును వారినుండి రక్షించువాఁడు గలుగఁడు. ఎవఁడు బ్రాహ్మణులను నవమానించుచున్నాఁడో, మఱి వారలకు నాశమును గోరుచున్నాఁడో వానికి, సూర్యోదయమునఁ జీఁకటికింబోలె నాశము సిద్ధము. మీ రందఱు నిచ్చటనే వసించియుండి మీశౌర్యములకు ఫలము లంధవచ్చును. ఎవరు మనకు నీయవలసినదాని నియ్యరో వారి

కడకు సేనల నంపవలయును. * దండము దుష్టులకొఱకే విధింపఁబడి యున్నది కాని, సొంతవృద్ధికొఱకుఁ గాదు. ఎవరు సాధువులను బాధింతురో వారిని వధించుట ధర్మ మని చెప్పఁబడుచున్నది. ఎవరు కొందఱు రాజ్యమును బీడించి తమకు వృద్ధిని గలిగించుకొందురో వారు పీనుఁగునుబట్టిన పురువులుంబోలె నారాజ్యమందుఁ దాము హింసించినవారితోఁ గూడనే మరణింతురు. 'దొంగ లెవ రీలోకమందు ధర్మశాస్త్రము చొప్పున వర్తింతురో వారు దొంగలుగా నుండినను శీఘ్రముగా సిద్ధి నొందుదురు' అనెను. ఆదొంగలును గాపచ్యుని యాజ్ఞ చొప్పననే నడచుచువచ్చిరి. అందఱును బాపములనుండి విరమించుటవలన వృద్ధినొందిరి. దొంగలను బాపములనుండి యుడిపి సాధువులను క్షేమము గావించినందునఁ గాపచ్యుఁడు గొప్పసిద్ధిని బొందెను. ఎవఁడు కాపచ్యుని యీకథను నెప్పుడును జింతించునో వాని కరణ్యములందలి ప్రాణులవలన నుండియు నే విధమునను భయముగలుగదు. వానికి మనుష్యులవలననుండియు భయము గలుగదు. మఱి యేవిధమునను దేవతలవలననుండియు భయము గలుగదు. సాధువుల వలననుండియు భయముగలుగదు. అట్టి వాఁ డరణ్యమునకుఁ బోయినను రాజే. (అనఁగా రాజువలెనే సుఖంబుండును) ఇది నూటముప్పదియేనవ యధ్యాయము.

---

* 'శిష్ట్యర్థం విహితో దండో న వృద్ధ్యర్థం విధీయతే' అని మూలము. శిష్ట్యర్థం విహితో దండో న వధార్థం విధీయతే' అని దా. మూలము. వధముకొఱకుఁ గాదని యర్థము.

ఆ ప ద్ధ ర్మ ప ర్వ ము.

(భీష్ముఁడు ధర్మరాజునకుఁ బొక్కసము వృద్ధి సేయుటకొఱకు నేధన మపహరింపవచ్చునో యేదిగూడదో వివేచించుట.)

భీష్ముఁడు:—పురాణవిదులు బొక్కసమును బుట్టించు విధమునుగుఱించి బ్రహ్మదేవుఁడు పాడినగీతములను జెప్పెదరు:— అవి యేవన-యజ్ఞశీలుఁడగువాని ధనమును, దేవాలయపు ధనములను నపహరింపరాదు. క్షత్రియుఁడు యాగాదిక్రియలను జేయక దొంగలవలె నెన్నఁబడు వారిధనములను నపహరింపఁ దగును. క్షత్రియులకు నీలోకమందుఁగల ప్రజలు రక్షింపఁదగినవారును, జంపఁదగినవారు నగుదురు. ఈ లోకమందలి ధనము క్షత్రియునిదే; మఱొక్కనిది గాదు. ఆధన మాక్షత్రియునకు బలముకొఱకుఁగాని, యజ్ఞముకొఱకుఁగాని కావలయును. భుజించుటకు నర్హములుగాని చెట్లను, చేమలను నఱికి కట్టెయలుగాఁ జేసికొని భుజింపఁదగినయన్నమును జనులు వండుకొందురు. (అట్లె రాజును దుష్టులను దండించి శిష్టులను బోషింపవలయును) ఎవఁడు దేవతలను,బితరులను, మనుష్యులను హావిస్సుచేత నారాధింపఁడో వానియొద్దఁ గల ధనము నిరర్థకమని ధర్మవిదు లగువారు చెప్పెదరు. రాజా! ధార్మికుఁ డగురా జట్టివానిధనము నపహారించుకొనవచ్చును. అందువలన రాజు జనులకు సంతోషము గలిగింపఁ డనుట గలుగదు. జనులు నందులకై రాజును నిందింపరు. ఏరాజు తన్ను సాధువులు ధనమును బడయుటకు సాధనము గావించికొని యసాధువులనుండి సాధువులకు ధనమును దీసియిచ్చునో యతఁడే ధర్మమును దెలిసినవాఁడు.

భూమిని భేదించుకొనివచ్చు శాకవస్తువులను వజ్రియను క్రిముఖును నెట్లు పయింబయిఁ దమంతటఁ గర్మము లాచరించి పయింపయిఁ బుణ్యలోకములను దనంతట జయించుకొనుచుండును. చెదపురుగు లేనిమిత్తములేకయే కలుగునట్లు * యజ్ఞములు నేనిమిత్తము నంతగాలేకయె కలుగును. అడవి యీఁగలును, దోమలును, జీమలును, బురుగులును, నెట్లు పశువులనుండి వానిని బాలు పిదుకునపుడు తొలఁగఁబుత్తురో యట్లె యజ్ఞములకుఁ గూర్పనివారి నందఱను రాజ్యమునుండి తొలఁగింపవలయును. ఇట్లే ధర్మము విధింపఁబడియున్నది. భూమియందలి దుమ్మును రెండుఱాలనడుమ నిడి మఱియుఁ బొడి గావింపఁగాఁబయింబయి మఱింత సన్నని వగునట్లు ధర్మవిషయములను బయింబయి విచారించుకొలఁదిని మఱిమఱి సూక్ష్మము లగుచున్నవి. ఇది నూటముప్పదియాఱవ యధ్యాయము.

ఆపద్ధర్మ పర్వము.

(భీష్ముఁడు రానున్న యాపదను బోఁగొట్టునుపాయమును మును పే చేసికొనవలయునని రూపించుటకై మత్స్యోపాఖ్యానము జెప్పుట.)

భీష్ముఁడు:—మీఁదటి దానికి మును పే సమకట్టువాఁడును, (అనాగత విధాతయు) అప్పటికిఁ దగుబుద్ధి స్ఫురించువాఁడు

---

* అనఁగా యజ్ఞములకు మిక్కిలి ధనముండుటంబట్టి కాక యుద్దేశమునుబట్టియె కలుగును. ఉద్దేశముండినచో ధనము గూడుననియుఁ బిదప యజ్ఞములు జరుగుననియు భావము. ఇందులకుఁ జెదపురుగు లేకారణములేక పుట్టిపెరుగుట దృష్టాంతము (ప్రతాప).

(ప్రత్యుత్పన్నమతియు) ననెడి యీ యిరువురును సుఖముగా వర్ధిలుదురు. దీర్ఘసూత్రుఁడు (జాగుసేయువాఁడు) నశించును. ఈ విషయమై చేయఁదగినదియుఁ జేయరానియు నను వీని నిర్ణయించుటకై దీర్ఘసూత్రునిగుఱించి యుత్తమమయిన యీయాఖ్యానమును చెప్పుచుండెదను వినుము. కౌంతేయా! 'మిక్కిలి లోఁతు గాని యొక కొలనియందుఁ జేఁపలు పెక్కు లుండెను. అందు మూఁడు బేడిసలును జేఁపలును బరస్పరము చెలిమి గలిగి యొండొంటినిగూడి చరించుచుండెను. ఈ మూఁటియం దొకటి యప్పటికిఁ దగిన వెరవు తోడనే తెలిసికొని చేయునట్టిది; మఱి యొకటి దవ్వులం జూచి రాఁగలదానికి ముందుగా సమకట్టుకొనునది; మూఁడవది దీర్ఘసూత్రమయినది. పిదప నొకప్పుడు చేఁపలను బట్టువారు (జాలరులు) నలుప్రక్కలను బలుదారుల మూల మునఁ గొనఁలలోనినీరు క్రిందుగానున్న పల్లములను వడియ విడిచిరి. అప్పుడా కొలనియందు నీరు రాను రాను దగ్గుచుండుటను జూచి భయము కలుగఁగా దీర్ఘదర్శి యగుటచేతఁ దక్కినయిద్దఱు సుహృదు లగుచేఁపలను జూచి 'నీటియందు వసించువాని కెల్ల నీయాపద దాపరించినది. దారి యరికట్టుటకు మును పె వేగముగా మఱొకచోటికిఁ బోవుదము. ఎవఁడు రానున్న యనర్థమును మంచినీతులవలన వారించుకొనునో వాఁ డెప్పుడును సంశయము నొందఁడు. కాఁబట్టి మఱొకచోటికిఁ బోవుదము' అనెను. అందు దీర్ఘసూత్రుఁడు 'ఇక్కడఁ జక్కఁగా వసించి యుండవచ్చును. అంతలోపలఁ దొందరపడ నక్కఱ లేదని నాకు నిశ్చయముగాఁ దోఁచుచున్నది' అనెను. అంతఁ బ్రత్యుత్పన్నమతి యగు చేఁప దీర్ఘదర్శిని జూచి 'కాలమే దేని వచ్చినపుడు నా కేమియు నీతి వెరవు

కొలవడదు' అనెను.*ఇట్లు తక్కినవి రెండును జెప్పఁగా మహా
మతి యగుదీర్ఘదర్శితోడనే బయలుదేఱి యొకకాలువ వెల్లి
మూలమున మిక్కిలియు లోఁతయిన యొకమడుఁగును బోయి
చేరెను. పిదప జాలరులాకొలనినీరు వడసియుండుటను లెస్సఁగాఁ
జూచి పెక్కులుపాయములచేతఁ జేఁపలను బట్టఁదొడఁగిరి. జల
మువడిసి యున్నయాకొలను గలఁపఁబడినపుడం దున్నదీర్ఘ
సూత్రము తక్కినచేఁపలతోఁ గూడఁ బట్టువడినది. జాలరులు
పెద్దత్రాటికిఁ దాము పట్టుచేఁపలను గ్రుచ్చుచుండఁగాఁ బ్రత్యు
త్పన్నమతి యగుచేఁప యట్లు గ్రువ్వఁబడిన చేఁపలనడుమఁ
జొచ్చి త్రాటిని బెనఁచుకొని తానును గ్రువ్వంబడినదియుంబోలె
వారికిఁ దోచునట్లు కదలక మెదలకుండెను. జాలరులాచేఁప
లన్నియును నాదారమునఁ గ్రువ్వఁబడియున్నవనియె తలఁచిరి.
పిదప వారు మిక్కిలి జలములందు చేఁపలను గడుగునపుడు
ప్రత్యుత్పన్నమతి యనుమీను దారమును వదలి విడివడి శీఘ్ర
మానీటిలోనికిఁ బోయెను. మందస్వభావమును గలిగియున్న
దీర్ఘసూత్రము తెలివిమాలినమూఢము గనుక నింద్రియములు
లేనివానివలె విడివడనేరక నాశ మొందెను. ఇట్లెవఁడు తెలివి
మాలుటవలన ముఖ్యముగా దొరఁకొన్నసమయమును దెలి

---

* 'యథా హ్యాకస్మా ద్భవతి భూమౌ పాంసు ర్విలోలితః, తథైవేహ
భవే ద్ధర్మ స్సూక్ష్మ స్సూక్ష్మతరః స్మృతః' అని ఔత్తరాహమూలము. భూమౌ
పాంసుతృణోపలమ్' అని దాక్షిణాత్యపాఠము. ఇందులకు భూమియందు
దుమ్మును, బుల్లును, గల్లును నేకారణమును లేక సూక్ష్మముగను నంతకంటెను
సూక్ష్మముగను నుండునట్లె ఈలోకమందు ధర్మమును సూక్ష్మముగను
సూక్ష్మతరముగను దనంతటనే యుండును' అని యర్థము.

యఁడో వాఁడు దీర్ఘసూత్రమనుచేఁపవలె శీఘ్రముగా నాశ మొందును. ఏమనుష్యుఁడు తాను సమర్థుఁడను తలఁపున మొద టనే తనక్షేమమును జేసికొనకుండునో వాఁడు ప్రత్యుత్పన్న మతివలె సంశయస్థితి నొందును. కాఁబట్టియనాగతవిధాతయుఁ, బ్రత్యుత్పన్నమతియు నగు నిరువురును సుఖముగా వర్ధిలుదురు. దీర్ఘసూత్రుఁ డగువాఁడు నశించును. కాలమైనది లవము క్షణము కాష్ఠ కల ముహూర్తము పగలు రాత్రి పక్షము మాసము ఋతువులు సంవత్సరములు ననియును, దేశము, భూమి యనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. ఆకాలమో కనఁబడుటలేదు. ' ఇష్టమయినకార్యములు సిద్ధించువిషయమై యొకఁడు దేని నేరీ తిని మనంబునఁ దలపోయునో యారీతినే యది యొనగూడు టయుఁ, జెడుటయుఁ గలుగును. ధర్మశాస్త్రములందును, మోక్షశాస్త్రములందును దేశమును, గాలమును (లేక దీర్ఘ దర్శిత్వమును, బ్రత్యుత్పన్నమతిత్వమును)ముఖ్యము లయినవిగా ఋషులు చెప్పియున్నారు. మఱియుఁ గామశాస్త్రమందును మనుష్యులీ రెంటి నంగీకరించియున్నారు. ముందు పరీక్షించి యొకటి చేయువాఁడును, ఒకటి సాధించుటకు వలయుయుక్తులు సేయువాఁడును, దలఁచినకార్యమును జక్కఁగా నొడఁగూర్చు కొందురు. దేశకాలములను దెలిసి చేయువారును మునుపు చెప్పిన యిరువురకంటెను నెక్కుడుఫలమును బొందఁగలుగు దురు' అనెను. ఇది నూటముప్పదియేడవ యధ్యాయము.

ఆపద్ధర్మ పర్వము.

(భీష్ముఁడాపదయందు శత్రువుతోడ నైతము సంధిచేసికొనఁ దగునని రూపించుటకై పిల్లికిని యెలుకకును జరిగిన కథను చెప్పుట.)

ధర్మరాజు 'భరతసత్తమా! అనాగతములకు ముందుగానమ కట్టుకొన్న బుద్ధియు, అప్పటికిఁ దగిన వెరవుగాఁ బ్రత్యుత్పన్నమగు బుద్ధియు శ్రేష్ఠములయినవియు, దీర్ఘసూత్రమగు బుద్ధి నాశము గలిగించున దనియుఁ జెప్పితివి. పితామహా! రాజు శత్రువులచేత నలుగడల మిక్కిలియుఁ బీడితుండైనపు డేబుద్ధిని గయికొన్నచోఁ దెలివి దప్పకుండునో యుత్తమమయిన యాబుద్ధిని వినఁగోరుచున్నాను. నీవు ధర్మార్థములందు నిపుణుఁడవు, ప్రాజ్ఞుండవు, సర్వశాస్త్రములందు బండితుఁడవు. కాఁబట్టి నిన్నడుగుచున్నాను. దీనినినాకు వివరించి చెప్పటకుఁదగుదువు. పెక్కండ్రు శత్రువులు చుట్టుముట్టికొనఁగా రాజు తన్నెట్లు విడిచిపుచ్చుకొనఁ గూడునో యావిధము నంతయు శాస్త్రోక్తప్రకారమున వినఁగోరుచున్నాను.ఒకరాజు సంకటమునఁ జిక్కియున్నపుడు, వాని చేత మునుపు తప్పులయిన శత్రువులు పెక్కండ్రుగాఁ జేరి యాయొక్కని కెదురై వానిని వేరుతోడఁ బెకల్పఁ దివురుదురు. రాజు తాను దుర్బలుండును, నొక్కరుండునై యుండఁగాఁ బెక్కండ్రు మహాబలు లగు శత్రువు లొక్కటిగాఁ గూడి తన్ను నలుగడల మార్కొనినలంచుచుండునపుడు, తా నసహాయుండై వారిని మార్కొని యెట్లు నిలువశక్య మగును? అట్టి సమయము లందు రాజు మిత్రులను, శత్రువులను బడయువిధ మెట్లు? అప్పుడతఁడు మిత్రులయెడను, శత్రులయెడను నెట్లు నడచుకొనవల

యును? మిత్రలక్షణములే యన్నియుఁ గలిగియుండినవారు వాస్తవమున శత్రువు లయి రేని యపుడు రాజు సుఖముఁ బడయఁ గోరునేని యేమి చేయవలయును? అతఁ డెవరితో యుద్ధము పెట్టుకొనవలయును? ఎవరితో సంధి చేసికొనవలయును? తాను బలవంతుఁడయి యున్నను శత్రువులనడుమ నున్నపు డెట్లు నడచుకొనవలయును? ఇది రాజునకుఁ గలసమస్తకృత్యములలోపల మిక్కిలి యెక్కుడయినకృత్య మని తలఁచుచున్నాను. సత్యసంధుఁడును, జితేంద్రియుఁడు నగు భీష్ముం డొకఁడు తప్ప దీనిని జెప్పఁజాలినవాఁ డొక్కఁడును లేఁడు. చెప్పినను వినువాఁడు దొరకుటయు నెంతయు నరుదు. కాఁబట్టి, మహాభాగా! దీనిని విమర్శించి యంతయు నాకుఁ జెప్పుము' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు:—'యుధిష్ఠిరా! ఇట్టిప్రశ్నము నీకెంతయుఁదగినది. దీని కుత్తర మెంతయు గుణసంపన్నమైనది. పుత్త్రా! ఆపదలయందనుష్ఠింపవలసిన ధర్మములను గుహ్యము లయినవానిని నంతయును జెప్పెదనువినుము. శత్రువు మిత్త్రుఁడగును; మిత్త్రుఁడుగూడ శత్రుఁ డగును. కార్యములగతి యాయాసందర్భములకూడికచేత నెప్పుడును నొక్కతీరుగా నుండదు. కాఁబట్టి యొకటి చేయవచ్చునా? చేయఁగూడదా? యని నిశ్చయింప వలసినపుడు, దేశమును, గాలమును దెలిసి పరులను విశ్వసించుటయో లేక వారితో విరోధించుటయో చేయవలయును. మఱియుఁ దనచేత నైనంత వఱకుఁ దనంతటఁ బ్రయత్నపడుచును హితమును గోరునట్టి బుధులతో సంధిగలిగి యుండవలయును. భారతా! ప్రాణములను వేఱువిధమున రక్షించుకొన నలవిగాకుండునేని శత్రువులతోడ సంధి యేనియుఁ జేసికొనవలయును. తెలివిమాలిన

వాఁడెవఁడు తనపగవారితో నెప్పుడును సంధిచేయకయే యుండునో వాఁడొక కార్యమును గొని ఫలములను బడయనేరఁడు. ఎవఁడు కార్యమునకుఁ దగినవెరవును జక్కఁగాఁ గనుఁగొని శత్రునితోడ సంధియు, మిత్రునితోడ విరోధమును జేసికొనునో వాఁడు మహాఫలమును బొందును. ఈవిషయమై యొకమఱ్ఱిచెట్టునం దుండినపిల్లికిని, నెలుకకును జరిగిన సంవాదమై పురాతనమగు నీయితిహాసము నుదాహరించెదరు.

ఒక పెద్దయడవియందు, మిక్కిలిపెద్దది యగు నొకమఱ్ఱిచెట్టుండెను. దానిని బెక్కులు తీఁగజొంపములు గ్రమ్ముకొనియుండెను. అందు నానావిధములయిన పక్షుల సమూహములు వసించుచుండెను. అది మిక్కిలియుఁ బొడవయిన బలితంపుబోదెగలిగి మేఘమువలెఁ బొడకట్టుచుఁ జల్లని నీడలనొసంగుచు మనోహరముగా నుండెను. మఱియు నది యాయడవి నలుప్రక్కలను బర్వి పెక్కుసర్పములతోను,మృగములతోను గూడియుండెను. దాని యడుగున మిక్కిలియుఁ బ్రజ్ఞగల పలితుఁడనెడియొక యెలుక నూరుద్వారములుగల యొకలాఁగుగావించుకొని సుఖముగా వసించియుండెను. అప్పుడు లోమశుఁ డనునొక పిల్లి యాచెట్టు కొమ్మయందు సుఖముగా వసించి ప్రతిదినమును బెక్కుపిట్టలను బిలుకుమార్చి తినుచుండెను. కొంతకాలమునకుఁ బిదపఁ జండాలుఁ డొకఁ డా యడవికి వచ్చి యం దొక గుడిసె మనికిపట్టు గట్టుకొనెను. వాఁడు ప్రతిదినమును బ్రొద్దుగ్రుంకినపిదప మృగాదులనుబట్టి మాంసఖండములు నొడ్డుచు వచ్చెను. వాఁడు సన్నపునరములతోఁ జేయబడిన వలత్రాళ్లను బెట్టవలసిన విధిచొప్పునఁ బన్ని యింటికిఁ బోయి రేయెల్ల సుఖముగా

జరిపి తెల్లవాఱంగానే యక్కడకు మరలివచ్చును. ఆ యురి యందుఁ బ్రతిదినమును రాత్రియందుఁ బలువిధములయినమృగ ములు పట్టువడియుండును. ఒకానొకప్పు డాపిల్లియు నేమఱి యాయురియందు గట్టిగాఁ జిక్కుకొనెను. పలితుఁ డను నెలుక, మిక్కిలిబలవంతుఁడును, దనకుఁ బగవాడునైత న్నెప్పుడునుజంప వచ్చుచుండునట్టి యాపిల్లియు నురియందుఁ జిక్కువడఁగా నా సమయముదెలిసి యించుకయు భయములేక గ్రుమ్మరసాగెను. అది యడవియందు జంకులేక యెరకై తిరుగులాడుచుండఁగాఁ గొంతసేపటికి నాబోనునందుఁ (జండాలుఁ) డుంచియున్న మాంసమును జూచెను. అది యాయురిపయి నెక్కికొనియందలి పంజుడును దినఁదొడఁగెను. అది తనలో నవ్వుకొనుచు నా వల యందుఁ గట్టువడియున్న తనపగవాఁ డగు నాపిల్లిపయినిగూడ నెక్కి దానినిదినసాగెను. అదిమాంసము దినుటయందేమనస్సు మరిగి తనకుఁ గలభయము గనుఁగొన్నది గాదు. ఏలనఁగా నది యున్నట్టుండి కన్నెత్తిచూడఁగాఁ దనకు భయంకర మయినశత్రు వొకటి యక్కడికి వచ్చి యుండుటనుఁ జూచెను. అది రాగివలె నెఱ్ఱనికన్నులుగల హారిక మనెడు ముంగిస. అది మిక్కిలి చులు కైనది. అది నేలబొఱియలలో వసించుచుండినది. దాని మేను తెల్లుపూవులవలె నుండెను. అది యెలుకవాసననుబట్టి వేగిరముగా నచ్చుటికి దానిని మ్రింగుటకై వచ్చెను. అది తన సెలవుల నాకికొనుచుఁ దలపయి కెత్తికొని వెనుకటికాళ్లు భూమి పయి నానించుకొని నిలుచుండెను. మఱియు నా యెలుక యా సమయమునందే చెట్టుతొఱటలలో వసించు మఱియొక్కశత్రు వపు డాచెట్టుకొమ్మపయిఁ గూర్చుండియుండఁగాఁ జూచెను. అది

వాఁడి ముక్కుగల చంద్రక మనెడి యొకగుడ్లగూబ. ఆయెలుక, ముంగిసయు గూబయు బారింబడి మిక్కిలియు భయంబునకుఁ బాత్రమై తనలో నిట్లని చింతింప సాగెను—'మిక్కిలియుఁ గష్టమయిన యాపద యిదే దాపరించినది. మృత్యువు నన్నుఁ దేఱి చూచుచున్నది. ఎటుప్రక్కను భయ ముప్పతిల్లి యున్నది. ఇట్టి సమయమున నొకఁడు తనమేలు గోరి యేమి చేయఁదగును?' అని తలపోసెను. అది యట్లు చుట్టును నరికట్టంబడి యంతటను భయము గలందులకు స్రుక్కి మిక్కిలియు భయమున వడఁకుచు నొక గొప్పయాలోచనము చేసెను. అది తనలో 'పెక్కు లాపదలు వచ్చినపుడు పలువగలయుపాయముల చేత సారించికొనుచు జీవితమును గాచుకొనవలసినది ముఖ్యము.ఇప్పుడు పలుప్రక్కల నిదె ప్రాణసందేహము దాపరించియున్నది. కాఁబట్టి యాపద కలిగియున్నది. ఈయురినుండి తొందరపడి దిగి నేలకుఁబోయితి నా ముంగిస నన్నుఁదప్పక పట్టి మ్రింగివైచును; ఈయురియందే యుంటినా గుడ్లగూబ పట్టుకొనును; మఱిపిల్లి, త్రాళ్లు వీడనేని తప్పక నన్నుఁబట్టి చంపును; ననుబోఁటి ప్రాజ్ఞునకు నిట్టియెడఁ దెలివితప్పుట తగవుగాదు. ముక్కున నూపిరి యడఁగువఱకును నాయుసుఱును గాచుటకు వలయుపాటు పడెదను. బుద్ధిగల వాఁడును నీతిశాస్త్రమందుఁ గుశలుఁడు నగు ప్రాజ్ఞుఁడు క్రూరమయిన గొప్పవిపత్తినొందినను నందు మునుంగఁడుగదా! ఇప్పు డీయాపదయందుఁ బిల్లికంటె నాకు వేఱుగతి దోఁపకున్నది. నాపగవాఁడయిన యీపిల్లియు సంకటమునఁ జిక్కియున్నది. దీనికిని నా చేతఁ గాఁదగిన సాయము పెద్దగానే యున్నది. మూఁడు పగవాండ్రునన్నుఁ జంపనుంకించుచున్నారు గాన, యిపు డెట్లు నా

యసుఱు గాచుకొనఁజాలుదును? నా యసురునుబట్టి యీపిల్లి నే మిత్రముగా నాశ్రయించెదను. ఈశత్రుసమూహమునుబుద్ధిని మున్నిడికొని వంచింపవలసిన విధముగ నీతి శాస్త్రము నూఁది యీపిల్లికి హితము చెప్పెదను. నాకు నీపిల్లి యత్యంతశత్రువు గాని యిది చిక్కియున్న సంకటమును నత్యంతముగానే యున్నది. ఈమూఢునకు వానికయిన యర్థమును నేను జేరి తెలిపితినేని తెలిసికొనునేమో చూచెదను. వీఁడిట్టి వ్యసనమందుఁ బడియుండుటంబట్టి నాతోడ సంధిచేసికొనవచ్చును; బలవంతుఁడు దఱిసి బాధించుచున్నపుడు పగవానితోనయినను సంధి చేసికొనవలయును. ఒకఁడు విపమమునఁ జిక్కి తనప్రాణములు గాచుకొనఁగోరునేని యిట్లే నడుచుకొనవలయునని యాచార్యులగువారు చెప్పెదరు. ఆపండితుఁడగు మిత్రునికంటెను బండితుఁడగు శత్రువే మేలు. ఇప్పుడు నాగతియో; నాబ్రతుకు నాశత్రువగు పిల్లిచేతియందున్నది. కాఁబట్టి వీనికిఁ దన్నురక్షించుకొనుటకు నుపాయము నుపన్యసించెదను. ఇట్టిసమయమున నీపిల్లిని బండితుఁడయినశత్రువుఁగాఁ గొనుట తప్పుగాదు' అని యిట్లు శత్రువులెల్లఁ జుట్టునరికట్టియుండఁగాఁ దనలో నాలోచించెను. ఇట్లు తలపోసియామెలుక యర్థము గతులనుగలరూపున నెఱుంగునదియు, సంధివిగ్రహములకుఁ దగు కాలములను దెలిసినదియు నగుటంజేసి మెల్లన యాపిల్లితో పిల్లీ! నీతోడఁ జెలికారమున మాటాడుచున్నానుగాని మఱేమి గాదు. బ్రతికియున్నావే కదా! నీవు బ్రతుకుదువనియె యువ్విళ్లూరుచున్నాను. మన యిరువురకును మేలు సమముగాఁ గోరెదనుజుమీ. సౌమ్యా! నీవు భయపడవలదు. మునుపటివలె హాయిగా బ్రతికియుందువు

హో! నీవునన్ను నిజముగాఁ జంపకుందువేని నిన్ను నేనుద్ధరించెదను. ఇట్టియెడరున నాకొక మంచియుపాయము తోఁచియున్నది. అది మిక్కిలి చాలు నని నాకుఁదోఁచుచున్నది. దానిచేత నీవును దప్పించుకొనవచ్చును. నేనునుమిక్కిలియు మేలుపడయవచ్చును. నేను సూటిగా నాలోచనము చేసి నీకొఱకును నాకొఱకును నాయుపాయమును గనుఁగొంటిని. దానివలన మనకిరువురకును మేలుగలదు చుమీ! * ఇవిగో ముంగిసయు, గూబయుఁ బాపబుద్ధితో వేచియున్నవి. పిల్లీ! అవి నన్నుఁదలపడుకుండు నంతవఱకే నాబ్రతుకు క్షేమముగానుండును. ఇదిగో! మ్రానికొమ్మకొనయందుండి గుడ్లగూబ కన్నులిటు నటు మూటికిఁద్రిప్పుచును గూయుచును నన్నుఁ దేఱిచూచుచున్నది. దానిని జూడఁగా నాకెంతయు వడంకుగలుగుచున్నది. స్నేహము సాధువులకు † నేడడుగులచే గలుగును. నీవు నట్టిపండితుఁడవు గావున నాకు మిత్రమవు. నేనునీయెడ మిత్రునివలెఁ దోడుపడెదను; కాఁబట్టి నీప్రాణములకు భయపడవలసినది లేదు. పిల్లీ! నాసాయము లేక నీవుత్రాళ్లను ద్రెంచుకొన శక్తుఁడవుగావు. నీవు నన్ను హింసింపకుందువేని నీయురిత్రాళ్లను నేను గొఱికివైచెదను. నీవు మ్రానికొనయందుండువాఁడవు. నేనో; మ్రానియడుగుననుండు

---

* ఇదిగో ముంగిసయును గూబయును బాపబుద్ధితోఁగూడి యున్నవిగాన యింకను నన్ను బెదరింపఁ దొడంగవు. కాబట్టి యిప్పుడు (నిన్నువిడిచిపుచ్చునట్టినేను క్షేమముగానుండుటంబట్టి) నీబ్రతుకునకును క్షేమము' అని దాక్షిణాత్యకోశములందలి పాఠమునకు నర్థము.

† 'సతాంసాప్తపదమ్ మైత్రమ్" అని మూలము. సాధువులొకరితో నొకరు గూడి యేడడుగులు పెట్టినచో వారలకుచెలిమిగలుగుననియుపలియూశయము.

దానను. మన మిరువుర మీ ప్రా నియందుఁ జాలఁ గాలముగా వసించి యున్నా మనుట నీకును దెలిసినవిషయమే. ఎవని నొక్కరును నమ్మరో, యెవఁ డొక్కరినిని నమ్మకుండునో, యాయిరువురను బ్రాజ్ఞులు గొనియాడరు. వా రెప్పుడును మనస్సున నెమ్మది లేకుందురు. ఈ కారణమును బట్టి మనయిరువురకును బరస్పరము ప్రీతి పెరుఁగును గాన మనయిరువురును గలసిమెలసి యుందము. ఈలోకమందుఁ గాలము తప్పి చేయు కార్యమును పండితులు కొనియాడరు. కాఁబట్టి మనయిరువురకు నిట్టి ప్రయోజనముతోఁ గూడిన కాల మిదియే యని తెలియుము. 'నీవు బ్రతుకవలయునని నాకుఁ గోరిక; నీవును నేను బ్రతుకవలయునని గోరెదవు. మనుష్యుఁడు మిక్కిలి లోఁతయిన పెద్ద యేటిని నొక కట్టియనుగొని దాఁటుచున్నాఁడు. వాఁడా కట్టియను నవ్వలిదరికిఁ గొంపోవుచున్నాఁడు. ఆకట్టియయు వాని నవ్వలిదరికిఁ జేర్చుచున్నది. ఇట్లే మనయిరువుర కార్యమును గూడికొనుటయు మిక్కిలియు గొప్పదిగా నున్నది. నేను నిన్ను విడిపించెదను. నీవును నన్ను విడిచిపుత్తువు' అనెను. ఇట్లు పలితుఁ డనెడి యెలుక, యుభయులకును హితంబును, యుక్తియుక్తంబును, గయికొనందగినదియు నయిన యీవిషయమును జెప్పి దాని యుత్తరమున కెదురు చూచుచుండెను.

అంత నట్లా యెలుక లెస్సగాను సహేతుకముగాను నొప్పుకొనఁదగునట్లుగాను జెప్పినమాట విని బుద్ధిమంతుఁడును మాటకారియు నగుపిల్లి తానున్నకష్టదశను జింతించి యాయెలుక మాటను గయికొని దానిని మంచిమాటలఁ బూజించెను. వాఁడియైన మునిపండ్లును, వైడూర్యమణుల వన్నె కన్నులును గల

యాలోమశుఁడను పిల్లియెలుకను మెల్లఁగన్నెత్తి చూచి దాని తో 'సౌమ్యా! నాకు నీయందు సంతోషము గలుగుచున్నది. నీవు నన్ను బ్రతికింపఁగోరుచున్నావు గాన నీకు శుభం బగుఁగాక. నీ వేది శ్రేయమని తలఁచెదవో దానిని ద్వరతోఁ జేయుము. ముందు వెనుక విచారింపకుము. నేనో మిక్కిలియు విపత్తియం దున్నాను. నీవు నాకంటె నెక్కువ విపత్తియందున్నావు. ఆ పన్నులమగు మనయిరువురకును సంధిగావలయును. జాగువలదు. సమయమునకుఁ దగిన దేదియో దానిని జేయుము. మనయిరు వురకార్యముఁను సిద్ధింపనీ. నేను గష్టమునుండి విడివడితి నేని నీ చేసినయుపకారము నిష్ఫలముగాదు. నీయెడ గౌరవమునుంచిన వాఁడనగుదును, నీకు భక్తుఁడ నగుదును, శిష్యుఁడనగుదును. నీకు హితకరుండ నగుదును, నీపంపు దప్పక సేయువాఁడనగుదును. నిన్ను శరణముఁ జొచ్చితిని' అనెను. ఇట్లది చెప్పఁగా నర్థవిదుం డగు పలితుఁడు తనకు వశగతమయిన యాపిల్లితో నర్థయుక్తం బును. హితంబు నయినవచనముల నిట్లనియె.

'నీవు చెప్పినది యుత్తమ మైనది. ఇది నినుబోఁటివాని యందొకవింత కాదు. మనయిరువురకును హితము గలుగుటకై నేనుబన్నినయుపాయమును జెప్పెదను వినుము. నేనునీమేనిక్రింద జొచ్చియుండెదను. నాకుముంగిసను జూడఁగా మిక్కిలి భయ ముగా నున్నది. నీవు నన్ను రక్షింపవలయును; కాని చంపరాదు. నిన్నురక్షించుటకు నేను శక్తుఁడనై యున్నాను. గూబవలన నుండియు నీవు నన్ను రక్షింపవలయును. అల్పమయిన యది నన్నుఁ దినఁగోరుచున్నది. మిత్రమా! నీత్రాళ్లను నేను ద్రెంచి వైచెదను. ఇట్లనినీకు గట్టిగాఁ బ్రతిజ్ఞ సేయుచున్నాను' అనెను.

ఆ యెలుక యుక్తియుక్తముగాను పొసఁగునట్లును, మంచివిషయ
ముగలయట్లును జెప్పినయప్పలుకు విని లోమశుఁడు సంతుష్టుఁడై
తేఱిచూచి పలితుని స్వాగతమునఁ బూజించెను. అట్లాపిల్లి పలి
తుని నెయ్యముపచరించినందులకుఁ బూజించి కొంత సేపు చింతించి
యంతసంతోషము గడలుకొన వేగ దానితో 'వేగరమ్ము! నీకు
శుభం బగుఁగాక, నీవు నాకుఁ బ్రాణసముఁ డగు చెలికాఁడవు.
ప్రాజ్ఞా! నీయనుగ్రహమువలన నేకదా! ప్రియ మయిన బ్రతుకును
మరలఁ బొందుచున్నాను. ఇప్పుడిట్టిస్థితి నొందిన నేను నీ కేమేమి
చేయవలయునో యానతిమ్ము. నేను జేసెదను. మనయిరువురకును
సిద్ధికలుగుఁగాత. నే నీప్రాణసంశయమునుండి విడివడి నామిత్ర
సమూహములను బంధుజనులనుఁగూడి నీకుఁ బ్రియమును హిత
మునగు కార్యములనెల్లఁ జేయుదును. సౌమ్యా! నే నీవ్యసన
మునుండి విముక్తుఁడనై నీకుఁ బ్రీతిని గలిగింతును. ప్రత్యుపకా
రము చేయుటకును శక్తుండ నగుదును. మొదట నుపకారము
చేసినవానికిఁ బిదపఁ బలువిధములఁ బ్రత్యుపకారము లెన్ని చేసి
నను సాటియగు నని నాకుఁ దోఁపలేదు. ఈ యిరువురలో
మొదట నుపకరించినవాఁడు కారణము లేకయే యట్లు చేయు
చున్నాఁడు. రెండవవాఁ డుపకారమును బొందియే కదా చేయు
చున్నాఁడు' అనెను.

ఇట్లు పిల్లి సమాధానపఱుపఁగా నెఱుక గలయాయెలుక
మిక్కిలియు నమ్మకమునొంది దానిమేని క్రిందఁ జొచ్చి దాని నెం
తయు నంగీకరించెను. అట్లది యాపిల్లికిఁ దనకార్యమును దెలిపి
నెయ్యము తియ్యముగలదై తలిదండ్రులయొడం బోలె నాపిల్లి
కడుపునందు నిదురింపఁదొడంగెను. అట్లామూషిక మాపిల్లి

యవయవములందు మఱిఁగికొనియుండుటనుజూచి ముంగిసయు గూబయు నిరాశులయి మరలిపోయినవి. ఆపిల్లికిని, నెలుకకును గలిగిన యత్యంతప్రీతిని జూడఁగా నాముంగినకును,గుడ్లగూబకును మిక్కిలి భయముగలిగి యుత్సాహము తగ్గుటయే కాక యెంతయు నాశ్చర్యమును జనించెను. హరితుఁడును జంద్రకుఁడు నిరువురును, బలమును బుద్ధియుఁ గలవారు. ఇరువురును దమ యెరను బట్టునసమర్థులే, ఆయిరువురును దాపునేయుండియు నాపిల్లిని నెలుకను వానికిఁ బరస్పరముగలిగిన నెయ్యంపుటొడంబడికనుండి బలవంతముగా విడఁదీయఁ జాలకుండినవి. ఆపిల్లియు నెలుకయుఁ దమతమ కార్యములకొఱకు సంధి యట్లుగావించుకొనుటఁ జూచినకులమును, నులూకమును నచ్చోటు వాసి తమతమ నెలవులకుఁ బోయినవి. పిదప నెలుకయగు పలితుఁడు కాలదేశముల నెఱింగినదిగాన యాపిల్లిమేని క్రిందనుండి యాయురిత్రాళ్లను మెల్లగాఁ గొఱుకుచు దానిని ముగించుటకుఁ దగుకాలము నెదురుచూచుచుండెను. పిల్లి త్రాళ్లకట్టులకు మిక్కిలియుఁ గస్తినొంది యా మూషికమును త్వరలేక మెల్లగాఁ ద్రాళ్లనుగొఱుకుచుండుటఁజూచి దానినిసైఁపకుండెను. అది దానిని వేగిరింపఁదలఁచి దానితో 'సౌమ్యా! ఏలనీవు వేగిరపడకున్నావే! నీవు నావలన నక్కఱఁ దీర్చుకొని యిపుడు నన్నుఁ బాటింపకున్నావా? ఆచండాలుఁడు రాకమునుపు త్రాళ్లను ద్రెంపుము' అనెను. ఇట్లు పిల్లి తొట్రుపడుచుఁ జెప్పఁగా బుద్ధిమంతుఁ డగు పలితుఁ డంతగాఁ బ్రజ్ఞయందుఁ దేఱుగడగాని పిల్లిని జూచి తథ్యమును నాత్మహితంబు నగు వచనముల నిట్లనియె.

'స్వామ్యా! నీ పూరకుండుము. తొందఱపడకుము. తొట్రు పాటును వలదు. ఈవిషయమునఁగాలము దెలిసినవారము మేమే. సమయముతప్పదు; అకాలమందుఁ జేసినకార్యము చేసినవానికి ఫలము నొసంగునది గానేరదు. అదియే సమయమందుఁ జేయఁ బడినచో మిక్కిలియు ఫలము నొసంగ నేర్చునదగును. అకాలమున నిన్ను విడిచిపుత్తునేని నీవలననే నాకు భయము గలుగును. కాఁబట్టి సమయము నెదురుచూచుచుండుము. చెలికాఁడా! ఎందులకుఁ దొందరపడెదవు? చండాలుఁ డాయుధపాణియై రాఁగాఁ జూచినప్పుడది యుభయులకును భయావహమయినది గాన యప్పుడు తప్పక నీత్రాళ్లను ద్రెంచివైతును. నీ వాసమయమందు విడివడి వ్రానిపై నెక్కికొందువు, నీ కప్పు డసుఱును దాఁచుకొనుటకంటె మఱియొకటి చేయుటకు వీలుండదు. అప్పుడు వేఁటకానికిభయపడి నీవు పాఱిపోఁగా నేను బొఱియలోఁ జొచ్చికొందును; నీవు కొమ్మ నెక్కికొందువు' అనెను. ఇట్లది యాత్మహితంబగుమాట చెప్పఁగా మహామతియు, మాట పొందెఱింగినదియునగు పిల్లి తనయసువులు గాచుకొనఁ దహతహపడుచుండెను. అది తాను జెప్పినపనిని త్వరితముగా నెఱవేర్చియున్నట్లు తనపనియందు వేగిరము లేకున్నయాయెలుకను జూచి 'సాధువులు మిత్రులకార్యములను నీచందమునఁ గావింపరు; ప్రేమతోడఁ గావింతురు. నే నెంత వేగిరపడి నిన్ను సంకటము నుండి విడిపించితినో యంత వేగిరముగాఁగదా నీ విది నాకుఁజేయవలయును! నీవు మిక్కిలియుఁ బ్రాజ్ఞుండవుగదే! మనయిరువురకును క్షేమము గలుగునట్లు ప్రయత్నపడుము. అట్లు గాక నీవు మునుపటి వైరమును దలఁచికొని ప్రొద్దుపుచ్చఁ గోరుదువేని

తప్పక నాయుసుఖు నశించును. నీవు దుష్టకర్ముఁడవు గదే! చూడుము. నేను దెలియమిచేత ముందు నీ కేదేని కొంచెము కీడుచేసియుండినను నీవు దానిని మనస్సున నుంచుకొనరాదు. నిన్ను మన్నింప వేఁడుకొనుచున్నాను. నాయందనుగ్రహింపు' మనెను. ఇట్లు ప్రాజ్ఞుండయిన యాపిల్లి చెప్పఁగా శాస్త్రవేత్తయు, నుత్తమబుద్ధియు నగు నాయెలుక యపుడు మేలిమాటల నిట్లనియె.

'పిల్లీ! నీవు స్వకార్యమును బెద్దదిగాఁ జేసికొని చెప్పిన మాటను వింటిని. నేను నాకార్యమును బెద్దదిగాఁ జేసికొని చెప్పు దానిని సయితము వినుము. ఏమిత్రమును భయముతోడ సాధింపవలయునో యేమిత్రమునందు భయముగలిగియుండునో వానివలననుండి, పాముకోఱలనుండి పాములవాఁడు చేతిని రక్షించుకొనునట్లు తనరక్షను గావించుకొనవలయును. బలవంతునితోడ సంధిచేసికొని యెవఁడు తన్ను రక్షించుకొనక పోవునో వాని కాసంధి పూజితం బయిన యపథ్యమువలె మేలునకు మాఱుగాఁ గీడునకు మూల మగును. ఒకఁడు మఱియొక్కనికి మిత్రుఁడే కాఁడు. ఒకఁడు మఱియొక్కనికి శత్రువే కాఁడు. కార్యమునుబట్టియే చుమీ యొకరికొకరు మిత్రులును, శత్రులు నయ్యెదరు. ఏనుఁగులచేతఁ బెద్దయేనుఁగులు గట్టుపడునట్లు, కార్యములచేతఁ గార్యములు గట్టుపడుచున్నవి. కార్యము చేసినపిదప నట్లు చేసినవానిని బాటించువాఁ డొక్కఁడును లేఁడు. కాఁబట్టి సమస్తములయిన కార్యములను గొంత మిగతపడునట్లుగాఁ జేసియుండవలయును. ఆసమయమందును నాచండాలునివలన భయపడి కష్టపడుచుఁ బరుగెత్తు

టయె నీకు ముఖ్యముగా నుండును గాన, నీవు నన్నుఁ బట్టుకొను టకు శక్తుఁడవుగా నుండ నేరవు. త్రాళ్లు పెక్కులు ద్రెంచివైచితిని. ఒక త్రాడే మిగతపడియున్నది. దానిని వేగముగా నేను ద్రెంచి వైచెదను. లోమశా! సుఖముండుము' అనెను.

ఇట్లాపన్నులైయున్న యాపిల్లియు, నెలుకయు రెండునిట్లు మాటాడికొనుచుండఁగా నారాత్రి గడచినది. లోమశునకు భయ మతిశయించెను. పిదప, వేకువను పరిఘుఁడను చండాలు డాయుధపాణియై కనుపట్టెను. వానిని జూచుటకు భయంకరము గానుండెను. వాఁడు నలుపును బింగళవర్ణమును గలచాయయు, బలితములయిన చిఱుదొడలును గలిగియుండెను. వాని నోరు విశాలమై యీ చెవినుండి యా చెవివఱకుఁ జాఁగి మిక్కిలి మలిన మైయుండెను. వాఁడు శంకులవంటి చెవులుగలిగి కుక్కలతండములు బలసి రా గుద్దలి యొకటి నెత్తికొని బెట్టిదముగాఁ గనుపట్టుచు వచ్చెను. యమునింబోలి వచ్చుచున్న యాబోయవానిని జూచి లోమశుఁడు భయముచే వడవడ వడంకుచు నెలుకను జూచి 'ఇప్పు డేమిచేయుదువు?' అని యడిగెను. ఆయెలుక పిల్లి చిక్కువడియున్న మిగతత్రాడొక్కటిని సయితము ద్రెంచివైచెను. పిదపఁ బిల్లి విడివడి యామ్రానిపయి నెక్కికొనెను. పలితుఁడును నాత్రోట్రు పాటునుండియు, భయంకరుఁ డగు శత్రువునుండియు విడివడి బొఱియలోఁ దూఱెను. ఆలోమశుఁడు కొమ్మపయి నెక్కెను. చం డాలుఁ డన్నివిధముల నరసి నిరాశుఁడై యురినెత్తికొని క్షణ మున నచటనుండి కదలిపోయెను. భరతసత్తమా! ఆ చండా లుఁడు తననిలు చేరెను. పిదప లోమశుఁ డాభయమునుండి విముక్తుఁడై దుర్లభమయిన ప్రాణములను బడసి మ్రానికొన

యందుండులాఁగు నందున్న యెలుకను జూచి 'ఒక్కమాటయు నాతో మాటాడకయె నీవు తటాలునఁ బాఱిపోయితివే. నేనే దేని చెడ్డతలంపు గలిగియున్నా నని నీకు సందేహాము లేదే కద? నేను మిక్కిలియు నెనరు గలిగియున్నాను. నీవు నాకు గొప్ప కార్యము చేసితివి. నీవు నాకు విశ్వాసము గలిగించి నాప్రాణముల నిచ్చితివే. ఇట్టి నీవు చెలికాండ్రగువురను గూడి నెయ్యము తియ్యంపు సొంపు ననుభవింపవలసిన కాలమున నాయొద్దకేల రాకున్నావు? మొదటస్నేహితులనుగాఁ జేసికొని పిదప వారిని మఱచిపోవు దుర్బుద్ధి యగువాఁడు కడిఁదిసంకటములు వచ్చినపుడు మరల మిత్రులను బడయఁజాలడు. అనుంగుఁజెలికాఁడా! నీసామర్థ్యమంతయు నెఱపి నన్నెంతయుఁ బూజించితివి. ఇట్టినీవు మిత్రత్వమును బొంది ననుబోఁటి పేదవానిపొత్తు ననుభవింపఁదగుదువు. నాకుఁగల మిత్రులును, నాకుఁగల బంధువులును నందఱును బ్రియుండగు నయాచార్యుని శిష్యులుంబోలె నిన్నుఁ బూజింతురు. నేనును నిన్ను నీమిత్రగణములతోడను బంధువులతోడను గూడి పూజింతును. ప్రాణము నొసంగినవానిని నెనరుగలవాఁ డెవఁడు పూజింపకుండును? నీవు నా దేహము, ఇల్లు, ధనములు మొదలగునన్నిటికిని నేలికగా నుండవలయును. నీవు నా కాజ్ఞ సేయువాఁడవుగా నుండుము. మహాప్రాజ్ఞా! నీవు నా కమాత్యుఁడవుగా నుండుము. పుత్రునిఁ దండ్రియుంబోలె నీవు నన్నుఁ బనిపంపుము. నీకు నావలన భయము వలదు. ఇట్లని నా ప్రాణులమీఁద నొట్టు పెట్టుచున్నాను. నీవు బుద్ధినిబట్టి శుక్రుఁడవే. మేము బలిమిచేత నధికారముగలవారము. మంత్రబలముగల నీవు మాకు జయమును గూర్తువు' అనెను.

ఇట్లు పిల్లి మంచిమాటలు చెప్పఁగా నాయెలుక నిజమును దెలిసికొని యింపయి యాత్మహితకరములయిన వచనముల వానితో 'లోమశా ! నీవు చెప్పినదంతయు వింటిని. నాకుఁ దోఁచునదియుఁ జెప్పెదనువినుము. మిత్త్రులను జక్కఁగాఁ బరీక్షించి దెలియవలయును. శత్త్రువులనుజక్కఁగాఁ బరికించి తెలియవలయును. ఈ లోకమం దిటువంటిపనిని జేయుట మిక్కిలియు సూక్ష్మమయిన దని ప్రాజ్ఞులు నొప్పుకొనుచున్నారు. మిత్త్రులు శత్త్రువులవలెను,శత్త్రువులుమిత్త్రులవలెనునుందురు.ఒక తెగవారితో సంధి గావించుకొన్నను వారాసంధికియ్యకొనుట రాగమునకును, లోభమునకు లోనైయో కాదో వారికలరూపు దెలియుట యెంతయుఁ గష్టముగా నుండును.*(ఎవరికిఁ జల్లఁదనముగలవారే మిత్త్రులును గ్రోధశీలురే శత్త్రువులు నగుదురో వారలకు మంచి మాటలచేమిత్త్రశత్త్రువులకలరూపెంత చెప్పినను వారు రాగలోభములకు లోనై తమకుఁదోఁచినదే తప్పఁ దక్కినవి తెలియరు) పుట్టుకచేతశత్త్రువగుట లేదు;మిత్త్రుఁడగుటయు లేదు.ఆయాకార్యములనుబట్టి మిత్త్రులును,శత్త్రులు, నగుచున్నారు. ఎవఁడు తనకొకఁడు బ్రతికియుండునంతవఱకే తనకార్యములకు సిద్ధి గలుగుననియు, వాఁడు మృతుఁడయినచోఁ దనకుఁ బీడ గలుగు ననియుఁ జూచునో వాఁడు దానిని దనకుమిత్త్రముగాఁ గొని యాసందర్భముల మాఱకుండునంతవఱకు నట్లు మిత్త్రముగాఁ దలంచుచుండును. మిత్త్రత్వమును స్థిరమైయుండునది లేదు. శత్త్రుత్వమును సతమైనది

---

* ఈశ్లోకము 'యేషాం సౌమ్యాని మిత్రాణి క్రోధనాశ్చైవ శత్రవః, సాన్త్వితాస్తేన బుధ్యన్తే రాగలోభవశంగతాః' ఇది ఉత్తరప్రతులందు లేదు. లేకుండుటయే సమంజసముగా నున్నది.

లేదు. కార్యముల కూడికనుబట్టి మిత్రులుగాను, శత్రువులుగాను నేర్పడుచున్నారు. కాలము తిరిగినపుడు మిత్రుఁడును శత్రుత్వ మందుచున్నాఁడు; శత్రువును మిత్రత్వము నందుచున్నాఁడు. స్వప్రయోజనమే మిక్కిలి బలీయమైనది సుమీ! కార్యముల పొసఁగుపాటును దలంపక యెవఁడు గ్రుడ్డితనముగా మిత్రులను నమ్మును శత్రువులను నమ్మకయు నుండునో వానిబ్రతుకు చంచలమే. ఎవఁడు శత్రువునందుఁగాని మిత్రునందుఁగాని నీతియుక్తిని విచారింపక మక్కువ నుంచునో వాని బుద్ధియుఁ జంచలమే. నమ్మికలేనివానియందు నమ్మిక గూడదు. నమ్మిక గలవానియందును మితిమీఱిన నమ్మిక గూడదు. గ్రుడ్డి నమ్మికవలనఁ గలుగుభయము వేళ్లనుగూడఁ ద్రెంచును. తల్లియుఁ, దండ్రియు, కొడుకును, మామయు, నల్లుఁడును, సంబంధులును, జుట్టములును గార్యములనుబట్టి కలుగుదురు. తల్లియు, దండ్రియుఁ బతితు లయినచో గారాబుపుత్రునయినను ద్రోసి పుత్తురు. జనులు తమ్మే ముఖ్యముగా రక్షించుకొందురు. స్వప్రయోజనమునకుఁగలపసనుజూడుము! (స్వకార్యమునకుఁగలసారమును జూడుము!) ప్రాజ్ఞా! ఒకఁడు తన యుపాయమునుండి విడివడినతోడనే, తనశత్రువునుఖమునకుఁ గారణమగుదానిని వెదకునేని వాఁడు మరలఁ దప్పించుకొనుట సామాన్యము గాదు. నీవు మ్రానికొననుండి యీచోటికి(నేనున్న యెడకు నన్నుఁ దినుటకై) మునుపు వచ్చితివి కాని బుద్ధిచాపలముచేత నిచ్చట వైచియుంచినయురిని దెలియవయితివి. (బుద్ధి) చాపలముగలవాఁడు తన్నుఁ దాను రక్షించుకొనఁజాలఁడు. మఱి తక్కినవారి నెట్లు రక్షింపఁగలఁడు? అట్టివాఁడు తనకార్యముల నన్నింటిని నాశము

చేసికొనును. నేను నీకు బ్రియుఁడ నని నీవు తీయని పలుకులు చెప్పుచున్నావు. అది కల్ల. అందులకుఁ గల కారణ మంతయు సవిస్తరముగాఁ జెప్పెదను వినుము. ఒకఁ డొక కారణమునుబట్టి ప్రియుఁడగుచున్నాఁడు; ఒక కారణమును బట్టియే ద్వేష్యుఁడగుచున్నాఁడు. ఈప్రాణిలోక మంతయుఁ దనప్రయోజనము నే కోరుచుండును. ఒక్కఁడు నొక్కనికినిఁ బ్రియుఁడు గాఁడు. ఒక కడుపునఁ బుట్టినతోఁబుట్టువులకుఁ లోకమందుఁ గల చెలిమిగాని, ఒకరి నొకరు వరించిన యాలుమగలకుఁ గల వలపుగాని స్వకార్యమునే యాఁదియుండును. ఈలోకమం దెవ్వరికిఁగాని పరస్పరముగల యెట్టి ప్రేమయు నొక స్వప్రయోజనము నాశ్రయింపనిది నేనుజూడ లేదు. అయినను దోఁబుట్టువులును, దంపతులును గొన్ని యెడల నొక కారణమునుబట్టి కలహించినను మరల సంబంధించియున్న స్వభావమునుబట్టి ప్రేమతోఁ గలసికొందురు. ఇది పరస్పర మట్టి సంబంధము లేకుండువారియందుఁ జూపట్టదు. దాతృత్వముచేత నొకఁడు ప్రియుఁ డగుచున్నాఁడు. ఇంపయినమాటలచే నొకఁడు ప్రియుఁ డగుచున్నాఁడు. మంత్రముచేతను, హోమముచేతను, జపముచేతను మఱియొకఁడు ప్రియుఁడగుచున్నాఁడు. ఒకఁడు తా నొదవుకార్యమునుబట్టి ప్రియుఁడగుచున్నాఁడు. మనయిరువురకును బ్రీతియొక కారణమునుబట్టి పుట్టినది. ఆకారణమింక లేదు. అది ముగియుగానే యాప్రీతియు ముగిసిపోయినది. నీకు నాయందుఁ బ్రీతి గలుగుటకు నన్ను భుజింపవలయు నను కారణము తప్ప వేఱుకారణ మేమి కలదు? చెప్పుము. ఈవిషయము మనయిరువురకును దెలిసినదే. నే నిది మఱచిపోలే దని నీవు తెలియవలయును. కాలము హేతువును

మార్చుచున్నది. *ఆహేతువునే స్వార్థము వెంబడించుచున్నది.
స్వార్థమును ప్రాజ్ఞుఁడును కనుఁగొనుచున్నాఁడు. ప్రాజ్ఞుని లోక
మనువర్తించుచున్నది. నీవు విద్వాంసుఁడును, స్వార్థమును
జక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడు నగువానినిగూర్చి యిట్టిమాటలు
పలుకఁదగదు. నీవు సమర్థుండవే కాని నీస్నేహము గల హేతు
వున కిది కాలము గాదు. నేను సంధి విగ్రహములందు గడి
తేఱినవాఁడను; కనుక, స్వార్థమునుండి చలింపను. మేఘముల
రూపములుంబోలె సంధికిని,విగ్రహమునకునుగల సందర్భములు
మాటిమాటికిని మాఱుచుండును. నేఁడు నాకు శత్రువుగా నుం
టివి. నేఁటికే నాకు మరల మిత్రుఁడ వయితివి. నేఁటికే మరల
నాకు శత్రుఁడ వయితివి. సందర్భములు, మాఱుపడుచుండుట
చూడు. మునుపు మన కిరువురకును మైత్రి, యందులకు హేతు
వుండినంతవఱకును నుండియుండెను. హేతువు కాలముతోఁ
గూడినది గాన కాలము పోఁగా దానితోఁగూడనే యదియుం
బోయినది. ఆహేతువు పోఁగా నామైత్రియుఁ బోయినది. నీవు
నాకు స్వభావముచేత శత్రుఁడవుగదా! మనయిరువురకు సమ
మైన యొకప్రయోజనము కలుగుటంబట్టి నాకు మిత్రుఁడవయి
తివి. ఆప్రయోజనము తీఱినది.కానయెప్పటి స్వభావ మగు శత్రు
త్వము మరల వచ్చినది. ఇట్లు రచింపఁబడియున్న శాస్త్రములను
గలరూపున నేను దెలిసియుండఁగా నీ కొఱకని మరల నాకట్టు
త్రాటియందు నే నేల చొత్తును? అది నాకుఁ జెప్పుము. నీబలిమి
చేత నేను విడివడితిని. నాబలిమిచేత నీవు విముక్తుఁడవయితివి.

---

* 'స్వార్థస్త మనువర్తతే' అని దా. మూలము. 'స్వార్థస్త్వ మనువర్తసే' అని జా. మూలము. 'స్వార్థమును నీవు వెంబడించెదవు.' అని యర్థము.

ఒకరి కొకరుపకారముచేసి నైనపిదప మరలఁ గూడికొనుట కలుగదు. సౌమ్యా! నీకార్యమో యెడఁగూడినది. నాకార్యమునుసమకూడినది. ఇంక నాచేత నీకుఁ గావలసినపని నేనుభక్షణమగుటకంటె మఱియొకటి లేదు. నేను అన్నము ; నీవు తినువాఁడవు. నేను బలహీనుఁడను, నీవు బలవంతుఁడవు. మనయిరువుర బలములు, సమానము గాకయుండఁగా (మనయిరువుర స్థితు లిట్లు విషమముగా నుండఁగా) పాసినపిదప మరల మనకు గూడిక గలుగదు. నాకు నీ ప్రజ్ఞ తెలియును. అది మఱేమి గాదు. వలనుండి విడివిడిన వెంబడిని,సులువయిన యుపాయమున భోజనమును వెదకుచున్నావు. ఇందులకు సందేహము లేదు. నీవాహారముకొఱకే వలలోఁజిక్కుపడితివి. దానినుండి విముక్తుఁడవయితివి. ఇప్పుడు ని న్నాఁకలి వేఁచుచున్నది. శాస్త్రములను జదువుటవలన నుప్పతిల్లెడుబుద్ధి నూఁది నన్నుఁ బెండలకడ భోజనముగాఁ జేసికొనఁ జూచుచున్నావు. నీ వాఁకలిగొని యుండుట నెఱుంగుదును. నీ కిది యాహారము గొనుతఱి యనియు నెఱుఁగుదును. నీవు నావలనఁ జూపు నిగిడ్చి యెర నెమకుచున్నావు. ఇంతేగాక చెలికాఁడా!* నీ వాలు బిడ్డలకొఱకు నాయెడమాటలాడుమాటలును, జేయఁబూనిన పనిపాటులును, నాకు నెంత

---

*కించాత్రపుత్రదారార్థం యద్వాణీం సృజసే మయి, శూశ్రూషాం యత సే కర్తుంసఖే! మమన తత్ క్షమమ్' అని.దా.మూలము.'త్వం చాపిపుత్రదారస్థో యత్సంధిం సృజసే మయి' అని మూలము. నీవాలు బిడ్డలు గలవాఁడవు. నీవింకను నాతోడ సంధి గోరుచు నాకు మక్కువతోఁ బనిపాటులు సేయఁజూచెదవు. కాని చెలికాఁడా! యివన్నియు నాకుఁ గొలుపవు' అని యర్థము. ఇదియే సమంజసముగాఁ దోచుచున్నది. (ప్రతాపచంద్రరాయలు.)

మాత్రము గొలుపవు. నేను నీతోఁగూడ నుండుటను జూడఁగా నీగాదిలి పడఁతియు, గారాబుబిడ్డలును, నీవు నెయ్యము గలిగి యుండఁగనే నన్నుఁ బట్టికొని యేలతినకుందురు? కాఁబట్టి నేను నీతోడఁ గలసియుంటిని. అట్టి కలయికకు హేతువు గడచిపోయి నది. నీవు నేను జేసిన మంచికార్యమును మఱవకుందువేని, నీవు నాకు శుభము దలపోయుచు నెయ్యమున సుఖం బుండుము. శత్రువయినవాఁడుధార్మికుఁ డని ప్రసిద్ధుఁడుగాక యుఁ బేరాఁకలి గొనియు నాహారమును వెదకుచును నుండఁగాఁ బ్రాజ్ఞుఁ డెవఁ డట్టివానిబారిం బడును? ఎవ్వఁడును బడఁడు. నీకు శుభం బగుఁ గాత. నేను బనివినియెదను. దవ్వులనుండియు నిన్నుఁ జూడఁగా నాకు భయమెత్తుచున్నది. నేనునీతోడిపొత్తు నొల్లను. లోమశా! నీప్రయత్నముడుగుము. నేను నీకుఁ జేసినమంచిని మఱవవేని నేను నమ్మిక గలిగి గాని, పరాకువడిగాని క్రమ్మఱఁ గలిగినపుడు చెలిమి ననువర్తింపుము. ఇంతేచాలు; నాకుఁబ్రతి చేసినట్లగును. బలవంతుఁడగువాని దాపున నుండుటయు నెవ్వ డును మెచ్చు గాదు. బలవంతుఁడు మిక్కిలి శాంతుఁడుగను, బ్రాజ్ఞుఁ డుగను నుండినప్పటికిని నతని దెస నెప్పుడును భయపడుచుండ వలయును. నీ వింతవఱకుఁ జెప్పినట్టి ప్రయోజనము గోరితివేని చెప్పుము. నీ కేమి చేయుదును? నేనునీ కన్నియు నిత్తునుగానినన్ను మాత్ర మేవిధమున నియ్యను. తన్ను రక్షించుకొనుకొఱకు సంత తిని, రాజ్యమును, రత్నములను, ధనములను దిగవిడువవచ్చును. తనకుఁగల యంతయు నయినను దిగవిడిచిబుద్ధిమంతుఁడు తన్ను దప్పక రక్షించుకొనవలయును. అందులకై యైశ్వర్యములనుధన ములను, రత్నములను బగవారికైన నియ్యవచ్చును. ఏలనఁగా

నును ఉండినయెడల వాని నెల్ల మరలఁ బడయవచ్చును; గాన వచ్చుననిమాకువినికి.ధనములంబోలె,రత్నములనుంబోలెఁదన్ను నిచ్చుకొనుట యొప్పదు. ధనములను, దారలను విడిచియైనను దన్ను నెపుడును రక్షించుకొనవలయును జుమీ! తమ్మును రక్షించుకొనుటయందుఁ గన్నుగలిగి, యేకార్యమును ముందుఁ జక్కగాఁ బరీక్షించి చేయునట్టి పురుషులకు దోషములు కలుగవు; కాన, దోషములవలనఁ గలుగునాపదలును బుట్టవు. బలహీనులగువారు దమకంటె బలవంతుఁడగువాని నెప్పుడును శత్రువుగానే తెలియుదురు. వారలబుద్ధి శాస్త్రార్థములందుఁ దిరముగా నిశ్చితమై యుండును; కనుక, నది యెన్నఁడును జలింపకుండును' అనెను.

ఇట్లు పలితుఁడు తేటతెల్లముగనే చక్కఁగాఁ బరిహాసము చేయఁగాఁ బిల్లి సిగ్గు నొంది దానితో 'నీమీఁద సత్యముగా నొట్టుపెట్టెదను. మిత్రద్రోహ మనుమాట నా కెంతమాత్రము నింద్యము. నాకు నీ ప్రజ్ఞ తెలియును. నీవు నాహితమందాసక్తుఁడవనియు నెఱుఁగుదును. నీవర్థతత్త్వము నూఁది మనయిరువురకును భేదమునకుఁ గారణ మున్న దని చెప్పితివి. సాధూ! నన్ను వేఱువిధముగా గ్రహించుట నినుఁబోఁటికి నెంతమాత్రము దగదు. నీవు నాకుఁ బ్రాణప్రదానము చేయుటంబట్టి నీయందు నాకు మిక్కిలియుఁ జెలిమి గలిగినది. నేను ధర్మములను దెలిసినవాఁడను; పరులగుణములను దెలిసికొన నేర్చువాఁడను; విశేషించి పరులు చేసిన మేలును మఱవకుండువాఁడను; మిత్రులయందు నాకు మక్కువ; అందును నీయందు విశేషించి నాకు భక్తి గలదు. సాధూ! నేనిట్టివాఁడనయి యుండఁగా నీవునన్నిట్లు పలుకఁదగదు. నీవు నన్నిట్లు మఱియుఁ బలుకుచుందువేని నేను

బంధుసహితముగాఁ బ్రాణములు విడువఁగలను. పండితు లగు వారు మనస్వులగు మనబోఁటివారియందు నెయ్యము నే కనుఁగొందురు. నీవు ధర్మతత్త్వములను దెలిసినవాఁడవు. నేను ధర్మము తప్పుదు నని సందేహించుట నీకుఁ దగదు' అనెను.

ఇట్లు పిల్లి చెప్పుచున్నను నాయెలుక కొంచె మాలోచించి భావగంభీరముగా దానితో 'నీవు మిక్కిలియు మంచివాఁడవు. నీవు చెప్పిన దంతయు వింటిని. అందుల కెంతయు సంతోషించుచున్నాను; గాని యొంతమాత్రము నమ్మఁజాలను. స్తోత్రములు చేసిననుగాని ధనరాసులు గుప్పించినను మరల నీవు నన్నుఁ బడయఁ దరముగాదు. చెలికాఁడా! ప్రాజ్ఞు లగువారు కారణము లేక శత్రువులవశమునకుఁ బోవరు * (ఈ విషయమై శుక్రుఁడు చెప్పిన గాథలు రెంటిని వినుము. అవి యేవనఁగా) దుర్బలునిని బలవంతునిని నిరువురను సమానముగా శత్రువులు బాధింపఁగా దుర్బలుఁడు బలవంతునితో సంధి చేసికొని బుద్ధి నూఁది మిక్కిలి యెచ్చరికతోడ మెలఁగవలయును. తనకార్యము దీఱినపిదప బలవంతునియందు నమ్మక ముంపరాదు. నమ్మఁ దగనివానియందు నమ్మిక యుంపరాదు; నమ్మినవానియందు నైతమధికముగా నమ్మిక యుంపరాదు. ఎప్పుడును నితరులను నమ్మింపవలయునే కాని తాను వారల నమ్మరాదు. కాఁబట్టి సమస్తములయిన యవస్థయందును దన జీవితమును రక్షించుకొనవలయును. జీవించియుండినచో ధనములును, సంతానములును నన్నియుఁ బనికివచ్చును. సంక్షేపముగాఁ జెప్పునెడ, నమ్మకుండుటయె ధర్మశాస్త్రముల యుత్కృష్టమయిన మతము. ఈ కారణ

* ఇది యుత్తరదేశ ప్రతులందుఁ గానరాకున్నదని తెలియనది.

మునుబట్టి మనుష్యులందఱుయెడ నమ్మకము లేకుండుట పుష్కలమయిన హితమును గలిగించును. జనులు తా మెంత దుర్బలులుగా నుండినను శత్రువులను నమ్మకుండిరేని, వా రెంత బలవంతులయినను వారికిఁ బట్టువడరు. తాము బలవంతులయినను శత్రువులను నమ్మి రేని వారికిఁ బట్టువడుదురు. మార్జాలమా! నన్ను నీబోంటివారివలననుండి యెప్పుడును రక్షించుకొనవలసియున్నది. నీవును గుపితుఁడయి కలఁకఁ జెందియున్న చండాలుని వలననుండి నిన్ను రక్షించుకొనుము' అనెను. ఎలుక యిట్లు చెప్పగాఁ బిల్లి వేఁటకాని పేరు విన్నంతనే దిగులుగొని † యా ముచ్చటను విడిచి యచటనుండి వేగముగాఁ బాఱిపోయెను. అంత శాస్త్రార్థతత్త్వములనెల్ల దెలిసిన యాపలితుఁడు తనబుద్ధి సామర్థ్యము నట్లె నెఱపి మఱియొక బొఱియలోనికిఁ దూఱెను.

భీష్ముఁడు:—ఇట్లు ప్రజ్ఞ గలపలితుఁడు దుర్బలుఁడయ్యు నొక్కండును మహాబలులగు శత్రువులను బెక్కండ్రను వంచించెను. పండితుఁడగువాఁడు సమర్థుఁడగు శత్రువుతో సంధిచేసికొనవలయును. ఎలుకయును, బిల్లియు నొండొరుల నాశ్రయించుటవలన నాపదనుండి విముక్తులయిరి. మహారాజా! నీకిట్లుక్షత్త్రియధర్మమునకుఁగల మార్గము విస్తరించి నిరూపించితిని; సంక్షేపముగను జెప్పెదను వినుము. పరస్పరము వైరము గలిగియుండిన యిరువురు సంధి లెస్సగాఁ జేసికొనియున్నను వా రొకరి నొకరు మించవలయు నని మనస్సులోపలఁ దలంపు గలిగియుండుట నిజము. అట్టియెడఁ బ్రాజ్ఞుఁ డగువాఁడు తనబుద్ధి బలము నూఁది తక్కినవానిని మించిపోవ నేర్చును. ప్రాజ్ఞుఁడు గాని

† 'కథాంహిత్వా' అని మూ. 'శాఖాంహిత్వా' అని ఉత్తరదేశపాఠము.

వాఁడన్ననో తన యేమఱుపాటువలనఁ బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడు తన్ను మించిపోవునట్లు చేసికొనును. కాఁబట్టి భయపడినను 'భయములేనివానివలెనుండవలెను. నమ్మకుండినను నమ్మికగలవానివలెఁ గనుపట్టవలయును. ఇట్లెచ్చరికగలిగి నడచుకొనువాఁ డెన్నఁటికిని బొరఁబడఁడు. పొరఁబడినను నాశమునొందఁడు. కాలము వచ్చినపుడు పగవానితో సంధి చేసికొనవలయును. కాలము పొసఁగినపుడు మిత్రునితోడనైనను యుద్ధము చేయవలయును. ఇట్లు చేయవలయుననియె సంధివిగ్రహతత్త్వముల నెఱింగినవా రెప్పుడును జెప్పుదురు. మహారాజా! ఇది తెలిసి శాస్త్రార్థములను మనసునం దిడి మనుజుఁడు మిక్కిలి పూనికతో నెంతయుఁ బరాకువడక భయమునకు హేతువు కలుగకమునుపే భయపడువానివలె మెలంగవలయును. మఱియుఁ బురుషుఁడు, భయహేతువు నిజముగాఁ గలుగకమునుపే భయపడినవానివలె శత్రువులతో సంధినిగాని యుద్ధమునుగాని చేయవలయును. భయమువలన నెచ్చరికయుఁ, బూనికయుఁ గలబుద్ధి యుప్పతిల్లును. భయహేతువు రాకమునుపే భయమునొందినవానివలె నొకఁ డాయితపాటు చేసికొనునేని భయము నిజముగా వచ్చియున్నపుడు వానికి భయముగలుగదు. ఎప్పుడును భయపడకుండువానికి భయము కలిగినపు డాభయమునుండి (యాయితపాటులేమిచేఁ గలిగినయశక్తి యనెడి) మఱియొక పెనుభయము గలుగుచున్నది. ఎప్పుడును భయపడకుము' అని యీ మంత్ర మెవ్వనికి నేవిధమునను జెప్పరాదు. ఎవఁడు తనదుర్బలత్వము తెలియుటవలన భీతినొందునో వాఁడు సదా బుద్ధిమంతుల యాలోచనము నడుగుచుండును, ఈ కారణములం బట్టి

పురుషుఁడు భయముగలిగియు భయములేనివానివలెను నమ్మకుండియు నమ్మికగలవానివలెను జూపట్టవలయును. * ఒకఁడెట్టి గొప్పకార్యములను బట్టియుఁ గూడ ననృతమించుకయుఁ బలుకరాదు. యుధిష్ఠిరా! నీకిట్లు మూషికమార్జాలములను గుఱించిన యితిహాసమును జెప్పితిని. ఇదివిని నీసుహృదులనడుమఁ దగురీతి ననుష్ఠింపుము. ఈకథవలన నుత్తమ మయినబుద్ధిని బడసి శత్రుమిత్రులభేదములు దెలిసి సంధి విగ్రహములకుఁ దగు కాలములను నెఱిఁగి యాపదలయందు విడివడు నుపాయములను గనుఁగొందువు. తన్నును, దనకంటె బలీయుఁడగువానిని శత్రువు పీడించునపుడు బలీయునితో సంధిచేసికొని కలసియుండి బుద్ధితో మెలఁగుటయుఁ,గార్యమొడఁగూడినపిదప వానిని మరలనమ్మకుండుటయు నలయును. రాజా! ఈనీతి ధర్మార్థకామములకు నెట్టిఁకిని విరుద్ధము గానిది. నీవీశ్రుతము ననుసరించి మఱలఁ బ్రజలను రంజించుచు నెంతయు నైశ్వర్యమును బడయుము. పాండవా! నీవెప్పుడును బ్రాహ్మణులతోడఁ గూడిమాడి కాలము పుచ్చుచుండుము. బ్రాహ్మణులవలననే నిహమందును, బరమందును మిక్కిలియు శ్రేయముగలుగును. వీరెప్పుడు ధర్మమును దెలిసియుందురు. కర్తవ్యము లివి యని యెఱుఁగుదురు. వారిని బూజించినచో శుభములను గావింతురు. కనుక జననాథా! వారిని బూజింపుము. రాజా! నీ వట్లు చేయుటవలన యథా

---

*'కార్యాణాం గురుతాం జ్ఞాత్వా నానృతం కించి దాచరేత్' అని. జా. మూలము. 'నాదృతం కించి దాచరేత్' అని. దా. మూలము. కార్యముల గొప్పతనమునుజూచి అనఁగాగొప్పయగు కార్యములందే కన్నిఁడి యాదరింపఁదగని వానిని (అల్పమును) గొంచెమైనను జేయరాదు.' అని యర్థము.

న్యాయంబుగ రాజ్యంబును,బరమంబయిన శ్రేయమును గొప్ప యశస్సును, గులమునకుఁ గ్రమముగా సంతతియును బడయు దువు. భారతా! మార్జాల మూషికములకు జరిగిన యీసంధి విగ్రహకథ బుద్ధి విశేషము నెంతయుఁ గలిగించునది. దీనిని లెస్సగా వింటివి. రాజగువాఁడు దీనిని లెస్సగాఁ గనుఁగొని శత్రుసమూహమందుఁ బ్రవర్తింప వలయును' అనెను. ఇది నూటనుప్పదియొనిమిదవ యధ్యాయము.

ఆపద్ధర్మ పర్వము.

{ భీష్ముఁడు యుధిష్ఠిరునకుఁ బూజనీ బ్రహ్మదత్త సంవాదమును జెప్పుట. }

ధర్మరాజు 'మహాబాహూ! నీవు శత్రువులం దెంతమాత్రము నమ్మికయుంపరాదని యాలోచనము చెప్పితివి. రాజెవ్వరి యందును నమ్మిక లేకుండినయెడలఁ దా నెట్లు మనఁగలఁడు? నమ్మకమువలన రాజులకు మిక్కిలియు భయము గలుగునంటివి. రాజితరులను నమ్మక యెట్లు శత్రువులను జయింపనేర్చును? నాయీసంశేహము నుడుపుము. నమ్మకుండుటను గుఱించి నీవు ముచ్చటించినదానిని వినఁగా నామన సేమియుఁ దోఁచక తడఁబడుచున్నది' అనెను.

భీష్ముఁడు 'రాజా! బ్రహ్మదత్తుం డనురాజునకును నతనియింటి యం దుండినపూజని యను పక్షికిని జరిగిన సంవాదమును వినుము. కాంపిల్యదేశమందు బ్రహ్మదత్తుం డనురాజు గలఁడు. అతనియంతఃపురమునందుఁ బూజనియనునొకపక్షి చాలఁగాల

ముగా నతనితోఁగూడ వసించియుండెను. అది * జీవజీవక మను పక్షివలెనె యన్నిమృగముల యెలుంగులును దెలిసియుండెను. అది పుట్టుకయందుఁ బక్షియైనను దానికన్నియును నన్నితత్త్వములును దెలియును. అది యక్కడవసించియుండునపుడు మంచి వర్చస్సుగలయొక పిల్లనుగనెను. అక్కాలముననే రాజునకును నతనిదేవియందు నొకపుత్త్రుఁడుపుట్టెను. పూజని రాజింట నుండినందులకు నతనియెడ నెనరుగలదై ప్రతిదినమును సముద్రతీరములకుఁబోయి తనకూనకును, రాజపుత్త్రునకును బోషణమునకై రెండుపండ్లను దెచ్చియిచ్చుచుండెను. అందలియొక పండును దనకొడుకునకును, మఱియొకపండును రాజకుమారునకునునిచ్చును. అది తెచ్చుపండ్లు, అమృతము నాస్వాదించినట్లు మిక్కిలి రుచ్యములై బలమును, దేజమును బెంచునట్టివిగా నుండెను. అది ప్రతిదినము నట్లె యాపండ్లను దెచ్చుచును నట్లె యిచ్చుచునుండెను. పూజని యిచ్చుపండ్లను దినుటవలన రాచబిడ్డఁడు మిక్కిలియు బలమునొందెను. ఒకనాఁడా రాజకుమారుఁడు దాది చంకయందుఁ దన్నుఁగొనిపోవుచుండునపుడు పూజని కొడుకును జూచెను. ఆబిడ్డఁడు దాదిచంకనుండి దిగి యాపిట్టయొద్దకుఁ బరుగెత్తివచ్చి బాల్యమువలన దానితో మిక్కిలి యక్కఱగా నాటలాడుకొనసాగెను. వాఁడు కడపటఁ దన యీడుగల యాపిట్టను నెవరు లేనప్పుడు చేతనెత్తికొని నలిపి చంపి యంత దాదిచేతికి నెత్తుకొనుటకు వచ్చెను. ఆపూజని పండ్లను దీసికొనివచ్చి యాబాలుఁడు నేలఁ దనపుత్త్రునిఁ జంపివైచియుండుటనుజూచెను. అది

* జీవజీవకమనునది యొకపక్షి. వేఁటకాఁడనియుఁ గొందఱర్థము చేసెదరు.

మొగమునిండఁ గన్నీరు వెల్లిగొనఁగూలినకొడుకునుజూచి దీనయై మిక్కిలి దుఃఖమునఁ దపించి యేడ్చుచు 'క్షత్త్రియునితోడి పొత్తు తగదు. వానితోడి చెలిమియుఁ దగదు. వానియెడఁ బ్రీతియుఁ దగదు. వారికే దేని కార్యము కావలసియుండు నేని మంచిమాటలతో లాలించి పనితీఱిన దే దిగవిడుతురు. క్షత్త్రియు లెల్లవారికి నపకారము చేయువారు గాన వారి నెప్పుడు నమ్మరాదు. అపకారముచేసినపిదప నయితము వా రెప్పుడును వట్టి పనికిమాలిన తియ్యనిమాటలమాత్రము బుజ్జగించుచుందురు గాని బదులునకుపకరింపరు. ఈకృతఘ్నుఁ డీ క్రూరుఁ డీవిశ్వాసఘాతుకుఁడు చేసిన యీపనికి వైరము తప్పక దీర్చుకొనెదను. వీఁడు తనపుట్టిన నాఁడే పుట్టి తన పెరిఁగినచోటనే పెరిఁగి తన పొత్తున భుజించి తన్ను శరణుఁగాఁ గొనియున్న నాయీబిడ్డనిఁ జంపినాఁడు గాన మూఁడువిధములయిన పాపములు చేసియున్నాఁడు' అని యిట్లు చెప్పి యంతఁ దనకాళ్లతో రాచకుమారుని కన్నులను బొడిచి దానివలనఁ గొంతయూఱట నొంది మరల నిట్లనియె—'ఒకఁడు పాపమును నలయు నని కోరి చేయునేని వానిని దోడనే యది పయికొనుచున్నది. చేసినదానికి బదులుచేసి తీర్చుకొన్నవారికి దానివలన శుభాశుభములు నశింపవు. ఒకఁడు చేసిన పాపమునకు ఫలము వానియందుఁ గనుపట్టకపోయినచో నది వానిపుత్త్రులందును మనుమలయందును, మునిమనుమలయందును వచ్చి పడుచున్నది' అనెను. బ్రహ్మదత్తుఁడు తనకొడుకును బూజని కన్నులు పొడుచుటను జూచి యది తన కొడుకుచేసినందులకుఁ దగిన ప్రతి యని తలఁచి యాపక్షితో 'మేము నీకొక యపకారము చేసితిమి. నీవు బదులునకు నపకారము చేసితివి.

రెండును సమముగానే యున్నవి. నీవిచటనుండి పోవలదు.
ఇచటనే యుండుము' అనెను.

పూజని—'ఒకఁ డొకప్పుడు మఱియొకని కపరాధము చేసి
వానియింటనే పోనక నిలిచియుండునేని పండితు లట్టినడకను
గొనియాడరు. అట్టిస్థితియందు నపరాధికిఁ దొలఁగి చనుటయె
మేలు. వైరము బాహాటముగా నున్నచోట వా రెంత మంచి
మాటలు చెప్పి బుజ్జగించినను నమ్మియుండరాదు. అట్లు నమ్మునట్టి
మూఢుఁడు శీఘ్రముననే చంపఁబడును. వైరము త్వరలో నుప
శమింపదుగదా! పరస్పరము వైరముగలవారి పుత్త్రులును, పౌత్త్రు
లునుగూడ నావైరము కొనసాగుటవలన నాశము నొందుదురు.
అట్లు పుత్త్రులును, పౌత్త్రులును నశించుటవలన వారికిఁ బరలోక
మును నశించుచున్నది. ఒండొరులయందు వైరముగలవారికిఁ
బరస్పరము నమ్మిక లేకుండుటయే సుఖావహము విశ్వాసఘాతుకుఁ
డగువానియం దెడతెగక విశ్వాస మునుపరాదు. విశ్వసింపని
వానియందు విశ్వాసము తగదు. విశ్వసించినవానియందు సయి
తము మిక్కిలి విశ్వాసము తగదు. విశ్వసించుటవలనఁ బుట్టెడి
భయము వేళ్లనుగూడఁ ద్రెంచివైచును. పరులను వలయునంత
నమ్మింపనైన వచ్చును గాని తాను మాత్రము నమ్మరాదు. బంధు
వులయందుఁ దలిదండ్రులె శ్రేష్ఠులు. *భార్య క్షేత్రము (పొలము)
వంటిది. పుత్త్రుఁడు బీజముమాత్రము. తోఁబుట్టువగు వాఁడు
(ధనమును బంచుకొనుటచే) శత్రువు. మనుష్యుఁడు (చేతఁ
దడియుండునంతవఱకు) మిత్త్రము. ఆత్మయొక్కటియె సుఖదుఃఖ

*'భార్యా జరా' యను పాఠమున వీర్యహరమైన జర (ముదిమి) వంటి
దని యర్థము. 'భార్యా పాత్రం' అని (ప్రతాపచంద్ర)

ముల ననుభవించునది. పరస్పరము వైరముగలవారికి సంధిపొసఁ
గదు. *నే నిక్కడ వసించుచుండినందులకుఁ గల హేతువు గడచి
పోయినది. ఇపుడు లేదు. పూర్వ ముపకారము చేసినవానిని నప
కృతుఁడయినవాఁడు, ధనములిచ్చియు, సత్కృతులు చేసియుఁ బూ
జించుచుండుకొలఁదిని నపకారిహృదయ మపనమ్మకము నొందు
చుండును. అట్టిపూజాదులు బలవంతుఁడుగానుండువాఁడు చేయు
నేని దుర్బలులకు దిగులు పుట్టించుచున్నవి. బుద్ధిమంతుఁడగు
వాఁడు తా నెచ్చటఁ బిదప నవమానము నొందుటకే మొదట
సన్మానము నొందునో యచ్చోటును విడిచిపెట్టవలయును. తన
శత్రువువలనఁ బిదపఁగూడ సన్మానము గలిగినను వాఁడట్లె
నడచుకొనవలయును. నేను నీ గృహమందు దీర్ఘకాలమే హిం
సయు లేక సుఖముగా వసించియుంటిని. ఇప్పుడు వైరము పుట్టి
నది. సుఖం బుండదు. పని వినియెదను' అనెను. బ్రహ్మ
దత్తుఁడు 'పూజనీ! ఎవఁడు చేసినవానికి బదులుచేయునో
వాఁ డట్లు చేసినందులకు నపరాధి గాఁడు. దానివలన వాఁడు
ఋణ మీఁగినవాఁ డగుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి యిచటనే యుం
డుము. పోవలదు' అనెను. అందులకుఁ బూజని 'మొదట నప
రాధము చేసినవానికిని, బిదపబదులు చేసినవానికిని మరల సఖ్య
మొనఁగూడదు. ఆవిషయమును జేసినవానిమనసునకును, బ్రతిచేసి
వానిమనసునకును రెంటికిని దెలియు'ననెను. బ్రహ్మదత్తుఁడు 'చేసిన
వానికిని, బ్రతిచేసినవానికిని మరలసఖ్యముపొసఁగును. అట్టికూడిక
యందు వైర ముపశమించినట్లె కనుపట్టుచున్నది. మరల నట్టి
యెడఁ గ్రొత్తగా నొకపాపమును గలుగకున్నది' యనెను.

* ఇట హేతువు పుత్రరక్షగాని స్నేహముగాని గావచ్చును.

పూజని-'వైరమెన్నఁటికిని గడచిపోయినది లేదు. నన్ను మంచి మాటలాడినాఁడని తలఁచి యపకారము నొందినవాఁడు శత్రువును నమ్మియుండరాదు. ఈలోకమున మనుష్యులు గ్రుడ్డితనముగా నమ్ముటచేఁ జిక్కులుపడెదరు. కాఁబట్టి యొండొరులకగపడకుండుటయే మేలు. మిక్కిలి వాఁడియైన యాయుధముల చేతను, బలిమిచేతను లోపఱుచుకొనరానట్టివారిని, వెంటి యేనుఁగులచేత మగయేనుఁగులంబోలె, (కపటంబగు) సామము చేత నడంచి లోపఱుచుకొనవచ్చును' అనెను. అందులకు బ్రహ్మదత్తుఁడు 'ఒకరి కొకరు ప్రాణాంతకులైన వారికిఁగూడ నొకచోటనే కూడిమాడి వసించియుండుటవలనఁ గుక్కను జంపి తిను చండాలునికిని గుక్కకునుంబోలె బరస్పరము స్నేహమును, విశ్వాసమును గలుగుటగలదు. ఒకరియెడ నొకరు వైరము గలవారికిని నొక్కటఁగూడిఁ వసించుటవలన వారి వైరము మెత్తఁబడుచున్నది. మఱి యది తామరాకునందలి నీరువలె నిలిచియునుండదు' అనెను. అందులకుఁ బూజని 'వైర మైదు కారణములవలనఁ బుట్టుచున్నది. వానిని బండితులు తెలియుదురు. ఆయైదు కారణములును * స్త్రీ. వాస్తువు, (పరుసని) మాటలు, స్వభావ (విరోధ)ము, అపరాధము అనునవి. అందు వైర మెవరితోఁగలదో వాఁడు దాత యగునేని చంపరాదు. విశేషించి క్షత్రియునకు, నట్టివానిని బ్రకాశముగాఁగాని రసహ్యా

* ఇందు మొందటి కారణమువలన వైరము కృష్ణ శిశుపాలురకును రెండవదానిచే కౌరవ పాండవులకును, మూఁడవదానిచే ద్రోణ ద్రుపదులకును, నాలుగవదానిచే పిల్లియెలుకలకును, ఐదవదానిచేఁ బూజనికిని బ్రహ్మదత్తునకును గలిగిన వని తెలియునది.

ముగాఁగానిఁ చంపుట తగదు. అట్టివిషయమం దాపురుషునిదోష మునకుఁగల బలాబలము తెలిసికొనవలయును. సుహృదుఁడయి నను వైరము కలిగినపిదప వానియందు నమ్మిక యుంప రాదు. కట్టెలం దగ్గి గూఢముగా నుండునట్లు వైరము వారి యందుఁ బ్రచ్ఛన్నముగా నుండును. వైర మనెడునగ్గి ధనము లిచ్చినను, బరుసము లాడినను, మంచి మాటల బుజ్జగించి నను, చదువులు చదివియున్నను సముద్రమునందు బడబాగ్ని యుంబోలెఁ జల్లాఱదు. ఒకతూరి యపరాధమువలనఁ బుట్టిన వైరాగ్ని యొకమాటు దరికొనెనా, రాజా! యిరు దెసలలో నొకనిని గాల్చిపుచ్చక పోనుఁగువడదు. ఒకఁడు మఱియొకని కపకారము చేసియున్నచో పిదపఁ దా నెంత ధనము లిచ్చియు, సమ్మానములు చేసియుఁ బూజించినను నామఱియొకనియందుఁ జెలిమిగాని నమ్మికగాని గలిగియుండరాదు. అపరాధకర్మమే యుపకారము చేసినవానికి జంకు గలిగించుచున్నది. నీకు నే నెప్పుడు నపకారము చేయలేదు. నీవును నాకెప్పుడు నపకారము చేయవు. ఈకారణమును బట్టి నేను నీయింట వసించియుంటిని. అదంతయు నిపుడు మాఱిపోయినది. ఇప్పటికి నిన్ను నమ్మఁజాల నమ్మోదను' అనెను.

బ్రహ్మదత్తుఁడు 'కాలమే యొక్కొక్క కార్యమును జేయు చున్నది. కార్యములు పెక్కువిధములు. అవి యన్నియు, కాలము చేతనే నడచుచున్నవి. కాఁబట్టి యెవఁడెవనికి నపరాధముచేయు చున్నాఁడు? జన్మమును, మరణమును నొక్కవిధముననే కలుగు చున్నవి. ప్రాణులు కాలముచేత (కార్యములు) చేయింపఁబడు చున్నవి. (పుట్టుచుఁ గిట్టుచున్నవి) అవి జీవము దూలుట

కును, కాలమే నిమిత్తము. కొన్ని యొక్కొక్కటిగా గిట్టు చున్నవి. కొన్ని యొక్కొక్కటిగాఁ గిట్టుచున్నవి. కొన్ని చాలఁ గాలము బ్రతుకుచున్నవి. నిప్పు కట్టెయలను గాల్చునట్లు కాల మన్నిటిని గబళించుచున్నది. శుభాత్మురాలా! నేను నీదుఃఖ మునకు నిమిత్తముగాను; నీవు నాదుఃఖమునకుఁగావు. కాలమే దేహధారుల కెల్ల నిత్యమును సుఖమును దుఃఖమును నేర్ప అచుచున్నది. కనుక నీ విచట నీయిచ్చవచ్చిన నాయందు నెయ్యము తియ్యము గలిగి యేబాధయు నొందక వసించి యుండుము. నీవు చేసినది క్షమించితిని. పూజనీ! నీవును నన్ను మన్నింపుము' అనెను.

పూజని కాలము నీవు చెప్పిన ట్లన్నిటికిని గారణ మగునేని. యొకనికి మఱొక్కనియందు ద్వేషము గలుగదు. బంధువులు తమబంధులు చంపఁబడినయెడల నేల యట్లు చంపినవారిపైఁ బగ తీర్చుకొనఁ జూచెదరు? దేవతలును, నసురులును, నందఱును నొకరినొక రేల తొల్లి కొట్టుకొనిరి? కాలముచేతనే సుఖదుఃఖ ములును, జనన మరణములును గలుగునేని, వైద్యు లెందులకు రోగులకు మందులు సేయఁగోరెదరు? కాలమే దేనిని బరిపక్వము చేయునదేని మందు లేల? జనులు శోకమున మూర్ఛితులై (మైమఱచి) యేలమిక్కిలియు బిట్టుగాఁ బలవించెదరు. కాలము నీవుచెప్పినట్లన్ని కార్యములకుఁ గారణమగునేని, ధర్మకర్మములు చేయువానికే ధర్మము కలుగుట యెట్లు? నీకొడుకు నాకూనను జంపినాఁడు. నే నందులకు వానిని హింసించితిని. రాజా! ఇఁక నేను నీవు బాధించుటకుఁ బాత్రము నయితిని. నేను బుత్ర శోకముచేత నీకొడుకునం దిట్టి పాపము చేసితిని గదా; కావున

నీకు నట్లె నన్నుఁ గొట్టవలసిన దయ్యెను. అందులకుఁగలకారణ
మును గలరూపున వినుము. మనుష్యులు భక్షించుటకో లేక
వేడుకగాఁ బంజరములఁ బెట్టుకొనుటకో పిట్టలను గోరుదురు.
వధించుటయు బంధించుటయుఁ దప్ప మూఁడవకారణము. మఱి
యొక్కటి తగినది లేదు. పక్షులు కొన్ని వధమునకును, బంధమున
కును వెఱచి తప్పించుకొని పాఱిపోవు నుపాయము నాశ్రయించు
చున్నవి. వేదవిదులగువారు దుఃఖము పుట్టుకవలనను జావువల
నను గలుగునందురు. అందఱకును ప్రాణములు తీపు. అందఱకును
గన్నబిడ్డలయందు గారాము. అందఱును దుఃఖమునకు వెఱతురు.
అందఱును సుఖమునకే యువ్విళ్లూరుదురు. బ్రహ్మదత్తా! దుఃఖ
మునకుఁ గారణములు పెక్కుగలవు. ముదిమి దుఃఖము. ధననా
శము దుఃఖము. అనిష్టమగువానితోఁ గూడియుండుట దుఃఖము.
ఇష్టములగువాని నెడఁబాయుట దుఃఖము. వధమువలనను. బంధ
మువలననుదుఃఖముగలుగుచున్నది; స్త్రీవలననుదుఃఖముగలుగు
చున్నది; సహజములయినకారణములవలనననదిగలుగుచున్నది.
పుత్త్రమరణమువలనఁ గలుగుదుఃఖ మెప్పుడునుజనులనుజుట్టుకొని
యుండును. పరులకు దుఃఖము కలుగుటవలనఁ దమకు దుఃఖము
లేదని బుద్ధిలేనివారు కొందఱు పలుకుదురు. ఎవఁడు దుఃఖమును
బొంది యెఱుఁగఁడో వాఁడే మహాజనుల నడుమ నిట్లు వదరును
గాని, యెవ్వఁడు దుఃఖమునఁ బీడితుఁడయి శోకము నెఱుంగునో
వాఁడిట్లేల పలుకఁదలంచును? సమస్తవిధములయిన దుఃఖము
లను జక్కఁగాఁ జవిచూచినవాఁడు తనదుఃఖమునం దెట్లో
యట్లే పరులదుఃఖమునందునుశోకించును. రాజా! నీవు నాకేమి
చేసితివో, మఱి నేను నీకేమిచేసితినో, వీనిని మాయఁ జేయుటకు

నూఱేండ్లయినను జాలవు. మనము పరస్పర మిట్లు చేసినపిదప సంధిపొసఁగదు. నీవు పుత్త్రునిఁ దలఁచుకొనుకొలఁదిని నాయందు వైరము క్రొత్తగాఁ గలుగుచుండును. ఒకఁ డొకనివయి వైరమును దీర్చుకొన్నపిదప వానితోఁ బ్రియము గావించుకొనఁగోరెనేని యాయిరువురకు, మట్టికుండ పఱియలొకటిగాఁ గూడికొననేరనియట్లు, సంధి కలుగఁజాలదు. నమ్మిక సుఖము గలిగింపదనుట సర్వశాస్త్రములయందలి సిద్ధాంతము. తొల్లి శుక్రుఁడును రెండుగాథలనుఁ బ్రహ్లాదునికిఁ జెప్పెను. అవి యేవనఁగా—శత్రువు చెప్పుమాటలు సత్య మయినను, నసత్య మయినను నెవఁడు నమ్మునో వాఁ * డెండుగడ్డి గప్పియున్న గోతిలో నున్న తేనెను నమ్మి దినునట్టివారుంబోలె నాశమునొందును. వైరములుకులమందుఁ బదియుగము లయినను జల్లాఱవు.ఆకులమందుఁ బుట్టియున్న పుత్త్రులకుఁ దమపూర్వుల వైరమును దండ్రులు చెప్పుచునుందురు;కాన యది తరములఁబడి సాఁగుచు నేయుండును) అనుట యే. రాజులు వైరములనడంచుకొని మొదట మంచిమాటలు పలుకుచుందురు; పిదప సమయము రాఁగా నిండినకుండను ఱాతిమీఁద వైచి పఱియలు గావించునట్లు వాని నుఱుముదురు. రాజా! 'ఈలోకమందు రా జొకనికిఁ గీడు చేయునేని, పిదప వానిని నెప్పుడును నమ్మరాదు; ఒకని కపకారము చేసినపిదప వాని నమ్మినచో దుఃఖముపాలగును' అనెను. అందులకు బ్రహ్మదత్తుఁడు 'ఒకరియందును విశ్వాసము లేకుండిన

* కొండలయందుఁ దేనెను వెదకుచుఁబోవువాఁడు తేనెటీఁగలు పోవు దారియందే కన్నుగలిగి యుండుటచే నందలి గోతులు మొదలగు వానియందుఁబడి కెడయుట గలదు. (ప్రతాపచంద్ర.)

యెడల నర్థమును సేకరింపఁదరముగాదు; ఒకటియుఁ జేయ శక్యముగాదు. ఎప్పుడు నొక్కరూపున భయమే పడుచుండువాఁడు చచ్చినవానికి సాటియగునే' యనెను. పూజని 'ఎవనికి నడుగులు పుండ్లుగలవియో వాఁడు పరుగిడునేని యెంత మెలఁకువతో నట్లు చేసినను వానికాళ్లు పడి నొవ్వక మానవు. ఎవ్వనికిఁ గన్నులు తెవులుగలిగియుండునో వాఁడాకన్నులను గాలి కెదురుగాఁబట్టి చూచునేని, యాకన్నులకు గాలిచేత మిక్కిలియుఁ దెవులు తప్పక కలుగును.ఎవఁడు తనబలము దెలియక చెడ్డమార్గమునఁ బోవ సమకట్టి యట్లెయెడ తెగకపోవునో, వానిబ్రతుకును దుద ముట్టించుకొనును. సేద్యగాఁడెవఁడు వర్షమును దెలిసికొనకపొల మౌను దున్నునో వాఁడు తనప్రయత్నమంతయుఁ జెడఁగానందు లకు ఫలమును బొందకపోవును. ఏమనుష్యుఁడు ప్రతిదినమును దనకు హితమయిన (పోషకమైన) యాహారమును, (అది చేఁదు గనో, యొగరుగనో, కమ్మగనో, తీయగనో, యెట్లుండినను లోఁ గొనునో వాఁడు చిరాయువు గలిగియుండును.ఎవఁడుతనకుఁబథ్య మయిన యాహారమును దెలివిలేమివలన విడిచి దుష్టమయిన భోజనమును,దానివలని ఫలమును దెలిసికొనక కుడుచునో వాని జీవితమంతటితోఁ దుదముట్టును. దైవమును,బురుషకారమును నొకటి నొకటి యాశ్రయించుటచే నెలకొనియుండును; అట్లాశ్రయింపనిచో నెలకొనఁజాలవు. గొప్పరకమువారు పురుషకారమునే యనువర్తింతురు. మగతనము లేని పందలే (పాటుపడక) దైవము నొక్కటినే నమ్మియుందురు. తీక్ష్ణమో, మృదువైనదో, తనకు హితమయిన కార్యమును దప్పక చేయ వలయును, స్వభావముచేఁ బాటుపడకుండునట్టివాఁడు తుదకుఁ

గానును లేక యెప్పుడును నర్థములబారిం జిక్కియుండును. *కాం బట్టి సంశయింపందగినట్టి కార్యమందును బౌరుషమునే కావింప వలయును. మనుష్యులు తమకుం గలయంతయునయినను దిగ విడిచి యాత్మహితమును గావించుకొనవలయును. విద్య, శౌచ ము,సామర్థ్యము,బలము, శౌర్యము ననెడి యీయైదును దో డంబుట్టిన మిత్రము లందురు. బుధు లగువారు వీరి సహాయము ననే యీలోకమందుం గాలము పుత్తురు. గృహములు, రాగి మొదలగు లోహములు, పొలము, భార్య, సుహృత్సమూహము ననెడి యివి శ్రేయమునకు నుపసాధనములుగా బుధులు చెప్పె దరు. మనుష్యుండు వీని నెల్లయెడలను బడయవచ్చును. ప్రాజ్ఞుం డన్నియెడలను రమించుచుండును; అతండన్నియెడల వెలుంగు చుండును. అతండు దేనికి బెదగు పుట్టింపండు. బెదరు పుట్టించినను భయ మొందండు. బుద్ధిమంతుండగువానికిం గలధన మెంత యల్ప ముగానుండినను నిత్యమును బెరుగుటతప్పదు. అట్టివాండొక్కొ క్కకార్యమును నేర్పుతోం జేయును. సంయమమువలన (ఆత్మ నిగ్రహమువలన) నతండు మంచిప్రతిష్ఠ నొందును. గృహస్థ వృత్తియందలి నెయ్యమునకులోనై యల్పబుద్ధులగుమనుష్యుల మేనిమాంసములను గుత్సితస్త్రీ,యూండుకొండ్రి నిదానిపిల్లలుం బోలెం దినివైచును. కొందఱు మనుష్యులు బుద్ధితడంబడుట వలనం దమయిండ్లను విడువంగలిగినచో మిక్కిలియు సొంపు గుంది 'నాయిల్లిది. నాభూములు, నామిత్రములు నాదేశము,

* తస్మాత్సంశయితవ్యేఽర్థే కార్య ఏవ పరాక్రమః అని (దా. మూ.) తస్మాత్సర్వం వ్యపోహ్యార్థం' అని ఉత్తరకోశములు. సమస్తములయిన విషయముల విడిచి పౌరుషమే కావింపవలయు నని యర్థము.

వీనినెట్లు దిగవిడుతు' నని డిందుపడుచున్నారు. *ఒకఁడు తన స్వదేశము వ్యాధిచేతను, దుర్భిక్షముచేతను బీడితమై యున్నచో దానిని దప్పక విడువవలయును. ఒకఁడు తనదేశమందు నెప్పుడునునందఱచేతఁ బూజితుఁడై వసించియుండవలయును. అట్లు గానిచో మఱియొక దేశమునకుఁ బోయి వసింపవలయును. ఈ కార్యమునుబట్టి నేను మఱియొకచోటికిఁ బోయెదను. నే నిక్కడ నుండుటకెంతమాత్ర మొల్లను. ఏల? నేను నీపుత్త్రునకు గొప్ప నేరముగావించి యున్నాను. చెడ్డయిల్లాలిని, జెడ్డపుత్త్రుని, చెడ్డరాజును, చెడ్డసుహృదుని, చెడ్డచుట్టమును, చెడ్డదేశమును దూరముననే విడువవలయును. చెడ్డమిత్త్రునియందు విశ్వాస ముండదు. చెడ్డభార్యయందు రతి యెక్కడిది. చెడ్డరాజ్యమందూఱటగలుగదు. చెడ్డదేశమందు బ్రతుకుఁదెరు వుండదు. చెడ్డపుత్త్రునియందు మంచిమనస్సు గలుగదు. చెడ్డసంబంధమందు ధనమునకు నాశము కలిగినచో నవమానముకలుగును. ఎవ్వతి ప్రియముగఁ బలుకునోయది భార్య ఎవనివలనసుఖముగలుగునో వాఁడు పుత్త్రుఁడు. ఎవనియందు విశ్వాసము దగునో వాఁడు మిత్త్రుఁడు. ఎచ్చట బ్రతుకు గలుగునో యది దేశము. ఎవఁడు నిర్బంధింపఁడో, బీదలను బోషించునో, ఎవనిరాజ్యమందు భయము గలుగదో వాఁడు దిట్టమయినశాసనము గలరాజు. రాజు గుణవంతుఁడును, ధర్మమును జరుపువాఁడునై యుండునేని

---

* 'ఉత్పతే త్సహజా ద్దేశా ద్వ్యాధిదుర్భిక్ష పీడితాత్' అని కుం. మూలము. 'ఉత్పథా చ్చ దేశా ద్దుర్భిక్షపీడితాత్' అని (దా. మూలము.) తప్పుదారినుండియు, నవమానముగల పట్టునుండియు, కఱవుగల దేశమునుండియు నని యర్థము తెలియునది.

భార్య, దేశము. మిత్రులు. పుత్రులు, సంబంధులు. బంధులు నందఱు నొకనికి సుఖముగాఁ బడయునగును. రాజుధర్మమును బాటింపలేని యతని దేశమందలి ప్రజలు, నిగ్రహమువలన (పీడనమువలన) నశింతురు. పరాకులేక పరిపాలించునట్టి రాజే ధర్మార్థకామములకుమూలము. రాజు ప్రజలవలననుండి ఫలమునం దాఱవపాలు పన్ను పుచ్చుకొని యుపయోగించుకొనవలయును. ప్రజలను జక్కఁగాఁ బరిపాలింపనిరాజు నిజమునకు దొంగయె. ఏ రాజు, అభయ మొసంగి, పిదప ధనమందలి పేరాసవలన దాని నెఱవేర్పఁడో యాయధర్మబుద్ధి ప్రజలందలిపాపములను దాను గయికొని తుదకునరకమును బొందును. ఏరాజు, అభయ మొసంగి యట్లె దానిని నెఱవేర్చునో యతఁడట్లు ప్రజలను ధర్మంబున పరిపాలించుచుండుటవలన సర్వసుఖావహుఁ డనియెన్నఁబడును. రాజు తండ్రియుఁ, దల్లియు, గురువును, రక్షకుఁడును, అగ్నియుఁ, గుబేరుఁడును, యముఁడు నగు నని యతనికి నీయేడు గుణములను బ్రజాపతియగు మనువు చెప్పెను. రాజు ప్రజలయెడఁ గనికరముతోఁ బ్రవర్తించు నేని యతఁడు వారికెల్లఁ దండ్రియగును జుమీ! అతనియొద్దఁ గపటముగా వర్తించునట్టి మనుజుఁడు మఱుసటిజన్మమునఁ దిర్యక్కుఁగాఁ బుట్టును. ప్రజలకు మేలు సేయుచు, బీదలను బోషించుచుండుటవలన రాజు వారలకుఁ దల్లి యగుచున్నాఁడు. దుష్టులను గ్రాఁచుటచే నగ్నియనియు, అహితుల నడంచుటచే యముఁ డనియు నెన్నఁబడుచున్నాఁడు. ఇష్టులయినవారికి ధనము లొసంగుటవలన రాజు కామముల నిచ్చు కుబేరుఁడగుచున్నాఁడు. ధర్మముల నుపదేశించుటవలన గురుండును, బరిపాలించుటవలన రక్షకుండు నగుచున్నాఁడు.

పురజనులను, దేశజనులను దనగుణములచే నెవఁడు రంజించునో యతఁడు రాజనుటకుఁ దగియుండుట కాక యట్టి గుణములను, ధర్మములను బాలించుటవలన నతనినుండి రాజ్యమును వీడదు. ఎవఁడు పౌరజనులను, దేశజనులను బూజించుట లెస్సగాఁ దెలియునో యతఁ డిహమందును, బరమందును నేకీడు నొందక సుఖముగా నుండును. ఏవ్వని ప్రజలు బరువయిన పన్నులచేఁ బీడితులయ్యు నతనికి నెల్లఁపుడును భయపడుచును, అనర్థములచేతఁ గ్రుంగుచునునుందురో,యీ రాజు ప్రజలచేతనోటువడును.ఎవ్వని ప్రజలు సరస్సునందుఁ దామరలుంబోలె వర్ధిల్లుచుందురో యీ రాజు సర్వసుఖావహుఁ డని వాసి కెక్కుటయేకాక స్వర్గలోకమం దెంతయుఁ బూజితుఁ డగును, రాజా! బలవంతునితోడ విగ్రహ మెప్పుడును గోనియాడఁదగదు. బలవంతునితోడ విరోధము గలరాజునకు రాజ్య మెక్కడిది? సుఖముగాని యెక్కడిది?' అనెను.

భీష్ముఁడు 'ఆపక్షి బ్రహ్మదత్తున కిట్లు చెప్పి యతనిచేత వీడ్కోలు వడసి తనయిష్ట మయినదిక్కునకుఁ బోయెను. బ్రహ్మదత్తునకును, బూజనికిని జరిగిన యీ సంభాషణమును నీకుఁ జెప్పితిని. ఇంకను మఱేద్ది వినఁగోరెదవు?' అని యడిగెను. ఇది నూట ముప్పదితొమ్మిదవ యధ్యాయము.

ఆపద్ధర్మపర్వము.

— { భీష్ముఁడు శత్రుంతపునకు భరద్వాజుఁడు చెప్పిన యాపద్ధర్మమును ధర్మరాజునకుఁ జెప్పుట. } —

ధర్మరాజు 'యుగము క్రమముగాఁ గడచిపోవుటవలన ధర్మమును జనులును నలుగడల క్షీణింపఁగా లోకము దొంగలచేఁ బీడింపఁబడుచుండఁగా నపుడు రా జెట్లుండవలయును?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు 'భారతా! అట్టి యాపదలందు రా జెట్టినీతిని బూనవలయునో, దయ సయితము దిగవిడిచి యెట్లు నడచుకొనవలయునో, నీకుఁ జెప్పెదను. ఈ విషయములందు శత్రుంతపుఁడను రాజునకును, భరద్వాజమునికిని జరిగిన సంవాదమయిన యీ యితిహాసమును నుదాహరించుచున్నారు. సౌవీర దేశమునకు శత్రుంతపుఁ డనురా జుండెను. అతఁడు మహారథుఁడు. అతఁ డొకప్పుడు భరద్వాజునికడకుఁ బోయి యర్థ (ధన) శాస్త్రముల సిద్ధాంతముల నడుగువాఁడై 'లభింపకున్న వస్తువు లభించుట యెట్లు? లభించినదానిని బెంచుటయెట్లు? పెంచినపిదప దానిని రక్షించుట యెట్లు? రక్షించినపిదప దాని నుపయోగించుట యెట్లు?' అని యడిగెను. అర్థవిషయమయిన నిర్ణయముల నిట్లడుగఁగా మతిమంతుఁ డాఋషి సహేతుకములైన యుత్తమ వాక్యముల 'రా జెప్పుడును దండమును జేతఁగొని యుండవలయును. ఎప్పుడును బౌరుషమును మెఱయుచుండ వలయును. తనయందు ఛిద్రములు గలిగించుకొనక పరులయందలి ఛిద్రములను గనుఁగొనుచుండవలయును. పరులయందలి సందులను వెంబడించిపయి నెత్తవలయును. దండ మెప్పుడును బూని[illegible]

రాజునకు జను లెంతయు వెఱతురు. కాఁబట్టి సమస్తములయిన ప్రాణులను దండనముచేతనే యడంచి యేలవలయును. తత్త్వదర్శులగు పండితు లీదండమునే కొనియాడెదరు. కాఁబట్టి యీనాలుగింటియందును (అనఁగా సామదానభేదదండములయందు దండమే ప్రధానమయినదని చెప్పఁబడుచున్నది. ఒక పట్టునకు (రాజ్యమునకు) నాధారములయినవి నశించినచో దానిని నాశ్రయించి బ్రతుకు నవియెల్ల హతము లగుచున్నవి. ఒక పెద్ద మ్రానివేళ్లను నఱికినయెడల దానికొమ్మ లెట్లు నిలిచియుండును? పండితుఁ డగురాజు పగవానిమూలమునే మొదటఁ ద్రెంపవలయును. పిదప వానిసహాయులను, దక్కినవాని పక్షములవారిని నందఱను గూల్పవలయును. ఆపద వచ్చినకాలమందు రాజు ముందువెనుక విచారింపక, చక్కఁగ నాలోచించుటయుఁ, జక్కఁగాఁబరాక్రమించుటయుఁ,జక్కఁగయుద్ధముసేయుటయు, వలయునేని లెస్సఁబాఱిపోవుటయుఁ గావింపవలయును. రాజు వాక్కునందుమాత్రము వినయము గలిగి యుండవలయునుగాని హృదయమందు మంగలికత్తినలె వాఁడిగలిగి యుండవలయును. మఱియుఁ గామక్రోధములను వర్జించి మెత్తఁదనముతో మాటలాడవలయును. శత్రువుతోఁ గూటువ గలిగి యుండవలసివచ్చినపుడు మంచిబుద్ధిగలరాజు వానితో సంధిచేసికొని వానియందు గుడ్డిసమ్మిక యుంపకుండవలయును. వానితోడి పని తీఱఁగానే శీఘ్రముగా వానినుండి మరలవలయును. శత్రువునుముందుమిత్త్రునింబోలె మంచితిన్ననిమాటలచే బుజ్జగింపవలయును. మఱివాని వలననింటియందున్న సర్పమువలనంబోలె భయముగలిగియుండవలయును. ఎవనిబుద్ధి నీబుద్ధికిఁ గీడ్పడినదో వానిని జరిగిన

సందర్భములను జూపియు, బుద్ధిపస లేనివానిని రాఁగల సందర్భములను నమ్మఁజెప్పియు, మేలయిన బుద్ధిగలవానిని నప్పటికిఁదగిన సమాధానములఁ బన్నియు సమాధాన పఱుపవలయును. ఐశ్వర్యమును గోరునట్టివాఁడు, వలయునట్లు చేమోడ్పును, బ్రతిజ్ఞను, మంచి చల్లనిమాటలను, తలవంచి యభివాదనము సేయుటను, కన్నీ రొలికించుటను గావింపవలయును. కార్యము సమకూడు వఱకును నొకఁడు తనశత్రువును మూఁపుమీఁద మోచియుండ వలయును. కాలము వచ్చినపు డాశత్రువును రాతిమీఁదఁ గుండను వైచి పగుల్చునట్లు దుత్తుమురు గావింపవలయును. రాజేంద్రా! రాజు ముహూర్తముసే పయినను దుమ్మికి కొఱవి వలె ధగధగ జ్వలించుటలెస్స; కాని, చిరకాలము నుముక నిప్పువలె జ్వలింపక పొగయుచు మాత్రముండుట తగదు. తాను గృతఘ్నుఁడగు వానికిఁ బెక్కులు ప్రయోజనములు గావింపవలసియున్నను, అట్టి వానితో నట్టిప్రయోజన మొడఁ గూర్చునట్టి సంబంధమునుగూడఁ బెట్టుకొనరాదు. ఏలనఁగా (అట్టివాని) ప్రయోజన మీడేర్చినచో, సుఖ మనుభవింప శక్య మగును. అది యొనఁగూర్పనిచో నవమానమే కలుగును. కాఁబట్టి యట్టివాని కార్యములు చేయవలసినపు డాకార్యముల నెల్లఁ గొంచెము గడమ గలిగి యుండునట్లుగానే చేయింపవల యునుగాని బూర్ణముగాఁ జేసి తీర్పరాదు. రాజు * కోకిల,

* కోకిల తాను బోషింపవలసినవానిని మఱియొకదానిచేతఁ బోషింపించునట్లు రాజు తనకృషి, వర్తకము, మార్గము, అడవులు మొదలయిన చోట్లను గల తనధనములను నితరులనుగాని పోషింపఁ వలయును. (లేక మిత్రులను గాని ప్రజలనుగాని యితరులనుగాని పోషింపవలయును.) పంది

పంది, మేరుపర్వతము, పాడిల్లు, *పాము, భక్తుఁడగు నెయ్యుఁడు ననువీరలవలెఁదన కేది శ్రేయమో చేసికొనవలయును. మఱియు నిత్యమును బెందలకడ లేచి యెచ్చరిక తప్పక శత్రువు నింటికిఁబోయియతనినిగుశలముగా నుండినను'గుశలమా'యని యడుగుచుండవలయును. సోమరిపోతులు ధనమును బడయఁ జాలరు; మగతనములేని పందలును, మిక్కిలి విడంబముగల వారును బడయఁజాలరు. లోకుల యాడికకు భయపడువారును విడిచివిడిచి పనిఁబూనువారును (దీర్ఘసూత్రులును) ధనమునుబడయనేరరు. రాజు తనఛిద్రములనుబదులు తెలుసుకొనకుండఁజేయవలయునుగాని, పరుల ఛిద్రములను దాను గనుఁగొనుచుండవలయును. మఱియుఁ దాఁబేలివలెఁ దన మంత్రాంగములను బదిలముగాఁ దాఁచుకొనవలయును. తనయందలి రంధ్రముల నెప్పుడునుగాచికొనవలయును. †కొంగవలె(నొక చేధ్యానముగాఁ)

భోజ్యవస్తువులను మూలముతోఁ బెల్లగించునట్లు రాజును శత్రువులను మూలముతోఁ బెకల్పవలయును. మేరువువలె రాజు చలింపకయు నుల్లంఘింపరాకయు నుండవలెను. శూన్యగృహమునకు సంపదలు రావలయునని కోరునట్లు రాజును ధనములను గోరుచుండవలయును. సర్పమువలె రాజు వైరము నశింపక యుంచుకొని యుండవలెను. భక్తిగల మిత్రునింబోలెఁదన్ను సంబంధించిన వారల క్షేమములకై పాటుపడుచుండ వలయును.

* 'పాము' మాఱు 'నటుఁ'డని ఉత్తరప్రతులు. (నటుఁడనుపాఠమున నటునివలె నానారూపములు సందర్భానుగుణముగఁ బూనుచుండవలయును)

† కొంగ కొలను జలములందుఁ బెద్దయుఁ బ్రొద్దు చేఁపలకై మిన్నక వేచి యుండుట దెలియునది.

గార్యములను జరిపింపవలయును. సింహమువలె (భయములేక) పరాక్రమము ప్రకటింపవలయును. తోఁడేలివలెఁ బొంచు వేసి యుండి, బాణమువలెఁ జక్కఁ బోయిపడి తునియలు గావింపవలయును. పానము, జూదము, స్త్రీలు, వేఁట, సంగీతము ననువీనిని దగుకొలఁది ననుభవింపవలయును. వీనియందు మిక్కిలియుఁ దగులువలన దోషముగలుగును. పుల్లును విల్లుచేసికొనవలయును; జింకవలెఁ బరుండి యుండవలయును. గ్రుడ్డివలె నుండవలసినపుడు గ్రుడ్డిగా నుండవలయును, చెవిటివానివలె నుండవలసినపుడు చెవిటిగానుండవలయును. సమర్థుఁడగువాఁడు దేశకాలములను బాటించి పరాక్రమము మెఱయవలయును. దేశకాలములను మీఱి మెఱయించినట్టి పరాక్రమము నిష్ఫలమగునే కదా! కాలాకాలములను, బిదపఁ దనబలాబలములను జక్కఁగా నిశ్చయించుకొనియు, శత్రువు బలమును దెలిసికొనియు నందులకుఁ దగునట్లు తన్ను బ్రయోగించుకొనవలయును. ఏరాజు దండముచేత లోపఱచుకొనంబడిన శత్రువును బూర్ణముగా నడఁగఁద్రొక్కఁడో యతఁ డశ్వతరిగర్భముంబోలె మృత్యువును దనయందు దాఁచిపెట్టుకొన్నవాఁడగును. రాజు పూవులు లెన్నగా బూయవలయునుగాని పండ్లుపండరాదు; పండ్లుపండినను బయికి నెక్కుట కలవిగాకుండవలయును; పక్వము గాకుండినను బక్వమయిన ట్లుండవలయును. రా జిట్లు నడచుకొనునేని యేశత్రువునకుఁ జిక్కి కీడ్పడఁడు. రాజు తన్నుఁ గోరువారి కాశలు *బల

---

* 'ఆశాం బలవతీం కుర్యాత్' అని ఉత్తర కోశముల పాఠము. 'ఆశాం కాలవతీం కుర్యాత్' అని దా. మూలము. కాలమునకుఁ దగినట్లాశ గొలుపవలయునని యర్థము.

పఱుపవలయునుగాని, వాని నొడఁగూర్చుటకు నడుమ విఘ్నములు పెట్టవలయును. అతఁడావిఘ్నములకేవొనిమిత్తములను జెప్పవలయును. ఆనిమిత్తములకును దగినహేతువుల నిరూపింపవలయును. భయమునకుఁ గారణము రాకుండ నంతవఱకును రాజు భయపడినవానివలె వలయు నేర్పాటు లన్నియుఁ జేసికొనవలయును. భయకారణము నిక్కముగా వచ్చునపు డతఁడు నిర్భయముగాఁ బైఁబడి కొట్టవలయును. సాహసము నూఁదక శుభములు మనుష్యునకుఁ గలుగవు. మఱియు సంశయములనడుమఁ జొచ్చియుఁ దన ప్రాణముల నిలఁబెట్టుకొనునేని శుభములను బొందును. రాజు రానున్నభయములను ముందుగాఁ దెలిసికొనవలయును. అవి వచ్చియున్నపుడు వానిని దొలఁగఁ ద్రుచ్చవలయును. అవి మరలఁ బెరుఁగునోయని శంకించి వానిని నడఁచిన పిదప నయితము వాని నడంపకుండనట్లె భావింపవలయును. అప్పటికి సమకూడియున్న సుఖమును దిగవిడుచుటయు, నిఁక రాఁగల సుఖమున కువ్విళ్లూరుటయు బుద్ధిమంతులగువారికి నీతి గాదు. ఏరాజు శత్రువుతో సంధిచేసికొన్నపిదప వాఁ డేమియుఁ జేయుఁ డని నెఱనమ్మకముతో హాయిగా నిదురించునో వాఁడు చెట్టుకొనపై నిదురించి క్రిందఁబడినవెనుక లేచునట్టివానికి సాటి యగును. తాను దీనత్వము నొందినపుడు మృదువొ, క్రూరమో, యేదేనియొకకర్మముచేతఁ ద న్నుద్ధరించుకొనవలయును. అట్లుద్ధరించుకొని, సమర్థుఁడయినపుడు,ధర్మమును జేయవలయును. రాజు తనశత్రువులకు శత్రువులగువారి నందఱను గారవించి యనువర్తింపవలయును. అతఁడు (తనచారులనే శత్రువు లేర్పఱచుకొన్న మనుష్యులుగాఁ దెలియవలయును) తనచారునిని

బరులకుఁ దెలియకుండునట్లు చేయుటయే కాక తనచారులను, బరులచారులను జక్కఁగా గుఱుతెఱింగి కొనవలయును. పాషండులు, తాపసులు మొదలగువారిని జారులను గావించుకొని పరరాష్ట్రములకుఁ బంపవలయును. ధర్మమును జెఱుపువారును, ఖాపులును, లోక కంటకులును నగు దొంగలు తోఁటలయందును, విహారస్థలములందును, జలి పందిళ్లయందును, చావడులయందును, పానశాలలందును, జనులు కూడు-చోటులందును, దీర్థములందును, సభలందును వత్తురు. వారలనుగని పెట్టియుడఁచి పుచ్చవలయును; దొంగతనము లేకుండునట్లును గావింపవలయును. విశ్వసింపఁ దగనివానిని విశ్వసింపరాదు. విశ్వసించిన వానిని మిక్కిలిగా విశ్వసింపరాదు. విశ్వాసమువలన భయము గలుగుచున్నది. పరీక్షింపకయు విశ్వసింపరాదు. శత్రువునకు నిజముగాఁ జూపట్టి హేతువులచేత నమ్మించి వాఁడు తనపట్టు నుండి యించుక చలించిన తెఱపిని మైఁబడి కొట్టవలయును. శంకింపఁదగనివానియందును శంకగలిగి యుండవలయును. శంకింపఁదగువారినో యెప్పుడును శంకించు చుండవలయును. ఎవని యందు శంక లేకుండునో యట్టివానివలననుండి కలుగుభయము వేరుతోడఁ ద్రెంచివైచును. ఎచ్చరికచేతను, మౌనముచేతను, కాషాయములచేతను, జటా వల్కలములు ధరించుటచేతను, శత్రువును నమ్మించి సమయము వచ్చినపుడు తోడేలివలెఁ బైఁ బడవలయును. పుత్రుఁడో, తోఁబుట్టువో, తండ్రియో, స్నేహితుఁడో, యెవరుగానుండినను నర్థమునకు విఘ్నము చేయుచున్నట్టి వారిని సంపద గోరునట్టివాఁడు చంపి తీఱవలయును. మిక్కిలియు గర్వమునఁ గన్నుఁగానకయుఁ, గార్యాకార్యములను దెలియ

కయు దుర్మార్గమున వర్తించుచుండు వాఁడు గురువయినను వానిని దండించుట యావశ్యకము. వాఁడి ముక్కుగల పిట్టలు తాము వ్రాలెడి చెట్లయందలి పూవులను, బండ్లనును గొట్టికి వైచునట్లు రాజు లేచి యెదుర్కొని యభివాదనములు చేసియు, నేదేని కొంచెమిచ్చియు మిక్కిలియుఁ బూజించి తుదకు శత్రువు సర్వస్వమునుఁ బుచ్చుకొనవలయును. పరుల మర్మావయవములను ఛేదింపకయు, దారుణమయిన కార్యములు చేయకయు, జాలరి వానివలెఁ బట్టిచంపకయు, గొప్పయైశ్వర్యమును బొందుట శక్యముగాదు. పుట్టుకచేత నే శత్రువైనదియు లేదు; మిత్రమైన దియు లేదు. ఉభయములకు సమమయినయొక ప్రయోజనము పొసఁగుటంబట్టి మిత్రులును, శత్రులును గలిగెదరు. శత్రు వగు వాఁడు దీనముగా నెంత పలవించినను వానిని విడిచిపెట్టరాదు. వానియెడల జాలిపడరాదు. పూర్వ మపకారము చేసిన వానిని జంపవలయును. సంపదనుగోరునట్టి రాజు తనకువలయునంతమంది మనుష్యులను జేరఁదీసికొనుటయే కాక వారికిమంచి సేయుచుండ వలయును. మఱి ప్రజలయెడ నడచుకొనునపుడసూయపడకుండ వలయును, దుష్టులను బ్రయత్నపడి యడంచుచుండవలయును. కొట్టఁబోవునపుడు నింపుగనే పలుకవలయును. కొట్టిన పిదపను మిక్కిలి యింపే పలుకవలయును, కత్తిచేతఁ దలనఱికినపిదప నందులకై దుఃఖింపను—నేడువను వలయును. సంపదను గోరునట్టి రాజితరులను మంచి మాటలచేతను, సన్మానములచేతను, దానములచేతను రాఁబట్టుకొనవలయును. ఇట్లు తఁడు మనుష్యులను దన సేవకుఁ దెచ్చుకొనవలయును. రాజు వ్యర్థములయిన వైరములు పెట్టుకొనరాదు. ఏటిని దన రెండుచేతులనే కొని యీఁద

రాదు. పశువులకొమ్ములను దినుట పనికిమాలినది. మఱి దాని
వలనఁ బుష్టియుఁగలుగదు. పండ్లువిఱిగి పోవుటయేకాక దాని
వలన రసమును బుట్టదు. ధర్మార్థకామములకు మూఁడువిధము
లయిన పీడలును, మూఁడనుబంధములును గలవు. అనుబంధ
ములను జక్కఁగాఁ దెలిసికొన్నచోఁ బీడలను బరిహరించుకొన
వచ్చును. ఋణశేషమును, అగ్నిశేషమును శత్రుశేషమును సల్లె
నిలిపియుంచినయెడల నాటినాటికిఁ బెరుఁగుచుండును. కాఁబట్టి
వీని నెల్ల నిశ్శేషము గావింపవలయును. ఋణమెప్పుడును బెరుఁ
గుచుండునుగాన, దానిని నిశ్శేషముగావించిననే తప్పు.నది నశిం
పకయె యుండును. ఇట్లె యవమానింపఁబడిన శత్రువులును, నుపే
క్షింపఁబడిన వ్యాధులును గడిందికీడును గలిగించును. ఒక్కొక్క
కార్యమును జక్కఁగాఁ జేసి తీర్పవలయును. ఎప్పుడును బరాకు
పడకుండవలయును. ముల్లంతటిదికూడఁ జక్కఁగాఁ బెఱికివైవని
యెడలఁ జిరకాలము బుడిపి గట్టియుండును. మనుష్యులను
జంపుటవలనను, మార్గములను జెఱుపుటవలనను, గృహములను
నాశముచేయుటవలనను బరరాష్ట్రమును బాడుచేయవలయును.
రాజు గ్రద్దవలె (దూర) దృష్టియుఁ, గొంగవలె నిశ్చలత్వమును,
కుక్కవలె జాగరూకతయు, సింహమువలెఁ బరాక్రమమును,
గాకివలెఁ జంకుఁగొంకును గలిగి శత్రురాష్ట్రములను బాము
వలె సులువుగఁ జొరవలయును. రాజు శూరుని నంజలిచేసియుఁ
బిఱికివానిని భయపెట్టియు, లోభిని ధనమిచ్చియు, సమానుని
యుద్ధము చేసియు వశపఱుచుకొన వలయును. శ్రేణీముఖ్యుల
యందు భేదమును, ననుంగులయినవారిని లాలనమును గావిం
చుటయందుఁ గన్ను గలిగి యుండవలయును. అమాత్యులను

భేదపడకుండునట్లును, ఒక్కటిగాఁ గూడికొనకుండునట్లును గాచుచురావలయును. రాజు మెత్తనివాఁడయినచో జనులవమానింతురు; వేండ్రమయినచో భయపడుదురు. రాజు వేండ్రముగ నుండఁదగిన కాలమున వేండ్రముగను, మృదువై యుండవలసిన కాలమున మృదువుగను నుండవలయును. మృదువైనదానిచేతనే మృదువగువానిని జంపుదురు. మృదువుచేతనే దారుణమయిన దానిని జంపుదురు. మృదువున కసాధ్యమయినది లేదు. కాఁబట్టి మృదువు వేండ్రమునకంటె వాఁడియందురు. ఏరాజు మృదువుగానుండవలసినపుడు మృదువుగను, దారుణముగా నుండవలయునపుడు దారుణముగను నుండునో యతఁడు కార్యములను సాధించుటయేకాక శత్రువునుగూడ నడంచిపుచ్చును. పండితుఁడగువానివిరోధము పెట్టుకొన్నపిదప వానికి దూరముగా నున్నారమనినమ్మియుండరాదు. బుద్ధిమంతుని బాహువులు చేతులు మిక్కిలియు నిడుదలయినవి. కాన దన్ను హింసించినవారిని వానిని గోని హింసించును. దేనిదరిని దాఁటఁదరముగాదో దానినిదాఁటరాదు. దేనిని శత్రువు మరల నపహరింపఁజాలునో దానిని హరింపరాదు. దేనివేరును బెల్లగింపఁదరముగాదో యట్టిదానిని ద్రవ్వరాదు. ఎవనితల గూల్ప నలవిగాదో వానిని గొట్టరాదు. అయినను రాజెప్పుడును నిట్లు నడచుకొనరాదు. నే నిప్పుడువిధించిన ప్రకారమును నాపదలయందు మాత్రమే యనువర్తింపవలయును. నీహితమును గోరుటంబట్టి నీవు శత్రువులు దలపడినప్పు డెట్లు నడచుకొనవలయునో నీకుఁ జెప్పితిని' అనెను.

భీష్ముఁడు—హితార్థియై యాబ్రాహ్మణుఁడు చెప్పినదెల్ల విని సౌవీరదేశపు రాజు మిక్కిలియు సొంపుగల మనసుతో నతఁడు

చెప్పినట్లెల్లఁ గావించి తాను బంధుసహితముగాఁ బ్రకాశించు చున్నయైశ్వర్యము ననుభవించినవాఁ డయ్యెను. ఇది నూట నలువదియవ యధ్యాయము.

ఆ ప ద్ధ ర్మ ప ర్వ ము.

{ భీష్ముఁడాపత్కాలమందునభక్ష్యమునుభక్షించియైనను నాత్మరక్షణము చేసికొన వల యునని నిరూపించుటకై విశ్వామిత్ర సంవాదమును జెప్పుట. }

ధర్మరాజు - 'పరమం బయినధర్మము లోకు లందఱచేతను నుల్లంఘింపఁబడి కొఱవడినపుడును, అధర్మము ధర్మమయినపుడు ను, ధర్మమధర్మమయినపుడును, మర్యాదలు మిక్కిలియు భిన్న ములయినపుడును, లోకమందు ధర్మసిద్ధాంతములుగజిబిజినొంది నను, బ్రజలు రాజులచేతను, దొంగలచేతను బీడితులయినపుడును, అన్నియాశ్రమములవారును స్వకర్మముల తెలివిమాలినపుడును అన్ని కర్మములు చెడినపుడును, మనుష్యులు నలుగడలఁ గామమువలనను లోభమువలనను మోహమువలనను భయ మును గాంతు రేనియు, సమస్తజనులు నొండొరుల నెప్పుడును నమ్మక యొకరినొకరు కపటోపాయములచేతఁ జంపుకొనినపు డును, ఒకరినొకరు మోసపుచ్చుకొనినపుడును, దేశమునం దెల్ల నిండ్లు తగులఁబెట్టఁబడినపుడును, బ్రాహ్మణులు మిక్కిలియుఁ బీడి, తులయినపుడును, మేఘములు వానకురియ కుండునపుడును, జను లకుఁబరస్పరము భేదము కలిగినపుడును, భూమియందుఁగలబ్రతు కుఁ దెరువులన్నియును దొంగలపా లయినపుడును, నిట్లు మిక్కి

లియు నీచమయిన కాలము దాపరించినపుడు పుత్త్రపౌత్త్రులను జాలిచేత దిగవిడువ నేరకున్న బ్రాహ్మణుఁడు దేనిచేత బ్రతుకవలయును? భారతా! బ్రాహ్మణుఁ డట్టి యాపదయందు నెట్లు నడచుకొనవలయును? అట్లు లోకమంతయుఁ గలుషము కాఁగా రాజు సైత మెట్లు నడచుకొన్న నతఁ డర్థమునుండియు ధర్మమునుండియుఁ గొఱవడక యుండును?' అని యడిగెను.

భీష్ముఁడు-'మహాబాహూ! ప్రజల యోగక్షేమములకును, మంచివరములకును, వ్యాధి రోగము మొదలయిన భయములకును మూలము రాజునుమీ! భరతసత్తమా! కృతము త్రేత ద్వాపరము కలియనువీనికిని మూలము రాజే యని నామతము. ఇందులకు సందియము లేదు. ప్రజలకుఁ గీడును గలిగించునట్టి యాకాలమువచ్చునేని యపుడు తెలివి, బలిమినూఁది బ్రతుకవలయును, ఈవిషయమం దొక మాలపల్లెయందు విశ్వామిత్త్రులకును, మాలవానికిని జరిగిన సంవాద మయినయాపురాతనేతిహాసము నుదాహరించెదరు. తొల్లి త్రేతాద్వాపరయుగముల సంధియందు దైవవ్యత్యాసమువలన లోకమందుఁ బండ్రెండు సంవత్సరములు భయంకరమయిన యనావృష్టి కలిగెను. త్రేతాయుగము మునిఁగి ద్వాపరయుగమారంభించిన సమయమందు త్రేతాయుగమందు మిక్కిలియు వృద్ధిఁజెంది యుండిన ప్రజలకు నింద్రుఁడు వానకురియఁడయ్యె. బృహస్పతి వక్రగతిఁ బోయెను. చంద్రుఁడు వేఱువిధముగాఁ దిరిగినమండలముతో దక్షిణమార్గముగఁజనెను. రాత్రిముగియఁగా నాకాశమందునొక్కనలుపును లేదయ్యె. మేఘసమూహము లెక్కడ నుండును? ఏరులయందు నీరు మిక్కిలియుఁ దగ్గి యడుగునఁ గొంచెము పాఱుచుండెను.

కొలఁకులును, నదులును, బావులును, సెలయేళ్లును దైవవ్యతి క్రమమువలన శోభ నశించి కంటికిఁ జూపట్టుటయు లేక పోయెను. భూమియందుఁ గొలంకు లెండిపోయెను. సభలును, జలి పందిరులును దూలినవి. యాగములును, వేదాధ్యయనములును నశించినవి. వషట్కారము గలుగదయ్యె. కృషియు. గోరక్షణ మును నశించెను. అంగడులను క్రయవిక్రయములు నడుగం టెను. పూర్వాచారము లెల్ల మానెను. పెద్దయుత్సవములు నశించెను. అంతటఁ బెద్దయెమ్ములును, జిన్నయెమ్ములు నెరసియుం డెను. మఱియు జనుల హాహాకారములు భయము గొలుపు చుండెను. పట్టణములు విశేషముగాఁ బాడుపడియు, గ్రామము లును గృహములును గాలియు నుండెను. అప్పుడు భూమియందు జనులుఁ గొన్నియెడల దొంగలకు భయపడి విడిచిపోయిరి. కొన్ని యెడల నొకరికొకరు భయపడి పలాయితు లయిరి. కానభూమి బహుతరముగా శూన్యమై యుండెను. దేవాలయములు నశించెను. ముదుసళ్లును, బాలురును గానంబడరైరి. గోవులును, మేఁకలును, గొఱియలును, నెనుములును లేకుండెను. ప్రాణు లొకటి నొకటి గొట్టుకొనుచుండెను. బ్రాహ్మణులు చంపఁబడుచుం డిరి. రక్షకులయిన జనులును హతు లయిరి. ఉత్సవములును, జన సంఘములును నశించియుండెను. మనుష్యసమూహము చాల వఱకు శవప్రాయము లయ్యెను. యుధిష్ఠిరా! ధర్మము నశించి భయంకరమైయున్న యకాలమందు మనుష్యు లాఁకటికి రేగి యొకరి నొకరు పట్టి తినఁదొడంగిరి. ఋషులు నియమములను. నగ్నిహోత్రములనును, దేవతలనును, ఆశ్రమములనును దిగ విడిచి యిటు నటు పలువగలఁ బాఱిపోయిరి. అంతఁ బూజ్యుం

741, విశ్వామిత్రుఁడు చండాలుని గృహమునసుండు
కుక్క మాంసము నపహరించుట

ఢుఁను, బుద్ధిమంతుఁడు నయిన విశ్వామిత్ర మహర్షి యాఁకలిపయి కొనఁగా నెచ్చోటును గానక నలుదిక్కులఁ బరుగిడఁ దొడఁగెను. ఆవిశ్వామిత్రుఁ డగ్నిహోత్రమును విడిచి యింటిని మాని పుత్త్రులను, భార్యను నొకజనసమూహమందు విడిచి భక్ష్యాభక్ష్యములను సమముగాఁ గొని సంచరించుచుండెను. అపు డొకసమయమున నొకయరణ్యమందుఁ గ్రూరులును, ప్రాణఘాతుకులునగు మాలవాఁడుండుపట్టును గాంచెను. అందుఁ గుండలు చెల్లాచెదరై కుక్కమాంసముల నలంకృతమయి యుండెను. మఱియుఁ బందులయు, గాడిదలయు విఱిగినయెముకలును, దలపెంకులును, గుండలును నిండియుండెను. మఱియు నాపల్లెయందు బీనుఁగులవస్త్రములు వైవంబడియుండెను. పీనుఁగులపయి వైచిన పూదండ లాభరణములుగా నుండెను. అందు గుడిసెల మోసల లందుఁ బాఁపకుబుసముల మాలికలు గుఱుతులుగా నుంపఁబడి యుండెను. అందుఁ గోళ్లచప్పుళ్లును, గాడిదల యోండ్రలును బోరుకొనుచుండెను. జను లొకరితో నొకరు పరుసనిమాటలతో రచ్చలాడుచు నుండిరి. అందు గూబలయెలుంగులును, క్షుద్రదేవతల స్థానములును జుట్టును గలిగియుండెను. ఇనుపగంటల లంకారముగాఁ గట్టంబడియుండెను. కుక్కతండములు చుట్టును బలసియుండెను. విశ్వామిత్రుఁ డట్టిమాలపల్లెయందుఁ జొచ్చి యాఁకటి యురవడిచేత నాహారమును వెదుకఁ దలంపుగొని మిక్కిలియుఁ బ్రయత్నమును గావించెను. అతఁ డాపల్లెయందు బిచ్చమెత్తుటకుఁ బోయినను నందు మాంసముగాని యన్నముగాని ఫలమూలములుగాని మఱియెద్దిగాని యొక్కచోటను బడయఁజాలకపోయెను. విశ్వామిత్రుఁడు 'కట్టా! నా కేమి కష్టము

దాపరించినది' యని నిశ్చయించుకొని సత్త్వ తగ్గుటచేత నా మాలపల్లెయందుఁ గ్రిందపడెను. రాజసత్తమా! ఆముని 'మన కేది మంచిది? ఎట్లు వ్యర్థముగాఁ జావకుండవచ్చును?' అని చింతించెను. రాజా! ఆముని యంత మాలవానియింట వాఁ డాయుధముచేతఁ జంపిన కుక్కమాంసము గ్రుచ్చియున్న రొక్కకత్తి పడియుండఁగాఁ జూచెను. అతఁడు 'ఇప్పుడునుఱు గాచుకొనుటకు వేఱుపాయము లేదు. ఇపుడు నేను దొంగిలింప వలయును. ఆపత్కాలమం దుత్తములయందును, మధ్యముల యందును, నధములయందును దొంగతనము చేయఁదగినదిగా విధింపఁబడి యున్నది; అట్టి దానిని బ్రాహ్మణుఁ డునుఱు గాచు కొనుటకుఁ జేయవచ్చుననుట, నిశ్చయము. మొదట నధముని వలననుండి మ్రుచ్చిలింపవలయును. పిదప మధ్యములవలననుండి నాక్రమింపవచ్చును. ఈ రెంటను గలుగకయుండినచో ధర్మాత్ముఁ డగు మేటిపురుషునివలన నుండియు మ్రుచ్చిలింపవచ్చును. ప్రాణు లను జంపఁ దెగించినట్టి చండాలురు వీరు; కాన యిట్టివారి మాంసము నపహరించెదను. ప్రతిగ్రహదోషము తప్ప దొంగ తనమం దెక్కడను దోషము నాకుఁ గానరాకున్నది. కాఁబట్టి యీనంజుఁడును మ్రుచ్చిలించెదను' అని యపు డాలోచించెను. భారతా! ఆవిశ్వామిత్రమహర్షి యిట్టిబుద్ధినిగొని యెచ్చటఁ బడెనో యచ్చట లెస్సగా నిదురించెను. ఆపూజ్యుఁ డర్ధరాత్ర మగుటను జూచి మాలపల్లె యంతయు నిదురింపఁగా మెల్లగా లేచివచ్చి గుడిసెవాకిటిని దూఱెను. ఆమాలవాఁడు నిదురించు చుండి. కంటియందుఁ,పుసి గ్రమ్మియుండ,వికారంబగు నెలుంగు గలిగి,క్రూరుఁడై చూడ నసహ్యపడఁ దగువాఁడై చూపట్టుచు,

'మాలపల్లె నిదురించుచుండు నపుడు వాఁ డెవఁడు నాకత్తి నాడించువాఁడు? మేలుకొని యున్నాను. నేను నిదురింపలేదు. క్రూరుని నిన్నిదో చంపెదను' అనెను. అప్పుడు విశ్వామిత్రుఁ డాదొంగతనముచేత లజ్జ గ్రమ్మిన మొగముతో వేగ భయపడి వడఁకుచు, నాచండాలునిఁ జూచి 'దీర్ఘాయుష్మంతుఁడా ! నేను విశ్వామిత్రుఁడను; ఆఁకలిగొని వచ్చితిని. బుద్ధిమంతుఁడవుగదే! నీవు చక్కఁగాఁ దెలిసికొంటివేని నన్నుఁ జంపకుము' అనెను. విదితాత్మాం డయినయమ్మహర్షి చెప్పినది వినఁగానే మాలవాఁడు పడుకనుండి సంభ్రమమున నతనిఁగూర్చి పోయెను. వాఁడు కన్నులనుండి నీరు దొరుఁగ గారవముచేత నంజలి గీలించి విశ్వామిత్రునితో 'బ్రాహ్మణోత్తమా! రాత్రియందు మీ రేమి చేయఁ దలఁచుచున్నారు?' అని యడిగెను. విశ్వామిత్రుఁడు మంచిమాట లాడుచుఁ జండాలునిఁ జూచి 'నన్నాఁకలి పీడించు చున్నది. నాయును వెక్కుడనో లోన యడంగి మడంగి యున్నది. నేను గుక్కతొడను నపహరించెదను. ఆఁకలి గల వాఁడు దుష్కార్యమందుఁ జొచ్చును. ఆహారమున కువ్విల్లూరు వానికి సిగ్గు గలుగదు. ఈవిషయమై కటికియాఁకలి నన్ను దోష వంతునిఁగాఁ జేయుచున్నది. కాఁబట్టి కుక్కతొడను దొంగ లించెదను.నాయునుఱు నశించుచున్నది.ఆఁకలిచేత నాయెఱుక తప్పుచున్నది. బలము డిందువడి, తెలివియుం బోయి, భక్ష్యము అభక్ష్యమని భేదము చూడక, నే నధర్మమును దెలిసినవాఁడ నయ్యుఁ, గుక్కతొడ నపహరించుచున్నాను. మీయింట నేను బిచ్చముఁ బడయనప్పుడు నాకుఁ బాపమందు బుద్ధి గలిగెను. కాఁబట్టి కుక్కతొడను నపహరించెదను. దేవతల ముఖమును,

వారికి ముందుఁ బోవువాఁడును, బరిశుద్ధముగా నుండుటనుమా
త్రము సహించువాఁడును, బ్రభుండునగు నగ్ని దేవునివలె బ్రాహ్మ
ణుండ నగు నేను సర్వమును భక్షింప నర్హుఁడ నగుచున్నాను.
నేను ధర్మముచొప్పున నుండువాఁడ నని తెలియుము' అనెను.
ఆచండాలుఁ డావిశ్వామిత్రునిఁ జూచి 'మహర్షీ! నామాట
వినుము. విన్న పిదప ధర్మ మెట్లు కొఱవడకుండునో యట్లు
చేయుము. బ్రహ్మర్షీ! నీకుఁ గలధర్మమును వినుము. నే నది
మీకుఁ జెప్పుచున్నాను. మృగములయందుఁ గుక్క యధమ
మని తెలిసినవారు చెప్పెదరు. అందును దానిశరీరమందలి తొడ
యున్ననో మిక్కిలి నీచమయినచోటుగా నున్నది. మహర్షీ!
ఇది మంచి పూనిక గాదు. ఇది విశేషించి యభక్ష్యమైనది.
మఱి చండాలుని సొమ్ముకనుక దీని నపహరించుట నింద్యమగు.
కార్య మగును. నీవు ప్రాణము రక్షించుకొనుకొఱకు వేఱు
మంచియుపాయమును జూడుము. మహామునీ! కుక్కమాంస
మును గోరుటవలన నీతపమునకు నాశము గలుగును. తెలివిగల
వాఁడు మంచిదారిని బోవలయును. ధర్మమునకు సంకరము
చేయరాదు. ధర్మమును నీవు దిగవిడువరాదు. ఏలనఁగా, నీవు
ధర్మవిదులందు త్తముఁడవై యున్నాఁడవు' అనెను. విశ్వా
మిత్రుఁ డది విని యాఁకటిచేతఁ బీడితుఁడై మరల వానితో
'నేను జాలఁగాలముగా నాహారము లేక యిటునటుఁ బరుగు
లిడుచున్నాను. ప్రాణమును గాచుకొనుటకు నాకు వేఱొకయు
యుపాయము తోఁపకున్నది. మనుజుఁడు తాను జచ్చునంతటి
కాఱియ పడుచున్నపుడు ముందు వెనుక నాలోచింపక యే
కార్యముఁ జేసి యైనను దనప్రాణముల నుద్ధరించుకొనవలయును.

పిదపఁ దనకు శక్తి వచ్చినపుడు ధర్మము నాచరించు కొన వచ్చును. క్షత్రియుఁడింద్రునిధర్మము లాచరింపవలయును. అగ్ని ధర్మము బ్రాహ్మణునికిఁదగును. వేదములగ్ని; అవి నాకు బలము. కాఁబట్టి నాయాఁకటి నుడుపుటకై యీ యభక్ష్యమును సయి తము భక్షించెదను. ఏయేవిధమునఁ జేసియే జీవింపవలయునో దాని నెల్ల నలక్ష్యము సేయక కావింపవలయును. జీవించి యుండుట మరణమునకంటె మిక్కిలి మంచిది. జీవించియున్న వాఁడు ధర్మమును బడయును. అట్టినేను బ్రాణమును గోరి దీని నభక్ష్య మని కూడఁ దెలిసియే భక్షింపఁ గోరుచున్నాను. అందులకు నీవు సమ్మతింపవలయును. బ్రతికియుండి ధర్మమును జేసెదను. సూర్యుఁడు మొదలయిన జ్యోతిస్సులు పెనుచీఁకటిని బోఁగొట్టునట్లు తపముచేతను, విద్యచేతను నశుభములను దొలఁగించుకొనెదను' అనెను. చండాలుఁడు 'ఈ మాంసమును దని నీ విపుడు ప్రాణమును బడయుట లేదు. లేక యమృత మును భుజించునట్లు తృప్తిని బడయుట లేదు. వేఱు భిక్ష గొనుము. కుక్కమాంసమును దినుటయందు మనసు నుంప కుము. కుక్క బ్రాహ్మణుల కెంతమాత్రమును దిన నర్హముగా నిది సుమీ!, యనెను. విశ్వామిత్రుఁడు 'చండాలా! ఇది దుర్భిక్ష కాలము. కనుక వేఱుమాంసము దొరకు నని నాకుఁ దోఁప కున్నది; నాకు ధనము లేదు. ఆఁకట నకనకలాడుచు గతి మాలి యాశ దూలి నవయుచున్న నాకుఁ గుక్కతొడ యాఱు రసములకంటె మేలయినదిగాఁ దలఁచుచున్నాను' అనెను.చండా లుఁడు 'బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్యులకు గోళ్లుగల జంతువులలో నైదుమాత్రమే (అనఁగా ఆళువ, ముండ్లపంది, ఉడుము, కుం

డేలు, తాఁబేలుననెడి యీయైదుమాత్రమే) భక్ష్యము లగును. నీకు శాస్త్రము ప్రమాణ మగునేని. యభక్ష్యమందు మనస్సు నుంపకుము' అనెను. విశ్వామిత్రుఁడు 'అగస్త్యుఁ డాఁకలిగొని వాతాపియను నసురను భక్షించెను. నేను నాఁకలిగొని యాపద యందుఁ జిక్కియున్నాను గాన కుక్కతొడను గుడిచెదను' అనెను. చండాలుఁడు 'మఱియొక భిక్ష నడుగుము. నినుఁబోఁటి కిది సేయుట యెంతమాత్రము దగదు. వాస్తవమున నీ కిట్టిది యెంతమాత్రము చేయఁదగదు. నీ కిష్టముండెనా కుక్కతొడను దీసికొనవచ్చును' అనెను. విశ్వామిత్రుఁడు '(అగస్త్యుఁడు మొదలయిన) శిష్టులే ధర్మమునకుఁ బ్రమాణము. వారి నడక ననువర్తించుచున్నాను. నే నీ కుక్కమాంసమును మేధ్యమైన (పరిశుద్ధమైన) యాహారమునకంటె నిపుడు మేలయిన భక్ష్యముగాఁ దలఁచుచున్నాను' అనెను. చండాలుఁడు 'అసజ్జనులచే నాచరింపఁబడినది సనాతనధర్మము గానేరదు. అకార్య మెన్నఁటికిని గార్యము గానేరదు. నెపమిడి (బేలుపోయి) యకార్యమును జేయకుము' అనెను. విశ్వామిత్రుఁడు 'ఒకఁడు ఋషిగానుండి (అనఁగా నగస్త్యునివంటివాఁడు) పాతకమును జేయఁజాలఁడు. ఇట్టియెడఁ గుక్కయు, జింకయు రెండును (మృగము లగుటం బట్టి) సమములనియే తలచుచున్నాను. కాఁబట్టి కుక్కతొడను భక్షించెదను' అనెను. చండాలుఁడు, 'ఆయగస్త్యఋషి బ్రాహ్మణులను రక్షింపఁగోరి ప్రార్థితుఁడై యభక్ష్యమగు నాయసుర మాంసమును భుజించెను ; కాని యాశపడి భుజింపలేదు. అది ధర్మమే. అందుఁ బాపము లేదు. సమస్తములయిన యుపాయములచేతను మూఁడువర్ణములకును పెద్ద (బ్రాహ్మణు) లగు

వారు రక్షింపఁబడఁదగిన వారుగదా!' యనెను. విశ్వామిత్రుఁడు "నేను బ్రాహ్మణుఁడను. నాయీశరీరము నాకు మిత్రము. ఇది నాకు మిక్కిలి ప్రియమయినది. లోకమందు నాకుఁ బూజ్యతమ మయినది. ఈ దేహమును బోషింపవలయు ననుకోరికనుబట్టియె కుక్కతొడను దినవలయు ననుకోరిక గలిగినది. నాకున్న తమకము నక్కు నినుబోఁటి నృశంసులకు నే నెంతమాత్రమును వెఱవను" అనెను. చండాలుఁడు "మనుష్యులు జీవితమును విడుచుటయుఁ గలదు కాని యభక్ష్యమందు బుద్ధి యెవ్వఁడును జొనుపుట గానరాదు. (ప్రాణములనైన విడువవచ్చునుగాని యభక్ష్యమును దినరాదనితోఁచుచున్నది.) ఆఁకటిని నోర్చుటవలన నిహమందుఁ గల కామముల నెల్లఁ బొందుదురని తెలియుము. నీవు నాఁకటిని గెలిచి యాకామములను బడయుము అనెను. విశ్వామిత్రుఁడు 'ఆ కామము(అనశనముచేత మరణము)పిదపటిజన్మమందుఁబొగడ్త గలిగింపఁజాలినదనుట యుక్తమే. (జీవించియున్నవానికి) నాహారము లేనిచోఁ గర్మములకు నాశము గలుగుననుటకు సందేహము లేదు. నేనో యెప్పుడును వ్రతము గలిగియు, బుద్ధియం దడఁకువ గలిగియు నుండువాఁడను. ధర్మమునకు మూలమగు శరీరమును రక్షింపవలయును. కాఁబట్టి యాభక్ష్యమును భక్షించెదను. పరిశుద్ధాత్ముఁడగు వానియందు నిట్టికార్యము ధర్మముగాఁ దలఁపఁబడు ననుట స్పష్టము. అశుద్ధాత్ముం డగువాని యందే కుక్కమాంసమును దినుట పాపముగాఁ గనుపట్టును. నేనిపుడుచేసినది నిశ్చయముగాఁ దప్పిదముగా నుండినను (అనఁగా నేను కుక్కమాంసమునుదిన్నను) దానినిబట్టి నినువంటివాఁడను నేనుగాను" అనెను. చండాలుఁడు 'నీ న్నీపాపమునుండి మరల్పవలయు నని

నేను మనస్సునందు నిశ్చయించుకొంటిని. బ్రాహ్మణుఁడుగా నుండి దుష్కార్యము చేయునేని వాఁడు తన పదవినుండి కీడ్పడును. ఇందులకేని న్నిట్లు దూఱుచున్నాను?' అనెను విశ్వామిత్రుఁడు. 'కప్పలు బెకబెక లాడుచుండినను, నావులు నీరుత్రాగకమానవు. ధర్మమందు నీ కధికారము లేదు. కాఁబట్టి నిన్ను నీవు పొగడి కొనవలదు' అనెను. చండాలుఁడు 'నీకు మిత్రము నైతిని; కావున నే నిన్ను గుఱించి శోకించుచున్నాను. బ్రాహ్మణా! నీయందు నాకు జాలిచుమీ! కాన యేది మేలో యది చేయుము. లోభమందు మనస్సు నుంపకుము' అనెను. విశ్వామిత్రుఁడు 'నీవు నాకు సుహృదుఁడవై నాసుఖమును గోరుదువేని, న న్నీయాపదనుండి యుద్ధరింపుము. అప్పటికి నే నీ కుక్కతొడను దిగవిడుతును గనుక, (నధర్మము చేతఁ గాక) ధర్మముచేత నన్ను రక్షించు కొంటి నని తెలియుదును' అనెను. చండాలుఁడు 'నీకు నే నీమాంసము నిచ్చుటకు నెంతమాత్ర మొల్లను. మఱి నాయన్నమును నీవు దొంగిలించుకొని పోవుచుండఁగా నూరకుండుటకు నొల్లను. నేను నీ కీమాంసము నిత్తునేని, బ్రాహ్మణుఁడవు నీవు దీనిని గొందువేని, మన మిరువురమును గుక్కమాలమున బ్రుంగి నరకమునఁ గూలుదుమే' యనెను. విశ్వామిత్రుఁడు 'నే నిప్పు డీపాపకర్మమును జేసితినేని మిక్కిలియుఁ బవిత్రమయిన నాప్రాణమును దప్పక గాచుకొందును. ఇట్లు ప్రాణమును నిలఁబెట్టుకొని పిదప ధర్మమునే యాచరించి నాయాత్మను బరిశుద్ధము చేసికొనెదను. (అన్నము లేక చత్తునా? అశుద్ధమైన యన్నమునుదిని ప్రాణమును రక్షించుకొందునా?) ఈ రెంటిలో నేది యెక్కుడో చెప్పుము' అనెను. చండ

లుఁడు 'వానివానికిఁ దగిన ధర్మముల నాచరించు విషయమున (తగును దగదని తెలియుటకు) వాని యాత్మయే సాక్షి యగును. ఈ రెంటిలో నేది చెడ్డకృత్యమో నీయంత నీవే యెఱుఁగుదువు. ఎవఁడు కుక్కనంజుడును భక్ష్యముగా నాదరించునో వానికి నాహారములందు వర్జింపఁదగినదేదియు నుండదు. వాఁ డన్నిటిని దినునని నాకుఁ దోఁచుచున్నది' అనెను. విశ్వామిత్రుఁడు 'అభక్ష్యమును బుచ్చుకొనుటయందును భక్షించుటయందును దోష మున్నది. అయినను ప్రాణమున కపాయము గలుగునపుడు విధికి నెప్పుడు నపవాదము గలదు. (ఇట్టిదానిని బుచ్చుకొనుటయందును, భుజించుటయందును దోషము గలుగదు.) మఱియు నభక్ష్యమును భక్షించుటయందు హింసయువంచనయు లేకయు నించుక నిందమాత్రము కలిగియు నుండునేని యది యంతగాఁ బెద్దదిగాదు' అనెను. చండాలుఁడు 'అభక్ష్యమును దినుట కిది నీకు హేతు వగునేని, నీకు వేదమును నార్యధర్మమును బ్రమాణము గానేరవు. బ్రాహ్మణోత్తమా! కాఁబట్టి నీ విపుడు చేయు దానినిబట్టి భక్ష్యమునకును, నభక్ష్యమునకును భేదము చూడకుండుటయందు దోషము లేదని నాకుఁ దోఁచుచున్నది' అనెను. విశ్వామిత్రుఁడు 'ఒకఁడు భక్ష్యమును భక్షించిన మాత్రమున వానికిఁ బాతకము గలుగుట గానరాకున్నది. కలు త్రాగిన యెడఁ గూలుచున్నాఁడనుట (మనుష్యులకుఁ ద్రాగుపోతుతనము లేకుండుటకై చెప్పిన) వట్టిమాటమాత్రమే కాని మఱేమి కాదు. మఱియు నిట్టివగు తక్కినపాపకర్మములను, అవి యెవ్విగానుండినను వానిసంబంధము గలిగినంతమాత్రమున నొకఁడు చేసిన పుణ్యమును నాశము సేయఁజాలదు' అనెను. చండాలుఁడు

'ఎవఁడు విద్వాంసుఁడై యుండి మాలపల్లియందు చెడ్డచోట నుండి, దొంగతన మనెడి హీనకర్మముచేత, నియ్యానొల్లకున్న తక్కువవానివలననుండి, పేరాసతోడఁ గుక్కను బొందునో, వాఁడు సాధువుల నడవడికి విరుద్ధమయిన దానిని గావించినవాఁడగును. వాఁ డట్టిపని చేయుటచేత మఱియు దండనమును బొందవలసియు వచ్చును' అనెను.

భీష్ముఁడు 'అప్పు డాచండాలుఁడు విశ్వామిత్రున కిట్లు చెప్పి యంత నూరకుండెను. విశ్వామిత్రుఁడు బుద్ధియందు నిశ్చయించుకొనియే యాకుక్కతొడను గయికొనెను. అమ్మహాముని బ్రతుకఁ గోరి యాకుక్కమాంసము తునుకను బుచ్చుకొని వనమునకుఁ గొనిపోయి భార్యయుం దానును దానిని దినఁగోరెను. అంత నతనికి 'నేను మొదటఁ దగుకాలమున దేవతలకుఁ దృప్తిగావించినపిదప విధిచొప్పునఁ గుక్కతొడనుభక్షించెదను' అనితలంపు గలిగెను. అంత నతఁడు వేదోక్తవిధిప్రకార మగ్నిని దెచ్చి యైంద్రాగ్నేయమగు విధిచొప్పునఁ దానే చరువును బచనముచేసెను. పిదప విధ్యుక్తముగా వేఱువేఱ యింద్రాదిదేవతలను బిలిచి దైవమును బిత్ర్యమునగు కర్మములను గావింపఁ దొడంగెను. ఆ సమయమందే యింద్రుఁడును విశేషించి వాన గురియించెను. సమస్తప్రాణులను బ్రదికించువాఁడై సమస్తములయిన యోషధులను బుట్టించెను. బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁ డతఁ డాకర్మమును ముగించి దేవతలను బితరులను దృప్తిపఱిచి యామాంసమును దాను భుజించెను. ఆ బ్రాహ్మణోత్తముఁడు తపముచేఁ బాపములనెల్ల దగ్ధము గావించి దీర్ఘకాలమునకుఁ బిదప మిక్కిలి యద్భుతమయిన సిద్ధిని బొందెను. ఇట్లు తెలిసినవాఁడు వ్యసన

మునం జిక్కినపుడు ప్రాణమును రక్షించుకొనఁ గోరునేని బుద్ధియందు విన్నఁదనములేక యుపాయముల నెఱింగి సమస్తములయిన యుపాయములచేతను దన్నాపదనుండి యుద్ధరించుకొనవలయును. ఇట్టిబుద్ధి గలిగి యెప్పుడును జీవింపవలయును. పురుషుఁడు ప్రాణము నిలఁబెట్టుకొని యున్న యెడలఁ బుణ్యమును శుభమును బడయవచ్చును కౌంతేయా! కాఁబట్టి బుద్ధిసంపన్నుఁడగు విద్వాంసుఁడు ధర్మాధర్మములను నిశ్చయించు విషయమునఁ దనబుద్ధినే యూఁది యీ లోకమందుఁ బ్రవర్తింపవలయును' అనెను. ఇది నూటనలువదియొకండవ యధ్యాయము.